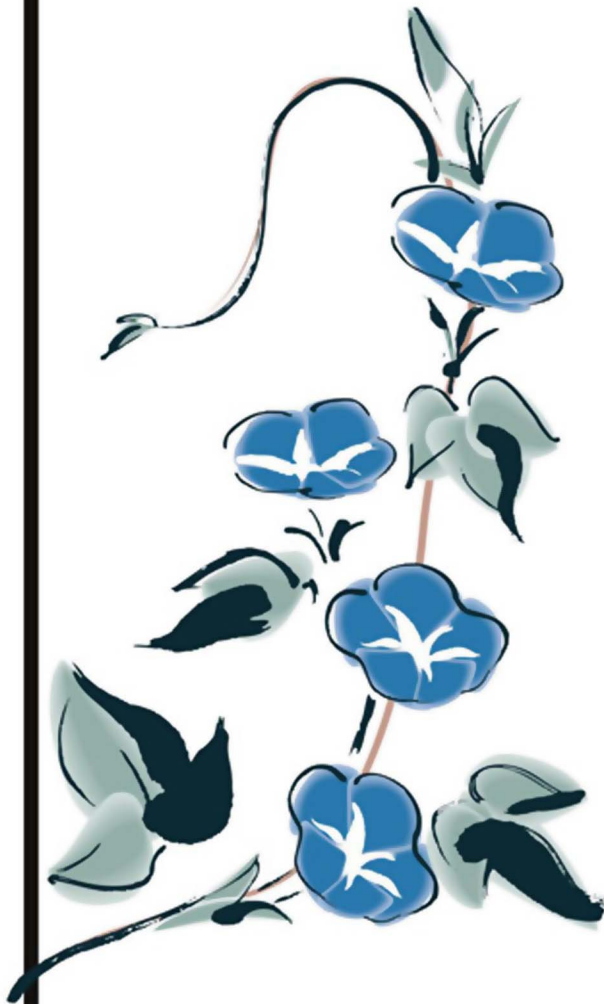

*Андрій
Кондратюк*

ДОБРОМ
ЗІГРІТЕ
СЕРЦЕ

Андрій КОНДРАТЮК

ДОБРОМ ЗІГРІТЕ СЕРЦЕ

Спогади. Есеї. Новели.

Рівне
"Волинські береги"
2010

Анотація

Видатні, вирізнявані особистості мають дивовижну властивість осявати світ і людські душі на всі часи. Навіть непоказна людина часто буває свідком перебігу видатного життя.

Спогади Андрія Кондратюка містять яскраві портретні характеристики своїх визначних сучасників, в основному діячів культури другої половини двадцятого століття.

До книги увійшли також есеї і новели, написані автором за останні роки.

ВИДАТНІ ПОСТАТІ ОСЯВАЮТЬ СВІТ І МЕНЕ

Уперше забачив я світ на хуторі. І здригнувся у зачудуванні од несподіванки. Який же цей світ дивний, ріжнобарвний і ріжнорухий. І струни єднання забриніли між моєю душею а світовим безмежжям. І злагідніла душа моя.

А от людей я боявся. Це далеко потому старший стринешний брат Стас, лукавенько осміхаючись, спогадуватиме:

– Маленьким ти такий потішливий був. Калачуватий. Оно я прийду до вас, то ти одразу під полик лізеш, у закутку ховаєшся. Усе людей боявся.

Написалось, да й із теперішнього уже в ізгадування наблизилось. Як недавно мандрівник один про свої піші переходи поза Уралом у дрімучій тайзі мені переповідав. Усе про свої стрічі із дивами природи та звірами. У якімсь моменті пригодницького переповідання і я поспитався:

– А стрічі із ким найбільше боявся?

Мандрівник лукавенько осміхнувся і відповів моментально:

– Із людиною...

І у мене зронилося посмішка із дитинства.

Але мою полохливість од людей у ті далекі часи початкового проглядування світу Батько й Мати завважили і стривожилися:

– А ти не лякайся усіх людей. Бо люде усякі бувають. Є люде злі – тільки таких треба бояться. Але є люди і добрі. Коли вони заходять у хату, то в хаті стає ясно, а на душі тепло. Се ніби посланці Господні...

І станули тії слова мені у науку. Не сказати, щоб одразу перестав полохатися людей, але мимоволі почав я приглядуватися до декотрих із них. Отако. Як у ясне свято прийдуть до нас тітка Катерина, сестра Батькова, то я також біжу у закуток ховаться. А тітка припрошувально лагідно:

– Не бійся, котку, ходи-но сюди! Ось я тобі цукерочка принесла.

Тітчин голос діє заворожуюче. Я лагіднію і послушно підступаюь до тітки Катерини. Їхне смагляве у зморшках лице випромінює світлу тремку посмішку, од якої у хаті стає ясно. Да й гладять мене по голівці. І мені на серці ясно і тепло. Не так від подарованого цукерка, як від тітчиної посмішки. Й від того іще, що погладили мене по голівці.

Тітка Катерина відходили, а світло від їхньої присутності зоставалося в нашій хаті і в моїй душі. А в куцій голові моїй усе вертівся розмисел про правдивість Батькових-Материних слів. І я, лагідніючи, терпеливо дожидався іншого рокового свята, коли до нас ізнову прийдуть тітка Катерина.

Уже у школі дізнався я, що були колись люди, світло од яких іде на цілі віки. Що їх уже давно нема серед нас, тільки імена їхні осявають світ. Немов світло далеких зір. Й милозвучно бриніли у моїй свідомості ці імена – Тарас Шевченко, Богдан Хмельницький, Михайло Коцюбинський.

Потому іще довідався, стало відомо мені, що видатні люди у часі іще живі і перебувають серед нас. Це Павло Тичина, Максим Рильський, Володимир Сосюра. Ото б забачити їх, да й зіставити з усіма іншими людьми. Які вони вирізнявані. Але ж вони далеко, і для могого зору недосяжні. Відтак через ціле життя не згасало у мені хотіння забачити багатьох видатних сучасників. Але спеціально я ніколи не домагався стрічі із ними. Досить і того, що їхня присутність осявала світ і мене.

І хоча можливості мої були завжди обмежені, але доля подарувала мені рідкісні стрічі із видатними. Про декого з них я чув зі спогадів моїх знакомців. І це також звучало в кожному разі як зворушлива незбута стріча.

Як тепер часто ізгадую. За вікном темінь густа непроникна. Пізня осінь вишугує. А в хаті при тихім жовтім світлі гасової лампи затишно й захищено. І Батько, осміхаючись до мене, оповідають тихо про світ і життя. Найчастіше про людей нашого краю їхня оповідь текла. Які вони різні бувають. Одні говоруни, що слова од них сиплються, якби град

неочікуваний. Інші ізнов мовчуни, що наче безязики чи німий язык. Одні сміливці да хвальковиті, що у гурті все наперед випинаються. Інші полохливі, мов той заєць, усе іззаду да збоку туляться. Є люди, що приносять ближньому мир і добро, але є і такі, що сіють ворожду і зло. Як ті відьмаки.

Але є світочі вирізнявані над громадою і над загалом. Сяєво од їхньої присутності ісходить широко доокруж і струменить повсякчас на віки.

І як про таких людей мова заходила, річ велася, то Батько одразу і називали ім'я Антона Сичика, що жив у селі і «магазинером» був, тобто завідував сільською крамницею. А й інші хуторяни так само про нього говорили. Що це чоловік на цілу округу знатний.

АНТОН СИЧИК

Антон Терентійович Сичик був приходьком у наше село. Здається, іще батьки його до нас перебралися. А рід їхній закорінений був у заслужанське лісове село, про яке Батько наші говорили, що там «усі люди добріші та гостинніші, аніж люди наші».

Закінчив Антон три класи церковно-приходської школи. І це на той час була висока наука. А й у пізніші часи ніхто з людей учених не міг подумати, що Антон Терентійович не мав освіти вищої. Бо крізь ціле життя він почувався учнем. Й університетами для нього було саме життя.

У молодім віці Антон одружився із дівчиною Яриною із нашого Батькового роду. У 1911-му році вони неподалік од фабрики у центрі села збудували хату. І це була тоді хата на ціле село. Немов панська, а не мужицька. Доволі широка і простора. Із численними більшими ясними вікнами, із двома ганками – один із двору, а другий – від дороги.

У 1913-му році двадцятирічним молодим чоловіком намислив Антон із групою талановитих також одважливців поїхати в Америку на заробітки. Грошей на дорогу не було, то Антон позичив у багача на цілу округу Ярона. Під заставу пішла, лягла нова хата. З такою умовою. Якщо через рік Антон грошей не надішле, то Ярон забирає хату.

До австрійської границі одважливців супроводжував маклер-єврей. По дорозі вони днювали у Почаєві. Ізвідти Антон написав Ярині великого листа, передаючи свої переживання і враження від Лаври. Що Ярина аж у дев'яностолітньому своєму віці про ті описані дива не раз ізгадувала.

На границі маклер-єврей передав одважливців іншому маклерові-євреєві, якби з рук у руки якусь неодушевлену річ передають. А той і допровадив їх до самісінької Америки.

В Америці роботи для Антона довгий час не знаходилося. А між тим збігали тижні і місяці.

Якось навідався до Ярини багач Ярон та й каже:

– Віддавай, молодице, гроші, бо час скоро ісходить. А то строк мине – і з хати вибирайсь...

– Бійтеся Бога. Зачекайте. Куди ж я із малою дитиною подінуся...

– А то діло не моє, – каже непідступно Ярон.

Через тиждень ізнов навідався Ярон, а від Антона уже і гроші надійшли. Віддає Ярина гроші, а Ярон і каже:

– О, добре, молодице, твій хазяїн там заробляє, що увесь борг одразу і надіслав...

Як переходило молоде Антонове життя по той бік великого океану – хто може що сказати. Коли і сам Антон Терентійович мало що про теє коли через відомі причини говорив, згадував. Про Америку можна було говорити тільки усе негативне, і нічого позитивного.

Щоправда, онук Сичика Богдан у довірчій розмові переповідав мені окремі епізоди із дідового американського життя.

Коли пізно увечері в непроглядуваній темені поверталися заробітчани із заводу до осідку свого, то на перехресті стрічали їх негри. Да й відбирали гроші, які в кого були. А у Сичика одного разу жодного цента не виявилось. І тоді могутній негр дав йому запотилчника:

– Ах, ти лежню! Чого так погано трудишся, що й жодного цента не маєш...

А якось станув Антон, подивився довкруз на американські ландшафти та й сказав у серці своїм: «А нащо я тут. Чужий я тут...» Надійшли нараз уявно і стали перед позір надслучанські ландшафти. І став готуватися Антон у зворотню путь.

Додому приїхав, добувся 1917 року, коли перевороти іще тільки простували до кульмінаційного завершення.

Кажуть, це зі світа привіз Антон Сичик такі неоціненні скарби, як розсудливість, мудрість, нетутешню делікатність у спілкуванні, сказати б, культуру, й оте повсякчасне співчуття до чужих клопотів і біди.

Уже за Польщі заснував Антон Терентійович у селі магазина, лавку, як тоді казали, а хазяїна «лавочником» називали. Не зневажливо, а любляче. Бо в усіх селах були тоді лавочники, але «наш Сичик» лавочник особливий, вирізняваний.

Антон Терентійович дбав про потреби і запити селян. До його крамниці приходили люди й з дооколишніх сіл. Бо чого нема десь, то у Сичика неодмінно є. І плата завжди помірна. «Він лишнього не озьме, а й дитини не зобидить», – казали наші Батько. Бо ж лавочники, крамарі вони і тоді різні бували, що вже казати про час теперішній.

Ішли до Сичика люди і за порадою, за розрадою, бо розсудливим і мудрим на цілу округу його вважали. І од слова його не одному уже лекше ставало. Був завжди спокійний і врівноважений. Що здавалося, ніби бурі життя оминають його. Але насправді це не так.

Бо життєвий шлях Сичика на рідній землі виявився і он який тернистий. Виховали Антон Терентійович і Ярина Порфірівна двоє синів і доньку Надію. Сини навчалися у Львівській політехніці, та у вирі другої світової війни і загинули. Уже у новітніх часах у яснім літнім сонці на містечковій вулиці перестрів мене оден знакомий міщанюк да й каже: «Дивився я учора телевізора. Показували в одній передачі портрета Сичикового сина. Він загинув як вояк УПА. Я упізнав його». У вирі війни загинув і зять Антон. Дочка Надія подарувала славному подружжю двох онуків – Ярослава і Богдана, потому моїх вірних друзів і порадників. Вони зростали напівсиротами, і клопоти виховання лягли на плечі люблячих дідуся і бабусі. До того ж із родива хлопчики були обмежені у пересуванні, а у зрілім віці й цілковито прикуті до місця. Але Антон Терентійович не виказував перед людьми своє горе, а завжди зносив суворий присуд долі гідно і поважно. Онуки успадкували дідову мудрість, розсудливість і терпеливість. І не одному односельчанинові прислужилися доброю порадою.

Із ранніх своїх дитячих літ я від Батька й інших хуторян багато начувся про Сичика, та уперше забачив його тільки навесні 1951 року. Церкву у нашому селі іще не зірвали, вона діяла, і Батько узяли мене в Передвеликодню ніч на Всеношну. Се була така дивна ніч. Довкола вогні палали – іще розводили тоді. А уранці ми ішли з Батьком через село, і увесь світ сявав надзвичайно вчисто. Із нами ішов іще один чоловік. Дуже поважний на вигляд, що якби самий учитель. Про віщось із Батьком вони тихо говорили. Він дивився на Батька поважно, а Батько на нього іще поважніше. Я теліпався безмовно іззаду.

У центрі села чоловік розпрощався з нами, подав Батькові руку, й мені руку подав, осміхаючись усім своїм лицем, і навіть борідка, здається, осміхалася привітно, що було для мене так зворушливо незвично. Да й завернув у свій двір.

Коли ми відійшли трохи, я і поспитався Батька:

– А хто то?

– То Сичик... – відказали тихо поважно Батько.

Ішли ми, верталися на Хутір через Дуброву. Світ розцвітав врочисто. Пробивалася до сонця бліда зелень. На серці стояв мир і зачудування. Що сьогодні Великдень, що зеленіє світ, що я уперше сьогодні побачив Сичика.

Удруге я забачив Антона Сичика 31 травня 1952 року. У природі стояла висока значимість: достигла весна у молоде літо переходила. Квітували іще жита. Од легенького повіву вітру над ланами сива ріденька зроджувалася намітка. І хиталася.

Мати зібрали трохи яєць і сказали мені: «Тобі на книжки буде. Неси до Сичика і виторговуй».

Я ішов до села через Дуброву стежною крізь жита на піднесенні. Ніс у маленькій корзинці дорогоцінний скарб.

У крамниці за прилавком стояв один тільки Сичик. Людей не було. Я знітився од зворушення. Очевидно, він завважив моє знічення і поспитався лагідно:

– А вам що?

Антон Терентійович і до малої дитини завжди звертався тільки на «ви».

Я почав викладати із корзинки яйця. Сичик розглядував кожне яечко супроти сонячного проміння, що заходило крізь вікно у крамницю. Усі виявилися безвадними, ідеально чистими себто. Затим став укладати їх у велику скриньку, де для кожного яечка знайшлося місце із заглибинкою. А потім розрахувався зі мною грішми. Шелестячі папірці у моїх руках виявилися скарбом іще дорогоціннішим. Мій погляд зачаровано упав на куточок із книжками.

– А «Історію» й «Географію» можна? – питаю.

– Можна... – осміхаючись, каже Антон Терентійович. І подає мені ці книги, а зі своїх рук я передаю йому шелестячі папірці.

– А «Німецьку мову» можна? – ізнов запитую, сміліючи.

– А на «Німецьку мову» уже грошей у вас не вистачить... – ніби з жалем каже Антон Терентійович і подає мені здачу копійками.

Окрилений від зворушення, я ізнов простую стежною крізь жита через Дуброву. Замість яєць лежать на дні корзинки нові підручники і мовчки ведуть зо мною мову.

І ось стежка спереду зашелестіла. Й колоски захиталися. Здригнувся я. «Невже русалка?!». Я тоді іще перебував у простодорогій милій наївності, що по житах у яснім сонці блукають русалки, які можуть залоскотати.

Раптом із жита вийшла завітчана дівчина. Й станула на стежці. Ми обоє мовчки стенулися. По миті заніміння вона сходить зі стежки в жито, і я сходжу зі стежки. Отак і розминаємось, не привітавшись.

Додому на Хутір приношу у корзинці книжки, а у серці – нез'ясовну дивність. Від того, що день неймовірно ясний, що ізнову забачився із Сичиком, і що в житі позустрів дівчину.

Коли уже у свої студентські літа я подружився з онуком Сичика Богданом, то бачив я Антона Терентійовича частіше. До розмови ми сходилися рідко, не наважувався я, але від кожної стрічі із цією людиною висока повнозначність покладалася на мою сутність. Але хіба тільки на сутність мою.

Оньо недавно на Посьолку мені колишній хутірський сусід Міша розказував. Що як повернувся він 1956 року зі служби в армії, то забгнулося йому велосипеда, ровера укупить. Саме в моду тоді вони увійшли, як тепера мобільні телефони в моду увійшли. Попит тоді був на мінські велосипеди. Що ніби вони високої якості.

Дав батько гроші, і спрямувавсь Міша у село до Сичика. А там зостався тільки один ровер. Да і до нього деяких частин бракувало. Дзвіночка, наприклад.

– Дивіться, хоче – беріть, а хоче – ні... – каже Сичик.

Міша і укупив того ровера. І справно служив йому велосипед цілий рік.

Аж то по рокові за чим то заявився Міша до Сичика. А той і подає нашому хуторянинові і дзвіночка, й інші частинки до велосипеда:

– Ось візьміть...

– А що коштує? – Міша.

– А нічого. Воно мені безкоштовно дісталось, то чи братиму із вас плату... – Сичик.

Мішине старіюче обличчя випростується у давньому спогадові:

– Ото була людина. Да теперішній торгівець за теє щось да здер би... А чи й пам'ятав би про мене цілий рік.

Востаннє бачив я Антона Терентійовича улітку 1972 року. Сталось так, що ми їхали ув одному автобусі на Рівне. Майже вісімдесятилітній Антон Сичик спрямовувався до клініки з проблем ендокринології. І його дочка Надія Антонівна прохала мене:

– Поможіть батькові знайти у місті вулицю і лікарню, занесіть записку до наших знакомців там... Бачите, які вже вони...

Я так і зробив. Ми востаннє попрощалися і гречно розкланялися.

Потому онук Богдан спогадував. Як розмовляли дід із бабою.

– Нехай би я раніше умерла, аніж ти..., – казала Ярина Порфирівна.

– Е, ні. Треба, щоб раніше я умер. Бо ти собі раду даватимеш, а я самий собі ради не дам..., – казав Антон Терентійович.

Так воно і сталось. Що баба жила після діда іще довго – аж за дев'яносто літ.

Помирав Антон Терентійович важко. Напередодні Нового Року його паралізувало. Дядько Михаїл-євангелист розказував:

– Так пильненько дивився усе і плакав...

Онук Богдан спогадував:

– Уранці сказав дід: «Я сьогодні умру». А до вечора діда і не стало.

Відійшло, за далиною уже Сичикове насліддя. Не зосталося і нащадків, продовжувачів роду. Так переходять роди, так переходить усілякова людська слава і неслава.

Пусткою стоїть у центрі села Моквин майже столітня дерев'яна хата. Дух доброти, розсудливості і мудрості струменить од неї на ціле село і цілу округу.

Відходить людина і добрі діла ідуть услід за нею. Вони мали б ставати прийдешнім поколінням у науку і нагадування.

На жаль, ми не завжди над тим замислюємося.

липень 2009 р. Хутір Отраже

ПРО БОСОГО ПОПА

Із раннього дитинства по війні запам'ятались мені перекази про Босого Попа. Не кожному із хуторян доводилось бачити його. Але розповідали про нього усі. Але кому пощасливалось його бачити, то на таку людину уже мимовільно спадала Божа благодать.

Ходив, мандрував Босий Піп за Польщі, іще до війни. Але й по війні, за Советів уже, здається, іще жив був. Віку неозначеного, але у моїм дитячій сприйманні, як і кожний святець, неодмінно старий, сивобородий, як св. Миколай на бабиній старій іконі.

Босий Піп – це символ пророцтва і ясновидіння нашого убогого знедоленого краю. Як мудрець, пророк і ясновидець, Божий післанець виглядав він, поставав із усіх переказів, які мені доводилося чути про цей яскравий самобутній феномен. Як жива конкретна особа був і застається по сей день Босий Піп тайною для смертних недосяжною. Одне лиш відомо, що як кожний пророк на Землі сущий, був він бездомний, не мав даху над головою («Птиці мають гнізда, звірі нори...»). Навіть те, у яким одягу ходив, що накладав на себе улітку і взимку, не відбилося в пам'яті народній, бо було якби щось неістотне супротив повноти й висоти Його духовного вмісту. Єдине, що вирізнявало у сприйманні кожного поселянина сей яскравий образ, було те, що за всякої пори, влітку і взимку, у жарку спеку і в лютий мороз ходив Босий Піп справді босий, босоніж, ноги Його не визнавали а жодного взування, навіть постолів. І були червоні-червоні, якби варений рак.

Багато було у нашій краї оповідачів про Босого Попа, але й вони не усі бачили мандрованого мудреця лице в лице, зустрічалися з ним. Бо одне уже те, що кому то довелось, пощастило Його побачити вважалось великою благодаттю, знаком міченості й виборності тієї людини, що такої честі удостоїлася. Багато званих, а мало вибраних.

Але від декого із хуторян я іще недавно чув розповіді про свої зустрічі із Босим Попом.

Дядько Уліян мені розказував, як за Польщі пішов він молодий, дужий та юний у містечко. У справі якій-то послали його батько. А мороз, аж кипець, за носа і вуха хапає. День у снігу був, але тихий і похмурий, як недовомленість чого то. На старому місті діялося. Ярмарковий день був. Людей багато хурманками, саньми поз'їджалися. Аж то чути:

– Босий Піп! Піп Босий!

Люди, де хто був, так і ринули в однім спрямуванні на той поклик, товпу помимо їхньої волі витворюючи. Аж ось і Босий Піп на узвиштя, на хурманку одну піднявсь, став. Щоб і високому, і малому можна було Його бачити. Слово, казень, заміривсь перед людом нещасним казати. Пророцтво, ясновидіння, що за завісою грядущих днів заховане іще було, заміривсь розкривати таїну. А товпа велика – одна увага, настороженість одна, вухо не одне, а десятки вух, може, сотні, на одну й ту ж хвилю налаштувались. Але одне тільки слово і долетіло до Уліянових вух, одне тільки і почув він:

– Покайтесь, бо...

Як тут:

– Поліція! Поліція!

Шепіт пронісся натовпом і над натовпом. А тут уже й поліціанти зняли Босого Попа із хурманки, з узвиштя Його, та й повели. Народ зрушивсь. Але тільки хвилю якусь у напрямку нового слідування пророка супроводжував Його, а відтак кожний повертавсь на місце своє, занурений у власне спрямування. Й кожного провадили ізнов суєта, а не поклик небес.

Іще Євка Романова мені якось розказувала. Що як була вона малою, років п'ять чи шість, може, всього їй і було. Жили вони тоді біля Федотових, у ліску на горі під селом у хаті, яку потому і спалили німці. У родині їхній все діти малими умирали. Двійко останніх тільки і зосталося серед живих, а всі восьмеро передніших повмирали.

Узимку, лютої зими також діялося. Надворі стугонить, мете хурделиця. Світа Божого не видно. У вікно і страшно глянуть. Малі на піч позабивалися.

Аж то двері заскрипіли. Човпеться хтось. Ухає та в хату сунеться. Босий Піп. Малі оченята із печі зирять насторожено. Диво небачене. На ногах сніг розстає. А ноги ті у ступаках великі. Й червоні-червоні, якби сонце червоне, коли за пружок неба заходить воно.

І каже до матері:

– Ті уже повмирали, а ці двоє житимуть...

Мати до печі, до мисника кинулась:

– Пополуднуєте, може, з дороги...

Та й виставляє на стіл страви усе жирніші та смачніші. А Він сів до столу та й відставив їх:

– Того не їм. Може, хлібця і сушанини маєте.

Тут же услужливо подали йому і сушанини та хлібця. Поїв трохи. А відтак і в двері:

– Зоставайтеся з Богом!

– А куди ж ви?.. Може б, переночували.

– Світ великий, і мене жде...

А зовсім недавно Палажка також згадувала про Босого Попа. Щоправда, сама Палажка в лице ніколи його не бачила. Але одного разу у містечку Босого Попа бачила її мати, стара Мирониха. Може, навіть того самого дня і за тієї ситуації, як Його там бачив підліток Уліян. Та й доніс той момент у спогаді до похилих літ.

Іще Палажка розказувала, як перебував Босий Піп у Друхові. А до нього підійшла була стара Зайчиха, її останній синок-мазунчик Семенко мав уже сім літ. Але не ходив, а повзав тільки. І як вони із Любкою Савчиною гралися, то Любка передражнявала його поповзом.

Й оповіла Босому Попові, як доступилася до Нього, стара Зайчиха своє горе.

– Іди, молодець, додому – я зайду до вас. Сьогодні буду. – Тільки і сказав Босий Піп.

Одразу ж і пішла додому Зайчиха, увесь час переживаючи, що не зайде, бо не розказала Йому, де хата їхня.

Аж то по якімсь часі таки зайшов до їхньої хати Босий Піп. Поглянув на Семена. Та й до Зайчихи обернув погляд свій:

– Не зуміла уберегти. Але ходитиме.

Й від того часу став Семенко помалу ходити. Невдало. Бо клишоногий. Але ходив і дотепер ходити. Щітки у Сарнах робить. Що низькорослий та невдаха неборак, то послідній же, випослідок. Його «бабиним Семенком» називали небожі, майже однолітки.

А як Палажка заміж вийшла та із своїм першим судженим Василем вони власну хату зводили, як поїхали люди підводами у ліс по деревину, то послала Палажка Василя до Хотиня, щоб горілки літру купив. На шість душ одну літру. Подумав тільки. Зараз картоплю поралять, то літру просять. Недалеко й відійшов од дому Василь, як і Босого Попа позустрів. Ідуть вони вже разом та й гуторять. Босий Піп усе говорить, а Василь і слова промовить не годен – таке відчуття значимості моменту лягло на серце, що і не сказати.

– Блажен будеш, муж, на небесах, але на землі твій вік короткий. Проте сьогодні будь обережний...

А як підійшли вони до Ріки, то й розпрощалися. Босий Піп на Холопи повернув. Василь кладкою широкою у Хотинь помандрував, поки що буде.

Купив у людей по чім там уже літру горілки, та й додому вертається. На кладку ізнов уступив. Не зогледівсь, як із супротивного берега на кладку зійшло два поліціанти. Та й рухаються йому навстріч. Забачивши їх, аж охолов Василь. Назад вертати – здогадаються. Він тільки для обачності помаленьку на лівий бік кладки ізійшов, щоби вітер не від нього на поліціантів дув, як позустрінуться. Бо хотинська горілка колить, як і тепер, була дуже смердюча, і як війне вітер, то хоч літра і за пазухою схована, а поліціанти нюхом можуть запахи вчути, розпізнати. А кара за самогонку при Польщі була велика, не те, що тепер, символічна.

От і позустрілись посеред кладки.

– А куди хлоп мандрує? – зачепили поліціанти.

– Та до роду ходив.

На тім і розминулися. А як зраднілий став Василь на берег, то й згадав він попередження Божого чоловіка «будь обережний». Ось якого моменту стосувалося Його ясновидіння.

А невдовзі розпочалася друга світова війна. Рівночасно з нею у кожний дім завітали численні біди та переживання.

Уже під кінець війни скопив Василя тиф та й забрав передчасно у могилу молоде життя.

Й тоді згадала Палажка, плачучи, про Босого Попа, як про свою зустріч із Ним розповідав їй Василь.

Іще розказувала мені Палажка, що ніби зараз, під оцю ось пору багато людей їздять на могилу Босого Попа, щоби дістати благословення.

ПРО СЕМЕНА ПОГОРІЛІВСЬКОГО

Що ж до Семена Погорілівського, то сей був наче вибраний для нашого хутора, найчастіше по наших хатах і перебував упродовж багатьох десятиліть свого жебрацького безпорадного життя. Родом аж із дальньої Погорілівки, а безпорадний уродивсь, як маленька дитина, хоча і в подобі, у формі дорослої людини перебував. Його зовнішній вигляд, надто лице іконописне, як такі лиця малювали на давніх іконах – усе у нім було вирізняване настільки, що чогось подібного не зустрічалося да й не зустрінеється, напевне, більше не тільки в нашім дооколі, а й у цілім світі. Се була форма життя виняткова, що своєю з'явою промовляла до нас однією благістю, смиренням і кротістю. Будила наше сумління. І мала би заставити нас багато над чим замислитись. Але ми, на жаль, не замислились.

Безпорадний Семен був цілковито. Він навіть торби, яку мали усі жебраки, не мав. Не носив її ніколи. Він тільки так одним днем жив – їв, що подадуть, і ночував, де запропонують – на лаві, на полику, на соломі, на землі. І аби-но устав та поїв, що подадуть, то й не пересиджував хати, а тут же і відходив. Од села до села, од хутора до хутора ґрунтовими дорогами і польовими стежками поміж житами, вівсами й білопінними у цвіту гречками та поміж іншими посівами ішов собі з кийочком Семен – так минав його день. А на ніч ізнов просивсь. Бувало, що відмовляли йому, і то не в одній, а в кількох хатах, і тоді він повертався на наш хутір до котроїсь такої хати, де йому ніколи не відмовляли. Семен розрізнявав чуттями своїми, де до нього ставились прихильно, а де прохолодніше. І запам'ятовував ті хати і тих людей. Бо коли наша Марта заміж вийшла аж на Загалля, то зайшов якось Семен до нас та й каже Матері нашій:

– А я ночував у тій хаті, куди ваша Марта заміж вийшла...

Можна сказати, що освоїв був Семен якийсь певний ближній доокіл, круговий простір у цім світі. Й епіцентром цього кола був наш хутір, як щось певніше, завжди надійне і ніби рідне.

Семен Погорілівський ніколи не переїдав. І якщо ситий був, то од зайвини одмовлявсь, навіть якщо то і лакоминка.

Пам'ятаю, якось зайшов Семен до нас у хату, а Мати саме вареників ізварили та й припрошують:

– Будеш, Семене, вареники їсти?

– Дякую. Не хочу. Тамо у людей уже поїв. Ситий. Нащо лишнє... – й висока міра благодаті так акордно забриніла у його смиреннім голосі, що аж того відчуття і враження словами не передасть.

Так і стоїть тая картина перед зором моїм.

Але я ось о чім думаю. Да якби ж ми усі, а надто вельможні серед нас, да володіли хоч сотою, тисячною, а хоч і мільйонною часткою тієї міри благодаті, що її ніс у своїм єстві Семен Погорілівський – то яким би блаженним раєм був би і наш сей земний світ.

Сама присутність Семенова уже клала на хутір, на доокіл і у світовий простір невимовно благісне випромінювання. А й і докір водночас.

Був Семен серед людей настільки смиренным, кротким, що на кожного, на старого, на молодого і на мале дитя навіть зосібна завжди казав тільки «ви», як усі, в тім числі і кожна мала дитина зверталася до нього тільки на «ти». Так само смиренно почувався він і серед оточуючого довколишнього животвору. Як були у нашім колгоспі доручили йому голодного року свиней пасти, замісто того, що доярки його молоком поїли, то котра свиня кудись од стада одійде, то і до неї звертався, здається, на «ви», казав: «А куди ви пішли...». Очевидно, так зосібна шанобливо звертався Семен до кожної квітки і до кожного дерева.

Але який із нього пастух був. Така слабка й безпорадна у цім світі плоть його удалася, що до ніякої роботи не надавався, навіть і невеличкому стадові свиней не міг ради дати.

Він і води боявся. Як Мокреня одного разу змилоствилася да нагріла води, да вмивати Семена заходила, то він тільки пухкав, а ніяк сам себе помити не міг, ані витертись рушником. Руки, ноги є – а повна безпорадність.

Се потому уже Палажка скаже:

– А Мокренині гріхи поменшають, що Семена умила...

У розпалі якої то чергової кампанії по боротьбі із дармоїдами чи жебраками були ізловили Семена більшовики да й відвезли, укинули, запроторили його аж у Дубне в будинок для старих та інвалідів.

Але довго там Семен не набувся, не порозкошував на дармових хлібах, на ласкавизні. Скоро й утік. І дорогу знайшов, й ізнов опинився у нашім краї і на нашім хуторі. Як питали його «А чого ти, Семене, у Дубному не набувся?», то одказував завжди однаке «А там погано. Там робить заставляють».

Може, коли й заставляли, пристановлювали до чогось там Семена, але не в тім, ясно, причина. Проживши життя на волі нашої сторони, Семен і любив волю. Бо вільному – воля.

Востаннє бачив я Семена Погорілівського десь восени 1978 року, здається. Стояв похмурий пізноосінній, доволі прохолодний передзимовий уже день, надвечірок. Семен прямував до Посьолка дорогою, а я ішов йому навстріч, повертався із Посьолка на хутір. Хода його була поволенька, він ледве переставляв ноги, спираючись на кийок. Зрівнявшись зо мною, Семен слабким голосом сказав після привітання «Онью один казав «Ех, що тобі жить...» А попробував би...».

Так і стоїть ізнов тая картина перед зором моїм, як взірець ваготи земного перетривання людської душі. А у серці бринить нез'ясовно неспокутна провина.

Але і тією такою житкою Семен, виходить, дорожив, тобто високий дар життя цінував доостанку. Було таке. Якось Хома наш хутірський сказав був Семенові «Ой, як маєш так, Семене, жить, то лучче би вмер». І те запам'яталося Семенові, поклато відбиток у його єстві.

Аж то по короткім часі узяв Хома та й умер. Зайшов потому якось Семен до нас та й каже Матері нашій «Онью казав Хома, щоби я лучче умер. От він вмер, а я іще живу».

Був Семен Погорілівський 1910 року народження. Про це чомусь усі в нашій стороні знали. Якби те мало якесь істотне значення. Ровесник і Пилипа Гонти, і нашого хуторянина, також Семена, який іще серед живих перебуває. Не тільки сучасники, а й ровесники. «Друзі мої давно в могилах. На світі я один зостався...»¹.

Розказували, що мав у своїй Погорілівці колись Семен і батька, й матір. Але вони рано повмирили. У свої юні чи й молоді літа, розказували, Семен іще не таким безпорадним був, і навіть товар пас. Яке то було пасіння, але пасе, пасе, і Богові молиться. Отако все «Отче наш...».

А потому й випровадили родина Семена у широкий світ. І пішов Семен у світ.

¹ Із вірша польського поета Леопольда Стаффа.

Це Микита наш розказував. Як у війну стрілянина учинилася. Люди у товпі біжать, а навздогінці їм кулі тільки зумкотять. І Семен серед людей біжить. Ковніра підняв, звів, щоби від куль захиститься. Та й приказує усе: «Ох, людоньки, ми то вже не спасемся».

Але спасся. Іще майже сорок років удостоював нашу сторону своєю присутністю.

Наприкінці Семенового життя, як став і до ходьби цілковито непридатний, забрала його до себе яка то дальня родина.

Ізробили у дворі йому невеличку хатинку, курника, де він і жив ніби самостійно, осібно, була там і грубка. А їсти подавали що там вже. На ніч, або коли відходили хазяї, Семена замикали ізнадвору, щоб у світ не пішов ізнов.

Якось одного дня хазяї замкнули Семена, а самі віддалилися кудись по причині. Семен пробував розтопити грубку, може, холодно йому було, може, він замерз. Але зайнялась хатина і згоріла разом із Семеном.

Отож, кому судилася мученицька смерть в огні, тому намарне було боятися смерті нагальної, від кулі тобто.

Струменіння позоставленої Семеном Погорілівським благості і тепер висне у піднебессі над нашим хутором елеґійно неозначено вже. Як дивлюсь я у вікно Батькової хати і осяганням своїм світовий простір відчуваю.

ІВАН НЕЗАМІННИЙ

Про Івана, що від родива не може ходити, а тільки сидить у візку із зігнутими догори ногами, я пам'ятаю із раннього свого дитинства. Як Мати наші розказували, що є у селі, на Башті такий хлопець, що від родива не ходить, а тільки у візку на гулиці сидить, як ідуть вони на Старину до роду свого й нашого, але має навдивовижу рідкісно ясний розум. А як. І добрі й різні новини інколи надходили до нашого хутора у ті воєнні й післявоєнні роки, а не оно жахи й перестрашіння вихором налітали зі світа.

А вже як став я у школу в сусіднє село ходити, то і там чув, згадували, що у нашому селі на Башті є такий хлопець, що ходить не може, але великий грамотій. А будь-яку задачу для кожного класу розв'яже моментально. Що якби учитель, і то не кожний. Бо дивина вирізнявана у нашім краї завжди доокруж далеко розноситься, якби крила має.

І вже тоді у моім серці зародилося хотіння того незвичайного хлопця забачити. А як у третьому класі усе не могли мені «Читанки» знайти, то сказали якось Мати розважливо:

– Хіба, може, до отого Йвана на Башту перейти. Кажуть, він якісь старі книжки перепродує...

– Еге, йдемо, йдемо разом, – тут же і спохопився я.

Але тойді не пішли. А наступної середи Мати принесли із Містечка з базару («Когда мужик Белинского и Гоголя с базара понесет...») омріяну, хоча й стареньку минулорічну «Читанку». Якийсь там хлопець продавав, Мати усе не вірили, чи така, чи до третьої кляси, чи справжня, бо неписьменні були і читати не вміли Мати наші. Радості моїй не було меж. На «Читанці» й підпис, автограф, значився. Той хлопець потому раніше мене закінчив школу і висулужився у житті аж до підполковника.

А одного разу, коли ми із Матір'ю ішли через Башту на Старину до баби Лександри, я і забачив на гулиці хлопця, що сидів у візку із піднятими трохи догори ногами. Був це хлопець старіший од нас, підліток уже, з усього видно. Його вигляд випромінював крайню вбогість. Але лице було характерне, суворе у виразності кожної рисочки. Таких строгих у зібраності підліткових, а й дитячих облич мені іще не доводилося бачити. Сама присутність цього

хлопця надавала і означеному місцю, і моментові якихсь нез'ясовних і незбагнених для мене смислів. І коли ми розминулися із ним, то я ще двічі озирнувся, щоби запам'ятати і цей момент, і місце. «Се ж він прикутий до одного місця повсякчас і назавжди. І не може, а хоч би і хотів, як ото ми, тьопати своїми ногами на Старину до баби Лександри, і купатися влітку у річці, де заманеться, а узимку гнатися на коньках по льоду, що аж іскри викрешуються», – думка пройняла мене. Роззирнувся затим я доокруги. І раптом усі наші дії та вчинки у цім світі здалися бездумними і легковажними. А й сам світ уже не бачився таким безжурно легким та вільним, а оповитий став наміткою смутку, що у нім тече безперервно незбагненна для нас робота.

І побачився раптом для мене отой Іван у якимсь недосяжнім, неземнім віддаленні, що і досягнутись до нього уявлялося неможливим.

І таке нез'ясовне відчуття стриманої віддалености одразу ж і з'являлося, набігало на мене при кожній стрічі із Іваном у моїм дорослінні й подальшім віковим вистоюванні. Й ще якби провина нез'ясовна клалась на серце. Провина безневинна. А за віщо, то й не сказати. Особливо у період вишумлювання молодих моїх літ.

Аж поки у зрілім уже віці, коли літа уже з пагорба зрушилися та й додолу покотилися, у Степановім дворі, куди своєю коляскою уже замісто возика навідувався й Іван, і через Степана таки названий бар'єр було подолано. І я міг говорити з Іваном вільно, а й майже подружньому. І кожна така випадкова стріча клала у його сутність окрилюючий заряд оптимізму. Іван був великий життєлюб. І випромінювання його сього виняткового життєлюбства відчували у своїм серці усі, хто мав із ним до стосунку. Про це говорили і говорять й зараз багато хто. Принаймні мені доводилося теє чуть не з одних вуст.

Коли уже в моїм осяганні визрівав, носився плян сього оповідання, то й стали ми якось із Степаном спогадувать, завісу булого, пережитого розсувать, да із закапелків пам'яти картинки видобувать, перебіг Іванового життя явно проглядувать. Більше то Степан спогадував, бо він ближче знав Івана, але й із моєї пам'яті вибігало, вигулькувало дещо істотне й виразне.

Родина їхня була велика – аж шестеро душ, й усі фізично дужі да безвадні. За винятком Івана. Хіба, може, розумом таким ясним, як в Івана, не був хтось наділений. Й батьки безвадні були, але великі трудівники. Батько столяром першокласним був і мав удома добру майстерню. Ся важна праця тогді була тяжкою, усе гемблем да гемблем, усе на руки да на груди самому доводилось брать, не те що зараз. А плата – звісно, яка. А у колгоспі – й поготів, як і кожному, нічого майже не платили.

Узагалі коли проглядувать родовід Івана як по батьковій, так і по материній лінії, то як багацько було у нім майстрових людей, самородків, якими і село уславилось. Се ж дядько їхній Максим Труд (Труд – се прізвисько його таке, і у його звучанні бринів наразі глибокий символічний підтекст) був неперевершеним взірцевим і муляром, і столяром, а й усіляковим майстром. І як вимурує коли він піч або грубу, то як лялечка вона, і на довгі роки, що й сам коло неї притупує, походжає, тішиться невимовно ясно. А коли хазяї врешті й поспитаються, несміло підступаючись до майстра: «А що ж ти, Максиме, з нас вже і схочеш?», то відкаже Максим, осміхаючись ясно: «А я, браце, із тебе нічого не хочу, тільки заплати мені за мій труд». Отак і прозвали його – Максим Труд. Максим Труд також мав велику майстерню, що багато чого із неї потому і до Йванової майстерні перейшло.

Се питання традиційне, а й риторичне: хто були Іванові навчителі, що пам'ятають його уже вирізнюваним грамотієм і зичливим порадиником а в будь-якім майструванні. Одне на теє тільки можна сказати, що майстрами, очевидно, все-таки народжуються, це як даність, а досконалість і почерк кожного майстра шліфує саме життя. І тільки через неухважність свою ми не завжди бачимо перебіг сього процесу.

По причині вбогості великої родини у тих нелегких для кожного нашого краянина часах Іван дуже рано у своєму підлітковому віці став серйозно думати про хліб насущний. І у цім жорстокім світі у межах сил своїх і можливостей, у межах статусу, якби сказати, свого серед людей шукав і свого шляху для виживання й утвердження. І це був щоденний бій, і

щоденний труд, і в тому було джерело його вдосконалення як майстра, і безнастанне джерело оптимізму й життєлюбства, і це стане назавжди, як і заповідав йому потому дядько Максим Труд.

У Степановій свідомості так виразно й нині бринить той спогад із раннього дитинства. Картинка. Як вони, дочекавшись великої перерви, роєм випурхували із дверей школи надвір, й усі спрямовувались одностайне, а якби завчено, уже у двір за тильну стіну школи, де й стояв уже візок, а у ньому на драбинах сидів Іван. Такий гарний кований візок, батько змайстрував, що якби справжній віз, тільки малий, і дишлик, і розсошка-метелик, і пристрій, що ним міг і Іван сам ригувати ногами при потребі, якщо ніхто під момент у дорозі не позустрінеться да не підвезе. Іван уже й показував книжки шкільні, підручники, які кому, може, треба. Але усі тиснулися до нього, кільцем щільним обступивши, щоби задачі розв'язав. І старшокласники також. Й Іван розв'язував тут же моментально а найскладнішу задачу. І кожний знав, певний був, що правильно. Се уже потому, за гиншого якогось моменту, ув іншій миттєвості бігло, надходило до декого, як осяння. «А де ж той великий навчитель, що навчив Івана так справно розв'язувати найскладніші задачі?» І вже зводив хтось угору очі, погляда свого «А може, він там, якщо його нема на землі. А може, й Іван також небожитель, раз його нога не торкається земної тверді?».

У тому знаменитому вирізнюваному на ціле село візку одного сонячного літнього дня у Бродку, коли річка іще не зміліла вкрай, латаття і жовте, і біле іще цвіло там, Левко Волохатий купав Івана у чистій воді. Роздягнув Івана да й покотив у возику у вибране місце із чистою водою. І це запам'яталося Йванові на все життя. Спершу був страх, боявся, а як чиста вода лагідно огорнула ціле Йванове тіло, то блаженство відчув невимовне, несказанне, як потому не раз переповідав, а ще частіше на самоті згадував.

А як. Се ми грішні не завжди складаємо дяку тому моментові, коли живлющі хвилі води огортають нас. А такі люди, як Іван, правдиву ціну тим блаженним миттєвостям уміють скласти.

Удруге так цілковито опинивсь Іван з коляскою у воді уже в дозрілі роки у Містечку, коли попросив був одного міщанюка підштовхнути коляску. Міщанюк підштовхнув да й пішов собі. А коляска покотилася прямісінько у канаву. Й Іван кричить одчаєно: «Рятуй гроші!». Бо при ньому тогді було аж сто карбованців. І все розквасилося.

А іще торгував Іван зернятами, насінням чорним синьо соняшниковим, у золотого красеня а діти смагляві, і гарбузовим жовто білим. Пропонував, заохочував, можна сказати, до розважливого заняття, а не торгував у тім звичнім розумінні торгів традиційних. Написалось та й ізгадалось. Се ж як і я минулої весни свою книжку про дерева у Київський Будинок учителя, де колись Центральна Рада засідала, приніс запропонувати, мо' візьме хто, а й подарую, може, кому знакомому, то вартовий одразу ж і прогнав мене: «Если вы сейчас же не уберете свой товар, то я в эту же минуту полицию вызову. И так и захурчите отседова подальше...». Я тут же і щез, у гуличнім натовпі розчинився, щоби не захурчати до Сибіру, а то й подалі іще ізнов – на знакомі у житті Кирилівські пагорби...

А Іван в отой далекий благодатний час отако діяв. Восени, на свято якесь чи унеділю, коли сонечко іще ясне, а теплінь майже літня, і у Саду гурти молоді збираються, хтось і старший поміж них затесатися може, то Іван тихенько і під'їде до гурту, да й свій товар покаже. А хоч соняшникове, а хоч гарбузове. Тільки се уже дорожче.

Хтось із хлопчаків зухвалих норовив обмануть Івана – задурно насіння взять. Не давався. Як це так, щоби труд, а задармо взять. Любив мірку точну. Недосипаної шклянки нікому не дасть, але і свого не пересипле. Самітником іще великим був, суворе напружене лице наскрізь насторогою до гурту і до кожного зосібна перейняте було, і пульсувало. Бо світ же сей такий, що пристрасті нез'ясовні у нім розбують, й усамперед націлені вони на тих, хто безпомічний і беззахисний.

Але шлях Івана завжди був чесний. Він ніколи не торгував курином і алкогольними напоями. І сам того в житті ніколи не споживав.

Одного разу у Саду коло косяолу хлопці були висадили його із коляски уже да й посадовили у машину на якийсь час. І це було для Йвана також блаженство, як і може быть блаженством усілякова незвичність. Й коли висаджували хлопці Івана із коляски, то він все-таки торкнувся, забачили, своїми ногами землі. Це усупереч тому, як скаже потому священик на похоронах, що Йванова нога за шістдесят і один рік ніколи не ступала на землю.

А все уважавсь серед сельчан, а й серед усіх, хто знав його, Іван непідступним, суворим з лица, великим самітником. Відлюдьком, що ся така вирізньована відлюдькуватість а вже якби у замірах нез'ясовних чийсь, у долі осібній покладена була. Ізнов провина безневинна, але гірка. А й скупуватим надміру якби, що свого нігде попустить не збирається, а за гріш торгуватиметься.

Гай-гай, але як дочасно неправильно часто схильні висновувать ми із кожного примітного явища, що за зовнішньою суворістю й сяяння дитинності не впізнаємо. Це уже потому скаже Степан, що усі вони отакі народжені, від родива себто безпомічні, завжди як діти, в усі періоди свого життя зостаються дітьми. Як і отой маляр із Подолля, до місця одного прикутий, що дитинність аж бринить прозоро у кожній його картині.

Проте і в Івановім життю, зовні незavidнім, сірим і одноманітнім скоро намітилися внутрішні зрухи, сталися якби зміни. Це коли у році шістдесят якімсь, на початку шістдесятих років він котрогось недільного літньо ясного ранку в'їхав своєю коляскою у двір до Степана, хлопці помогли увезти, да й заприятелював із Степаном, його родиною і оточенням у дворі, серед якого під ту пору витав дух безкорисливої помочі кожному, хто її потребує, і діткнулась Іванового серця чиста ідея безкорисливості і став спізнавати Йван її високі життєтворчі смисли. Що як одного недільного осіннього дня в'їхав Іван своєю коляскою у двір, а двір уже гамором хлопчачим повнився, то й одразу одчинив свого чемойданчика да і сказав: «Беріть, хлопці, пригощайтесь зернятами». А хлопці якби зніяковіло зацікавили од несподіванки. Бо такого іще не бувало, щоби Йван задармо, без рахунку пригощав. Першим Левко одізвася. А потому й усі інші хлопці по жменьці невеликій узяли, щоби Івана не обиджать. Але потепліло в кожного на серці од такої Йванової несподіванки. Адже переємні у тім напрямку в естві людини – це завжди якби народження нової людини.

Десь у тім періоді свого многотрудного життєвого простування, що кожний рух у нім – щоденний бій, почав збирать і засновувать Іван свою знамениту майстерню. Що від дядька Максима Труда перейшло, що від батька, а що сам збирав да скуповував, да знакомі хлопці на фабриці приробляли за Йвановими ідеями, що завжди відзначалися неймовірною точністю. Се була майстерня універсальна й унікальна. Се була майстерня знаменита. Такої майстерні не знало не тільки наше село, а й ціла округа. Іван невимовно тішився своєю майстернею. Із нею пов'язаний розквіт Йванового неперевершеного таланту.

Як зараз бачу, повстають передо мною повторювані картини. Як в'їжджає Іван своєю коляскою до Степана у двір да й осміхається приязно розгонисто, аж зморшки сягністі через лице у простір біжать, да й показує свердельце, чи пилничка, чи гаечку якусь нову, що вдалося роздобуть, да й тішиться невимовно: «А у нас уже есть ось такеє то і такеє то». А ще ж недавно зовсім говорив: «А нащо воно мені, як воно не мое».

І люди котрі кмітливіші да розторопніші у господарці, а й безпомічні і нерозторопні котрі стали кликать Івана до поради і помочі. І Йван нікому не відмовляв, аби-но встигав, ішов з охотою, їхав, уже везли його. Хто будувавсь, а кому ремонт наспів, у кого столярка, а в кого підлога, а кому й вікна поновить у старій хаті заманулося, або час на тее діло указав, або шафу кому нову змайструвать. То аби-но руки справні да слухняні були, щоби Іванові ідеї, поради і думки у діло запускали, то усе виходило доладне й філігранне навдивовижу. (Се ж не завжди та істина справджується, що чужими руками тільки жар загібати добре). З точністю до міліметра. Що такої роботі могли б позаздрити і сучасні нувориші, що навперегони випендрюються у царських селах своїх да в евроазійських ремонтах різних. І то було не випендрювання показове голе, а просто добре зроблена робота. Онью як Саші двадцять літ тому поміг добудувати хату, а Сударикову – хліва, то по сей день не натішається

вони, але кожного дня кладеться на серце світле подивування. А в скількох десятках, а то й сотнях випадків і тепер бринить явище уже давньої Іванової поради і помочі. Але найперше – це яке високе незрівнянне відчуття радості від добре зробленої роботи клалося на Іванове серце. Як і в Бернара, отого Мопассанового, а потому і Бунінового героя. Щоби на пароплаві, а і в художній творчості, а і в цілм світі усе було добре. Як і визначено у замірах Творця.

Й те високе відчуття відповідно породжувало Іванову енергію пошуку, що пульсувала у його єстві повсякчасно. Він кожного дня видобував, роздобував, винаходив для своєї майстерні щось нове. А то різець, а то свердельце, а то іще якесь причандалля. За його проектом у цій майстерні зробили такий деревообробний верстат, що за зручностями і високою технологією під ту пору іще рівного йому у цілому районі не було. Приходили люди знаючі й дивувалися. До Івана потяглися за послугами. Іванові стали платити. А вже гроші самі за інерцією і призначенням своїм творили оборот.

І в такій от ситуації в Івановій душі прокидалося й визрівало відчуття й усвідомлювання майстра – також одне із високих шляхетних людських почувань у нашім короткім, земнім перетриванні. І в цьому останньому, може, і пульсувало джерело невичерпного Іванового оптимізму і життєствердження. Іван був великий оптиміст і життєлюб, що не раз викликало нез'ясовне подивування у багатьох, котрі безвадні і при здоров'ю перебували. Як може так стоїчно людина триматися, щоби повсякчас на людях усміх з її лица не сходив, а самі ж вони туску гнітючого з душі вигубити безвільні. Лице Іванове хоча і в зморшках густих, але міцне й бадьористе завжди було. А руки чіпкі й також міцні первісну силу натури виказували. Але проте мало хто здогадувався, на думку не ішло, як Івана вдома у кімнати уносять, як у постіль укладають, і чи зручно там йому, не муляє, і як спиться, і що сниться йому. Усе те ніби за завісою його бадьористого настрою на людях перебувало, а й ніби не існувало отого всього для нас зовсім. А чи боліло колись що у Івана, ніхто не знав, а й чи здогад у кого о тім біг. Знали, либонь, що Іван покришений і розмочений у молоці хліб тільки і їсть, а воду п'є за всякої пори льодяно холодно. І то за одним рипом цілу пляшку відразу. А як хто. Мирон оно старий хотинець наш, горбун, пам'ятаю, то таке казав: «А я люблю гарячу страву. Мені їжу з огню подавай».

Але в Іванову душу входив також і цілий світ у своїм безмежжі, у пульсуванні розмаїтих незчисленних явищ. Він добре знав світову географію, усі моря й океани, усі частини світу та численні царства, що на них повстали. І у тім світовім просторі уявно орієнтувався вільно. Не як одна моя знайома оповідачка із верхньою освітою, що уже двічі побувала в гостях у брата в Австралії. В Австралію вона летіла через Німеччину, і так і уявляється їй, що тая далека Австралія зі своєю червоною землею і лежить а там десь далі на захід за Німеччиною. Іван уявно а такого ніколи не сплутав би. Він цікавився великою політикою, і в його усвідомлювання входив перебіг найважливіших світових подій сучасності. Він знав усіх членів політбюра як московського, так і політбюра київського за роками їхнього народження, кожного зокрема себто. І коротку біографію відповідно. А коли когось із членів ЦК, із перших секретарів обкомів переводили надзвичайним і повноважним послом у невеликі азіатські чи африканські країни за сумісництвом (у Гвінею Біссау, наприклад), у кілька країн одразу, то також знав, доходило до нього. Першого секретаря, наприклад, Татарського обкому КПРС Табеєва.

Десь у сімдесятих роках, на початку сімдесятих, здається, спродала на Башті мати Іванова свою хату да й замісто неї укупили гиншу хату з Містечку біля церкви. Да й перебралися туди жить напостійно. Й Іван зі своєю майстернею. Якби міщанюком, городянином уже став. І слава про нього прокотилася іще швидче. Одбою од людей не було. Як із Містечка міщанюки ішли, так і з сіл дооколишніх тамтешніх. І став Іван якби діяч районного масштабу («Мне районный парикмахер комплименты говорил»). Але й про своє село не забував. Коли треба кому що було важне, то вантажівкою із коляскою привозили Івана, і він уже перебував тут, доки й тривала тая забудова чи якесь інше діло завершувалось, да проекти розробляв, да поради давав, у візку своїм сидячи й пильно за ходом роботи споглядаючи.

А в Містечку у недільні та празникові дні, а й в буденні інколи виїжджав Іван коляскою своєю на майдан велелюдний до церкви («На майдані коло церкви...») або на центр Містечка, на Старе Місто також велелюдне, да й у спокої споглядав плин, течію життя живого. Аяк. Навіть і великому самітнику хіба не кортить до люду, до народу наблизиться, не так себе показати, як, може, інших забачить.

Іван ніколи у своїм життю не просив милостині, але ніколи й не відмовлявся, як її подавали.

І от у цім моменті, у переломлюванні отакім і сталася okazія, від якої Іван сильно вжахнувся. У центрі Містечка його запримітило начальство, сам перший секретар запримітив. І дано було вказівку негайно спровадити Йвана до будинку інвалідів, щоби не псував своєю присутністю вигляд Містечка, яке скрізь на високих рівнях розхвалювали, що має воно риси соціалістичні, і ясними своїми очима упевнено дивиться в комуністичне майбуття.

Уже й бомаги спішно були оформлені, й Івановій тузі не було меж, але й тут його порятувала слава майстра. Секретарем селищної Ради тоді була сусідка, якій Іван зробив, під його керівництвом зробили на славу нову столярку. Вона й заступилася під порукою за Йвана у високих інстанціях. Цілий місяць опісля пересидів Іван удома, не показувався на людях. Й опісля уже завжди тримався з осторогою, тихіше води, нижче трави.

Якось недавно у центрі Містечка я забачив старця, що мав вигляд вкрай жалюгідний. У нім я ледве упізнав того колишнього начальника, що мав спроваджувати колись Івана до будинку інвалідів. Такий жалюгідний вигляд хіба що мав ув останні свої дні знакомий майор НКВД. "За Йвана" – одразу так і побігла думка. А затим іще думав я, розмишляння моє бігло, що найчастіше у цім світі страждають кроткіі да безневинні, а злії розкошують часто до кінця. Але інколи і у живій дійсності дається, посилаються нам виразні ознаки. Око наше тільки не завжди ловить їх.

Городянське, містечкове життя Йванове перетривало недовго – якесь десятиліття, менше, більше трохи, може. А як померла мати, то Івана знову забрали у своє село до сестри.

У цім останнім періоді Іванового життя я частіше бачився, зустрічався із ним у Степановому дворі, і ми також стали ніби друзями. Ближчими і вільнішими принаймні у спілкуванні, ніж те бувало раніше. Якось, коли уже уреальнюватись стала моя мрія нездійсненна про будку у селі, то зустрів мене на центрі села Іван та й сам запропонував:

– А може, би я тобі чимось поміг?...

– Але то мені вони обіцяли ізробить...

– Хіба що так. Я думав, що ти сам... то щось поміг би. А вони... вони не зроблять тобі.

Як у воду дивився Іван. Але і тепер за спомином отим бринить у моїм естві незвершена певність, що якби були руки да матер'яли, то за Йвановою участю і стала би моя мрія реальністю.

Під ту пору, це напередодні перебудови, Іван уже мав гроші. І, розказували, гроші немалі. Звісно, за нашими убогими мірками. Він тішився ними, як відбитками, що випромінювали його чесний труд. Як часто приносив він акуратненько вирівняні і складені у певнім порядку трояки, п'ятачки, десятки до Степанової матері і казав:

– А у вас не знайдеться іще сотні вкупі, щоб вимінять?...

Очевидно, тії сотенні і зберігались вдома. Мабуть, Іван не довіряв банкам совецьким, а й усіляковим банкам. Як і отой мій давній знакомий зек, старий політкаторжанин, що усі свої наявні зароблені гроші завжди носив при собі:

– А я їм, пройдисвітам, не довіряю. Хіба що швейцарському банку міг би довірись. Але і швейцарському не довіряю.

І була ув Івана мрія. Що вкупить він машину «Волинянку», щоб у неї входила і коляска разом з Іваном. І хтось доведе Йвана нею великими небаченими іще шляхами аж у Полтаву до брата. А хтось іще другий у юнім місяці квітні чи й у травні вивозитиме Йвана «Волинянкою» у ліс, і слухатиме там він співи пташок.

Гай-гай, не судилося тій Івановій мрії збутися. Але хіба тільки одна Йванова мрія потонула у стрімких бурхливих хвилях перебудови. Що новоявлені царські села проковтнули тій мрії з тельбушками. «Не купить мене избы у оврага. И цветы не выращивать мне...» (Рядки із вірша російського поета Миколи Рубцова. Цитується за пам'яттю).

І щойно відчув Іван, як спорожніли його кишені, обібраним себе до нитки відчув, голим, нагим, то й затужив сильно нерозрадно. По лицю його стало видно виразно. Тільки зрідка перепитував обережненько, ненароком наче, Степана:

– А трьохпроцентні облігації тоже пропали чи іще є якась надія?..

Очевидно, за Йвановим проглядуванням, до земного перетривання в нових умовах він уже не надавався. І це було найстрашніше. І затужив Іван тугою сильною.

Якось у тім періоді попросив був Іван у мене вісім шиферних цвяхів, знаючи, що у мене вони такі є. Я приніс більше, але він узяв тільки вісім, нагадавши, що для перекривання гаража більше не потрібно.

Але по якимсь часі повернув тії цвяхи через Степана мені назад. Й тривога неусвідомлена нагорнулася на моє ество. А розмишляння потекло про шляхетне почуття обов'язку тих, що відходять, перед тими, хто іще застається серед живих. А й навпаки: тих, що застаються, перед тими, котрі відходять. Ще й картинка враз із пам'яті зринула. Як у червневім густім теплі 1980 року Мар'я сіножаткою несла із свого дому до нашої хати паляницю хліба, передчуваючи, усім вже стало ясно, що Батько наші більше не будуть. Позичене, борг поспішала повернути, допоки живі іще.

Ах, який же у тім символічний взаємозв'язок проглядується, що аж сльози навертаються, як про Івана спомини повстають. Се ж треба таким високошляхетним бути. А ми й не бачили, не помічали за життя у суєті щоденній.

А невдовзі й чутка пішла, пронеслася, що занедужав сильно Іван, і причину недуги вбачає в радіації.

Степан потому мені розказував, як привезли хлопці ранньої весни Івана у їхній двір, і став Степан перед Іваном свої, їхні плани на літо розкривать, що робить будуть, замишляють що. А Іван тільки й одказав ухильно: «А що ти говориш, хіба не бачиш, який я».

І повіяло від тих слів на Степана холодом. Але ми не завжди відаємо, що у наших ближніх уже з'явилося передчуття смерті.

Помирав, розказували потому, Іван важко, а був же великий віталіст.

Ховали Івана ясної травневої днини. Випадком, але якби за невидимим внутрішнім покликом (а таке у житті інколи трапляється), я опинився тоді у селі і взяв участь у тихій, без плачу і голосінь поховальній церемонії, сповняючи останній обов'язок перед другом. У невеличкій каплиці крізь вікно ясне сонце осявало воскове Йванове лице, а священник говорив, що нога цього небіжчика за шістьдесят один рік ніколи не ступала на землю. Небожитель тобто він.

* * *

І коли Йвана не стало, то тільки тоді відчули, який незамінний він, незамінні його поміч і поради. Надто ж для тих, хто кохається у своїй господарці і хоче, щоб у ній було все добре.

Мені й самому не раз доводилося спостерігати, як хлопці, а й старші люде, обмізковували якусь заковику й не знаходили одностайного правильного рішення. І тоді казали вони: «От був би Йван».

І стали називать його у пам'яті своїй Іваном Незамінним.

Се й про академіка Сахарова, пам'ятаю, казали, як раптово помер він, що незамінна у світі ця людина.

І подумав я, картину сучасного світу уявно осягаючи, який неухильно несеться у своїм розпаді в непроглядувану прірву, що замісто колишніх повстали на очах наших легіони й легіони іще в стократ лютіших нових поруйновників. Але незамінною є кожна людина, чие покликання життєтворче.

РЕКТОР ЄВГЕН ЛАЗАРЕНКО

Коли восени 1957 року я приїхав до Львова навчатися на факультеті журналістики, то ректором у нас в університеті був Євген Костянтинович Лазаренко. Се так дивно для мене тоді звучало. По всіх інститутах то традиційно звичне «директор», а тільки в університеті – уже й «ректор». Се не теперішні часи, що найпоплідніший колись інститут ні з сього, ні з того університетом став.

Запам'ятав я Євгена Костянтиновича іще у ясні серпневі дні, коли ми вступні іспити складали. Сказав хтось «оньо ректор!», а наші погляди вже й перетнулися на вирізняваному статному чоловікові у жовтому літньому костюмі (такі тоді були у моді, як взірець аж надто вишуканої елегантності). Ректор стояв іще з якимсь чоловіком у широкому світлім коридорі біля дверей із написом «Ректор». Чоловіки вели розмову. Лице ректора випромінювало недосяжну для нас поважність і рівновагу. Ми шнурочком спрямувались проходити коридором, і кожен зосібна знічено вітався, ніби од нашої такої наївної догідливості залежало бути нам студентами. Ректор кожному відповідав на привітання з повагом, легенько усміхаючись. І од тої усмішки, од присутності ректора струменіло дивне випромінювання. Й у піднесення увіходив твій настрій, і упевненість покладалася на серце.

Але й потому, коли стали ми студентами, крізь роки відчували цю благодійну дію присутності нашого ректора Євгена Костянтиновича Лазаренка. І кожного разу при стрічах у коридорі ми запобігливо поспішали привітатися з ним. Дивно так. Він нас не знає, а ми його усі знаємо, хоча й віддалеки. Це тільки студенти-геологи стрічалися із ним зблизька на лекціях. Ми ж то, гуманітарії, тільки і знали. Що Євген Костянтинович – відомий у світі геолог, член-кореспондент Академії наук, 1912 року народження. Ах, який молодий іще тоді у зрівнюванні був, а нам усе здавалося, що уже аж надто літня людина. Як то молодість усе по собі міряє.

Кохався Євген Костянтинович і в мистецтвах. Якось уже потому я натрапив на каталог малярських робіт художника Івана Труша. І там були позначені картини, що зберігаються у колекції Є. К. Лазаренка.

Одразу ж і спогадалося. Як до нас в університет приїхали київські письменники, а серед них був і Максим Рильський.

– Сьогодні у нас в гостях еліта української літератури... – так лагідно відкривав зустріч в актовій залі Євген Костянтинович.

Максим Рильський увесь сивоголовий, а голос його бринів поетично молодо:

– Цього літа збулася моя давня мрія. Я уперше побував у Парижі...

Ще пам'ятаю, як про пам'ятник Івану Франку клопотався наш ректор. Хтось із студентів навіть імпровізував його вислів (Євген Костянтинович на ніс усе говорив):

– Іван Самійлович (це тодішній перший секретар Львівського обкому КПУ І. С. Грушецький) обіцяли, що пам'ятник Івану Франку буде, обов'язково буде...

У часи «хрущовської відлиги» у Львівському університеті зативовано запульсувала вічно манлива ідея вільнодумства. Аж чуть інколи було, у відчуження ішло, як над сивим склепінням ширяє дух Івана Франка й інших наших класиків.

Навесні 1962 року до львів'ян у гості приїхали молоді київські літератори – Іван Дзюба, Микола Вінграновський, Іван Драч... Актова зала і усі проходи були заповнені молоддю, спраглою вільного слова. І тут лунало нове розкуте художнє слово. Відлуння од тієї події рознеслося по всій Україні.

Як пригадую із висоти своєї уже сивини, то я завжди з нетерпінням очікував а будь-яких загальноуніверситетських заходів, щоби побачити і почути нашого ректора Євгена Костянтиновича Лазаренка. Із архівів пам'яті інколи виринає, постає виразна картинка. Як на одному такому велелюдному зібранні виступав і генерал Батов. Такий низенький, геть змалілий, щільно поясочком підперезаний. Аж не вірилося, що це герой відомих іспанських подій і герой другої світової війни.

Щоразу у мої студентські літа ішло у відчуття, що наш ректор вирізняваний, що слово його ваговите і мудре, але не наближалось іще до мого кучого усвідомлення, що це і великий ректор. Гай-гай, тільки усевладний час є найістиннішим визначником кожної людини. Бо велике бачиться на відстані. І не тільки на відстані просторовій, але найчастіше на відстані часовій.

Уже по котромусь рокові після закінчення університету пішла поголоска, й до мого слуху долинула, діткнулася. Що у Львові відбувся довготривалий гучний процес увільнення від ректора Євгена Костянтиновича Лазаренка. Що йому інкримінували український буржуазний націоналізм. А при тім, як звичне у таких випадках, усього потроху долучали. Що на навчання приймав тільки уродженців західних областей. Усілякі фінансові махінації, які чи й були. Й усілякові інші небилиці до справи тулили, пришивали. Коротше, увільнили нашого ректора з рипом. Отоді й запульсувало у мій думці висновування, що був це великий ректор. Бо в екстремальних умовах він залишався свідомим українцем.

Зі Львова перевели Євгена Костянтиновича до Києва у міністерство геології. Казали, там він і міністром був.

Востаннє бачив я нашого ректора біля письменницької книгарні «Сяйво». Як вони із книгарні удвох із Олесем Гончаром виходили.

Аж то одного ранку на хуторі, здається, іще в доперебудовний час я увімкнув транзистора і почув із "того берега" новину. Що Євген Костянтинович Лазаренко відійшов у вічність. Перехрестився я. І кризь сум (відходять кращі люди!) зійшло на мене життєтвердне усвідомлення, що наш ректор іще довго житиме у серцях своїх вихованців і усіх, хто його знав.

Уже у новітніх часах якось у день геолога я потелефонував на радіо «Культура» (прямий ефір) і у спогаді згадав про видатного українського геолога Є. К. Лазаренка. Почула моє слово одна радіослухачка і собі відгукнулася незагадно. Що і вона у той час вчилася на геологічному факультеті, і викладачем у них був Євген Костянтинович. Ах, що це був за наставник! І як усі вони поважали і любили його.

Інколи мене кортить переглядати свої давні архіви. Шкільні картки успішності, щоденники, уцілілі зошити, конспекти. Тоді розкриваю і «Диплома». І зрівнювання біжить. Які ж вони, тодішні дипломи, наче поважніші були. Не як сучасні пластикові картки. Вичитую унизу підписи. «Ректор Є. К. Лазаренко». І осяння сходить на серце. Що і він був моїм наставником. Хоча і мало мені довелося працювати за фахом. Але не в тім моя вина. Як і не в тім його вина, що дочасно зійшов із ректора.

ПРОФЕСОР МИХАЙЛО РУДНИЦЬКИЙ

У 50–60-х роках минулого століття, у час моєї студентської молодості над сивочолим Львовом іще так відчутно розносився подих перейдених добрих часів, струменіла присутність нашої художньої клясики. Аж не раз видавалося мені, що навстріч мріє тінь самого Івана Франка, а із-за рогу вузенької вулички наближається Іван Труш. Із піднебесного простору лунають вищі слова, лине дивна музика і у феєричній сяєві зблискують виразні картини. Іще не змиті дощами вічності на вулицях угадуються недавні сліди Соломії Крушельницької. А поміж сивими мурами університету так виразно бачилася ніби жива присутність академіка Михайла Возняка. Бо ж сказав хтось: «Оно пішла учениця Возняка, нині викладачка». Вже інший звернув мою увагу на зовсім юну дівчину: «Оця студентка – це внучка письменника Дениса Лукіяновича». Дениса Лукіяновича я бачив на якійсь зустрічі. Такий вирізнявся поважний і самобутній у свої сиві літа. З довгою пишною бородою. Чув, розказували про нього. Що яка би врочистість не випадала, та коли наставав його час, то Денис Лукіянович за столом президії, куди був покликаний, розкладав свій полудень чи вечерю. Це як і Нечуй-Левицький Іван із врочистого засідання з нагоди його ювілею віддалився, коли настав час для традиційної прогулянки. Коли я тепер уже в Києві прогулююсь на Володимирській гірці, то й нагадування біжить. Що ось на цих алейках позоставив свої сліди Іван Нечуй-Левицький.

Тоді іще серед живих у творчості перебував композитор Станіслав Людкевич. Але я його не бачив. Але хтось ізнову звернув мою увагу на вулиці: «Оно пішов Кос-Анатольський». І я став розглядувати поставу композитора. А в серці пісня забриніла «Ой ти, дівчино, з горіха зерня». Яюсь у редакції журналу «Жовтень» я бачив Володимира Гжицького. І привиділись мені табори катунів і смерті на далекій суворій Півночі. І подумав тоді я. Господь і крізь терни оберігає обранців для ознаки і свідкування.

У Львові під ту пору можна іще було забачити живого Михайла Яцківа. Творчість якого заяснила, либонь, аж у початку двадцятого століття. Це про нього говорили у нас в гуртожитку. Що ранні твори письменника перекладають і люблять у далекій Японії.

Се загальновідомо, що культ місця визначають видатні особистості. І де б не перебував я у свої студентські літа – в університетській аудиторії, у бібліотеці імені Василя Стефаника, на вузенькій вулиці чи в поетичнім міському закутку – скрізь присутність діячів культури стояла надо мною.

Але найчастіше мені доводилось бачити професора Михайла Рудницького. Уже з перших днів мого перебування у високому храмі науки упала в мій позір да й запам'яталася постать чоловіка. Його можна було зустріти в усіх університетських переходах. А так, ніби середнього, чи вищого зросту, худорлявий, чоло високе, лице пропорційно звужувалося аж до невеличкої борідки. Очі застигло уважні виказували внутрішню зосередженість. Запам'яталося мені іще, що чоловік у час моєї стрічі із ним завжди піднімався східцями угору дуже повільно. І бачилося так, ніби кожную сходинку він долає з неабиякими зусиллями. Як ото в школі нас навчали долати вершини наук. «А сей же то уже, напевне, сягнув вершин усіх наук», – у думку прибігло. І те передбачення моє мало під собою ґрунт. Хтось із обізнаних однокурсників підказав мені, що це відомий іще з польських часів професор Михайло Іванович Рудницький. Колись у молоді літа він навчався у Лондоні і Парижі, знає багато іноземних мов, працював у газеті «Діло», а тепер викладає іноземну літературу. Уже старшокурсники розповідали у гуртожитку дивовижні пригоди, що їх переживав Михайло Рудницький за Польщі. Очевидно, це стосувалося початку двадцятих років, коли він був професором підпільного Українського університету у Львові.

Інколи мені доводилось зустрічати професора Михайла Рудницького і на львівських вулицях в оточенні молодих студенток. Вони підлаштовувалися під його повільну ходу, уважно вислуховуючи слово наставника. Здогадуватись можна було, що то мудре слово про високе.

У пору моєї студентської молодості виходили і продавалися у книгарнях три томи спогадів Михайла Рудницького «Письменники зблизька». Я і придбав дві ці книжки. І осяяння сходило на мене, що серед нас перебуває людина, яка бачила, застала живими наших літературних класиків.

Уже у новітні часи стало відомо мені, що Михайло Рудницький належав і до «молодомузівців». Із шкільних літ спогад наблизився. Що це ж ім'я відбилось у моїй пам'яті за книжкою із сільської бібліотеки «Під чужими прапорами». Це були антиоунівські памфлети, очевидно ж, підписані професором у співавторстві із В. Беляєвим зі спонуки. І подумав я про жорстокий вік, який невмолимо убивав, зінакшував творчі особистості. Що про вершинні злети ми змушені часто судити за спалахом молодої музи, а не за пульсуванням вікової зрілості мистця.

ПОЕТ АНДРІЙ ВОЛОЩАК

Уперше цю подружню пару я забачив у центрі Львова біля пам'ятника Міцкевичу восени 1957 року на велелюдному мітингу з нагоди запуску першого радянського супутника. Обоє, з вигляду, уже в поважних літах. Сріберна сивина. Чоловік у темних окулярах, жінка вірно тримала його під руку. Обоє випромінювали ваготу перейдених літ і стоїчну відданість високому дарові життя.

Це був незрячий поет Андрій Волощак і його вірна дружина Ісидора Сидорівна. На мітингу величали усі досягнення радянської науки і воздавали хвалу партії. Дійшла черга і до Андрія Волощака. Й він читав хвалебну віршовану оду найпередовішій у світі науці і мудрому керівництву партії. Звична, традиційна на той час ситуація. Багато поетів тоді виступали на велелюдних зібраннях із хвалебними віршами на замовлення. Але це був незрячий поет. Кожна мить земного перетривання такої людини – великий подвиг.

Ізгадалося. Як уже в новітніх часах у музеї однієї вулиці на Андріївському узвозі у Києві я розглядував виставку малярських робіт Івана Іжакевича. «Сини сердешної України», здається, називалась вона. І поманив мене у розмисел один малюнок майже столітнього художника. Як спостерігають за супутником. Аяк. Усі ми діти свого часу. Але ми й вічні полоняни усевладного часу.

Потому я часто зустрічав на велелюдних зібраннях, а то і на затишних львівських вулицях це вирізняване подружжя. Звучали все ті ж програмні стереотипні вірші про щасливий сьогоднішній день і світле майбуття. І кожного разу, окрім співчуття, у моїм серці розросталося почуття поваги до цього подружжя, яке являло світові взірць несхитної вірності.

Уже у кімнаті гуртожитку хтось із старшокурсників розказав цю неординарну історію. Молодий поет, у серці якого бринять, снуються романтичні повіви початку віку, потрапляє на фронт першої світової війни. Недовго й воювалося. Поет втрачає зір.

«Мов сон важкий – всі дні мої і ночі...
Хтось вверг мене в п'ятьмі між чорні стіни»;
«І море барв, і неба синь без краю
Заховані в п'ятьмі, немов за хмару...»

Шпиталі Львова були переповнені бранцям лихої долі. Люди виявляли до них милосердя. Ще зовсім молода художниця Олена Кульчицька відвідує такий шпиталь, і з'являється портрет незрячого поета, спрагло осягати барви і далечинь світу.

Відвідує Андрія Волощака і юна Ісидора Ваньо. Вірші молодого поета зачаровують її. І вона стає його супутницею на ціле довге життя.

Але чомусь у моїм осяганні Андрій Волощак зоставався пересічним поетом із ряду тих, що пишуть відгуки на замовлення. І ось у новім часі випадком натрапив я на одну публікацію, де було вміщено отакі давні рядки молодого поета:

Зірок павутиння
 Сповило все небо,
 А місяць
 Спіткнувся об хмарку й повис.
 Я ж тугою п'яний,
 Жду в мріях
 Не тебе...
 Ось крик твій –
 Ах ні!
 Це зітхнув тільки лист.

І знову сумний розмисел побіг. Як потужно нівелювала, знищувала тоталітарна машина усілякову творчу вирізняюваність. Без жодного милосердя. Й оці викличні рядки Володимира Сосюри наблизились:

Кати на струни наші жили
 Тягли із рук, як сон блідих.
 А з нас співців собі зробили,
 Щоб грали їм на струнах тих.

РАШИД БЕЙБУТОВ

У широких довгих коридорах студентського гуртожитку у центрі Львова часто наспівував хтось популярну тоді пісеньку, як її виконував знаменитий співак Рашид Бейбутов:

Я вистрив дівушку –
 Полумісяцем бровь...

І це завжди бривіло, як щемна мелодія молоді мрії.

А одного разу мені пощастило бачити і чути самого Рашида Бейбутова. Сталося це в Зеленому театрі у Стрийському парку.

У час моєї студентської молодості по містах, містечках, а й по великих селах де-інде такими поширеними були оці зелені театри й зелені кінотеатри. Як правило, розташовувалися вони у поетичних мальовничих закутках. Ах, як манили мене колись оті «зелені» осідки культури! На жаль, тепер од них тільки нагадування у пам'яті зосталося.

Та наймилішим у львівські молоді літа був мені Зелений театр у Стрийському парку. У пізньовесняні чи ранньоосінні надвечір'я я завжди спрямовувався туди, як на свято.

Забачене і почуте там залишило відбиток у свідомості на ціле життя.

Ось у вечоріючій присмерковості звучить це відоме у світі ім'я – Рашид Бейбутов. І миттєво із-за лаштунків котиться, мов клубочок, вибігає вертлявий, коренастий чарівник. У зоряне небо лине знайома мелодія:

Я вистрив дівушку...

Десятки, сотні, може, разів потому доводилось чути цю грайливу, із тривожними інтонаціями пісеньку. І кожного разу із архіву пам'яті повставала картинка із молодих львівських літ.

БРУНО ВАЛЬТЕР

Якось по радіо у серії передач «Видатні виконавці двадцятого століття» почув я музичну розповідь про Бруно Вальтера. Одразу ж і спогад побіг. Та ж і я міг бачити самого Бруно Вальтера. Принаймні слухав оркестр під орудою Бруно Вальтера, як о тім сповіщала рекламна афішка.

І я пішов на поклик рекламного звістування. У той же Зелений театр у Стрийському парку. Тоді я навіть написав про свої враження від німецьких виконавців у молодіжну німецьку газету «Юнге вельт» («Молодий світ»). Відповіді від редакції я не одержав. Не знаю, чи надрукували мою замітку. Але часто у світлі спогаду бринить у моїм серці сріберна музика Бруно Вальтера із Зеленого театру.

І тоді мерехтять, покладаються на мій позір із глибини часу барвисто закличні львівські рекламні афішки. Я завжди із зворушенням любив їх розглядувати і вчитувати. А коли уперше ступив я на львівську вулицю, то погляд мій зупинився на афішці про виступ джаз-оркестру під орудою Олега Лундстрема. Так незвично зазвучало у моїй свідомості це прізвище, хоча самого Олега Лундстрема я ніколи не бачив, і джаз-оркестру його не слухав. Але закличну афішку оту зустрічав у різних містах великого Союзу.

А відносно недавно із радіо почув я, що отой Олег Лундстром іще живий, хоча і похилого віку – далеко за вісімдесят. Що людина це незвичної долі. Далекий нащадок славного роду Тараса Шевченка. І у нього ще й тепер зберігається «Кобзар» із власноручним автографом автора, подарований комусь із родичів. А зорганізував свій джаз-оркестр Олег Лундстром у далеких тридцятих роках у далекій екзотичній Китайщині.

Це коли і уперше ступив я на київську вулицю, то зустріла мене афішка, що Григорій Чапкіс зорганізовує школу танців. І зовсім недавно прочитав, що той же Григорій Чапкіс запрошує у свою школу танців. Через півстоліття.

Гай-гай, який значущий відбиток може залишити у нашій свідомості заклична рекламна афішка.

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ

Коли 1957 року я приїхав на навчання у Львів, то подлук нашого хутора усе мене тут подивовувало неймовірно. У зворушенні часто. Найперше подивовувало мене, що у цьому місті незчисленна многота людей. Через наш хутір вовік і малої частки тієї многоти людей не переходило. А доми ж які високі, сиві та давні. Коли мурували їх, то нашої бабусі Лександри іще й на світі не було. Поміж домами вулиці вусібіч розбіглися, що й не злічити. І у нас поміж хатами та хуторами дороги і стежки попрорізувані, але щоби стільки вже.

Усе тут для мене світилося, сяло першовідкриттям, будило зацікавлення. Навіть рекламні широкі різнокольорові оголошення, які постійно змінювалися, завжди кудись запрошували, до чогось закликали, щось пояснювали, роз'яснювали.

Велике подивування інколи зроджувалося од власної думки. Що вулицями от цими колись ходив Іван Франко. Аж не віриться, що ось побіля кожного сивого дому покладені його сліди, «незмиті вічності дощами».

Кожний день мого нового міського перетривання дарував яскраві відкриття і враження. В аудиторію хтось новину приніс. Що із самого Києва у Львів приїхали відомі письменники да й виступатимуть в Університеті. Після лекцій ми і спрямувались рвійно до актової зали. Там уже народу повно, – не розминуться. Цвіт юний, молодий. І ми похапцем захоплюємо вільні місця.

Недовго й чекали. На сцену вийшли гості, яких люб'язно рекомендував наш ректор Євген Костянтинович Лазаренко:

– Сьогодні у нас в гостях еліта української літератури...

Зі словом перед нами виступив Максим Рильський. Зі зворушенням у серці я видивлявся Поета. Геть усучіль сивенький. І старенький, як видалось мені. А тоді ж йому тільки шістдесят два рочки і сповнилося. Мені ж тепера, як пишу ці рядки, уже до сімдесяти двох наближається. А старим у серці не завжди почуваюсь. То, може, й Рильський тоді в душі старим не почувався. Бо ж то ізбоку да з висоти молодости видається нам, що стара людина. Але ж хіба маємо спромугу вислідити її серце.

Поміж крутими стежинами моєї долі загубилося, випало із пам'яті, які саме вірші читав тоді Максим Тадейович. Найімовірніше це звучали поезії із циклу «Далекі небосхили». Але не вивітрився, як зараз, чую тихий розважливий голос Поета: «Цього літа збулася моя давня мрія. Я уперше побував у Парижі». Від голосу того осяяння сходило і на мене. А кризь думання перебігало. Якби залишався я на хуторі, то забачити живого Максима Рильського мені й у сні не привиділось би. Це потому, коли після старшокурсницької практики укуплю я собі добротної матерії на костюма, то скаже сестра Ганна: «Якби залишався ти на хуторі, то й чи укупив би такої матерії на костюм».

Коли у січні 1992 року я перебував ув Ірпінському Будинку творчості, то письменник Михайло Шмушкевич, колишній в'язень сталінських концтаборів, дещо розповідав мені зі своїх стрічей із нашими видатними літераторами. Згадував Михайло Юрійович і про Максима Рильського. За словами Михайла Шмушкевича, Максим Рильський в останні свої літа, незважаючи на велику перевантаженість, був надто уважний до людини, і аж надто до літераторів-каторжан. Я й від інших людей про це чув. Що він допоміг з облаштуванням видатним нашим перекладачам Григорієві Кочуру і Дмитрові Паламарчуку.

І Шмушкевичу допоміг. У будівництві кооперативної квартири. Вони разом сіли в машину та довгий час їздили у Голосієво, місце вибирали, яке краще. А коли Шмушкевич сказав, що братиме 2-кімнатну квартиру, то Максим Рильський і каже йому:

– А ви беріть 4-кімнатну. Як нема грошей, то у мене позичите. Ви ж віддасте колись...

Справді, як от він тонко переконувать умів. І тут подумав я, що ті наші класики, нехай і про вождя вимушено писали, а інакшими, людяними були тобто до горя чужого. Це не наші, теперішні. Адже і я звертався о помочі, бо в помешканні тім погибав, щоб поміняти його. Та мої проблеми, що горох об стіну, об них відбилися. Не ті це літератори-класики тепер. Ерзац-літератори і ерзац-політики в політиці. До свого нужденного собрата вони байдужі.

Мені Шмушкевич іще одну подію, один спогад, вірніше, світлий про Максима Рильського переповідав. Було те у початку 60-х років. У московському дитячому видавництві Шмушкевич видав книжку, де щось то про Гавриша справжнього чи символічного ішлося. Ту книжку він і Рильському подарував. Рильський подякував, але сказав, що тепер її не прочитає, позаяк часу не має.

Аж одного ясного літнього дня Шмушкевич прогулювався біля Голосіївських озер. І от захекана підбігає до нього хазяйка, в якої він квартирував. Та й каже йому, Шмушкевичу, щоб він негайно поспішав он в той гайок пагірний, бо його сам Максим Тадейович Рильський розшукує, а наразі він там, у гайку, але вже і додому до них приходив. Шмушкевич, звісно, і спрямувався поспішно в означене місце. Приходить він туди. А там така картина розгортається. Дітей назбиралося чимало. На дерева декотрі повилазили. Школярі. Діти книгу Шмушкевича читають. П'єсу наче розігрують. А Рильський біля них стоїть і тішиться. Бачите, каже, книжку вашу читають. Потім ще Рильський написав був про

книжку Шмушкевича і про цей випадок аж п'ять сторінок у видавництво дитячої літератури у Москві. А з Москви Шмушкевичу написали. Радість яка.

Ще дещо Шмушкевич про Максима Рильського розповідав. Слухав, вислуховував я, а картинки із молодих львівських літ повставали, виринали із пам'яті. Що і я бачив і чув Максима Рильського.

МИКИТА ХРУЩОВ

У присмирнілу аудиторію зайшов наш новий декан Володимир Йосипович Здоровега, молодий та вродливий, мало чим одмінний од простого студента (а він і сам часто казав «шо ви мене провести хочете, та же я сам недавно студентом був», неодмінно при тім раз по раз додаючи, повторюючи «власне кажучи»), да й сповістив:

– Сьогодні моєї лекції не буде. Підемо зустрічати Микиту Сергійовича Хрущова...

А ми від того й раді. Що лекції не буде.

Гамірно усі гуртом спрямувались до виходу. І стишено станули на типовій вузькій львівській вулиці неподалік Університету. А на бруківці з обох боків вулиці уже народу тьма. І ми примостилися. Стояла похмура пізня осінь чи рання зима. До свого завершення прямував, здається, 1959-ий рік.

Мить невтримного очікування. І ось погляди сотень людей спрямувались одностайне у глибину вулиці. Не запам'яталось, чи стояв переді мною чекістський ланцюг, але я стояв майже на самісінькім краю бруківки. Із глибини вулиці поволеньки викотилося чорне авто. Ще віддалеки крізь шкло, очевидно ж, броньоване позір мій окреслює обриси лица. Авто зрівнюється зі мною, і упритул майже розглядаю лице людини, яка під ту пору була керівником великої держави, а правдивіше – імперії, як і називали її у вільному світі. Показався, забачився тоді він мені великим зацним паном. Ідеально чорне, певно ж, дороге пальто. Комірець із перламутрового каракуля, що йому позаздрив би і самий Акакій Акакійович. Шапчина пірїжком, і теж із каракуля. На лиці знаменита із фотографій родимка. Лице стомлене, сіро землисте. Стомлено поволеньки і ручкою покивує. Вітає нас. Видався, забачився мені Микита Сергійович Хрущов аж надто стареньким. А було ж йому тоді тільки шіздесять п'ять років.

Миттевість стрічі із керівником однієї шостої частини земної суші тоді поклалася на моє серце зворушенням. Як я бачив живого Микиту Хрущова. І ця картинка повставатиме перед моїм зором за різних життєвих ситуацій і випробувань.

Як уже зізнавався, я ніколи не шукав знайомства з видатними особистостями. Достатньо для мене було і зачудування їхньою спадщиною. А от керівників держав, управителів людських суспільств і общин мені чомусь хотілося бачити. Незалежно від міри їхнього диктаторства. І декого з них мені довелось забачити.

У мої молоді студентські літа до Львова був навідався також державний і політичний діяч Анастас Іванович Мікоян. Це стояв уже тепліший, але похмурий день. Чутка пронеслася над сивими мурами. Що увіходитиме Мікоян парадним входом до оперного театру. Разом з іншими такими допитливцями я прошвендяв очікувально побіля опери кілька годин, усе патрикуючи за парадним входом. Аж то нарешті біля чорного входу зупинилися, кружляючи, чорні авта. Із одного міченого вийшов у суцільно чорному костюмі щупленький Анастас Мікоян. Скинув чорного з червоною обичайкою капелюха. Уклонився віддалеки натовпові. І шез, увійшов у чорний вхід.

Але тоді я міг вільно забачити сина Анастаса Мікояна Сергія. Уже після події діткнулася могого слуху чутка, що він виступав перед аудиторією в Університеті, і ніби був цікавим розмовцем.

У спогаді стоїть передо мною благословенна сива Бухара. Золота східна осінь. Така тремка межа між літом а осінню. Область виконала і перевиконала план заготівлі бавовнику. З такої нагоди на міському стадіоні – свято. Горять дококола вогні, смажаться шашлики, східні прянощі розносяться лоскітливо. Одчайдушливці зі своїми тромбонами на дерева повилазили. Лине безкінечно протяжна східна мельодія. Бухара торжествує.

І ось над стадіоном низенько з'являється вертоліт. На стадіоні і приземлюється. Приїхав перший секретар ЦК Узбекистану Шараф Рашидов. Ось уже процесія простує доріжкою. Рашидов попереду («Попереду Дорошенко...»), за ним майже поряд крокує другий секретар цека Ломоносов, іззаду – інша братія.

І раптом навперейми Рашидову із натовпу вискакує жінка. Не з тубільців, а біла – з колоністів. Миттєво, звідки і взялись, охоронці заломлюють її руки. Але в цю ж мить Рашидов здійснює угору праву руку. Охоронці відсахнулись. Процесія зупинилась. Жінка подає Рашидову папірця. Здогадуватись можна, одвічне квартирне питання. Рашидов вичитує папірця. Затим передає його комусь із задніх. Також здогадуватись можна, що своєму помічникові. Рашидов затим праву руку легенько покладає на плече жінки. Знак, що заспокоює. Жінка відходить. Процесія рушає. Бухара ясніє, торжествує.

Уже у новітнім часі, у двадцять першому столітті на також благословеннім Андріївським узвозі зайшов я був якось у Музей однієї вулиці. А там виставка розцвітала «Сто п'ятдесят років іспанській фотографії». І поманила мій позір одна вирізнявана фотографія. Ось процесія іде. І диктатор Франко на чолі. Такий імпазантний у білому костюмі. Геть зовсім не такий, як його малювала колись газета «Правда». Із м'ясницькою сокирою у руках. І от навперейми диктаторові вибігають кілька жінок. Заломлювати руки їм кинулись охоронці. І здійняв угору, випростав руку диктатор, знака подав: «Не чіпати!». Ці жінки – се були благовірні дружини політув'язнених чоловіків.

Розглядував я сього вирізняваного знімка, а ув осіннім яснім літеплі повставала із пам'яті благодатна Бухара.

Іще у зловісні застійні часи, про які знакомий довголітній політкаторжанин сказав був, коли позустрів його одного ранку біля Золотих воріт, повторюючи клясичне, – «Бували хуже времена, но не было подлей», біля кийвського метро я спостерігав, як у відкритій машині їхали, набундючившись, Брежнев і Щербицький. А що можна про них сказати, коли про їхній час уже прозвучала клясична фраза.

Приблизно у цьому місці я згодом забачив руку президента Америки Буша-старшого, як він її із закритої машини показав. Така білосніжна манжетка.

Двічі у Києві я бачив президента Америки Клінтона. Один раз – біля Університету, і удруге – на яснім пляцу біля Михайлівського Золотоверхого собору. І ця миттєвість поклаталась на серце зворушенням. Ось секунда в секунду у визначений час зупинилося авто. І стрункий ідеально елегантний чоловік простує до трибуни. Момент високого піднесення. Що це не просто елегантний чоловік, а керівник великої держави, а може, і цілого світу. І він іде і по твоїй землі, несучи ніби надію. І як стояв він на трибуні в оточенні юнок, як слово мовив і оте українською мовою «Борітеся – поборете!», – у яснім сонці усе було оповите надзвичайною урочистістю. Суть моменту у піднебессі струменіла. Що наше, віками упосліджене плем'я, світ завважує.

Я хотів іще забачити Буша-молодшого. І навіть чекав з півгодини біля знака жертвам голодомору, але у визначений час, як про те сповістили допитливці, він не з'явився, і я відійшов. Уже в районі поруйновиська Сінного ринку почув потужні гарматні залпи на честь Буша-молодшого.

Але як переходить усілякова світська слава, так відходять у небуття ці короновані владики нещасного роду людського, колоритні лицедії театру життя, повсякчас хіба що вивірюючи щораз доконану істину: яке стадо, такий і пастух, чи ж навпаки: який пастух, таке і стадо.

Портрети декого із них зафіксував у свідомості віддалеки миттєво мій позір. Й коли книга пам'яті перегортається на схилі віку, то і вони постають, як щось епізодичне, полишене емоційних спонукань, застигле у нейтральності.

Та спогад про те, як я бачив у Львові Микиту Хрущова, завжди веде мою свідомість у проростання розмислів про час, життя і творчість. Про Хрущова говорили, писали, а й тепер говорять і пишуть різне. Багато й осуджувального. Але що би не говорили про нього, а у моїм серці невитравно засіла інтуїтивна симпатія до цієї особи. Коли ми судимо про людину, то не ставимо себе й інших на її місце. Бодай подумки.

Подлук жорстокого сталінського режиму, коли людське життя було виставлене в ніщо, а точніше, в об'єкт катувань і смерті, епоха Хрущова війнула у душі мільйонів надію на порятунок. І хоча усталені стереотипи іще майже незрушно існували у всіх сферах суспільного життя, все одно людині стало дихати вільніше насправді, а не оно у пропагандистській пісні. Багато із повинностей, поборів і здирств (податки на садові дерева і т.д.) в одночасся спали із селянина. Селяни почали замість трудоднів одержувати якісь гроші. Сільська молодь стала зодягатися і в пальта. А городяни із підвалів да «комуналок» переселилися в ізольовані «хрущовки».

Усупереч дикій радянській системі запульсували нові віяння у культурі, у художній творчості. Скута десятиліттями поволенки пробивалася вільна думка. На одній шостій частині земної суші витворювався якісно новий простір для розвитку літератури і мистецтва. Саме в період «хрущовської відлиги» засвітилися такі імена, як Чингиз Айтматов, Василь Биков, Олександр Солженіцин, Микола Рубцов, а в українській літературі – брати Григорій і Григір Тютюнники, Василь Симоненко, Степан Будний...

На період «хрущовської відлиги» припадає і моя молодість – найпрекрасніша і неповторна пора в житті людини. Я у тремкім очікуванні закінчував Університет, рожево розцвітала моя мрія – щедрий дарунок кожної молодості. І хоча в усіх установах й інституціях на перших місцях іще сиділи догматики, я вільно подорожував по великих просторах однієї шостої земної суші. Без рекомендацій і негласних перевірок та уточнень мене скрізь брали на роботу у редакцію. Досить було тільки показати синенького диплома і написати «пробну» статтю. Ще у хрущовські часи я підступився до свого першого роману «Дорога до матері».

У період владарювання Хрущова проста людина почувалася найбільш захищеною подлук пізніших і теперішніх часів. У поодиноких навіть хутірських хатах у піднебеснім просторі селяни спали спокійно. І я коли із дому до Львова посеред ночі приїжджав, то через місто пішки ішов до гуртожитку. Безпечно було. Й нападники жодного разу мене не перестрінули.

І думка відносно вільно почувалася. Полювать то полювали, але не завжди карали тяжко. І таке згадати. Кажуть, що за владарювання Хрущова полковникові-кагебістові до генеральського звання майже неможливо було доскочити. А коли Брежнев заступив, то одразу кагебістам шістдесят генеральських звань подарував. Це уже потому, в післяхрущовські часи чоботом пройдуться по моїй рожевій мрії, і «на цвинтарі розстріляних ілюзій» не знайдеться їй місця для могили.

У короткий період моєї журналістичної практики взірцем для мене була газета «Известия», яку редагував зять Хрущова Олексій Аджубей. Потому він фігурував і як політик. Витали під небесами непевні чутки про майбутнє. Одночасно і надія носилася, що демократія у перспективі процвітатиме іще рясніше.

Та не так сталося, як гадалося.

Уже у новітні часи я з інтересом прочитав автобіографічну книгу Олексія Аджубея. Із тієї книжки запам'яталися мені мальовничі описи Папської римської резиденції. Як вони удвох із донькою Хрущова Радою відвідували Папу Римського, чи не отого Пія XII-го, що на нього зухвальці-поети плювалися. А був той пастир аж надто лагідний. Із віконечка садом милувався. І зносив тяжкі болі, а від штучного влекшення одмовився. Одна благість од нього ісходила.

А ще Олексій Аджубей згадує, як сутужно доводилось йому і його родині у брежнєвські часи. Його ім'я було під забороною, і для заробітку він писав статті під чужими іменами, і навіть документальні фільми створював, не під власним іменем. Знаходились доброзичливці.

Якось у початку перебудови я прочитав із київського оголошення, що в одному Будинку культури відбудеться зустріч із Сергієм Хрущовим, сином героя нашої оповіді. І я не вагаючись пішов на ту зустріч. Квиток коштував три карбованці. На лице і поставою був Сергій схожий на свого батька. Може, трошки вищий на зріст. Був він професором від якихось точних наук. З мови відчувався у нім неабиякий інтелект. Хтось запитав був. Як же це так сталося, що маршал Жуков підтримав Хрущова улітку 1957 року, а той через кілька місяців увільнив маршала. Хіба це морально? Сергій Хрущов одповів одразу: «На жаль, у політиці поняття моралі часто не діють».

Зовсім недавно, коли я сидів у черзі до лікаря, якийсь чоловік розгорнув газету, в якій публікувалось інтерв'ю з Сергієм Хрущовим. І око моє зостановилося на рядках: «Коли Микиту Хрущова увільнили, він прийшов додому і заплакав». І подумав я. Чиновник із усуціль витравленою душею не заплаче.

Ще у 60-х роках минулого століття доходили, долітали до мого суху відголоски а й чи не бувальщин. Як до загорожі урядової дачі підійшли дооколишні селяни і питаються через тин: «Ну, как ты там, Никитка. Не обижают тебя...».

А потому й таке долинуло. Напевне ж, вірогідне. Коли за кордоном вийшли у світ «Мемуари» Микити Хрущова, то покликали автора у політбюро, і погрожували старцеві, ногами перед ним притоптуючи. А він сказав ніби, що це ж не дев'ятнадцяте століття, коли Шевченка за слово карали і писать не дозволяли, а століття двадцяте. Й ще наче повторив класичне – не зарікатись од тюрми а суми: «Но я с сумой пойду – мне подадут, вам – не подадут».

У ясні дні а й сумні (померли наші Мати) лагідної осені 1971-го року мій стомлений позір якимсь упав на першу сторінку газети «Правда», де маленька інформація сповіщала про смерть колишнього першого (першого з малої літери) секретаря ЦК КПРС М. С. Хрущова. Стомлена також думка моя завважила, що помер він того ж дня, коли й наші Мати.

Уже потому у повітрі носилися переповідання про дивний пам'ятник Микиті Хрущову, що в ньому одна половина темна, а друга – світла.

У хвилини важких роздумів про сучасний світ, в якому наче усі знають правду, але рідко хто, надто ж із управників, зі смертних, скаже вам навпрошки істину, до мене наближається, повстає переді мною дуже давня картинка.

Ось у похмурому львівському вечорінні я їду до їдальні політехнічного інституту. А із репродуктора на стовпі (такі капелюшики-гучномовці були повстановлювані тоді по всіх містах і селах) передавали перебіг важливої події. Виступав Микита Хрущов: «Все мы, товарищи, смертны. Но, пока мы живы, мы должны сказать народу правду». Я зостановився у зворушенні.

І картина ця зоставила відбиток у моїй свідомості на все життя. Се, звісно, що він не сказав доконечну правду, але принаймні пробував сказати її. Як рідко хто із сильних світу сього у двадцятому столітті і у початку століття двадцять першого на шостій частині земної суші.

ГЕНЕРАЛ АЛЕКСАНДРОВ

У кінці 50-х років минулого століття виняткового значення раптом почали надавати трудовому вихованню учнів. В усіх школах зорганізовували спеціальні майстерні, обладнані токарними, слюсарними верстатами, різним інструментарієм. У шкільну програму були введені уроки трудового виховання. Їх проводили учителі-майстри. До цієї справи залучались спеціалісти, майстрові люди в кожній окрузі. Це щоби по закінченню школи випускники не оно до вишів у науку рипались, а щоби котрі одразу і на виробництво ішли. Преса широко висвітлювала цей процес і підтримувала у ній усілякові новації, надаючи їм легких крил.

Не відбилось, не зосталось у моїй пам'яті, яким чином наблизилась до мене та ідея, хто вістку подав, що в одній львівській школі трудове виховання веде, провадить колишній генерал. І ми незагаймо з одним однокурсником після лекцій в університеті спрямувались у тую школу.

Як звичне, майстерня містилася у підвалі чи напівпідвалі. Це було доволі велике, кошаристе приміщення. Замріяно наче стояли більші й менші верстати, різне залізне і дерев'яне причандалля. Про присутність генерала тут нагадував тільки казенний потертий мундир, що відсторонено наче яось висів на вішалці. У блідім електричним світлі сяяли юні обличчя. Хлопчики заклопотано групками обступали поважні верстати, уникаючи своєю допитливістю в їхню таїну, ніби чародійно звершували якусь велику справу. Час від часу вони підступалися до кремезного сивочолого чоловіка. І він, як дбайливий люблячий батько, заспокоював їхню допитливість.

Заворожували порядок і цілеспрямовання, що в них перебігав цей процес. «Се творення добра відбувається на наших очах», – через думку мою перейшло. І у стверднім зостановилось: «Оця людина на своєму місці». Але ж чи так довго, через генеральське аж звання треба було людині до свого місця, до свого земного призначення іти.

А вже затим, як урок скінчився, і школярі розійшлися, ми розмовляли із генералом у затишнім закутку майстерні. Голос наставника школярів звучав тихо, навіть яось приглушено, неозначено. Й увесь тримався трохи непевно, куди певніше тримався він біля токарських, слюсарських верстатів, в окруженні збадьорілої юні, – здалося раптом. Бо аж ніяк не випромінювала його тиха лагідна постать популярних на часі гасельних інтонацій, але струменіла од неї розважлива життєва мудрість, яка часто утверджується, як наслідок перейдених випробувань людської душі.

Схоже, що генерал Александров перейнявся до нас, молодих тоді, довірою. Бо у якімсь моменті переповідання власної автобіографії він затнувся, у павзі спрямував на нас вивірючого погляда, і тільки затим тихо продовжував розповідь. Генерал Александров був у числі тих кількох генералів, які відповідали за безпеку генерала армії Ватутіна. І коли Ватутіна не стало, то по часові якімсь за наказом ніби Сталіна цих генералів арештували, і вони відбували строк. На цьому генерал Александров ізнову затнувся. І здогад мимовільно діткнувся мого усвідомлення. Що наставник учнівської молоді був серед тих арештованих. Й чуття поваги до цієї людини запульсувало у серці помножувано. Це ж треба у виняткових випробуваннях зоставатися людиною у висхіднім простуванні, щоби зректися популярної генеральської помпезності і бундючності, звільняючи у душі простір для первісного добротворення і любові до дітей. І чи не є це у віках повторюваний і вивірений шлях до удосконалення, до збереження і утвердження власної гідності. Далеко потому, уже в новітні часи я вичитаю зізнання композитора Бетховена. Що важкі переживання не вивітрили із його душі любові до природи і до дітей. Да й подивуюся у зворушенні. А зовсім недавно із вуст одного дисидента прозвучать міркування про те, що їм у потертій одінні, можливо, було лекше, аніж генералові Григоренку, простувати до істини. Бо йому уже було що втрачати. Як потвердження Євангельського. Роздай багатство своє, і йди за мною.

У середині п'ятдесятих років багато політкаторжан сталінських концтаборів уже поверталися із віддалених місць, котрих і реабілітовували. Ці події носилися доокруж на слуху, але офіційно інформація стримувалась. Тільки після 22-го з'їзду партії потоки інформації запульсували щедріше.

Наш матеріал про Александрова «Генерал знову в строю» був видрукуваний на видноті у газеті «Радянська освіта». І наш завідувач кафедрою Йосип Терентійович Цьох перед аудиторією сказав, що йому зателефонував головний редактор газети, його давній друг, і передав слово подяки за добрий матеріал.

Передо мною пожовтіла вирізка із газети п'ятдесятилітньої давності. На світлинці – сивочолий уже наставник і юний школяр схилилися біля слюсарного верстата. Їхні лиця випромінюють ідеальну увагу. Про повоєнну одиссею генерала у матеріалі не ідеться. Може, ми о тім і писали, але в редакції цей момент піддався скороченню. Це таке звичне було у той час, що в редакціях авторські матеріали піддавались зінакшуванню.

Уже далеко потому на сторінці якоїсь республіканської газети позір мій випадково виокреслив повідомлення про смерть викладача виробничого навчання, генерала Александрова.

А зовсім недавно ув одній газеті я прочитав про генерала Ватутіна. Що з походження він – українського з донського краю роду. Батьків у північні сторони імперії вислали одразу ж після революції. Але цей момент біографії генерал потому замовчував.

У публікації висловлювалась, припускалась версія, що загибель генерала Ватутіна – справа рук самого Сталіна. Аяк. Багато чого із таємного стало явним, але скільки іще таємниць зостається за пеленою невідомості.

І я ізнову згадав колишнього генерала, який у прилученні до трудового виховання школярів відчув своє покликання, сумлінно сповняючи місію свого земного призначення. А й за інших життєвих ситуацій не раз спогадувався той виняток. І коли розмишляння мої про людське перетривання під небесами текли, то завжди малювався в уяві моїй і отой приходько у наш край зі сторони полунічно-східної. Назвемо його наразі умовно Павлом Йосиповичем Кашкіним. Увійшов у наш край Павло Йосипович разом із більшовиками у тривожнім січні 1944 року. Да й осів тут назавжди. Із акцією він не раз переходив нашого хутора. Тобто до енкаведистів приставлюваний був. Се магічне «акція іде!» наганяло тоді жаху і схарапудження на кожне живе дихання. Імена найбільш агресивних енкаведистів і дотепер у споминах старожилів. Але чогось осудливого не зоставив після себе Павло Йосипович Кашкін. Він наче просто був приставлюваний до акції. І утекти од такої приречености се вже було над його сили.

Світиться передо мною. Як Мати наші уже паралізовані були, а потішливо, з посмішкою іронічною переповідали. Що підступився до них одного разу по війні Кашкін да й випитує, де тут Ірка перебуває. Мати й кажуть: «А у нас і назвиська такого нема». Боронь Боже, щоби наш хуторянин колись да когось виказував. Се уже в пізніші часи наші люди також зінакшились, да одне на одного доносить стали. Тоді Кашкін до Матері ніби гнівливо: «Ну, вот, как тебе сказать. По-вашему это будет Ярина». «То я є Ярина», – кажуть Мати. «Вут, да кому ти ужо нужна», – ізнов ніби гнівливо Кашкін. Аж то затим тільки ояснення ізійшло, що то він розшукував мазурку Ірину, яка під ту пору переховувалася. Да й узяв собі за дружину.

У якімсь періоді установавання більшовицького режиму у краї перебував Кашкін і головою сільради у нашім селі. Але дивний був се управник. Він нікому шкоди не робив. У бричці, запряженій парою коней, він любив об'їжджати усі хутори. Ніколи не відмовлявся від пригощення і горілки. Міг нагримати за віщось на людину. Та нікому ніколи не робив шкоди. У душі він ніби тішився від того, ніби зарік дав, ніби місію душі власної сповняв, щоби нікому зла не учинить.

Мені недавно оден знакомець розказував, а він тоді за писарчука у сільраді перебував. Яюсь поїхали вони із Кашкіним на дальній хутір. Да й зайшли до однієї хати. Там тільки

сама удовиця жила. Як оно у двір увійшли, то й каже Кашкін до писарчука: «А глянь-но, Степане, на горище, що там є». Писарчук станув на драбину, зазирнув ув отвір. «А льон...», – каже, бо брехати не міг, чи не навчивсь іще.

«Ух, вут, льон...», – Кашкін. Уже в хаті: «Пиши, Стьопа, акта, пиши...». Писарчук і пише. Затим од столу одступивсь до удовиці тихо: «А пляшки не знайдеться». «Буде...», – заметушилась молодиця у зродженій надії.

Уже за столом. Після першої чарки Кашкін до писарчука: «Знаєш, Стьопа, порви, усьо порви, што написал...». А після чарки другої до удовиці у зворушенні: «Да неужель ти думаєш, што я бедную удовицу могу обидеть... Да нікогда». І сльози скапували з повік. І зніченість огорнула його. Немовби вибачалася душа його, що приставлювана до служби, у якій призначено робити людям зло.

На нашому хуторі в одного чоловіка був дуже старий хлів. А зводити бодай маленьку споруду на хуторах тоді суворо заборонялося. І що той чоловік намислив. Довгенько назбирував матеріяли. А одної довгої пізноосінньої ночі на місці старого повстав новенький хлів. Але хтось тут же незагадно і доніс. Приїхала комісія із району. І Кашкін заспокоював, розсіював імпет ревний комісії: «Да тут, вут, хлев старий рухнул, і коровушка-кормилица погибла...».

З лица був Павло Йосипович непроникно похмурим. А проте виказувало се лице якісь внутрішні боріння. Зодягнутий завжди у советську уніформу. Темний кітель, зелений кашкет а ля Сталіна. Зимою і літом одним цвітом. Люди не раз дивувалися. Чи то той самий кашкет, а чи шиють йому нового на усталений завжди взірець. І ця рідкісна уже в окрузі форма збереглася аж до перебудовних часів. Коли я о тім розмишляю тепер, то думка у висновування веде. А чи це не спеціально таким одінням Кашкін захищав світлість своєї душі у злім середовищі. Мовляв, дивіться, за формою я такий, як і усі ви, а навіщо вам моя душа.

Та не оно шила у мішку не втаїш, а й безневинні клясично советські обладунки не порятували нашого Кашкіна. Довго і не набувся він у начальницькому кріслі. Кишнули. І прилаштували десь завгоспом. За чиймись уявлюваннями, тут можливості робити людям зло обмежені, а зовсім мінімальні.

А все одно зостався Павло Йосипович вірним своїй звичній уніформі. У містечку він мав хату. І коли їдеш, бувало, автобусом, то неодмінно позустрінеш його. Як він у тому ж зеленому кашкеті і темному мундирі поволеньки іде вулицею, несучи під рукою завжди тільки одну хлібину. І мимовільно думка перебігала про невибагливість людської натури. Як мало людині треба.

Але, бувало, траплялося, що навстріч Кашкіну ішов, простував хтось із знайомих наших сельчан чи хуторян. І тоді похмуре лице займалося світлою посмішкою, процвітало радісним сянням. Він зупинявся, розпитував давнього знакомиця про се, про те. Затим знічено якое переступав з ноги на ногу. Пильно дивився в очі позустрічному:

– А що про мене кажуть люди?

– А тільки добре кажуть, – відповідав знакомець. – Хіба ви коли що кому поганого зробили...

І тоді Павло Йосипович смілішав:

– А я про те завжди тільки і думав, щоби людині зла не зробить...

І струменіла поміж ними вибачливо провинність, світлою легенькою наміткою оповиваючи світ.

Одного жовто ясного осіннього дня у містечку і я був позустрів Кашкіна. На похмуре старіюче лице одразу радість ізійшла: «То як там. А що люди про мене кажуть?».

Саме собою із вуст моїх повторюване зронулося:

– А що кажуть. Що ви зла нікому не учинили...

– Да я ж завжди тільки про те і думав, щоби людині зла не зробить...

І вибачлива провинність струменіла між нами.

Помер Павло Йосипович Кашкін уже у початку перебудови. Отако. Приніс додому буханець хліба. Сів на ослоні. І помер. Нові часи, що заступали, – це вже не для нього.

Коли тепер я інколи переїжджаю у маршрутці через містечко, видивляюсь крізь вікно дооколишні красвиди, то відчуття нагортається, що чогось у цім просторі не вистачає. Ах, чоловіка у синім кашкеті, який ув обладунках імперії зла зберігав поклик власної первісності – не чинити людині зла. І тоді ідуть, розпросторюються мої розмисли о тім, як двадцять перше століття успадкувало од віку минулого усі традиції у творенні зла, надавши їм новітніх, вишуканіших форм. Що навіть поодинокі винятки просвічуються зрідка невиразно.

2009 р.

ПЕТРО ШЕЛЕСТ

Як часто зринає із пам'яті да й стоїть уявно передо мною картинка із молодих іще, але уже київських моїх літ.

Сьоме листопада у самісінькім початку років сімдесятих минулого століття. Штучний великий державний празник. А все одно відчуття свята у просторі розлито, висне над великим містом. Доказам логіки усім наперекір.

Заміська далина випрозорена, і холод сутність світову сковає упокорюючими повіями своїми. І ми із колишнім однокурсником своїм стоїмо на Лук'янівці. А довкола нас люди. Усі тротуари позаймали. Стоять одне проз одне. Із прапорцями котрі, з кульками різнокольоровими. Товпляться. Углиб вулиці погляди одностайне спрямовують. Виглядають. Чи машини чорні вирізнявано у глибині вулиці не з'являться. Оньо з'явилися уже. Наближаються. Перший секретар ЦК КПУ П. Шелест зі свого маєтку на парад їде. Широке червоне осмінене лице крізь шибку (напевне ж, броньовану) машини засвітилося. І сказав мій колишній однокурсник з інтонацією скептичною:

– Це ж ізранку вже стопочку коньячку перехилив...

А полковник міліції, котрий ізкраю тротуару стояв, сказав виклично, але з інтонацією у глибині також скептичною:

– Поприветствуйте его...

Пролунали неутральні рідкі сплески у долоні.

Так я уперше забачив Петра Юхимовича Шелеста.

А уже потому дійшло, прилинуло до могого слуху. Що ніби у душі своїй Петро Юхимович Шелест сповідує українськість. Це ж у час його князювання у Києві ніби на схилах Дніпрових із'явилися гостроверхі курені, інкрустовані під курені козацькі. Як про булє нагадування.

А й чи ж не під тую пору першого календарного осіннього похмурого дня у Гідропарку я прогулювався. Доокруги елегійно розносилися пахощі вологи і осени. Погляд мій манливо поклався на такий собі ресторанчик «Колиба», інкрустований під Гуцульщину. Й нагадування про оті своєрідні курені, інкрустовані під козачину, через свідомість перебігло. У «Колибі» завжди на замовлення спокусливо шкварчали запахуці шашлики, закликаючи не скупитись на гроші. Це уже у новітні часи хтось підпалив був «Колибу». Та пощо якась «Колиба», коли оньо в нову епоху горять старовинні храми, знищуються бібліотеки, архіви і музеї.

У тривожну передосінь, коли у нашому коханому рідному краї, мобілізували чи не усіх до ноги резервістів, навіть тих, що за станом здоров'я до військової повинності були визнані негодними, до слуху могого донеслися переповідання. Що, коли на політбюро обговорювали акцію окупації Чехословаччини, то на тому ревно настоював Петро Шелест, притупцюючи при тім ногами: «Якщо ми узавтра не введемо у Чехословаччину війська, то післязавтра «празька весна» розцвіте в Україні».

Ще носилися у якимсь часі переповідання про те, як знаменитий кінорежисер Сергій Параджанов відвідував Шелеста. Зайшов роботи проситься. І звернув увагу на дверні ручки у погляді естетичнім. А вже коли знаменитий кінорежисер, до якого Антоніоні й Фелінні а не оно Андрій Тарковський, листи писали, у Косигіна роботи попросивсь, то й забрали...

У початку років сімдесятих пізньої весни чи й раннього літа ми із знакомцем спрямувались у Гідропарк до Дніпра прогулятись. Знакомець ніби ненароком розгорнув газету «Правда», щось вичитав коротке із першої сторінки і подивовано промовив чи то до мене, чи й іще до когось неозначеного: «Хм! Дивно. Шелест призначений заступником голови ради міністрів СРСР. Але навіть не першим. Хм!».

У скорім часі й доокруж рознеслося. Що Петра Юхимовича Шелеста із Київа кишнули. І не за що небудь, а за український буржуазний націоналізм. За книгу «Україна наша Радянська».

Пролунало, прогуло да й забулося. На цілі довгі роки. Як багато чого у цім світі забувається.

Аж-но у розбурханім перебудовнім часі котрогось дня заклично поманила ізнов мій погляд реклама на вулиці. Що в клубі отакім то зустріч відбудеться із Петром Шелестом.

На означену годину я і спрямувався до клубу. Людей було не густо. Принаймні менше, ніж на зустрічі із Сергієм Хрущовим. Петро Юхимович Шелест зоставався якби незмінним, хоча йому уже вісімдесят минуло, у дев'ятий клас перейшов. Це наш хуторянин Семен Лапка, коли чергова повнозначність виповнювалася, то завжди казав: «А я уже у восьмий клас перейшов...», «а я уже в дев'ятий...».

Лице Петра Юхимовича ідеально кругленьке посмішкою променилося. Спогадував він щось із дитинства свого і юних літ своїх. Хтось запитаннячко уставив про суверенність, про незалежність України. На теє Петро Юхимович відповідав, одказував у такім розумінні. Що і думати про теє перестаньте. Але інтонація бриніла. Він також не проти незалежності. Та, на жаль, у теперішніх умовах це нереально. І про теє йому певніше, достеменніш відомо.

Ще Шелест спогадував, що найтяжче йому доводилось, коли зі служби на підмосковну дачу відправили. Він уперше глибоко відчув, як тяжко активній людині переживать безділля. І так тривало майже рік. А потому прилучився Петро Юхимович до справи токарської, до справи слюсарської. І зрадів невимовно. Метал заспівав для нього дивну пісню. І це була радість несказанна. Ах, але чи не так радіє кожна людина, коли серцем відчує справжність свого покликання.

Зовсім недавно один знакомий літератор розповідав мені, як він уже в перебудовний час гостював на підмосковній дачі у Шелеста. І запитав сей літератор колишнього партійного діяча:

– А чи не хотіли б ви, Петре Юхимовичу, повернутися в Україну?

– А зараз пішки пішов би...

Була відповідь.

АРХЕОЛОГ ЮРЕНЬЄВ

Коли простую я повз Узбецьке посольство неподалік од Софії Київської, то завжди майже зупиняюся біля яскравої вітрини. І розглядаю світлини. Вони випромінюють ідеальну голубінь – голубінь високого східного неба. Є тут краєвиди Самарканда, Хіви, Ташкента, Ферганської долини і Бухари. Розглядаю я. А зворушення хвилями надходить і покладається на моє неухильно старіюче серце. Мимовільно розкривається архів пам'яті. І в усвідомлення біжить. Та же я бачив ці краєвиди іще у дні моєї молодості початку шістдесятих років минулого століття. Ї осягання бринить, що у тім благословеннім краї зосталася частинка мого молодого серця.

Редакція обласної газети у Бухарі, співробітником якої примхлива доля спровадила і мене була, у ветхому глиняному будиночку неподалік від колишнього емірського кремля містилася. Єдине віконце нашого кабінету було заграбоване. А все одно і крізь ґрати висока східна небесна голубінь пробивалася і осявала кімнату благісно. У такім благіснім сяєві мої думи часто линули до України.

До нашого кабінету інколи заходила літпрацівниця відділу листів Олена Сергіївна. Ця худенька тендітна жінка випромінювала одну лагідність і доброзичливість. З України в Бухару вона потрапила у війну внаслідок евакуації. Да так і зосталася тут назавжди. Її чоловік – великий любитель і знавець старовини – був єдиним під ту пору кандидатом наук у Бухарі. Коли я щось спогадував про Україну, то Олена Сергіївна мінилася з лиця і увиходила в таке сильне зворушення, що йому і означення не знайти.

У редакцію інколи заходив, навідувався археолог Юреньєв. Він був другом родини Олени Сергіївни. Був це чоловік на вигляд дуже вирізняваний. Високий на зріст, а зодягався, як невисокий на зріст Лев Толстой. Борода кудрява. Сорочка довга, аж за пояс. Власне, це завжди було на нім єдине вирізняване одіння. Штани чомусь в око не западали. Се, кажуть, тільки жінки молоді у позустрічнім чоловікові усамперед на штани увагу звертають. У редакції археолог Юреньєв спілкувався тільки з Оленою Сергіївною. Одного разу співпрацівниця звернула увагу археолога і на мене:

– Оцей чоловік приїхав з України. Він нариса написав...

Юреньєв подивився на мене, так здалося мені, проникливо і суворо. На тім наше знайомство і замкнулося. А мені ж тоді он як хотілося спілкуватися з археологом. Але я бар'єр несмілості ніяк не наважувався переступити.

Проте доходило до мого слуху і усвідомлення дещо з біографії археолога. Що на зорі свого життя мешкав він у Санкт-Петербурзі. Ї за походженням – із елітного знатного роду. За що і одержав од більшовиків строк ув'язнення довготривалий. А може, і ще за віщось, напевне ж, сфабриковане, як то було звичним у більшовицькій реальності.

Якось не доходило до мене, у яких саме опівнічних місцях ГУЛАґу відбував свою покуту археолог Юреньєв. А на поселення, розказували, спровадили його аж у старовинну Бухару. І тут сталося диво. Археолог закохався у це місто. Ї повернення до північної столиці уже бачилося доконаною незбутістю, навіть якби і час та можливості сприяли тому.

Археолог Юреньєв мав вигляд людини дуже старої, а радше, мабуть, людини аж надто вимученої. Чи був задіяний він у якійсь офіційній археологічній структурі – се якось також не дійшло до мого осягання. А от що знавцем старовинної Бухари Юреньєв був неперевершеним – то про те усі казали. Під ту пору в Бухару приїжджало багато туристів – із Росії, із Польщі, із Лондона і Парижу – із цілого світу. Я навіть замітку був написав «Світ милується Бухарою». Розповідали, що коли у Бухару приїжджав письменник Костянтин Симонов – то усамперед навідувався до археолога Юреньєва.

Я не бачив того будиночка, у якому замешкав сей дивакуватий приходько із сторони опівнічної у край полуденний хлібний. А жив тут він у самотині, аж проситься сказати – у глибокій самотині. Але мав кілька котів, за якими доглядав лагідно. Завжди на ринку укупляв для них м'ясо. І Олена Сергіївна завжди неодмінно в археолога про котів його запитувала.

Ще в Бухарі сказали мені, що в археолога Юреньєва у Москві є знаменитий племінник-мистецтвознавець, також Юреньєв. Але і потому, вже в Україні, переважно у газеті «Правда» я зустрів розлогі статті за підписом «Юреньєв» на теми кіно. І навіть із міжнародних кінофестивалів, із самих Канн. Та усе муляло, не вкладалося у мої свідомості. А невже зеківський племінник да міг сягнути висот у комуністичній офіційності. Але пощо сушити собі голову. У більшовицькій реальності ще не таке бувало.

Через роки відтак із вітрини кіоску «Союздрук» поглянула на мене кольорова обкладинка журналу «Вокруг света». Дуже знайоме обличчя. Завертілось у спогадах. Читаю написа «Археолог Юреньєв». Так і є. І осяяння зійшло на мене. Що і я його бачив.

ПОЛІТКАТОРЖАНИН ІВАН РУДЕНКО

На хвилях прозоро розцвітаючої весни 1961-го року приїхав я зі Львова, прибув у славне місто Рівне відбувати журналістську практику в редакції обласної газети «Червоний прапор», яка тоді розміщувалася у сірому ошатному будиночку неподалік од колишньої гімназії, що у ній навчався письменник В. Короленко. Найперше чомусь зайшов у сільськогосподарський відділ. Це був доволі просторий кабінет, у якому стояло аж четверо столів. І тільки за одним столом сидів чоловік. А худючий-прехудючий з лиця, аж висмоктаний. І видався мені людиною дуже похилого віку. Але, як з'ясується потому, ішов йому під ту пору тільки п'ятдесят третій рік.

Я навпрошки і спрямувавсь до чоловіка, розгортаючи перед ним синенького неавторитетного папірця – направлення на практику від деканату журналістики. Чоловік устав із-за столу й чинно відрекомендувався:

– Іван Михайлович Руденко.

На його лиці мінилися, перебігали неозначені стани, які потому він сам і розшифрує:

– Коли я уперше зустрічаюсь, знайомлюся з людиною, то думка перебігає: «А якої шкоди може завдати мені ця людина...».

А все ж Іван Михайлович узяв синенького папірця і, схилившись, уважно вчитав його. Аж тут рипнули двері, і до кабінету розгонистими ушвидченими кроками увійшов чоловік молодший да опасистий. Іван Михайлович указівно переметнув на нього погляда, повертаючи мені папірця:

– О-о... Оце до нього... А я тут позаштатний...

Отак і відбулося, сталося знайомство із цією знаковою особистістю, яка відіграла у моїм житті незамінну роль, коли ідеться про пізнання жакливих суспільних деформацій в часи більшовицького режиму. Одразу ж після знайомства ми і заприятелювали. Іван Михайлович виявив довіру. Якби назвати це дружбою, то перетривала вона аж крізь цілі десятиліття моєї долі, а і його долі многотрудної.

Народився Іван Руденко 1908 року у степовому селі Козацьке на Кіровоградщині. До кого мав довіру, то завжди погордливо завважував, що із походження він і роду козацького. Як о тім засвідчує історія родового коріння.

Іван Михайлович іще запам'ятав царський режим. А революційні збурені перевороти то уже добре пам'ятав. Можна сказати, що він був ровесником бурхливого віку. А вже після переворотів став активним сількором. Друкували його замітки усі газети. І це підносило настрої підлітка. Якось його покликали на нараду сількорів. Пішов Іван пішки босий, як і заведено тоді було. Після наради виплатили йому гонорар. І то був добрий гонорар. Хлопець одразу ж у місті й укупив собі добротні модні черевики. Ну, не з шкіри бразильської анаконди, як то тепер водиться серед сучасних вельмож. А все ж... Іще й гроші zostалися. І

додому прийшов у нових черевиках. Що й босий слід його вже не упізнати. Невимовно зраділи усі хатні од здивування великого. Що написане слово і користю закучерявилось, плід принесло. Друкував Іван Руденко в газетах і свої перші оповідання. Одне з таких оповідань випадком потрапило над очі Максимові Горькому. І в якомусь зі своїх писань пролетарський письменник згадав ім'я І. Руденка.

Повноліття сягнувши, мав Іван і дружину, і дитину. Та не стелилася прихильна до них доля. Люте урем'я на рідний край ізійшло. Переслідувати почали. Не знати й за віщо. Напевне ж, за козацький родовід. І за село Козацьке. Спершу перевели, збейдали дружину і дитину. Переслідування зосередилось, заактивізувалось на одному Іванові. Він заплутував сліди. Змінював місця свого замешкання, пам'ятаючи біблійне. Коли переслідують вас в одному місті, тікайте в місто інше. Аж пагіркового Таджикистану сягнув своєю присутністю. Од постійних тривог Іван замолоду злисів і був уже при окулярах.

Погоня настигла козака у звивинах Хорогу в самісінській переддень великої війни. І десять довгих літ йому присудили не знати й за віщо. Питав один слідчий на допиті:

– А чого ти лисий?

Другий ізнов допитувався:

– А чого ти в окулярах?

Присуд Іван Михайлович відбував у таборах системи «Краслагу», себто в Красноярських таборах. І то були холодні й голодні роки важких випробувань. Часто об одним тільки мріяв козак: «Як я ось строк відбуду да хліба вволю наїмся». Рятували Івана і блатні, блатнярі. Вони яким то побитом харчі добували і нашому козакові пайку уділяли. А він їм вигадані «романчики» розказував. Страх, як любили слухати блатнії: «А нам, фраєр, ішшо романчик тисні. Завтра пайочок получиш...».

Іще скарги котрим писав. Одному прохання про помилування до самого Калініна написав. Да так написав, що як став читати йому, то блатний розчулився і ридати став. Який він лагідненький да смирененький хлопчина був, дак вулиця зіпсувала. А цей хлопчина, може, з двадцять душ на той світ відправив, ножичком прирізав, штрикнув, «пьерышком пырнул...». Аж то через кілька день підступається сей блатний і каже: «Злюшай, фраєр, отдай мне пайку, Калінін умер». Ледве вдалося умовити, заспокоїти блатного. Що замісто померлого Калініна новий Калінін буде, і він прочитає прошеніє про помилування.

Тягнув каторжанську лямку Іван Михайлович від дзвінка до дзвінка аж до 1951-го року. А як на волю вийшов, то й зостановився у непробивнім озадаченні. Світ ніби широкий («Широка страна моя родная...»), а куди податись. У рідні краї побоявся. Щоби ізнов у халепу не втрапити. Хіба ж побажаний хоч оден пророк в отчині своїй. І спрямував Іван стопи свої у край знакомий і хлібний – у Середню Азію. Отак і затесався колишній зек у глибокі сипучі піски на маловідому станцію чи й полустанок. З півроку трудивсь чорноробом, осягаючи щодня певніш, що і тут недоля насає твердо. А було ж йому уже сорок три роки. Тут треба сказати, що совєцькі концтабори були для Івана Михайловича великою школою стоїцизму. У глибині, в глибокій сибірській глибині переїмалася душа його скептичним, часто цинічним ставленням до світу.

Але почуття оптимізму і простодорогої винахідливості ніколи не полишало нашого політкаторжанина. І намислив собі він: «А як би його позостале життя да влекшити, лекше провадити».

Зі шкільних літ ми знаємо, з якими гіркими трудами і ошадливістю збирав кошти Акакій Акакійович, щоби справити собі нову шинелю. Але се велика таїна, яким трибом удалося нашому Іванові Михайловичу Руденку уреальнити свою затію. Одного дня він став несподівано власником взірцевих обладунків совєцького офіцера. Капітанська добротна шинеля, а й так само плащ на міжсезоння, кашкет з кокардою, галіфе і хромові чобітки блискучі. Сказано: «Смілість города бере!». Тишком-нишком розрахувався наш герой зі свого чорноробства. Да й на нову життєву стежу уступив.

Котрогось повнозначного дня, одна неозначеність у високім голубім східнім небі ніби зависнула, із'явився колишній політкаторжанин у Маргелані чи й у Бухарі самій. Да й станув ув офіцерських обладунках перед редактором російськомовної газети:

– Учасник боїв під Сталінградом, на західному напрямку, у Яско-Кишинівській операції..., капітан Руденко Іван Михайлович. Хочу і готовий працювати у вашій редакції...

Чи ж знаходився хочай би один редактор на цілім середньоазійським просторі, котрий встояв, не розм'якнув би після такого відрекомендування. І героя нашого зарахували у штат спершу на двомісячний іспитовий строк. І він ревно брався до служби. А писака був бездоганний. На які завгодно теми. Якось редактор оден довірив йому і передову статтю написати. За годину-другу вона уже й лежала перед редакторовим лицем. Редактор при живому авторові хапався за ручку, щоби виправляти. Але після прочитання кожного абзацу ручка сама відсахувалася од паперу. А то ж ні! Якщо кожний абзац зачинався отако: «Як учить нас великий вождь Іосиф Віссаріонович Сталін...», «Як пише корифей усіх наук...», «Як наголошує у своїй геніальній праці...». Дочитавши, редактор підписав статтю «до друку», не виправивши у ній жодного слова. Пильно подивився авторові в очі і промовив тільки багатозначно: «М-да!». Не безмозкий був. Щоби на вудочку попастись і опинитись там, де Макар телят не пас.

А все одно. Минав другий місяць, і редактор тихо підступавсь до Івана Михайловича: «Знаєте, у нас для вас вільного місця нема». Для політкаторжанина ставало ясно. Уже примандрувало досьє. Іван Михайлович віддалявся безмовно.

Й того ж таки дня чи наступного ранку він уже в Оші, Термезі чи Хіві стояв, виструнчившись в офіцерським одінні, перед редактором:

– Учасник боїв під Сталінградом, на Курській дузі...

Але більше двох місяців журналіста Івана Руденка ніде не тримали. Щоправда, яось і конфуз стався. Заходить по двох місяцях у кабінет до Івана Михайловича редактор, подивився пронизливо у вічі да як заїде у потилицю кулачищем, а ногою копняка у задне місце:

– Я те дам Курскую дугу, я те дам Яско-Кишеневское направление... Вона... Штобы за двадцать четьре часа и ноги твоей здесь не было...

Великий оптиміст і стоїк тільки усміхається поблажливо:

– А нащо двадцять чотири години. Да мене за годину тут не буде...

Того ж дня після полудня колишній політкаторжанин уже стояв перед редактором у Нукусі.

Здавалося б, неймовірно, але факт. Та пощо витівки нашого Івана Михайловича. У повоєнні десятиліття на середньоазійським просторі ще й не такі афери переходили. Совецька реальність і війна дивовижним чином попереплутували людські долі. Хлібний край рятував і продовжував проіснування втікачів із фронту та й із концтаборів, іще й іще... Сипучі піски да високе голубе небо, що зродили світових поетів, уміли берегти тайну. Комуś не вдавалося, а комуś і вдавалося.

Осягнувши науку в совецьких університетах виживання, Іван Михайлович звикся зі своїм бурлакуванням, сприйняв його як даність примхливої долі. Уявіть собі. Як це людині через кожних два місяці робити зрух на нове місце. Але дух бадьорості, оптимізм і посмішка ніколи не полишали нашого героя. Життя привчило Івана Михайловича до ощадливості. І він мав які не які, а гроші, що їх тримав завжди при собі. «А я їхнім банкам не довіряю», – повторював інколи, якби у науку іншим. І мав рацію. Се як і старець один у Швейцарії усе золото при собі тримав. І як умер, то увесь був обснований аж 8-ми кілограмами золотих злитків. Звісно, що в умовах радянської дійсності до таких статків не доскочити.

Але Іван Михайлович і не шкодував грошей на затію благовидну. Він мріяв про мандрівку по Україні. Й сам собі улаштував кількамісячну відпустку. Дорога додому поклала на серце велике зворушення. Над усе любив розглядувати краєвиди коханого краю, од якого був силоміць одірваний на ціле життя. Готелі багатьох міст і містечок України пам'ятають цього незвичного подорожанина, який дуже часто любив повторювати

слова поета Сергія Єсеніна: «В родном краю я, словно пиллигрим угрюмый, с Бог весть какой далекой стороны». Якось Іван Руденко приїхав до Києва і зайшов до готелю «Театрального», що на Володимирській. Як звичне, його зустрів напис «Вільних місць нема».

– Гм... Вільних місць нема... А я ж брав Київ...

Місце для Івана Михайловича одразу ж і знайшлося.

Але був переломний, знаковий момент у гіркій долі політкаторжанина. Двадцятий з'їзд каперес застав його, здається, у Фергані. У розбуювання входила рання східна весна. У кабінет до Івана Михайловича зайшов редактор і став пронизливо дивиться у вічі своєму співробітнику. Аж політкаторжанин не витримав того погляду і сказав:

– Що, збираться?

– Ні. Тепер можеш сидіти. Працюй..., – тихо мовив редактор.

І стало ясно колишньому зекові. Що «хрущовська відлига» сягнула й околиць великої імперії. Настали трохи лекші часи. Тепер Іван Михайлович міг зоставатися ув одному середньоазійському місті довго, як тільки сам вважає за потрібне. Чи довше милуватись краєвидами Ферганської долини, а чи перебувати серед старовинних мурів Хіви – се тепер залежало цілковито від нього. Вільному – воля. Із пам'яті зринали щемкі Тарасові переживання, коли був із кріпацтва він викуплений.

Не сказати б, що у редакціях на середньоазійським просторі любили Івана Михайловича. Але вільне місце для нього було. Бо у праці він був незамінний. За півдня міг надиктувати друкарці матеріалів на цілу газету. Нариси, кореспонденції, замітки, проблемні статті і т. ін. – усе те виливалося з його вуст безперервним досконалим потоком без жодних зусиль, що наче музика висока бриніла і вихоплювалася із ества Моцарта. Мав Іван Михайлович великого грубого зошита. У ньому було списано основні показники по всіх областях, районах, колгоспах і радгоспах. Одні цифри і прізвища. Усе це становило документальну основу писань журналіста. Щоправда, інколи доходили слабкі спростування. Деякі позитивні герої уже перебували за ґратами, інші активісти ударного суботника уже понад рік спочивали в могилах. Як правило, спростування редактори брали на свої плечі. Бо Іван Руденко був у газетній справі незамінний. Сам же він дивився на цю справу із викличним цинізмом. І це звучало як своєрідний протест проти усілякової несправедливості. Щоправда, співробітники редакції, для яких упокорення слова надавалося з великою натугою, дивилися на таке зухвальство розгублено і заздрісно. Але редактори завжди заступалися за бранця лихоті долі. Якось нагрянула комісія да й перевіряла, чи усі працівники редакції мають вищу освіту. Комісію по кабінетах супроводжував редактор. Він і звернув увагу:

– Оньо Іван Михайлович так той має аж дві вищі освіти...

– А які? – запитав котрийсь із комісії.

– Закінчив університет і академію... – чинно відповів політкаторжанин.

Усі члени переглянулись подивовано.

Іванові Руденку скрізь виписували добрі гонорари. Але часто підступавсь, бувало, редактор:

– Ванюшка, займи двадцатку...

Іван Михайлович поволі діставав гроші, ніколи не сподіваючись на повернення. Із такою вимогою інколи підступались і побратими по перу, рядові співробітники. І він нікому ніколи не відмовляв, так само не плекаючи надій на повернення.

Написалось, да й ізнов ізгадалось. Що і до Тараса Шевченка серед сипучих пісків, коли йому благодійники пересилали якісь гроші, хтось із офіцерні підступавсь із проханням взяти в борг, а й гадки не допускаючи того боргу повернути.

Гай-гай, коли теє було, а ндрави усе ті ж.

І як тугішав у Йвана капшук, як здучувалась калитка, так пахощі нової мандрівочки усуціль огортали його. Тоді брав він білого аркуша паперу і почав писати, заслоняючи трохи лівою рукою, щоби випадковець не міг прочитати написаного. Затим повільно уставав з-за

столу, у довгому коридорі печально хиталася тінь. Поріг редакторського кабінету переступав тихо, якби крадьки, і подавав заяву:

– Гай, вай! – обхоплював обома руками голову редактор. – А хто ж газету робитиме...

Але заяву підписував.

У відпусточці Іван Михайлович затримувався інколи аж на півроку і надовше. Відвідавши найлюбіші серцю місця, намиливавшись прекрасними краєвидами, він осідав у Рівному, Луцьку, Полтаві. Не приховував уже свого минулого, у штат в редакціях його не брали, але позаштатним бути дозволяли, і писання його час від часу друкували. Гонорари які там не які. Калитка ставала плюсклюю. Іван Михайлович усе частіше печально видивлявся крізь вікно світовий простір. Його знову кликали мандрі. Без Середньої Азії він уже не міг. Схід також увійшов у його сутність густо і невідпорно. «Коли я перетинаю середньоазійську границю, і потяг занурюється у сипучі піски, – зізнавався якимось мені Іван Михайлович, – то, здається, що потрапляю у середньовіччя, і я звільняюсь од усілякої мирської суєти. На серце покладається одне заспокоєння».

Як тільки у зеленім прозорім травні познайомилися ми випадком, так одразу й увійшли одне до одного в довіру. Завдяки Іванові Михайловичу муза мандрів і мене покликкала. І відбулася й моя стріча із колоритним середньоазійським краєм, і сталося моє пізнання Сходу. У редакції газети «Советская Бухара» ми і працювали в однім часі разом.

Уже у київськiм періоді мого життя Іван Михайлович Руденко не раз приїжджав до Києва і гостював тут по кілька тижнів. Милувався благословенними пагорбами і схилами Дніпра. Він був неперевершеним оповідачем. Входили у мою пам'ять колоритні оповідки із дитячих та юнацьких літ початку бурхливого двадцятого століття. Як струменіло у юній свідомості передчуття свободи і оновлюючих перемін у рідному краї. Але не так сталося, як гадалося. Провинність за втрату національної свободи покладав Іван Михайлович не тільки на роз'єднаність народних мас, а й на провідників. З особливою повагою чомусь згадував Павла Скоропадського. У вирішальні моменти історії має бути тверда рука провідника. Усілякова нерішучість і загайність висмикують із-під ніг єдино можливий шанс. І не стало, вислизнуло опертя, як і не було.

Про табірне життя Іван Михайлович міг розповідати довго, до безкінечності. Запам'яталася мені оповідка про кардинала Йосипа Сліпого. Як він, уже старенький буди, не ходив з усіма каторжанинами на норму, але був приставлюваний до якихось дрібних робіт. І зносив усю свою покуту гідно, із цілковитим спокоєм, що так і має бути. І коли за розпорядженням Микити Хрущова приїхали забирати кардинала до Риму, і священницькі ризи ніби привезли да стали у них каторжанина перевдягати, то з незрушним спокоєм і цю акцію зустрів кардинал. Що ніби однаково йому, а що в Рим видітати, а що в таборі на каторзі зоставатись.

І про цю подію переповідав Іван Михайлович яскраво виразно, ніби сам був учасником її, або ж котрийсь очевидець оповідав йому іще виразніше.

Після прочитання «Одного дня Івана Денисовича» кожний політкаторжанин неодмінно спогадував, якими важкими трудами діставався йому у таборі окраєць чорного хліба. «Довбаю, довбаю я кайлом землю мерзлу, а думка, мрія моя про те лине, як строк мій скінчиться, і я хліба вволю наїмся», – казав, повторював інколи Іван Михайлович.

У якимсь періоді лютої зими наш герой був мало не загинув. Але порятували його все ті ж блатняки. Знаючи про письменність Іванову, вони підступалися до нього: «А розкажи, тисни, фраер, романчик». Й Іван оповідав їм чудернацькі романні сюжети, що їх сам і вигадував. Аж-но блатняки стишено мліли у вислуховуванні. І подавали вони Іванові винагороду – скибочку хліба зі своїх блатняцьких пайків і розкошів.

Крізь роки а роки виразно світиться перед моєю уявою і ота переповіджена політкаторжанином бувальщина із таборового життя, як взірець зеківської винахідливості. Дехто із зеків брав участь і в художній самодіяльності. Ставили і п'єски усе патріотичного спрямування. Се ж тобі не театр Леся Курбаса. У виставі один зек грав ролю совєцького

офіцера-капітана. Ось він має з'явитися на сцені. Глядачі чекають, а його все нема і нема. Аж по часові дійшло до адміністрації табору опам'ятання. Кинулись у погоню. «Да проходив тут один офіцер, капітан», – кажуть на вахті вахтові. Бо зупинять офіцерів на прохідній вони не зобов'язані були. Із собаками затим в погоню спрямувались. Шукай вітра в полі. І по сей день його шукають. У мільйоннім велелюдді великої імперії розчинився винахідливий сміливець, сподвижник вічного поклику свободи.

І в бурлацькому житті нашого політкаторжанина випадали неочікувані пригоди. Чи то в Термезі, а чи то у Фергані виходив, сходяв із вагона він, на сходи вагонові ступив, уперед свого вірного супутника – чемойдана спрямувавши. А зухвалий молодик якийсь висмикнув чемойдана з руки, ніби поміч пропонуючи, да й погнався. Упіймай візьми його, а не впійманий – не злодій. Сей неписаний, чи й писаний закон діяв твердо не оно у Франції, а й на усій шостій частині земної суші, що іменувалася тоді Країною Рад.

А то іще однієї осені сталося. Як повертався Іван із України в Андижан, у велелюдді московського вокзалу відчув раптом він, що ніби хтось діткнувся у моменті до його грудей. І розійшлася у його усвідомлюванні незамінність якої то втрати. Лап Іван по кишені, а кишеня плюскла, документів і грошей у ній нема – вирізали. Один квиточок проїзний до Андижана у руці тільки і зостався. «Що з воза впало - те пропало», - тільки і промовив наш стоїк. Але на те й не сподівався. По короткім часові із преславного города Норільська поштою надійшов на його ім'я пакуночок. А у нім – усі його документи. Ще й записочка: «Што же ты, разгильдйай этакий, документы растерял. А мы должны ишшо на конверт и марки на тебя израсходовать...».

У найважчому для мене 1969-у році входила у мою розхристано зболену свідомість розповідь Івана Михайловича про те, як і його були отруїли. Сталося це у кара-калпацькім Нукусі. Ні з сього, ні з того відчув раптом він, як голова його горить, наче полум'ям охоплена. І з-під ніг опертя вислизас. Але навчений історією жорстокого двадцятого віку, він не стратив самовладання. А незагайно сів у літак да й спрямувався до преславного Кіровограда, де під тую пору перебував його брат. «Руденка треба рятувати!» - запульсувало на слуху найвідоміших лікарів міста. Одразу ж і рятувать узялися. А через місяць і врятували. Ще й довідочку виписали. Що переніс ускладнення від атеросклерозу. А оден із лікарів ніби сказав був йому тихо: «У вашому організмі виявлено токсини не встановленого походження». І продовжував шістдесятилітній політкаторжанин упевнено топтати ряс.

Мене, а й усіх, хто знав Івана Михайловича Руденка, зачудовував його невечерпний оптимізм, з яким він торував означену долею життьову стезю. Інколи здавалося, що це точно заведена німецька машина. Як звичне, укладався спати він рівно о 9-ій годині вечора. І тут же одразу й засинав, незважаючи ані на світло, ні на гармидер довкола. Відповідно і прокидався раненько, із зорею - п'ята, шоста година. Харчувався тричі на добу, як звичне, у закладах громадського харчування, – уранці, вдень і ввечері. Все об одній і тій же годині. Смакові їжі він значення не надавав. Брав повну викладку, і багато чого у тарілках зоставалося. Якось в одній київській їдальні ми вистояли чергу у цілу годину. Іван Михайлович тоді мало не зомлів, бо час прийому їжі давно минув.

По сніданкові він підступався до газетного кіоску і замовляв усі центральні, республіканські й місцеві газети. «А подай-но мені усю демократичну пресу. Консервативної не треба». Одного разу кіоскер-єврей накинувся на нас з галасом: «Вона, вона провокатор!»). І в деяких інших ситуаціях перебувати з Іваном Михайловичем було не зовсім безпечно. «А що я можу вдіяти, коли увесь час у мені пробуджується совєцький зек», – виправдовувався, тихо лукавенько осміхаючись.

Затим любив полежати на топчані, переглядаючи поволеньки тії газети і уголос коментуючи деякі повідомлення: «Гм... Колишній перший секретар Татарського обкому призначений послом у Танзанію...».

Алькогольні напої Іван Михайлович зневажав. Так само як і усіякове куриво. А коли хтось при великій okazji умовляв його випити чарку, то ставало йому зле. І він зарікався будь-коли пригублювати а найменшу краплю алькоголю. Але минав час, зарік забувався, і непомітно ізнов піддавався він на чиєсь умовляння.

Любив іще Іван Михайлович звиряти час за власним наручним годинником. Сей прямокутної форми годинник був для нього дуже коштовною річчю. Придбав його політкаторжанин у 1951-ому році, уже після концентраційного табору. Кілька разів до ремонту віддавав годинника, але про заміну і думки не допускав. Це як вірний супутник і перейдених доріг, і вимірjuвач окресленого Богом часу.

Але уже на схилі літ своїх, на пенсії перебуваючи, він леліав мрію отаборитися у якомусь обласному центрі України (містечок і сіл він не визнавав). Шлях до досягнення мети вбачав ув одруженні. І тут його пропозиція була суто прагматичною. Він дає обраниці двісті карбованців щомісячно, а взамін одержує трьохразове харчування щоденно. У преславнім городі Одесі, як потому переповідав мені, він розглядував помешкання ув однієї удовиці. Й не сподобалося йому, що якісь стовпи затуляли морський краєвид. Удовиця пильно патрикувала за женихом. А відтак і каже: «Ен столпы рассматривает, а на меня хотя бы взглянул. Вона отседова. Таких наглецов я в жисть не видывала».

Й ізнов постелилася політкаторжанинові доріженька у середньоазійські простори. Манливість Сходу необорна.

Чи покладав історію свого життя Іван Михайлович на папір, чи робив якісь записи – мені невідомо. Але був випадок. Коли наприкінці 1962 року московський журнал «Новый мир» надрукував повість Олександра Солженіцина «Один день Івана Денисовича», то Іван Михайлович подав до редакції обласної газети «Червоний прапор» у Рівному з означеної теми і своє оповідання «Пропала людина», епіграфом до якого були поставлені слова Сталіна «Самый ценный капитал – это человек». Я не читав того оповідання. Читав заступник редактора і сказав, що це сильніше, ніж у Солженіцина. Але оповідання обласна газета не надрукувала. Іван Михайлович переклав свій твір російською мовою і надіслав у газету «Известия». Надійшла відповідь, що на подібну тематику газета творів уже не друкує.

А проте Іван Михайлович у душі складав правдиву ціну власним переживанням і історії власного життя. Пригадую, як ми з іще одним побратимом прогулювалися ув осінньому парку, і не молодий уже політкаторжанин після павзи звернувся до нас наче прохально:

– Мені до тих часів уже не дотягнути. Але коли ви діждетесь кращих часів, то і про мене згадайте...

Уже перед самою перебудовою наше спілкування припинилося. Але дійшли до мене чутки, що помер Іван Михайлович Руденко уже у початку перебудови, усе ще пориваючись у мандри, чи й навіть у дорозі до благодатного східного краю. І було тоді йому за вісімдесят. «У дев'ятий клас уже перейшов», – як любив повторювати все той же наш хуторянин Семен Лапка.

Іще у шістдесятих роках я написав повість «Цвіт кактуса». Прообразом героя цього твору став Іван Михайлович Руденко. Зі скороченнями і редагуванням «Цвіт кактуса» і був надрукований у 10-му числі журналу «Дніпро» за 1969-ий рік.

Але часто зринає у моїй уяві одна вражаюча миттєвість. Похмурий прохолодний весняний день, схоже, поклався туском і похмурістю на увесь світ і на людські душі. Ішов, неухильно рухався ув звершенні неочікуваних з'яв і трагедій 1966-ий рік. Почалися нові репресії, обшуки і гоніння, відбулися перші судові процеси, і про те уже написала московська преса.

Холодні віяння діткнулися у Рівному й Івана Михайловича Руденка. Унаслідок запрограмованої провокації, як нештатному авторові, йому заборонили друкуватися ув обласній газеті. До слідства не дійшло. Збагнувши високу життєву науку, Іван Михайлович

незагайно став лаштуватися у нову мандрівку. Доріженька стелилася у ті ж усе середньоазійські краї.

Я проводжав його. У затишному провінційному вокзалі людей було не густо. На пероні поодинокі стояли зіщулені постаті у передчутті таємничості дороги. Чекали на прибуття московського потягу. І раптом несподівано Іван Михайлович зблід з лиця до матової білості. Йї затремтіли руки у нього. У розпачі зронилися слова: «Ах, чи то судилося мені під таку пору народитись, щоби на цій землі мені місця не знайшлося. Вічна дорога»... Прозорі сльози скапували з повік. І він не витирав їх, немов мала скривджена дитина. Я дивився на зіщулену постать в потертих капітанських обладунках, і щемке відчуття нез'ясовної провини огорнуло мою сутність усущіль. А на його блідому, у сльозах і розпачі обличчі забачилася мені історія цілого двадцятого століття. І тут же й перебіг через мою свідомість романний сюжет. Описати історію людської душі, яка з'явилася, прийшла у світ у початку віку, і як вона несе свій хрест за Божим Провидінням крізь усі жорстокі химерії двадцятого століття. Історія століття ув одній людській долі. До сліз, до зворушення цей сюжет довго переслідував мене. Та, на жаль, не став і ніколи не стане уже книгою. Бо незабаром і моя художня свідомість була поруйнована, і моя власна душа затріпотіла у неймовірних стражданнях.

МИКОЛА ЛУКАШ

Стояла похмура передосінь чи й уже осінь 1970 року. Я вийшов, відпустили мене із сумнозвісного дому на волю, себто межі люди, ніби тимчасово, а не думалось, що майже назавжди. А все одно у світі серед людей тримався непевно я. Світ угинався й потавав під мною. Найтяжче було зносити невтримність плину життя. Унормований часовий плін життя у моїй свідомості змінився, став ушвидченим, розхристаним і хаотичним. Як швидкоплинну мить перебути? Це була покута. Через пам'ять усе переходили трагічні постаті і надтрагічні їхні переживання. Я прибудую тинявся вулицями межі людьми. І слабеньке подивування ізроджувалося і жевріло тихо. А люди ж то не знають, що діється у душі моїй. Це далеко потому, у моменті прояснення осягатиму я високу істину. Що Господь не посилає випробувань для людини над її силу.

У такому ось стані, оповитий отакими настроями, а у похмурості під небесами осінь вистигаючи загусала, ми із Євгеном Сверстюком тихою затишною вулицею Репіна переходили. І говорив я про Миколу Гоголя. Думка моя через зболену свідомість у простір, у яким прослуховування потаємно порозставляване, переходила. Що Микола Васильович Гоголь – наш, український письменник. Бо хоча і не писав своєю він мовою, але у писаннях його світиться, проглядується, бринить українська душа. Хто слухав, чув мене тоді, поглядали, зирками на мене подивовано. Чи не нісенітниця з вуст моїх ісходить. Бо ж за звиклістю, Гоголь – великий російський письменник. Але минуть десятиліття, і ті ж самі люди скажуть і напишуть, що Микола Гоголь – український письменник. А о тім, що я про те саме говорив, повторював іще сорок років тому, і не згадають.

Раптом пан Євген зупинився і спрямував свого погляда на протилежний бік улиці. Йї моя стомлена увага мимовільно переметнулась туди. А через вулицю навскоси до нас уже простував чоловік. У дуже простому одінні. Але, схоже, що воно для нього було зручне. Пан Євген дожидався його наближення із виразно помітною поважністю. І коли той чоловік перейшов улицю, підступився до нас і привітався, то пан Євген з тією ж поважністю звернув мою увагу на прибульця:

– Це Микола Лукаш...

І хоч у якій невтримності і збайдужінні до світу перебувала моя зболена свідомість, а все одно в пам'яті зостався, осів портрет, образ цієї вирізняваної людини. Був ув окулярах. Бліде, відсторонене від світу, заглиблене у власну вищу суть, книжне наче лице. А він і був великим книжником.

Ім'я Миколи Лукаша тоді уже було відоме, але не звучало воно іще настільки вирізнявано високо, як це потому вознесе усевладний час на висоту цю неординарну в українській культурі особистість. Час, що віддаляє нас од фізичної присутності мистця у світі, має дивовижну властивість. Усілякова сірятина відходить у небуття, і кожна художня справжність викристалізується у сяні.

Виокремлено засвітилося у моїй випростуваній свідомості це знамените ім'я у початку років сімдесятих минулого століття, коли друга потужна велика хвиля масових арештів і переслідувань чорним валом прокотилася по Україні. І доходить до нашого слуху новина. Що Микола Олексійович Лукаш добровільно написав заяву, що він готовий відбувати ув'язнення замісто арештованого Івана Дзюби. І цей такий чин видатного перекладача пролунав, засвітився, діткнувся до людської совісті у тривожній похмурій реальності могутньо. Хто здатен іще мислити, нехай розмірковує. Доживання Миколи Лукаша було страдницьким. Літератора виключили зі Спілки письменників, зостався він без засобів для проіснування. А офіційне кололітературне середовище обминало Генія зневагою і байдужістю. Да так воно і завжди ведеться на цім світі. Але ж вічно сятиме Євангельська істина. Хто життя своє покладе, віддасть за друга...

Уже у новім часі сказав був хтось. Ліпше би Лукаш не писав того листа, а спокійно продовжував робити свої переклади. Почув я теє і подумав. То як іще сказати. Чи комфортніше було би для його душі. І чи сявав би для нащадків Микола Лукаш таким, яким він був і є.

Коли по радіо звучать вірші Гете, Шекспіра, Поля Верлена й інші перлини світової поезії, то, слухаючи їх, я люблю угадувати переклади Миколи Лукаша, коли його ім'я іще не названо, не звучить. І вітха моя помножується. Інколи у публікаціях натрапляю на спогади сучасників Миколи Лукаша. Зафіксовані свідчення, як грав у більярд, хтось ночував у його помешканні на словниках. Інший ізнов розказував, що перед обідом славетний перекладач міг випити шкалик горілки, але не більше. Та хіба у тім річ?

Коли думання чи мова про Миколу Лукаша, то неодмінно згадуються й інші наші майстри художнього перекладу – Максим Рильський, Борис Тен, Григорій Кочур, Дмитро Паламарчук, Анатоль Перепадя... У темні часи цензури, гонінь і переслідувань наша художня справжність не могла пробитись до читача. Світова класика не суцільно була під забороною. І завдяки художньому перекладу вона сяяла для нас у рідному слові.

Кілька років тому у Спілці мене увели були у списки на безкоштовні обіди у «Еней». Обіди там не які, але щось до кендюха дармовее потрапить, проштовхнеться, увіллється. Там іще уцілілі на одній стіні зоставилися розмальовки за мотивами знаменитої «Енейди» Івана Котляревського. Пережовуєш, проштовхуєш убогий харч, а погляд розмальовки обходжує – і заспокоєння на серце покладається. Іще на інших стінах у рамцях портрети великі виставлено. Микола Лукаш, Григір Тютюнник, Василь Земляк, Євген Гуцало... В окремі, осібній рамці віршика вмонтовано:

Ще класики вчащали до Енею
Й пили за Музу, часом навіть з нею,
Тож, дбаючи про міцність творчих уз,
І ми пригубим за прекрасних Муз.

Й коли навпроти світився мені портрет Миколи Лукаша, то я уповільнював, затримував свою трапезу, й усе розглядував відбиток образу знаменитого літератора.

А якось наважився да й запитав одного побратима, чи то правда, що Микола Лукаш в кафе «Еней» учашав.

– Та де там, – відповів побратим. – В останні десятиліття він так бідував, що й не передати. Дізнався о тім Микола Бажан і зателефонував у цека, щоби геніальному

перекладачеві подали якусь роботу на шматок хліба. Відгукнулися і запропонували перекладати рекламу у Торговій палаті. Але Микола Лукаш ніби відказав: «Я перекладач художніх творів, але не реклами»...

Гай-гай, коли те було. Уже давненько спродали «Еней». Мабуть, і портрети, і замальовки познімали. Там тепер дуже дорога ресторація. І стопи нашого брата туди не спрямуються і не проляжуть. Хтось сказав, що оден тільки чай там коштує сто тридцять вісім гривень...

Уже у новітні часи, у двадцять першому столітті я прочитав «Дон Кіхота» Сервантеса і «Декамерона» Бокаччо (первісний варіант перекладу, нецензурований і нередагований у радянським часі). І війнуло на мене, і осайнуло мене. І відчув певніше і повніше прилучення своєї душі не тільки до світової класики, а й до власної ідентичності. І розкошувала душа моя у потужнім сяєві рідного, матернього слова. І моє осягання Генія помножилось.

БОРИС АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧ

Ще у студентські свої літа чув я, доходило і до могого слуху, що до Львова приїжджав письменник Борис Антоненко-Давидович. І був то незрівнянний, неперевершений оповідач. О тім і слава серед мислячих львів'ян рознеслася. Аяк. Мудре і гарне слово має лехкі крила. По світу розноситься. Се у новітнім уже часі, у шаленім двадцять першім столітті слову великому, слову мудрому і слову гарному іще у зародженні бундючний прагматизм крильця обтинає.

Уже виїхавши із цього дивної архітектури міста, що немовби музей, випурхнувши із альма-матірного гнізда, в інших координатах перебуваючи, у літературній періодиці я з інтересом вчитував публікації Антоненка-Давидовича, чи були то оповідання, а чи статті про красу рідної мови («Літера, за якою тужимо»). У шістдесятих роках минулого століття усілякова художня справжність випромінювала закличну манливість. А у пік «хрущовської відлиги» я зачудувався романом письменника «За ширмою». Цей твір набув розголосу серед масового читача. І тремтливо бриніла надія. Що і наша література з основ соціалістичного реалізму повертається, випростується на шлях реалістичної класики.

Під ту пору доходили до могого слуху, до мого пізнання і усвідомлювання відомості про письменника Бориса Антоненка-Давидовича. Що народився він на Сумщині у переддень жорстокого двадцятого століття. Що належав він до партії боротьбистів. У 20-х – початку 30-х років був дуже популярним письменником в Україні. Й ім'я його звучало. Хтось звертав мою увагу і на назви його книг – «Лицарі абсурду», «Запорошні силуети», «Синя волошка», «Смерть»...

А затим стелилася козакові дальня доріжка. Туди, де й Макар своїх телят не пас. І казенний дім. У сталінських концтаборах Борис Антоненко-Давидович перебував понад двадцять років. В умовах жахливих поневірянь і знуцання на віддалених просторах імперії український козак мужньо і гідно потверджував оптимістичний, життєутвердний дух своїх предків.

У кінці шістдесятих років у Києві вийшов гарно оформлений том вибраного Бориса Антоненка-Давидовича. Очевидно, видання було задумане до 70-річного ювілею автора. І я тую книжку мав, але у вирі розхристаних переживань, що зійшли на мою долю, десь вона ізникла. Та запам'яталося, поклатося у пам'ять мою передне слово автора до видання, витримане у сповідальному тоні. Письменник вирізняє, що уплив на нього мали гуманістичні традиції дев'ятнадцятого століття. Підсумовуючи перейдений шлях, Антоненко-Давидович згадував рядки із поезії Тараса Шевченка «Доля»:

Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли, у нас нема
Зерна неправди за собою.

І то, напевне, була остання книжка, видана в Україні за життя автора.

Затим – відлучення Антоненка-Давидовича від офіційного літературного процесу, цькування і переслідування. Його виключають зі Спілки письменників, організують підступи й інсинуації, незважаючи на уже похилий вік Бориса Дмитровича. Але не зникати йому стоїчно зносити жорстокість і знущання. Помічницею і надійним другом у цей період видатному письменнику стає Михайлина Коцюбинська, що із роду нашого літературного клясика.

І це також сталася у початку сімдесятих років минулого століття. Ми з Євгеном Сверстюком переходили вулицю побіля відомого із тридцятих років письменницького будинку. Навстріч нам ішов бадьористим кроком, але з тендітною палицею літній уже худорлявий, в окулярах чоловік. Ніс із собою пляшечку кефіру.

– О! Борис Дмитрович! А я вас і хочу бачити... – каже після привітання пан Євген. – То як там?

У сірій похмурості, що нею наскрізь був просякнутий простір і час, Борис Антоненко-Давидович розповідав про свою поїздку чи в Луцьк чи в Івано-Франківськ, де проходив судовий процес над Валентином Морозом і куди був приставлений Борис Дмитрович, як свідок. І запам'яталось мені, згадував письменник, що на тому процесі він наголошував, що виступає також, як жертва сталінських репресій. Переповідання того судового процесу звучало розважливо у стоїчних інтонаціях. А довкола загусав неухильно непроглядуваний морок. І передавалось мені, що у тривожних передчуттях нових суспільних деформацій і ексекцій стояв цей похилого віку козак, як воїн перед новими битвами. Й нові виняткові випробування не забарилися.

Уже у перебудовий час, після відходу у вічність, як це зазвичай і буває на одній шостій частині земної суші, зійшло на видатного клясика формальне пошанування. Вийшов двотомник Бориса Антоненка-Давидовича. І я у зворушенні чудувався барвистою тихою мовою і глибоким тонким психологізмом «Сибірських новел» письменника. Як в екстремальних умовах земного перетривання часто людська подоба зберігає первісну божественну суть своєї природи.

Коли випадає мені нагода бувати у тім знаковім куточку на вулиці Михайла Коцюбинського, то обходжу я довкола колишній письменницький дім, у якому, кажуть, тепер не мешкають не тільки письменники, але і їхнє насліддя (усе викуплено). Доми усунуць обвішані меморіальними дошками, які іще зберігають нагадування, що тут перебували причетники до письменництва. Не проминаючи, я вичитую усі імена підряд. А думка мимовільно сама у здогадах висновує. Чи це ім'я чесне, нейтральне, а у котрім і заподіяна шкода художній справжності і людському проіснуванню зосталася.

Біля простого барельєфу, на якому до мене промовляє напис «Борис Антоненко-Давидович» я зупиняюсь благоговійно. І не скоро покидаю це місце. Сутність мою наскрізно оповивають розмисли про тернистий, як часто трагічний шлях діячів української культури. Декотрих із них я іще застав своєю присутністю. І спогад про тую давню стрічу ясніє у моїй уяві повторювано, як ніби первісна з'ява.

СВІТЛИЙ ДУХ ЗЕРОВИХ

День перед Свят-вечором. За вікном завірюха. Світа Божого не видно. «Вихриць снігом де хоча»... Сніги цієї зими торжествують у білості своїй, не сказати б, у яскравості, бо сонце крізь хмари виглядає зрідка. Такої неухильно біло снігової зими в останні десятиліття, здається, і не було, не випадало. Хіба за часів Миколи Гоголя чи Михайла Коцюбинського. Сніги впали глибокі, і Андрій радо прокидає від порога стежку.

Такі навальні біло снігові, іскристі із рипучим морозом зими гостювали у нас іще хіба у роках сорокових-п'ятдесятих минулого століття. Коли зіщулювалися ми по закутках малої хати на хуторі, що була центром світу. А доокруги у піднебеснім просторі володарював мороз. На шибках невідомий художник малював непомітно потаємно дивні картини, що назавжди зостануться для мене нерозгаданою тайною, як і усіякове високе мистецтво, що його доводилося переживати на своїм віку.

За вікном віддалеки упевнюються у наближенні рипучі кроки. У хату входять парубки із палицями. У блідім жовто світлі лампи-сліпачка струменить од них сива холодом лякаюча пара. Але затим невидимо випромінюється і тепло. Зігріває людська присутність.

– Сьогодні аж тридцять два градуси морозу! – вигукує один парубок.

А в моїй куцїй голові спалахує, ізроджується запитальне «Де ж це на нашім убогім хуторі він міг бачити того вимірювача холоду». Да й стоятиме отак нерозгадано крізь ціле життя.

І виповідатимуть із серця свого наші Мати заповітну мрію про весну: «Тріщи – не тріщи, а вже Водохрещі». Тобто, що піде сонце горою.

Таку хуртовинну зиму я пам'ятаю іще від років сімдесятих, коли ми із Батьком оно удвох у хаті zostалися. Батько уже недужі були. Ах, як тяжко переживали вони самоту хутора у слабкості сил своїх. А за вікном хуртовина, буря біла із Пушкінового вірша до нас перекинулася. Батько крізь вікно вигляділи у глибині білого усущіль із жовтавими переливами завихреного світу маленьку чорну цяточку. Цяточка потає у періодах, затим побільшувано виринає, ніби наближаючись. А Батько видивляють у нетерпеливім очікуванні. Відтак зворушено казали:

– Хтось іде до нас...

І тиха несміла посмішка осявала їхнє зболене лице. У самотині хутора якою несказанно побажаною була для них кожна людина, що наближалася до нашої хати. Й не раз казали вони:

– Коли людина іде до хати, то ніби Бог самий іде...

А між тим із білого завихрення виринає постава людини і наближається до нашої хати. Ось у дворі уже. Рипіння дверей, і на порозі з'являється у білій сніговій бурці кум Батька, а мій батько хрещений Денис. Миттєвість очікувано несподівана, що покладається у свідомість назавжди.

І от зараз уже тільки самий сиджу я у малій конурі під дахом старого будинку. А за вікном велике місто огорнула небачена за останні роки хуртовина. Пощо твоє камінне рукотворне на віки громаддя. Тут стихія неупокорена править баль. І в завихреній несамовитій білості увесь світ потонув.

Дивлюсь я за вікно, яке під могутніми струменями здригується, і крізь шпарки повіями холодними ноги мої огортає. Передріздвяна суцільна білість із глибини часу будить у моїй свідомості спогади про давнє уже, пережите.

Передо мною на столі лежить гарно видана у Луцьку поважна книга есеїв Євгена Сверстюка «Не мир, а меч», яку недавно подарував мені автор. Перегортаю уперше сторінки нової книги. Думка відчуття фіксує. Як зворушливо тримати у руках давню книгу, але яке зворушення випромінює й покладає на твоє серце зовсім новісіньке видання.

Вибірково заглиблююсь у окремі есеї. І виразно з описів постає передо мною, малюється далекий бурятський край, що через нього і мені доводилось колись переїжджати.

Невелике поселення Багдарино (по-бурятськи – біла гора), у якому Євген Сверстюк після відбуття строку відбував ще п'ятирічне заслання. Довга сувора зима, холодне дихання Арктики, коротке, неспіле літо, важкі, екстремальні умови виживання.

«Дорога там вапниста і вибоїста. Коли проїжджає вантажівка, то завжди знімає клуби їдкої пилуки, що осідає на віконці моєї кімнати.

Капітан КГБ мав віконце навпроти і, звичайно, мусив його протирати – для службової ясности» (стор. 470).

Але і в тому глухому закутку, далеко од коханої України, у яскравих миттєвостях торжествує життя, нагадуючи про високі Господні заміри. «А в лісі й досі там росте лохина, брусниця, дика шипшина. Восени на узлісся вискакують різнобарвні головасті ромашки. Усміхаються і комусь гукають «А ми знов є!»;

«У Східному Сибіру (Бурятія) собаки були моїми найвірнішими друзями, їх було там не менше, ніж людей. На відміну від людей, вони не уникали «политического». Любили у мене жити. Деякі одверто обіймалися, кладучи лапи на плечі. Коли раптом зник мій улюбленець Песо, я перепитав у всіх сусідів – ніхто не бачив. Потім знайшовся його труп. Я зрозумів: його отруїли. За співчуття. І розраховано: я справді важко пережив цю втрату» (стор. 472).

І подивуванням осягає свідомість твоя уявно далекі закутки світу, куди була приставлювана упродовж нашої гіркої історії українська людина і де вона залишила сяння власної душі.

Гортаю сторінки, а із них світяться імена Бориса Антоненка-Давидовича, Івана та Надії Світличних, Василя Стуса, Оксани Мешко, Миколи Лукаша, Григорія Кочура... Та же і я бачив їх, зустрічався з котрими і розмовляв.

Есей «Під крилом» академіка Дмитра Зерова» провадить мою свідомість у зосередження і триваліші роздуми.

Так, це слово про академіка Дмитра Костьовича Зерова, зі славного роду Зерових. Що один брат видатний письменник Микола Зеров був розстріляний у 1937-у році, а другий брат Михайло Зеров емігрував у 1944-у за кордон.

І та випадковість викликає подивування, як сталося, що, не приховуючи свого родинного походження і оточення, академік Дмитро Зеров у 1946–1963 роках очолював Інститут ботаніки, і авторитет його серед науковців був високий. Але приблизно у той час й інші безпартійні учені очолювали в Україні високі наукові установи. Професор Г. Костюк – Інститут психології, професор С. Чавдаров – Інститут педагогіки, академік О. Білецький – Інститут літератури, академік О. Булаховський – Інститут мовознавства, академік М. Рильський – Інститут фольклору. Ці світочі створювали і в умовах похмурості тоталітаризму атмосферу надії і порядності. І отой професор Поліщук, що у сумнозвісному домі у важкий період мого земного перетривання рятував мені життя, також у повоєнний час сімнадцять років перебував на посаді головного спеціаліста галузі України, зостаючись національно свідомою людиною.

Коли у 1965 році Євген Сверстюк після чергового звільнення із Інституту психології опинився без роботи, то за рекомендацією Григорія Кочура академік Дмитро Зеров посприяв у його працевлаштуванні на посаду відповідального секретаря «Українського ботанічного журналу». Редакція «УБЖ» – це маленька кімнатка в Інституті ботаніки на затишній вулиці Репіна. Але на цілі роки аж до масових арештів у січні 1972 року стала світочем, акумулятором вільної думки. Сюди пролягала стежка багатьох шістдесятників. Висловити вільну думку, почути вільну думку. Як це було важливо, коли довкола панувала гнітюча безмовність. Редакція «УБЖ» – це ніби був своєрідний літературний клуб. Академік Дмитро Зеров, як авторитет інституту, не перешкоджав цьому, але часто і сам ставав учасником цікавої розмови.

«Особливо запам'яталася мені зустріч у редакції нашого журналу з Миколою Лукашем, – спогадує Євген Сверстюк. – Загалом інститут вже звик до сторонніх візитерів, і хтось мені навіть таке питання поставив: «Де ви знаходите таких незвичайних красивих людей, адже на вулиці таких наче й не видно?». Коли в редакції було кілька гостей, Дмитро

Костьович відхилив двері й тихенько зачиняв. Мабуть, не було в Києві такого дисидента, який би сюди не заходив». (стор. 449).

Прочитав я, перечитав да й ізгадав. Що і я не раз у цій кімнатці бував.

Тоді я уже вийшов із сумнозвісного дому, але перетривання кожного дня виявлялося, налягало на мою зболену свідомість жакливою покутою. Неприкааний, у глибокій самотині душевних переживань, коли барви світу для мене геть потьмяніли, я безцільно блукав вулицями великого міста. Мимовільно спрямовував свої охлялі стопи на вулицю Рєпіна, у редакцію «Українського ботанічного журналу». І світлі духи огортали мою сутність усущіль. І гнітюча безвихідь невидимо кудись відступала, спадала з пліч моїх ноша, улягався біль, і душа моя простувала несміло слабенько на тихі води, і жевріла углибині незбутого надія на життєутвердження. Якщо із висоти сьогоднішнього дня і з висоти моєї сивини подивитись, то відчуття провинності прокидається у естві моїм. Чи не занадто я зуживав тоді своїми недолугими візитами до редакції «УБЖ». Але Євген Олександрович, а які б термінові справи не осідали його, передо мною виду не подавав, але делікатно вислуховував мене, – і розрада сіялася у мою зболену свідомість. Докоола бриніла висока мить співучасті і співпереживання. Як часто зринає тепер і стоїть у спомині моїм картинка. Коли вийшов я, відпустили мене із сумнозвісного дому, і брат Саша приїхав за мною, то одразу ж і зайшли ми з братом до редакції «УБЖ». І лице Євгенове сяє, огортає мене зрадливого привітністю. До слова сказати, Євген Сверстюк у порятуванні моєї сутності в найтяжчий період мого земного перетривання допоки відіграв найпершу роль. А пам'ять серця назавжди. Тільки усевладний час найповніше вивірює і потверджує усілякі цінності.

Коли до маленької кімнати редакції «Українського ботанічного журналу» заходив академік Дмитро Зеров, то я незагадно тихенько і виходив із кімнати. Але інколи я несподівано, непередбачувано випадково зустрічав академіка, світла зціляюча енергія огортала мене, у моїм естві мимовільно зроджувалося благоговійне почуття – і я вітався з ним. Це так дивно звучало. Що я вітаюся із ним, бо знаю, хто він є, а він мене не знає. Так у студентські свої літа ми наввипередки віталися у широкому коридорі університету із ректором Євгеном Костянтинівичем Лазаренком. Юна була така дивина. Ми то знали, що він наш ректор, а він і не знає нас.

Інколи у редакцію «УБЖ» заходив шупленький, аж зісохлий наче, в окулярах непримітний чоловік. А завжди приносив якусь новину чи то з ботаніки, чи з літератури, чи, наприклад, із модної тоді теми про паропсихологію. Це був професор від ботаніки, поет і літературознавець Михайло Доленго (Клоков Михайло Васильович).

Це далеко потому, в новітнім уже часі, готуючи книгу про квіти і дерева у фольклорній і художній творчості, я використав вірша Михайла Доленго про красеня наших городів.

Жовті плями соняшника на стерні поживклій.

Мрія чи олія? В Мексиці – Дніпро.

Цвіт американський, олійчаний жовнір,

Переможно виступив з моря на город.

Да й ізгадаю, що і я автора цього вірша бачив.

Ще завжди постійно на своєму місці у редакції «УБЖ» перебувала літредактор Зінаїда Костянтинівна Піскорська. Вона перекладала резюме англійською мовою, щось і з німецької перекладала. Якось я застав Євгена Сверстюка в оточенні численних книг. То були твори Гете. Євген Олександрович тоді писав есей про великого поета. І Зінаїда Костянтинівна щось перекладала йому із німецької. І я тоді щось говорив про Гете. Й мене слухали.

Зінаїда Костянтинівна була людиною високої культури. Її інтелігентність променилася з минулих часів. За зовнішньою простотою струменів аристократизм духу високий.

Інколи я не заставав Євгена Сверстюка на місці. І тоді я мав щасливу нагоду розмовляти із Зінаїдою Костянтинівною. Одного разу я розповідав про Бухару, про східну архітектуру і її дію на свідомість подорожанина, мандрівника. Лице Зінаїди Костянтинівни заясніло у споминах, у спогадуванні:

– А ви знаєте, я також у Бухарі жила, перебувала там в евакуації...

Як з'ясувалося, були у нас там спільні знайомі. Це співробітниця газети «Советская Бухара» Зінаїда Сергіївна, яка також у війну була евакуйована в Бухару, да там і зосталася назавжди, вийшовши заміж за археолога Гелаха. І треба було бачити, як засяло, запроменилося лице Зінаїди Костянтинівни від осягання радісної, не раз повторюваної несподіванки. Що світ такий вузький. І гора у нім з горою не сходяться, але як часто людина з людиною сходяться.

У 1970–1971 роках клімат в Інституті ботаніки і довкола редакції «Українського ботанічного журналу» почав, став змінюватися. В доколі забриніли тривожні передчуття. Схоже було, що Євгена Сверстюка збираються звільнити з роботи. Пам'ятаю, із яким глибоким співпереживанням емоційно говорила мені Зінаїда Костянтинівна «А я піду до Патона, я напишу заяву, щоби його не звільняли». І голос її тремтів сердечною спочутливістю, а й дитинною наївністю. Ах, дорога моя людино, що значить наш одчайдушний голос у вирі наростаючої жорстокості! А таки багато важить. Якщо подумати. Бо він світиться і доноситься крізь часову просторінь, крізь віки, а найзухваліша жорстокість у плинові часу поринає у пільму.

20 грудня 1971 року під час засідання вченої ради раптово помер академік Дмитро Костьович Зеров. Євген Сверстюк згадує:

«Десь на Захід проскочила чутка – аж до «Енциклопедії українознавства», нібито мене звільнено з роботи за виступ на похороні академіка Зерова. Нічого подібного – там це було виключено. Все було, як у пісні Галича про похорон Пастернака:

А у гроба стали мародеры
И несут почетный караул.

Звільнено мене у зв'язку з арештом наступного місяця. З Дмитром Костьовичем відійшла і замкнулась епоха шістдесятників.

Коли збирати добрих духів, які простягали руку, підставляли плече, раділи, розуміли і піднімалися з нами, то серед них стоятиме постать Дмитра Зерова, середнього між поетами Миколою і Михайлом. Критики, поети, прозаїки, перекладачі, художники і вільнодумці приходили сюди, не оглядаючись, їх легко впізнавала бабуся-вахтерка і приязно показувала вхід до редакції «Українського ботанічного журналу». І це тривало понад шість років... Під крилом академіка Дмитра Костьовича Зерова.

І для мене терням тоді укрилася стежка до благословенного дому. Інший тернистий путь і мені постелився.

Як діаметрально невпізнанно змінився світ за останні десятиліття. І на колись затишній вулиці Репіна (нині Терещенківській) також уже часто гамірно, її густо запруджують авта. Й коли інколи випадає мені переходити те місце, то я благоговійно зупиняюсь перед старовинним уже будинком Інституту ботаніки. І світлий дух знакового міченого місця ісходить да й огортає мене. А розмисли мої о тім линуць і розпросторюються. Що відходить людина, а світлий дух її поміж нами зостається і у піднебеснім просторі струменить.

січень 2010 р.

ВАСИЛЬ СТУС

Стояла висока середлітня ясність. А саме сонячна яскравість у той найтяжчий період мого земного перетривання діяла на мою уражену свідомість могутньо, повергаючи цілу сутність мою у цілковите відсторонення від світу. І неозначеною тінню на людську подобу я блукав, тинявся безцільно схилами Володимирської гірки. І твердь земна угиналася, потавала під моїми ногами у непроглядувану жахаючу прірву.

Раптом почувлося, хтось прихильно погукав мене. Я озирнувся. Передо мною неподалік стояв Григір Тютюнник і ще один поет, який у новітні часи нардепом стане.

Уже ішли разом. Вони попереду, а я трошки іззаду хвостиком несміло теліпався. Не встигли ми кілька ступнів одійти, на лінії простування свого сліди залишити, як іще один позустрічний до нас приєднався. Із короткої розмови ясно стало, дійшло і крізь мою

відстороненість, що це був Василь Стус. Це ім'я тоді ще не звучало вирізняювано, але і для мене уже було відоме. І у зболеній свідомості моїй зостався відбиток портрета. Да й розшифровується через десятиліття тепер. Мав вигляд він дуже простої людини, делікатної у спілкуванні. Але виразно відчувалася заглибленість у свою внутрішню суть, тиха відстороненість од чужої йому суєти світу сього.

Отак простували ми уже по Великій Житомирській. У прекрасному старому будинку тоді світилися запрошувально кілька кав'ярень, за сучасним визначенням. І ми прочинили найперші двері, які поманили нас. Пили якесь зелено прозоре вино. Василь пив не пив, а так пригубив тільки. І той момент засвідчував ясно, що до питва він не охочий, а може, і здоров'я не дозволяє. Довго там і не затримувалися. На вулиці Василь тихо чемно розпрощався з нами да й пішов у своє прямування. А ми простували поволеньки Великою Житомирською, затим вулицею Артема аж на Лук'янівку. А там зайшли у гості до відомого тоді критика, дисидента, прихильного рецензента мого першого роману «Дорога до матері» Івана Бойчака.

Потому хтось розповідав мені, що ніби Василь Стус в одній статті серед іншого згадував і про мою невдалу, незбуту літературну долю. І той лист прозвучав тоді на Заході. Проте я цього не чув і не читав.

Але був іще один випадок. Моя свідомість після жакливої поруйнації уже послідовно неухильно відновлювалась, настрої вирівнювавсь, душевний стан простував на тихі води. Одного похмурого передосіннього чи й осіннього уже дня ми з одним побратимом перебували десь побіля оперного театру. І от назустріч нам іде Василь Стус. Мій побратим був знайомий із ним. Зайшла розмова. Василь ніс із собою книги. Здається, двохтомник Рільке. А він тоді перекладав цього поета українською мовою. Говорили про Рільке. Згадували Гете. І моє слово до теми несміло вихоплювалося. А свідомість фіксувала мимовільно ізнов портрета. Юнача іще стрункість. Темнавий светр. Таке просте одіння. Вигляд простої дуже, тихої людини.

Відтак прощаємося, ізнову іде він у своє прямування. У похмурім піднебессі струменять й ісходять на землю високі поетичні знаки.

Більше мені не випадало нагоди позустрітися із живим Василем Стусом.

Ах, за далиною все. Тільки спогади струменять.

Тієї передчорнобильської іще осени так рясно зародили гриби. Я ізвечора планував того осіннього ранку із хутора у Борок по гриби іти.

Але того вересневого ранку 1985 року я вже не пішов у Борок. Я слухав зі транзистора годинну передачу російської служби радіо «Свобода» (ах, це солодке слово Lieberti) «Они убили поета». І розмишляння моє уже о тім текло, що учора тільки вбито, добито поета, а сьогодні вже із того далекого берега аж годинна радіокомпозиція лине, якби наперед професійно підготовлена до цієї трагічної події, що от сталася. І здогад несмілий із'явивсь, і крадьки висновувала свідомість моя, а чи нема, чи не проглядується тут стосунку між убійниками, які час свого убивства завчасу розрахували, усе зваживши, і тією далекою заморською фірмою.

А затим наблизилась і станули коло мене слова Ернеста Хемінгуея. Людину можна вбити, але людину не можна перемогти.

Але коли я підступився до того моменту, щоби покласти спогади про уже давнє на папір, то випадково зателефонував мені один знакомець, також побратим. Серед іншого ізгадався і Василь Стус.

– А я також двічі зустрічався із ним. Я тоді працював редактором у видавництві «Молодь», і в мої руки потрапив рукопис Василя Стуса «Зимові дерева». Я з цікавістю і подивуванням прочитав його. Але ж ясно було, що за тих умов книжка не вийде. Аж тут заходить у видавництво і самий Василь Стус. Тихий такий, видно, що людина високої культури. А тоді ж до кожної книжки лірики вимагали, щоби хоч кілька віршів у ній було мажорних про партію чи комуністичні далі. Я й кажу Василеві «А хоча б про людей праці у піднесенні у Вас кілька віршів було». «А ні, – тихо посміхнувся поет. – Я таких віршів не

пишу. Але я вас розумію». Та й відійшов із рукописом тихо. Інші у таких випадках, бувало, зі скандалом відходили.

Аж то по часові котрімсь їду я у метро. Як то хтось вітається до мене. Дивлюсь, Василь Стус. Упізнав мене. Да й говоримо уже. Він сказав, що син у нього народився. То й і їде до дружини. Я йому кажу, що маю одержати путівку у Трускавець, бо є проблеми із печінкою і з шлунком. А він і мені зізнався, що має проблеми зі здоров'ям, і що і йому було б добре до Трускавця поїхати...

Як пригадую тії стрічі, то простий на вигляд і ввічливий, тихий у спілкуванні це був чоловік. А й не подумав би, що у його сутності струменить висока поезія і безкомпромисне громадянське подвижництво...

І як слухав я телефонічну розповідь свого побратима, то спогад і про мої стрічі з поетом ізнов переходив через мою свідомість. А розмисли уже о тім текли. Як часто генії і герої із'являються, постають перед нами у простій, не вирізняваній подобі. Але ми не впізнаємо їх за життя.

січень 2010 р.

АЛЛА ГОРСЬКА

І це також, здається, була осінь 1970 року. Ми з Олесем Сергієнком ішли, простували з якоїсь то причини поміж старими сивими домами десь побіля червоного університету, де пам'ятник Шевченку і затишний парк. Олесь Сергієнко – це дисидент, правозахисник, багатолітній політв'язень потому брежневських концтаборів, син політкаторжанки сталінських концтаборів Оксани Мешко. До слова сказати, ця родина надала мені прихисток і опікувала мене у найтяжчий період мого життя. Рятували вони мене.

Сива похмурість із осінніх небес струменіла і спадала на місто, скуте гнітючим настроєм несвободи, коли полювання учинялося на іще незроджену думку, на незбуту мрію.

– А зайдемо-но до Алли Горської, – каже Олесь Сергієнко.

Да й повів мене поміж сивими домами до одного дому. У тім помешканні під високою, здається, стелею війнуло на мене міським затишком із давнини. Не запам'яталось, у жахливій поруйнації свідомості моєї вивітрилось, чи був тоді іще хтось у помешканні. Але силует світлої жінки поклався, зоставив свій відбиток у пам'яті незмивно, невитравно. Й про віщо мова, річ о чім тоді велась – не згадаю, не світиться крізь сиву пелену забутливості. Але постава світлої жінки промениться. Про що то говорив із нею тільки Олесь, як давніший знакомець. А й на мене погляд її вивірювано спрямувався, упав запитально. Й запитальність тая під скісним стрічним поглядом Олеся зостановилася, розсіюватись стала, заспокоїлась. Що чи ж зайде зо мною чоловік непевний.

Світла жінка була у простім, не вишуканім одінні. І те засвідчувало, що наша візита застала її несподівано, виявилася неочікуваною, непередбачуваною. Але дивина. Подивився я на жінку. І у густих сивих закапелках моєї свідомості непрохано мельки прошмигнуло. Що не довгий її вік. Вигулькнуло із закапелків свідомості да й зусиллями думання мого углиб ізнов повернулося, щоб не розросталось.

Бо було ж мені до того уже. У благодатній Бухарі, у редакції газети «Советская Бухара» виконуючим обов'язки завідувача відділу промисловості був Анатолій Пренко, який походив з українського роду. Його батько, розповідали, у тридцятих роках був ніби відповідальним банківським працівником. Але у 1937-у році забрали його, повели у безвість навіки. Це завжди печальний відбиток у нашій свідомості зостається, коли ведуть людину у безвість, а ми услід їй дивимось. І печаль ця густа поклався й на лиці Анатолія. Був худючий він а прехудючий, як афганець-вітер жовтим піском війне, то од вітру хитається. Коли ж упивався, то ставав сентиментально-сльозливим і геть безпомічним. Слід батька крізь ціле життя його за ним тягнувся. Анатолія Пренка не приймали через те у партію. Тому й

підписувався він тільки як виконуючий обов'язки завідувача відділу, усвідомлюючи, що ніколи не стане повноцінним завідувачем, бо то була посада партійна.

Але сталося, засвітилося одного разу. Якось уранці, раненько іще першим зайшов я у редакцію. Що ж очам відкрилося моїм. У кабінеті відділу партійного життя на потертому дивані прочумлювався од вчорашнього великого сп'яніння Анатолій Пренко. Забачивши мене, він моментально схопився на ноги. Я подивився на його худющі-прехудющі ті ноги і у закапелках свідомості моєї неозначено хистке передчуття прошмигнуло: «А вік же цієї людини недовгий».

Коли виїхав я з Узбекистану, уже в своїх краях перебував, то написали мені із Бухари. Що Анатолія Пренка зарізала його благовірна дружина. Отако. Ножа прямисінько в серце спрямувала.

І як вийшли ми тоді із помешкання Алли Горської да поміж сірими домами петляли, то ізнов у закапелках свідомості моєї мимовільно слабеньке передчуття мигливо заворушилось. А чи ж довгий вік цієї світлої жінки?

Затим розказали мені, і я дізнався, що Алла Горська – художниця, і чоловік її Віктор Зарецький – також художник. Що батько її мав офіційний чин – був чи не директором кіностудії, вона ж до руху опору приєдналася й вільнодумство сповідувала.

Похмурий грудень того року повів приголомшуючою чорною звісткою. За нез'ясовних ситуацій убито Аллу Горську. Трагедія діткнулась свідомості кожної мислячої людини. І це мало прозвучати як нагадування, як перестрашіння від жорстокого режиму на кожне живе дихання, у якому пульсує вільна думка.

Це далеко потому дійде до мене, прочитаю я вірша Василя Стуса «Ярій, душе», присвяченого Аллі Горській.

Бо калинова кров – така ж крута,
Вона така ж терпка, як в наших жилах.

Кілька років тому в Національному художньому музеї я дивився, переглядував експозицію Чюрльоніса. Біля багатьох картин стояв довго, сподіваючись почути музику. І в тиші мистецького залу до мого слуху із неосяжних світів линула елегійно нечувана незнана музика.

Потому я іще оглядав експозиції в інших залах музею. І раптом несподівано перед моїм зором постала на одній виставці картина Алли Горської. «Автопортрет із сином», здається, мала назву вона.

Картина випромінювала відсвіти давнього уже часу, концентруючи мою увагу цілковито. І я затримався на місці незрушно надовше. Картина навіювала, будила спогади про пережите.

А зараз, коли покладаю ці рядки на біле поле паперу, передо мною нове число газети «Наша віра». На останній сторінці вирізняється публікація про мистецтво шістдесятників «Літорость порубаного саду». Ілюстрація на мене дивиться. «Віктор Зарецький. Світлий спогад (автопортрет з дружиною). 1976». Повстають, наближаються, снуються і мої спогади. Випадкова давня стріча увиразнюється, промениться новими смислами про пережите і втрачене.

січень 2010 р.

У СЯЄВІ СОНЦЕПОКЛОННИКА

Крізь літа, крізь рифи життєві, через перейдені стежки й крізь тини і перелази увиразнюється, струменить в уяві моїй часто короткоденний кінець 1965-го чи початок 1966-го року.

Таке затишне у своїй провінційній тиші місто Рівне. Сивий смуток, що наче із «Дітей підземелля» В. Короленка випромінюється, оповиває низенькі дома і вузькі вулиці. Із похмурого піднебесного простору сіються і пронизують серце тривожні передчуття. У Москві відбулася чергова зміна декорацій. І уже почалися перші арешти за вільнодумство на одній шостій частині земної суші. Але устремління до вільної думки не так легко зупинити одразу. Манливість краси і художньої справжності невтримно бриніла в наших серцях. Тоді люди іще багато читали, масово ходили в кінотеатри. Кожна більш-менш правдива книжка розходилася моментально і мала розголос.

І от у тім часі і в настроях окреслених чутка на місто ізійшла. Що уже привезли стрічку кінофільму Сергія Параджанова «Тіні забутих предків». Я одразу ж незагадно і пішов на перегляд. І оперемагаюче втішений був, що забачив, бо передчуття снувалося: демонструвати фільм можуть непередбачувано припинити. А душа ж до спокою і стабільності поривається. У зворушення сильне, у стан піднесений увіходила сутність моя, як розгорталися незвичні долі людські на лоні прекрасних гірських пейзажів перед зором моїм. Людська душа і природа. Дія високого мистецтва. Многота поетичних знаків і барвистість у кожній миті нашого земного перетривання. А коли розходився народ від кінотеатру і я серед людей ішов, то усе стояли передо мною барвисті поетичні картинки. І думка у розмисли вела, провадила. Диво дивнее от сталося. Як у художній світ нашого народу органічно увійшов представник народу іншого, із сторін пагіркових. Ах, це світле випромінювання, потужне сяєво нашого Сонцепоклонника. Це у його благодотворнім промінні заяснів інший великий талант. Мистецтво слова і мистецтво кінематографа. Але у початку було слово. Як і Микола Гоголь потверджував, що мистецтво слова над усе, усі інші види мистецтв на нім ґрунтуються.

І звідтоді аж дотепер ім'я Сергія Параджанова перебуває, звучить інколи, як дивна пісня у моїй свідомості поряд з іменами інших видатних діячів культури. Й а кожні відомості із життя і творчості його я завжди зустрічав із великим зацікавленням.

Одразу десь потому діткнулася мого слуху звістка, що картина «Тіні забутих предків» під яскравою назвою «Червоні коні» перейшла Париж і цілу Францію. Нею чудувалися і прихильно вітали майстра видатні кінорежисери Італії. І зворушення ізнов покладалось на серце моє. Бо коли видатна мистецька штука не оно тебе подивовує, а й цілий світ, то хіба то не помножувана радість.

Уже в Києві хтось показав був мені на дев'ятиповерховий будинок поблизу універмагу «Україна»:

– Онъо у тім домі Сергій Параджанов мешкає...

І коли б потому не доводилось бувати у тім місці, то й зупинюсь, затримаюсь на хвилину. Й увага моя в пошанівку огортає дім той.

Затим іще хтось розповідав, що ріжнорухий світ дококола для Сергія Параджанова бачився і сприймався як безкінечне барвисте дійство, як повсякчасне пульсування яскравих художніх образів. Усі знали, що нема майстрові роботи, що на геніальні фільми його накладена заборона. А відтак і чутка доокруж рознеслася. Що Сергія Параджанова арештовано а ніби ні за віщо. І зоря його таланту струменіла уже під небесами в іншому місці. Безмовно. Як і зоря багатьох політв'язнів, одірваних од нашого коханого краю. «Зоре моя вечірняя...».

Йому судилося повернення. Але уже не до золотоверхого Києва. Уже у Тбілісі, здається, добував Майстер свої останні роки. Але завжди, коли відбивалось у моїй свідомості звучання цього імені, то й запитальне із молодих літ линуло, пульсувало. Як же так і сталося теє диво

дивнеє. Що посланець із інших пагіркових країв і роду не нашого да так виразно заяснів у слові Сонцепоклонника.

Кілька років тому у художньому музеї я переглядав експозицію, присвячену Сергієві Параджанову. Простір урочистої музейної кімнати випромінював свідчення про найважливіші моменти із видатного життя. Ах, усе перейшло, усе відшуміло. Тепер тільки кожний експонат будить нагадування про молоде захоплення і зворушує старіюче серце.

Ось лист від кінорежисера Антоніоні. Ось дивні малюнки, ескізи до фільмів. Який ясний портрет Михайла Коцюбинського, у елегантнім одінні, й колоски у капелюсі. Інтермеццо. Акварельно. Сіяння вічної краси. Як гімн життю. Що і було у замірах Творця.

А отут під шклом листи із концтабору. Сльози навертаються на очі мої, і спазм давучий підступає до горла. Як то ж і тяжко було вишуканому естетові бруталність концтабору зносити. Але пульсування художньої свідомості не припинялася і там. Він от до чого додумався. Збирав різнокольорові папірці, які траплялися на його путі, і з них складав, майстрував такі дивні картинки. Що навіть союзники Майстра, блатняки навіть потішливо чудувалися, й душі їхні лагідніли. А в серцях їхніх прихильність до талановитого бранця лихої долі ізроджувалася.

У табір до Сергія Параджанова писав листи інший видатний кінорежисер Андрій Тарковський. Тут же під одним шклом погляд мій вирізняє і листи Майстра до дружини. В одному листі він просить дружину настійно, щоби вона була обережною і не приєднувалася до розмови із непроханими гостями, ніби союзниками його. Здогадуватись треба, що видатного кінорежисера і там оточували провокатори.

Інші експонати розповідають про творчість Сергія Параджанова в останній період його життя, тобто після таборів уже. Це були уже фільми із історії його рідного народу. Я їх не бачив. Але хтось розказував мені, що це уже була не того рівня творчість, як «Тіні забутих предків». Слухав я, а думання моє інше висновувало. Що б не створив видатний митець, кожна його штука випромінює все ту ж манливість.

А зі стіни мистецької кімнати дивилися на мене християнські храми Вірменії ще 9-го чи 10-го століття. До нас тоді ще світло Христа не сягнуло. Заворожено стояв я у тім розгляданні. І часова перейдена далина огортала мою сутність благоговійно. Як невідомо змінюється світ, а людина зостається усе тією ж. Скута протиріччями, її душа ніяк не може випростатись на шляху до істини.

Кілька разів оглянувши виставку від початку до кінця і навпаки, я усе ще стояв, тупцявся на місці. Розмисли не відпускали мене із мистецької кімнати.

І я міг бачити Сергія Параджанова, бо був його сучасником. Але не судилося. А ще думав я про жорстоку реальність. Як вона розкитує, руйнує високі поетичні знаки світу і нищить вирізнявані людські душі, які несуть від Бога і акумулюють у собі світову красу.

січень 2010 р.

ТАРАС ФРАНКО

Це був кінець 1967-го, а чи й уже початок 1968-го року. Я тоді з допомогою знайомих був прилаштований на тимчасову роботу у видавництво «Молодь», яке містилося на 5-му поверсі кутового будинку по вулиці Пушкінській, 28, навпроти елітного готелю й ресторану «Україна». Посада моя була низькооплачувана – усього вісімдесят карбованців на місяць. Референт літературного конкурсу на найкращий твір для старшокласників. Робота – не сказати б, не бий лежачого, але вільна. Коли прийду, коли відійду – ніхто мене не контролював за приписом. Але не те, щоби не наглядали, звісно.

Мені визначили місце у 13-ій кімнаті, де за столами уже сиділи, трудилися в поті чола аж дванадцять співробітників. Я увійшов тринадцятий. Для мене відвели, визначили маленький куточок стола. А праворуч у закутку кімнати стояла, притулилася ік стіні,

вознеслася висока гора рукописів. У мої обов'язки входило усе те писання пильно перечитати, визначитися з оцінкою, написати редвисновки і організувати рецензії на кожний рукопис, скликати після усіх трудів журі, яке і визначить переможців.

У кімнату поперемінно хтось заходив. Автори іще не виданих, не засвічених книг. Тоді коли виходила у світ, засвічувалася а будь-яка книга, то це вже була подія тремтлива у радості. Людський позір любляче голубив чорні ієрогліфи на білім папері. Це тепер уже тільки вітер перегортає байдужно сторінки і високої світової художності.

Той, хто заходив у кімнату, одразу ж і спрямовувався до визначеного думанням столу, а із-за столу уже й уставав навстріч прибульцеві осміхнений редактор, немов би цілий вік на цю мить тільки й чекав. Решта ж співробітників ані з місця зруш. Навіть слабенька увага їхня не спалахне. Оно пера скриплять у редагуванні реальнім.

Тільки я завжди свого погляда на прибульця спрямовував у заінтригованім подивуванні. Хто цей прибулець? А заходили у видавничих справах сюди найперше столичні офіційні літератори. І мені, недавньому провінційнику, цікаво ж було, а які вони на вигляд.

Щоправда, інколи заходили у видавництво і неофіційні літератори. Іван Дзюба та Іван Світличний, наприклад. А Євген Сверстюк одного похмурого (ах, ця нестримно загусаюча похмурість у природі і в людськім окруженні) дня, день ік вечору хилився, у нашій тринадцятій кімнаті говорив про поезію Миколи Вінграновського. На зустріч зібралися усі творчі співробітники видавництва. Під ту пору якраз вийшла, засвітилася нова книга поета «Сто поезій». І подивовано у зворушенні було слухати, чути мені живі розмисли правдивого критика про справжню поезію. Завжди помножувано осяйно у цінностях своїх звучить художня справжність, коли доколя одні будяки сірятини й олжі д'горі пнуться. До слова. У тринадцятій кімнаті я уперше прочитав рукопис есею Євгена Сверстюка «Собор у риштуванні». Довірники у видавництві мені на прочитання подали.

Але був іще один вирізняваний випадок. Скригнули несміло двері, прочинилися, і до кімнати увійшов похилого уже віку чоловік, дідусь старенький. І в одну мить за столами зрух в одностайнім прямуванні стався. Усі співробітники з осмішкою поблажливо вітальною свої погляди, лиця свої на прибульця спрямували. А чоловік похилого віку до кожного зосібна, до мене також, підступався і вітався, ручкався з кожним персонально. Чоловік про щось неозначене, про якусь мандрівку до Петербурга, здається, оповідав. Забулося. І усі на нім свої осміхнені прихильні погляди тримали.

А коли відвідувач, дідусь сивочолий віддалився, хтось і за двері його проводжав, то пульсуюче запитальне з моїх вуст вихопилося, невтримно ізійшло:

– Хто ж то?

– Тарас Франко. Син великого Іван Франка, – одказала жінка із-за сусіднього столу.

І значимість моменту перейшла через мою свідомість. Це ж щойно я тримав руку, яку не раз тримала і рука великого Каменяра.

Потому я завжди із подивованим зацікавленням зустрічав усякові відомості про насліддя наших клясиків. І це завжди звучало, як і їхня (клясиків) жива присутність у цьому вічно змінюваному різнорухому світі. Чи то ішлося про сина Андрія, який був помічником в останній період творчості генія. Записував із голосу на папір взірці високої художності. Чи про Петра, який був полковником авіації у війську Січових стрільців. Чи про доньку Анну, яка опинилася аж за океаном, а її чоловік, діяч Карпатської України, загинув у тяжких випробуваннях.

У 60–70-х роках минулого століття серед дисидентського оточення звучало ім'я онуки Каменяра Зеновії Франко. Недавно в одній газеті я прочитав розлогу публікацію про Зеновію і її чоловіка, який іще присутній серед живих. І здригнувся од дикої жорстокості режиму, який у вишуканих підступних формах намагався заплямувати ім'я онуки нашого інтелектуального генія. А із світлини на мене дивилося таке вирізняване Франкове чоло.

Передо мною на столі довідник «Письменники Радянської України», виданий 1988 року. Я люблю переглядати цю книгу. Це уже ішла перебудова, коли укладався цей довідник. У ньому вже засвітилися й імена, що колись репресовані були і не звучали. Микола Зеров,

Євген Плузник та ін. Я вдивляюся у ці портрети та вичитую біографічні довідки. Іще замісто «убитий» тут стояло «помер». І розмисли про трагедію української літератури не покидають мене довго.

На сторінці 616-ій вдивляюся тихе обличчя літньої людини. Вичитую біографічну довідку:

«Тарас Франко, літературознавець. Франко Тарас Іванович народився 9 березня 1889 року у м. Львові в сім'ї великого українського письменника Івана Франка. Закінчив філософський факультет Львівського університету. Викладав у вузах, був науковим співробітником Інституту літератури АН УРСР. Кандидат філологічних наук.

Автор збірок віршів і переспівів «Старе вино в новім місі», «На крилах гумору», «З чужої левади» (1913), «Збиточний Амор» (1918), спогадів «Великий Каменярь» (1956), літературознавчих досліджень «Нарис історії римської літератури» (1921), «Лис Микита». Аналіз поеми Івана Франка» (1936), «Про батька. Статті, спогади, оповідання» (1956), збірки гуморесок «Вздвж і впоперек» (1965).

Розглядаю я, вчитуюся, да й спостереження у моїй свідомості вже пульсують і висновування ізроджують. Що жорстокий режим нікого не щадить. А і в давніших часах таке було. Коли сильніший приходько чийсь краєм опановує, то не тільки награваними багатствами тішиться, а й тим тішиться, як він із корінного поселянина у безборонності душу винимає. Храми духу руйнує, історичну пам'ять глушить, на мову і на вільне слово намордника зодягає. І сяєво геніїв, що уже на увесь світ спалахнуло, й погасить його не змога, намагається затулити, яскравість його поменшуючи та зінакшуючи. Горе тоді і насліддю геніїв, а які би вони не були (бо й частинка геніальності не завжди передається першим поколінням роду). Але приходьки завжди на облік беруть ці вирізнявані особини, піддаючи їх корекції, а часто і езекуції. Тому насліддя геніїв заслуговує на пошану, порозуміння і поблажність як гілка роду видатної особистості. Пам'ятаймо про це.

січень 2010 р.

ІВАН КОШЕЛІВЕЦЬ

Це ім'я долетіло до могого слуху із далечини давненько. Коли уранці на хвилях радіо із транзистора слухав передавання із того берега, з-за пагорба тобто. Й відомості про нього мимовільно осідали у моїй свідомості. Що був це популярний у західньому вільному світі український літератор, представник другої хвилі еміграції з України, яка позоставила своєю присутністю рідні краї у другій світовій війні, коли відбувалося велике жорстоке перемелювання людських доль. Я тоді знав уже, що Іван Кошелівець редагує і видає журнал «Сучасність». Сей журнал а й Івана Кошелівця заодне радянська ідеологічна пропаганда шмагала, чихвостила за український буржуазний націоналізм і прислужництво загниваючому Заходові. Серед мислячих людей в Україні це ім'я звучало як нагадування, що художня справжність, реалістичні традиції нашої літературної клясики у світі пульсують, продовжують своє перетривання. Поряд з іменами Уласа Самчука, Євгена Маланюка, Юрія Шевельова та ін.

Як тільки до нас слабенько зі сходу перебудова війнула, кордонні брами розчинилися, то в заграницю і спрямувались в одностайне усамперед усі негласні довірники старого режиму, вивідники тепер, да й там у довіру до правдивих українців утикати і прилипати стали. Я теє угадував у відчуттях своїх. Але що і кому міг сказати. Знав тільки, доходило до мене, що сії візитери, легіонери хвацькі і до Йвана Кошелівця тулилися. Ах, коли відійдуть у вічність на чужині сі емігранти підневільні, то напрошені гості на рідній землі публічно зневажливо шпигатимуть їх мертвих, аби-но нагода витворилась.

Але перед тим був один випадок. У Національному Музеї Тараса Шевченка відкривалась виставка картин одного київського маляра, який претендував на найвищу премію в Україні. Людей зібралось чимало. І я прийшов, припхався на поклик оголошення, яке несподівано мельки вирізнув мій позір. Зібралися тут знайомі й незнайомі мені люди. Віку літнього котрі, а котрі й зовсім юні. Був і священник невідомо якої церкви і конфесії. Прийшов і художник. Також зодягнений у протензійно вишукані чорні шати.

А погляд мій виокремив невеличкого дуже старого чоловіка із палицею, що ік стіні притулився. Немічний а геть. Але як гідно тримається. З усього видно, що прибулець із чужих сторін. Печать свободи на старечім лиці, на поставі і в рухах покладена. Людину із вільного світу я завжди безпомилково вирізняю з-поміж наших людей, які в умовах неволі зростали і перебувають. На лице нашої людини у переважаючій більшості густо покладена печать набурмосеності і вагота вічно нерозв'язних тяжіючих проблем.

О тім розмишляючи, я усе видивлявся цього похилого віку чоловіка, що виглядом у гідності своїй зроджував мою симпатію до нього. «Не інак, як Іван Кошелівець», – через думання моє перебігло.

Аж то прочинилися вхідні двері, й увійшов Євген Сверстюк. Одразу ж і підступився до чоловіка похилого віку з паличкою. Дуже легенько, лагідно, з виразним сянням поваги узяв його під руку да й повів до глибшої зали. А там уже дійство розгорталося. Славослів'ям зрошували художника-презентанта.

Коли одійшов убік Євген Сверстюк, то й поспитався його я:

– Хто ж то?

– Іван Кошелівець, – була відповідь.

– А я і здогадувався, що то він, – кажу.

І подумав тоді я. Це ж треба як віддано любити свій рідний край, щоби у дев'яностолітньому віці німечним, вважай, зважитися вирушати з далечини у дальню путь на побачення з ним.

Уже потому потрапила до моїх рук книжка Івана Кошелівця «Розмови в дорозі до себе» ("Сучасність", 1985 р.). Я із манливим зацікавленням перечитував сторінки драматичного життя. А розмисли про новітню українську літературу повертали мою свідомість у літа молодії. Слово про поета Леоніда Кисельова збуджувало у пам'яті шемні переживання високої поезії. У молодім віці відходить юнак, а його поетичне слово життєствердно сіяє над світом.

Інші зізнання ізнов звучать, як відкриття, а й нагадування, що й ти щось подібне переживав, осягаючи літературні твори у читанні:

«Я думаю, що кожна літературна людина (в широкому значенні будь-якої причетности до літератури), якщо їй щастить (що трапляється далеко не кожному) дійти колись до відчуття насолоди від стилю літературного твору, тобто приємности від читання завдяки самій майстерности вислову, незалежно від того, про великі чи малі речі в творі йдеться, отже й незалежно від авторського вміння інтригувати читача розгортанням сюжету, коли літературна людина доходить цієї щасливої межі, вона звичайно не відразу це усвідомлює. Принаймні про себе я не можу навіть сказати, коли виробився в мене смак до літературного стилю, можу лише з певністю твердити, що сама свідомість цього факту прийшла (якось поволі й непомітно) десь уже в зрілому віці» (стор. 339).

У названій книжці Івана Кошелівця з великою радістю я іще вчитував уміщені тут мудрі міркування Блеза Паскаля. Бо хіба то не радість, коли перед нашим зором зблискує яскрава мудра думка. А як іще й ще перегортав я сторінки книги, то усе бачився мені уявно невеликий чоловік із палицею, що притулився до стіни, і в старіючій безпомічності своїй випромінював життєствердне сяєво людської гідности.

січень 2010 р.

ІВАН КАВАЛЕРІДЗЕ

Коли восени, золотої осені 1967 року я опинився у Києві, освоювати почав місто велике, то усе мені тут було цікаве. І міські краєвиди прекрасні спостерігати, видивлятися, і різні культурно-мистецькі заходи відвідувати, зібрання усілякові відвідувати. Хоч і тут тиснення режиму відчувалось, а все одно подлук провінції дихати стало лекше, і простір для пульсування вільної думки іще яснів, не затьмарений цілковито загусаючим стримуванням.

Знайшлися у столиці в мене і перші знайомці. Один аспірант-лісівник сказав, що в одному кінотеатрі відбудеться зустріч з Іваном Кавалерідзе, і фільм якийсь його показуватимуть. За далиною часу в моїй пошматованій пам'яті не збереглося, у якому то діялося кінотеатрі і який фільм там показували. Здається «Коліївщина». Зате виразно бачиться мені, мигтить крізь часову просторінь, як багато у тій залі людей зібралося. І настрій піднесений зактивований випромінюється, струменить докоола.

Мій знакомець-аспірант прийшов із поважним літнім чоловіком да й каже до мене:

– Це академік Погребняк...

Дивлюсь, придивляюсь, а очам своїм віри не йму. Да невже це отой самий видатний академік-лісівник, що із ним Максим Рильський дружбу водив і у віршах своїх про нього згадував. А таки отой.

Прийшов уже і самий Іван Петрович Кавалерідзе. Сивий дідусь. Вісімдесятилітній. Уже в дев'ятий клас перейшов, як казав колись усе наш той же хуторянин Семен Лапка. На старечому лиці одна суворість засіла. А серце ж лагідним, ніжним може бути. Дивно так тоді, а й до того, а й після того звучало для мене це не наше прізвище, а людина ж ніби наша, і душа наша у нім промениться. Народився на хуторі Ладанський Сумської області, навчався у Київському художньому училищі, в Петербурзькій академії мистецтв, у приватній студії в Парижі. Автор багатьох пам'ятників. Поставив фільми «Злива», «Перекоп», «Коліївщина», «Прометей», «Запорожець за Дунаєм», «Наталка Полтавка», «Повія», «Григорій Сковорода».

Ах, як я люблю ці прогулянки благодатної літньої, осінньої пори по благословенних київських пагорбах. Отак побіля Історичного музею, повз поруйновиську церкви Десятинної, мимо старезної корчакуватої липи, проз Андріївську церкву я ступаю уже Андріївським узвозом. Навпроти на мене заклично дивиться пам'ятник Андрію Первозванному. Це ж, напевне, отут Апостол уперше ступив на знамениті пагорби. Поблагословив їх, пророкуючи, що місто тут велике із'явиться і засіє багато церков.

Я переходжу вузьку увігнуту вуличку, усідаюсь на лавочці. Й так затишно мені тут. Спостерігаю, як велике червоне сонце за будинки ік заходу хилиться. А праворуч двоповерховий ошатний будинок тиху задуму доокіл випромінює. Це музей Івана Кавалерідзе. І осяяння лагідним нагадуванням пронизує мої розмисли. Та же і я бачив цю людину.

січень 2010 р.

ПАТРІЯРХ МСТИСЛАВ

Голос іще Митрополита Мстислава ми з Батьком не раз слухали, чули у благісні Великодні ранки на тихім хуторі. Червоне сонце із-за Борка, з-за ліса над Микитиною хатою із'являлося, сходило велике червоне сонце. Ніби ненароком, ніби непомітно, а увесь світ під його потугою яснів несказанною чистотою, святістю і Божою благодаттю. Могутня життєдайна сила Воскресіння всеперемагаюче торжествуюче світилася у тихім елеґійнім зітханні світового простору і у срібнім сяєві а найменшої росинки.

Ми із Батьком виходили у двір, побожно вітали Великий день, спрямовували в одностайне свої погляди на дорогу у світ, виглядали, чи не несе із церкви і нашої корзиночки Палажка.

Осяяні чистими поранковими променями Світлого Воскресіння, ми у радості світовій і у спокою сердечнім переступаємо порога і увиходимо ізнову в хату. Я умикаю транзистора і крізь дисонансуюче усесвітовому настроєві глушіння ловлю на хвилях із-за пагорба, з того берега голоси. Дзвонять дзвони і службу правлять своєю рідною мовою. Дивно так. Відлуння вільного світу донеслося і в наш забутий Закуток, увійшло у нашу вбогу хату. Й для Батька дивність. Хрестяться і моляться вони. А вже голос митрополита Мстислава лунає: «У вигнанні у вільному світі ми збудували багато церков...». Потому названі були імена в'язнів сумління, що на каторзі тепер перебувають. Знайомі усе й мені люди – Євген Сверстюк, Іван Світличний, Василь Стус... Ми із Батьком схиляємося у молитві за кожную стражденну душу. І зворушення тихе ясне ісходить на Батькове лице від того, що і я їх, цих каторжан, знаю.

Уже звідтоді відомо було мені, що митрополит Української православної автокефальної церкви Мстислав (Скрипник) – це племінник, син сестри уславленого звияжця українських змагань початку двадцятого століття Симона Петлюри. У розглядуванні родового коріння феномен архиєрея набував вирізняваної поважності. Але найяскравіше засвітився він уже у новітнім часі.

І як під повіями вітру зі сходу і у нашім краї над збуреними товпами замайоріли жовто-блакитні знамена («Хай прапór наш жовто-синій замає по Вкраїні»), то і я ходити став на тії дійства. Вдивлявся у зативовані лица людей, юних і літніх, на яких із давньої мрії процвітали надія і сподівання. Дивився, углядувався у ці збуджені в наближенні радості лица, а з передчуттів моїх смуток ізроджувався. Що увагу нашу до видовищ одвернувши, хто то уже і оббирає, облапошує нас до нитки. Не інак, як мудреці зі сходу. Хіба не однаково, чи з ближнього, чи з дального.

Але одна подія і на моє серце, що у неясних передчуттях стояло, зворушення поклала. І у нашім інформаційнім просторі ніби вільно зазвучало, заясніло ім'я архиєрея Мстислава. В українськім православ'ї зрух стався. Ось ніби Українська православна автокефальна церква відновила, ізнов із руйнації і крізь заборону повстала. І Предстоятелем, Патріярхом нашої церкви обраний Мстислав. Зачудування од висоти духу людського забриніло у моїй сутності. Це ж старець який благісний поважний. Як йому у дев'яносто літ великі простори над окіяном у літакові долати. Як на рідну землю ступати, прихистку тут певного не маючи. Із радіо пролунав голос Патріярха Мстислава, і я ізнов чудувався мудрістю його слів.

Був іще один вирізняваний у моєму житті випадок. І до мого слуху донеслося, долетіло, сказав хтось із знайомих. Що у Софійському соборі Патріярх Мстислав службу правитиме. Я і спрямувався туди дочасно незагадно. Щоби не спізниться. Да перебіг події сповна спостереженням і розумінням своїм увібрать. Осінь уже, здається, пізня була. Хмари сиві, аж темнуваті низько над святиною у задумі станули. Людей у дворі, де Благодать Божа повсякчас струменить, багато. Гуртами стоять. І я до гурту одного притиснувся, пристав. До храму не протиснутись. Репродуктори установлені, і голос Патріярха із храму у двір лине. Гомін доокола, хоча й не золотий, а все ж гомін. А угорі віддалеки гайвороння чорне злітає.

У зворушенні старечім ізроджуються Патріярхові слова. Як чудувався він українськими краєвидами (грунти ж які масненькі, що таких ніде у світі нема), коли до Львова через Поділля їхав. А з-поміж усього й безпомічне проривалося «Ви ж бачите, який я уже...».

Коли ж у візку везли Патріярха із храму, то і я ізбоку ішов, ніби також супроводжуючи його у побожності. Мить висока стояла дококола. І повнозначна дивність переповнювала душу мою. Ось у кінці майже двадцятого століття передо мною ровесник нашої Матері, жива наша пам'ять, учасник змагань за волю України, свідок визначних подій жорстокого віку, що у світовій історії відбивсь зухвалим викликом усім знакам краси і високому дарові життя, нині Пастир наш. І думав я про Боже Провидіння, про незламну, небориму силу людського духа, що із далекої далечини кличе, зове немічного старця на поле служби рідному краєві і своєму народові.

Це уже потому у нашому коханому краї і на усіх перехрестях чув я, слух мій уловлював, як ганьбили Патріярха Мстислава. Але хіба то дивина серед нас, що свої своїх же і ключуть. Навіть високих вирізньованих достойників, провідників і пастирів.

30 січня 2010 р.

КОМПОЗИТОР ОЛЕКСАНДР ЗУЄВ

Інколи а під сучасну пору я чую від радіо, звучить це ім'я – композитор Олександр Зуєв. Ось і зараз його пісню колись популярний співак виконує – «За мріями, за веснами». А спогад мій картинки малює.

Це ж у 70-х роках минулого століття ізродився, згуртувався ансамбль із поетичною назвою «Кобза». Його тоді зрівнювали зі знаменитими білоруськими «Сябрами». І біля джерел створення цього пісенного гурту стояв композитор Олександр Зуєв.

А ця випадкова стріча сталася уже у двадцять першому столітті, власне кілька років тому. Коли у Спілці письменників зазначили, унесли і моє ім'я на безкоштовні, дармові обіди у кафе «Еней». Хтось, а чи держава сама кошти виділила для порятунку голодних літераторів. Обіди там не які, а все ж дармова похлебка. Хіба ж од такої хоч ласкавизни одкажешся.

І коли споживав я той рідкий убогий харч, то в «Енейі» інколи бачив чоловіка, який вирізнявся незвичною поведінкою. Схоже, не зовсім керований був. І лице якби забите. Він усе підсідав до когось і говорив про віщось. А одного разу й до мене за стіл підсів. Побоюючись, щоби чогось такого непередбачуваного не сталося, я не відгукнувся до нього. Здається, навіть попросив не заважати мені. Це у моїй натурі уже засіло твердо – із випадковими людьми у дорозі чи в місті у зазнайомлення не йти, у контакт не вступати. Це так научила мене колись наша добра хутірська сусідка Мар'я. Світлої пам'яті велика доброзичливця була. Але сей дивний чоловік і не нав'язався причепливо до мене, а тут же знічено і відійшов. Немов ображений, ніби я образив його. А і в мою сутність щось таке передалось, відчуття провинності в душі пробилосся.

І це відчуття загострилося, незіпхнуто засіло у моїй свідомості згодом, як дізнався я, стало відомо, розказали мені, що то був композитор Олександр Зуєв. Він тяжко захворів, був наче некерований, і підступитись до людини, може, приносило йому полекшу.

Потому я іще кілька разів зустрічав на вулиці випадком Олександра Зуєва. І навіть спрямовувався підступитись до нього із вибаченням. Але він про віщось говорив сам із собою. І я не одважився.

Затим по котромусь рокові й до могого слуху звістка долинула, діткнулась. Що композитор відійшов у вічність. Не знаю, за яких обставин те сталося. Але щемом неспокутним зайнялося моє серце.

Недавно один мій знакомець, який знав Олександра Зуєва, розказував мені дещо про нього. Зокрема, що помешкання він мав у центрі Києва, десь побіля Червоного Університету. Як велось йому у тім помешканні – се кортіло мені знать. І хто доглядав цього великого

нешасника. Але навіть мій знакомець о тім не відав. Зате ось про що розповів він мені. Як уже не зовсім керований став композитор, то ніби стеження постійне, нагляд за ним установили, щоби бува не одписав він комусь свою квартиру. Себто не так за ним, як за квартирою його пильнування учинялось. Людина тут уже ні при чому. Від людини для них нічого не залилося.

Слухав я теє переповідання, да й здогад побіг. І чи не могли оті вислідники і посприяти дочасному відходу у вічність композитора. І яка частка від тої квартири їм перепала.

А розмисли мої усе текли і текли. І усе про вразливість душі творчої особистості, про трагічну долю мистця у світі, й усамперед мистця українського. Ізнов відчуття провинности підступилося. А нащо я був відхилив спілкування із композитором.

І почав завважувати я. Що зі старінням усе частіше й частіше підступаються до мене в усвідомлюванні усі більші й менші мої колишні провини перед людьми. Увиразнюються навіть ненарошні мої образи комусь, що спалахнули унаслідок розбуювання емоцій, пристрастів чи просто у плині мирської суєти. Звісно, найтяжче відчувати давні провини перед Батьком і Матір'ю. І єдине, що провадить мою душу на тихі води у заспокоювання – це осягання реальности, що Господь уділив мені іще час для покаяння.

1-2 лютого 2010 р.

ІВАН СВІТЛИЧНИЙ

Це ім'я, поряд з іменами Івана Дзюби, Євгена Сверстюка, уже звучало у моїй свідомості від початку 60-х років минулого століття. Як поклик до відчуття і осягання художньої справжності, правди у житті і мистецтві. Тоді іще епізодично з'являлися їхні публікації у літературній періодиці. І я тії публікації із великим зацікавленням вичитував.

А коли у 1967 році я опинився у Києві і тимчасово працював референтом літературного конкурсу у видавництві «Молодь», то ці імена у літературній періодиці уже не з'являлися. Поза офіційним літературним процесом опинилися, станули вони. Але я уже міг бачити цих вирізняваних у літературі і житті. Насамперед на культурологічних заходах. Що улаштувалися тоді у Будинку Спілки письменників.

На літературний конкурс до видавництва надійшло десятки рукописів. У мої обов'язки входило також організувати закриті рецензії на кожний рукопис. Це така тоді була форма, правило таке, що на рукопис, який надійшов до видавництва чи який проходить підготовку до видання, неодмінно щоби хтось із критиків, літературних авторитетів написав рецензію. Ці закриті рецензії оплачувалися, і чим грубший рукопис, тим оплата була вищою.

Хтось із моїх нових доброзичливців у видавництві підказав мені, чи не зміг би я підібрати на закриту рецензію грубшого рукописа Іванові Дзюбі й Іванові Світличному. Запитання моє іще до вуст не дійшло, як тут же і заспокоїли мене, що закриті рецензії під названими іменами іще дозволяється допоки приймати. Я тут же відібрав два великих за обсягом рукописи, і їх негайно передали критикам. А через кілька тижнів у видавництво прийшов, навідався Іван Олексійович Світличний і передав мені рецензію і рукописа. Він комусь із своїх знайомих у кімнаті передав, але сказали, на мене указали, що це я відаю тією справою. Іван Олексійович і спрямувався до могого куточка, місце на краю стола, і передав мені пакета.

Отак ми і познайомилися. Був це чоловік на вигляд тихий, лагідний та добрий. Позитивну енергію, мир та спокій випромінювала ціла його постава. Доброта світилася крізь вуса у гарній посмішці, доброта сяjala крізь шкельця окулярів з його очей. А іще за життя і у спогадах цю людину так і називали «Доброокий» чи «Доброокий Іван».

Хтось із моїх знакомців передав Іванові Світличному рукопис мого першого роману «Дорога до матері». Він його скоро і прочитав. Телефонічно ми домовилися про зустріч. Да й стрілися о точно визначеній годині десь побіля Червоного Університету. Зустрів мене Іван Олексійович, як уже добре знайомого, із довірою. Яке це повнозначне було спілкування тоді од відчуття усвідомлення, що ми – однодумці.

Здається, рання весна розпросторювала доокіл свою ясність. Весна завжди заронює, покладає у наше серце тремкі передчуття, ідея переростання, що струменить у піднебеснім просторі, огортає нашу сутність надією, а попри усіякові жорстокі суспільні пульсації в дооколі. В отаких от настроях покладались наші тихі кроки на благодатну землю. Ми довго прогулювались побіля пам'ятника Шевченку і по невеликих вуличках та провулках. Іван Олексійович усе говорив про мойого романа, виокремлював із нього окремі епізоди. Згадав при цьому, що і він у дитячі свої літа був так само довірливим і переживав драму стосунків із суспільним, людським оточенням.

Коли я написав свій перший роман, то увесь час невідступно переслідувала мене думка, чи має він якесь значення у зрівнюванні з писаннями інших, чи за свою справу я узявся. І от поважний правдивий критик говорить про твій опус, як про щось справжнє. І дивність і знічення увіходять у серце моє, зворушення проростає упевненістю. Тоді у видавництві ще ішлося про можливість видання мого роману зі скороченням. Іван Олексійович пропонував мені свою поміч у редагуванні і підготовці рукопису до видання.

Гай-гай, мріялось, да не сталося.

Потому якось на одному літературно-мистецькому вечорі у Спільці письменників я бачив, як до Івана Світличного горнувся, мало не на руках у нього сидів один молодик. І чомусь здалося мені, через свідомість мельки перейшло, що то може бути особа непевна. Але як застерегти. Я знав, що в гостинному помешканні Івана Олексійовича і його дружини Леоніди завжди збиралося багато людей. Це ж очевидно, що поміж одностудців у довіру входили і нечестивці. Це вивірена практика усіх часів. Та немає гірш нічого, як у довіру до доброї, спочутливої людини увійде, утреться такий вивідник.

Ми із Батьком на самотнім Хуторі часто із транзистора крізь глушіння ловили, слухали на хвилях передачі з-за пагорба, із того берега пересилання. У повідомленнях із совєцьких концтаборів згадувалося й ім'я Івана Світличного. Я казав Батькові, що це і мій знайомий. Батько хрестилися і молилися за нього. Інколи звучали і вірші Івана Олексійовича. Відтоді запам'ятався і засів у моїй свідомості високою повчальністю один вірш, у якому виразно звучать християнські мотиви. Зек у стані прощення молиться за своїх гонителів.

А потому сумна новина вразила моє серце. На далекім Алтаї Івана Світличного розбив параліч. Там він перебував на поселенні після таборів. Упродовж багатьох років затим він тяжко страждав. Така плата за людську доброту і вільну думку. І те, і те ніколи не забувається і нема йому прощення. У серці катів. Поряд завжди була дружина Леоніда, яка ніжно і терпляче доглядала Івана Олексійовича, гідно сповняючи своє високе покликання. Про її вірність і мужність у Києві й на Україні zostалися легенди.

Я був присутній на одному вечорі літератора і мучника за волю України Івана Світличного. Крізь сльози там спогадував Іван Дзюба. Як один слідчий і перед ним погрозово трусився: «Іван Світличний... Ух, це ж такий націоналюга...». І з моїх очей зронилося сльоза.

Усе на цім світі під небесами переходить. Відходять у засвіти борці за волю, великі страдники, відходять і їхні кати. Усе рідшає гурт подвижників, що у новітню історію увійшли під іменем «шістдесятники». За далиною уже фізичні сутності Івана і Леоніди Світличних, із далечини заокеанської перевезено на Батьківщину прах Надії Світличної – рідної сестри Івана Олексійовича. Я також мав щастя бачити її у Києві і слухати її лагідну мову.

На схилі віку і свого до мене усе частіше навідуються розмисли про пережите, про час і життя. І коли течуть, линуць мої думки про давнє, колишнє, а й теперішнє нищення українського духу, національної еліти, то перед зором уявно постають, сяють десятки, сотні вирізняваних імен. І серед них завжди світяться, ясніють імена представників славного роду Світличних. Відходить людина, але вічно перебувають людська добротність і поклик до свободи.

2-3 лютого 2010 р.

РАСУЛ ГАМЗАТОВ

Від шістдесятих років минулого століття серед читацької публіки, а передусім серед тих, хто був у стосунку до красного письменства, це ім'я було дуже популярне на одній шостій частині земної суші, а може, й у цілім світі. Був Расул Гамзатов якби придворний поет. Кажуть, у Дагестані він розкошував, скільки баранчиків на нього подивляться, то усі його і були. А у Москві йому виділили квартиру. Як заявиться поет у столиці, то не рипатиметься до готелів, щоби яскраво стрічали його сянням своїм написи «вільних місць нема», а одразу ж і спрямується до власної квартири. А тут, як у воді, замір віддзеркалюється. Показати світові, що більшовики таланти підтримують, да ще й малих народів таланти, да ще й кавказьких народів. Від таланту означеного єдине вимагалось – бути лояльним до режиму, якщо вже й не оспівувати його. Не ті часи. Нова доба нового прагне слова. І можна здогадуватись, що таку лояльність до влади Расул Гамзатов мав. Бо коли Олександра Солженіцина видворили із Союзу, да почали суголосно обпльовувати його, то до цього суголосся і Расул Гамзатов свій голос приєднав, уплів.

Але попри усе те його поетична творчість, філософське, афористичне слово сприймалося, як традиційна східна мудрість. Його книга «Мій Дагестан» перейнята любов'ю до рідної землі, до минулого і традицій власного народу. Вона була перекладена і українською мовою. І масовий тираж видання розійшовся умиць. І у моїх в'язанках десь та книга є, зберігається.

Хтось тоді розказував був мені, що у Москві на Расула Гамзатова працювала ціла бригада віршувальників. Отако. Він свою мудрість афористичну переповідає, а шустрі римувальники одразу ж цю мудрість і у вірші укладають. А як знати, може, таке і було насправді.

А іще, розповідали, був Расул Гамзатов жартівник і витівник. І гумор його завжди звучав непередбачувано.

Це так тоді заведено було у Москві, а й не оно у Москві, що коли виходила чиясь книга, то автор кликав, запрошував працівників із видавництва у ресторацію. Та найщедріше з усіх пригощення подавав Расул Гамзатов. А москвичі народ такий, на дармовее дуже ласі. Знаючи про щедрий норов поета-дагестанця, співробітники видавництва кликали на презентацію у ресторацію і кумів своїх, і братів своїх, і просто знайомих. Хіба хто перевірятиме при вході. А як за стіл усівся – то уже і свій.

От як вийшла чергова книга Расула Гамзатова, то в ресторацію зібралася тьма-тьмуца москвичів. Один проз одного повсідалися, а вільних місць все одно вже не було. Пригощення виявилось навдивовижу щедрим. П'ють, пережовують, хто скільки здужас. Вже ніби до завершення трапеза наближається. Аж тут з-за столу піднімається, устає Расул Гамзатов: «Ось так, друзі любії, сьогодні у мене грошів нема. Розраховуйтесь, хто як може...». Передні хамуль, хамуль, да й до дверей спрямовуються... Завважив їх поет-дагестанець: «А куди ж ви, любії. Вертайтесь. Гаразд. Сьогодні іще я розрахуюсь. Але...».

Було таке насправді, чи вигадав хтось – як знати. Одне відомо, що до популярних людей і легенди та вигадки туляться.

Це ішов, завершувався, здається, 1973-ий рік. Прохолода уже налягала на місто. Передзим'я. До мойого слуху донеслося, а чи в позір мій із реклами упало. Що у Спілці письменників зустріч із Расулом Гамзатовим. Я спрямувався туди завчасу, щоб не спізнитись, і дійства від початку не прогавити. Зіп'явся уже на Печерські пагорби да й прямую до візигорного будинку Спілки. Аж то глядь. По той бік вулиці у кожушках жовтих вишуканих а в шапках із каракуля золотого двоє тихо поважно ідуть. В одному я одразу упізнав Расула Гамзатова. А другий, це здогадатись легко, – був його супровідник, охоронець.

Ще раз озирнувшись на вирізюваних поважних гостей древнього Київа, я хутчій почимчикував до візгорного будинку Спілки, зайняв у залі зручне місце посередині, поки що буде.

Видатного дагестанця у залі вітали офіційні керівники Спілки. Рекомендував Юрій Збанацький («Ми хотіли бачити Вас раніше, але от Ви є зараз тут»). Расул Гамзатов тримався розкуто, оперемагаюче, читання своїх віршів жартами пересипав. А відтак, загадково оглядаючи залу, став читати аварською мовою. Це так дивно було для нас чути таємниче поетичне звучання. Затим Расул Гамзатов розгонисто засміявся:

– Це «Мідний вершник» Пушкіна...

І я те бачив, і я те чув. І я там був.

3-4 лютого 2010 р.

РЕДАКТОР ІЛЛЯ БЕРДНИК

Хоча і в нелегких умовах, самотужки здобував я фах журналіста, але довго трудитись на ниві журналістичній мені не довелося. Навесні 1966 року мене покликали в кафе, де прямим текстом мені сказано було, що робота у пресі для мене більше не світить. Але й перед тим моя праця у газетах була наче випадковою, нетривкою, тимчасовою скоріше, аніж упевнюючою у сталості. По кількох місяцях мене і виживали із редакції. Й аж ніяк не за професійну нездатність. Хоча і це у вину виставлялось. У журналістській практиці придертися, прискіпатися зовсім а ні за віщо легко.

Та зі мною штука була заковикиста. Я просто не вживався у радянський колектив, у якому панували атмосфера заздрощів, нетерпимість до вирізюваної особистості і донощицтво. Моя неговірливість, невміння піддаватись масовим веселощам, сформована хутором якби відлюдькуватість, закцентованість у собі – усе те усукупі, до чого я наче не мав стосунку, тобто органічно не піддавався до переміни, до корекції певним чином уже сформованого характеру, усе те повставало супроти мого пристосуванського входження у редакційний колектив. Спершу хтось один нетямковитий до писемного слова, та удатний в інтригах завважає мою чужість. І тихенько, але підступно, як іскорка зроджувала пожежу, спалахувало шушукання, потаємно од мого слуху. А все одно відголоски доносились, долітали, торкалися і до могого вуха. Моє угадування віщувало бурю. Я тут безсилий виявлявся, як безпомічною буває людина, що стоїть перед охопленою полум'ям хатою.

Дуже скоро шурхіт шушукання того доносився до вух, інколи і ватою затромбованих, редактора. Я це відчував, упізнавав за поведінкою редактора. При стрічах у коридорі чи на вулиці він гоноровисто і оперемагаюче відвертав од мене високо убік голову, і не завжди відповідав на моє привітання, немовби і насправді мене не існує, немов муха ото пролітає. І то вже був знак вірний, що мені треба, час наспів чемойдана спаковувати. Що у цій редакції мені не світить, як блатняки казали. Бо, затим слідували публічна зневага і цькування у колективі, безперервні виклики до редактора, постійні прискіпування за усілякові дрібниці, а то й зовсім без причин. Урешті, я не витримував потужного натиску, відступав, здавався. Писав заяву про увільнення за власним бажанням. Усім того і треба було. Але кожний майже співробітник підступався до мене із банальним запитанням, як же я тепер буду. Крізь сповиток удаваного співчуття на їхніх лицах гарцювало зле радіння.

Але не буває правил без винятків. І на нашу вулицю колись завітало було свято.

Як ув окреслений спосіб вижили, витурили мене із редакції рівненської обласної газети «Червоний прапор», то цілий місяць холодний березень сидів я при Батькові-Матері на хуторі да перші свої короткі новели на папір покладав, списував.

Аж то одного яснючого прозорістю надвечір'я, коли усе дококола про ласкаву весну нагадувало, віщувало, у дворі загупало, й двері сінешні, а затим і хатні прочинилися. У хаті станула поштарка Настя і подала мені телеграму. Університетські однокурсники

запрошували мене у Вінницю. Там організовується в межах Раднаргоспу на кілька областей молодіжна газета. Вакансія для мене у ній зберігається, місце зафрахтоване.

По двох днях я і рушив через Козятин до города славного Вінниці. У дорозі ще згадував, що і Мати наші у Козятині пересадку робили, коли 1914 року на заробітки на жнива у Подольську губернію їхали.

Подлук старовинного Львова, де сиві мури тиснуть на тебе невідпорно, забираючи у чіпкі лещата і цілу сутність твою, Вінниця при першій стрічі зроджувала відчуття простору відкритого. Чи ріка Буг таке враження створювала, чи узвишковість, що досить тільки рушити недалечко, на край міста, як уже і постеляться у долині поля, ниви широкополії, замріють гаї і села у пишних садках.

Редакція молодіжної газети містилася у неприглядному будинку, але в центрі міста. Отако. На першому поверсі – редакція, а на другому – обком комсомолу. Газета називалася «Комсомольське плем'я», перший номер її ще не вийшов – тільки готувався до видання. Мої однокурсники, які вже мали тут ґрунт твердіший, одразу відвели, спрямували мене до редактора, який теж недавно приїхав із Чернігова. Через думку мою одразу і перебігло: два міста, що пов'язані із життям і творчістю Михайла Коцюбинського.

Редактор Ілля Дементійович Бердник мав вигляд, а таким і був, людини простої, але прямої. Із тих, для кого у час короткої «хрущовської відлиги» найвищі ідеали – правда і справедливість. Стрункий, молодий а вродливий, він одразу заворожував, викликав почуття поваги і симпатії. А усі ми тоді були молоді. Мені двадцять п'ять, йому тридцять.

Ілля Дементійович запропонував мені посаду роз'їзного кореспондента. І я з радістю погодився. Бо це відповідало моїм настроям і спрямуванням. Я не був пов'язаний із жодним відділом, я був птаха вільна, не був прив'язаний до стола. У мої обов'язки входило подавати цікаві ідеї, писати на моральні теми, їздити по цілому Поділлію і Буковині. Перспектива заінтригувала мене.

– Отак, друже, – подивився довірливо на мене редактор. – Узавтра і вирушай до Тернополя. Один матеріал підготуй негайно до першого номера. А там – що буде...

Я пам'ятаю той свій перший матеріал під назвою «Життя, як спалах». У ньому, здається, ішлося про молодого вояка, який загинув у війну.

Затим пішло і поїхало. Працювати під керівництвом Іллі Бердника для мене тоді це було одне задоволення. Ілля Дементійович з енергією й молодим ентузіазмом поринув у творення газети, яка би не була схожою на усі інші газети в Україні. Хоч наша газета і молодіжна, але бій давала усім чиновникам і бюрократам, виступала на захист молоді від свавілля, у який би ділянці життя воно не проявлялося. Пам'ятаю, наш редактор любив повторювати крилаті слова когось із видатних, здається, Гете. Меч поставте на моїй могилі, бо я віддав своє життя за визволення людини.

Гай-гай, швидкоплинний час відніс мою свідомість від тих пір аж на ціле півстоліття майже. І з жалем треба відзначити, що деякі тодішні газетні публікації були куди привабливіші, принаймні гуманнішого спрямування, ніж публікації преси сучасної. Так, тоді й гадки не допускалось, щоби основи марксизму-ленінізму публічно офіційно порушити. Але у межах дозволеного у публікаціях газетних часто можна було захистити скривджену системою людину. І навіть у багатьох випадках це мало дію. Захист відбувався.

За вірець у тім розумінні правила московська газета «Известия», редакцію якої очолював зять Микити Хрущова Олексій Аджубей. Що не кажіть, але навіть із висоти сьогоднішнього дня це була справді народна газета. Її читали масово, і зачитували. Звісно, на місцях не дозволялось і частинки того, що ставало нормою у Москві. Та рівняння на вірець не можна спинити. Тим паче, що це уже був пік «хрущовської відлиги».

Треба було бачити, як запалювався усе новими й новими ідеями Ілля Дементійович, як у пульсуванні молодого енергії палав у роботі він. Щоранку – нові ідеї, і щодня – мені нові завдання. Я також наповнювався життєдіяльною енергією. Добре тоді мені було працювати під крильцем Іллі Бердника. Наша молодіжна газета під приводом захисту молоді постійно виступала із критикою чиновників і бюрократів районного і обласного рівнів.

День через день і мені пахла нова мандрівочка. Відрядження за відрядженням. У спогляданні нових цвітучих подільських і буковинських краєвидів, у стрічах із людьми душа моя настроювалась на поетичний лад. Я пізнавав життя. І сутність моя стояла напередодні уреальнення моїх художніх задумів.

Із кожної поїздки я привозив нові матеріали, що їх із задоволенням сприймав редактор. Майже у кожному числі газети друкувалися мої розлогі, «підвальні» статті. Деякі збереглися у мене і до цього часу. Їх назви у моїй пам'яті світяться: «Страх перед справедливістю», «Дідусева кривда», «Розгублені перлини», «Скрипалева алея», «Вороги червоної шапочки», «Серебрійські матіоли». Після такої моєї публікації зростала, посилювалася редакторова довіра до мене. Між нами установлювалися, міцніли прямі дружні стосунки. І що могло бути більш ціннішого. Ми майже ровесники за віком і одностайні у своїм думанні. Коли хтось із периферійних чиновників приїжджав зі скаргою на мене, із потугами до спростування, то редактор завжди стояв ув обороні за мене. Але приїжджали у редакцію читачі зі своїми проблемами і просили редактора, щоби про окреслену проблему написав саме я, з поважністю називаючи відоме їм моє прізвище. І це було велике щастя у відчутті й осяганні власної потреби.

Ще високі переживання спізнавав я тієї весни і літа отого. У моїм художнім осяганні зроджувалася, вистоювалася і ясніла мрія. Написати книгу про життя мого улюбленого із дитячих літ письменника Михайла Коцюбинського. Я не раз у вільний час навідувався до Музею Сонцепоклонника, переходив через міст Ріку і простував до знаменитого Каменя. Тихі краєвиди огортали мій настрій елегією. Це було улюблене місце відпочинку видатного письменника. У самоті до мене наближались тіні минулого, формуючи, у емоційно-піднесене русло спрямовуючи і мій художній світ. Знаючи, що в Умані іще доживає свого довгого віку Олександра Апраксина, я навіть планував поїздку до неї. А в недалекому заміському селі я відвідав прах знаменитого хірурга Пирогова. У тиші знакового піднебесного простору я прислухався і чув, як у тремкім мерехтінні струменять віки.

Молоде вінницьке літо у пік «хрущовської відлиги» – це був зоряний час, це золотий вік у моїй журналістській практиці.

Але не все сонечку сіяти. Хмарка і то сонце заступає. Аж тучі грізні зібралися. Хмари муrom станули. І грім прогуркотів.

Річ у тім, що формально наша газета підпорядковувалася цека комсомолу України, але не місцевому партійному керівництву, яке намагалось підпорядкувати її своїм вказівкам. Між обкомом партії а редактором І. Бердником зашкварчало тертя. Якось редактор на першій сторінці молодіжної газети видрукував замітку, у якій забриніла легенька критика на секретаря обкому партії з питань ідеології. І це вже з боку супротивного прозвучало, як зухвалий виклик.

О тім розголос містом пішов. А в скорім часі відтак наш редактор потрапив у дорожньо-транспортну пригоду. Розбите лице. До ураження ока залишався якийсь міліметр. Ми відвідували його у лікарні. Лице в одних бинтах, а тримається стоїчно. Посмішка угадується. А чутки поміж нами розгулюють. Що ця дорожньо-транспортна пригода була спровокована. Усе можливе. Уже й тоді із невгодниками у такий спосіб рахунки зводили.

Як вийшов із лікарні Ілля Дементійович, то його вродливе лице у шрамові засвітилося, заясніло новими барвами вроди. Аяк. Шрами, що їх одержує людина у бою за правду і справедливість, завжди сіяють знаками краси.

Грім прогуркотів несподівано. Нашого редактора ніби терміново викликали в цека комсомолу. А з Києва повернувся Ілля Дементійович уже не редактором. Кишнули. Редактором настановили одного висуванця із району.

Нова мітла по-новому мете. Прихильники Іллі Бердника почали, стали розбігатися. Як і написано. Що поражу пастиря, і вівці розбредуться. Першим драпанув я. Аж у Середню Азію, в древню Бухару.

Гора з горою не сходиться, а людина з людиною завжди стрінутись може. Ізнову забачилися ми з Іллею Дементійовичем восени 1967 року. Він тоді був заступником редактора газети «Вечірній Київ». У своїх писаннях я уже переповідав, як Ілля Бердник допоміг мені зачепитись за Київ, а що більше допомогти не зміг, то не в тім його вина.

Із тієї осені часто зринають, стоять передо мною дві картинки. Як Ілля Дементійович відкликав мене у коридор і тихо сказав:

– Андрію, щоби ти із працівниками редакції не входив у розмову на національні теми...

Потому іще у коридорі тихо запитав мене він:

– А де ти ночуєш?

– У знакомця С. – була моя відповідь.

– Щоби ти у нього більше не ночував...

Як у воду дивився. Але цю істину осягатиму я пізніше.

Крізь роки а роки світяться, ясніють ці два моменти знаками, взірцями високої довіри до мене. Ті, що застерігають, оберігають нас, у нашій пам'яті назавжди, вони повсякчас поряд з нами, вони довірники і посланники наших Ангелів-Охоронителів.

Затим я періодично зустрічався зі своїм колишнім редактором, коли він у газети «Сільські вісті» був заступником головного редактора. Ілля Бердник знав про трагічні моменти з моєї біографії. У час глибокої самоти і відстороненості, коли прибуду тинявся, никав я безпомічний посеред сивих мурів міста великого, стопи мої мимовільно спрямовувались до його кабінету у знаковому будинку біля метро. І які б нагальні справи не стояли перед лицем, Ілля Дементійович знаходив час і для мене. Це було спілкування у дусі і в настроях взаємної довіри.

Пам'ятаю. Якось я розповів Іллі Дементійовичу історію викорчовування у нашій краї хутірських садків. Як одна дівчинка-п'ятикласниця вилізла на вершечок своєї улюбленої яблуньки, наївно сподіваючись, що ківш бульдозера обмине деревце. Але за третім разом бульдозерист спрямував гострі зубці під коріння яблуньки. Дівчинка безпомічно розпласталась коло вирваного улюбленого деревця. Тяжка травма. Перелом хребта.

– А я цю історію знаю, – сумовито каже Ілля Дементійович. – У редакцію нашої газети написали прибиті великим горем батьки школярки. Я негайно виїхав у те село. Дівчинку привезли в Інститут травматології. Я написав про цю історію великий матеріал. Він уже стояв у номері, увечері уважно вчитав статтю. Приходжу вранці у редакцію, розгортаю газету. Раз, удруге. Очам своїм не вірю: статті моєї нема...

У 70–80-х роках минулого століття Ілля Бердник був знаний і як поет-пісняр. Його пісні часто звучали на радіо. А пісню «Біля твоїх вікон» проникливо виконував Микола Кондратюк. У видавництві «Музична Україна» вийшов збірник пісень із нотами на слова Іллі Бердника. Ця книжка із дарчим написом автора є і в моїй бібліотеці.

Іще стоїть переді мною печальний мерзлякуватий березень 1980 року. Холод налягав на очікуване розвесніння. В доокіл покладена густа печаль. Відійшов зі світа Григій Тютюнник.

Ілля Бердник сидів у своєму кабінеті а геть пригнічений. Смагляве лице його нерозрадний смуток оповив. Як це печально ізбоку дивитись, коли людське лице густо усущіль один лиш смуток огортає.

– Ах, це оті, що біля нього вертілися, сновигали, його ж і убивали... – тільки і сказав.

Щось то не склалося у Іллі Бердника і в «Сільських вістях». Згодом він був переведений у журнал, який, здається, так і називався «Механізація сільського господарства». І до цієї установи затим спрямовувались мої стопи.

Перебудова обертів набувала, збуренням пульсувала, новими гаслами світилася, ясніла, переморгувалася. Уже вийшов мій перший роман «Дорога до матері». Я відніс книжку моєму колишньому редакторові. Він зустрів радісно. Обіцяв написати рецензію. Затим вийняв із шухляди давнього листа Василя Симоненка (а вони разом училися в університеті) і став

читати. Я дивився на пожовклі од часу сторінки давнього уже паперу, розглядував, видивлявся. І осяння сходило на мене. Що дух Симоненка витає поміж нами. Мовчимо. У тиші струменить повнозначність. Затим лице Іллі Дементійовича набуває спрямування у поважності:

– Хочу написати спогада до «Літературної України». Але як тобі здається, ось тут написано, що вірші «писатиму, поки здохну», а мало би бути «писатиму, поки не здохну»...

– Е, ні,— кажу,— виправляти, зінакшувати листа нашого вічно молодого класика, мабуть, не варто. Хай уже буде, як написав...

Ілля Дементійович погоджується із моєю думкою.

Як давні друзі, у настроях окрилення надій ми і прощаємося. І здогад не забринів, що назавжди.

Густа пізньоосіння похмурість оповила Полісся. Світ, як у мішку. У прямованні із рідного краю до столиці я очікував потяга на вокзалі. Очікування – це завжди нудження. Я укупив у кіоску газету «Молодь України». На одній сторінці у чорній рамці вичитав повідомлення про смерть Іллі Дементійовича Бердника. Й очам своїм не повірив. А йому ж іще й шіздесяти не було. І подумав я. Відходить людина, але дух її присутності струменить поміж нами.

6–8 лютого 2010 р.

З ВІДСТАНІ ЛІТ

Це була молодість і була «хрущовська відлига». У повітрі носився, бринів дух відносної свободи. Свободи думання, свободи думки, і відносної свободи слова. Пом'якшувався лід скутості. І проривалося слово. До нас уже частково доходила заморожена літературна класика з однієї шостої частини земної суші. Зазвучали заново забуті й заборонені імена, чії тілесні сутності були закатовані.

Котрогось похмурого вечора, ідучи, спрямовуючись до їдальні Політехнічного інституту у Львові, я почув із репродуктора слова керівника великої держави: «Усі ми, товариші, смертні. Але поки ми живі, ми повинні сказати народу правду»¹.

Я здригнувся від сильного зворушення. Зупинився. І довго стояв у роздумах. Да невже так і буде насправді. Що лету вільної думки ніколи більше не зупинить.

Відразу десь потому у моїй сутності пробудився, зродився невтримний інтерес до літературної класики. До класики української, російської, світової. І у вільний час, тільки-но закінчувалися лекції, я і спрямовувався до затишного залу бібліотеки ім. Василя Стефаника. Я читав і перечитував Михайла Коцюбинського, Степана Васильченка, Івана Буніна, Олександра Герцена, Костянтина Паустовського, Томаса Манна. І я з подивуванням завважував. Те, що раніше закладалося у нашу свідомість у програмнім застосуванні, як рутинне, раптом заясніло у моїм проглядуванні первісною прекрасною з'явою. Благісне відчуття прилучення до джерел краси. Слово набувало своїх первісних значень.

У моїй молодій свідомості стався зрух. Я пильніше, закивовано почав проглядувати світ, і ставало помітним, що у ньому також сталися, відбуваються зрухи.

А відтак новими яскравими з'явами запульсував літературний процес. І у нас пробілися нові імена: Іван Дзюба, Василь Симоненко, Іван Драч, Микола Вінграновський. Вони діяли на нашу молоду свідомість невідпорно могутньо. У живій реальності забриніло нове слово. І було воно, звучало ніби продовженням класики у новій реальності.

І була, стояла тоді молода львівська весна. А я уже закінчував факультет журналістики Львівського університету ім. Івана Франка. На п'ятому курсі перебував.

¹ Із виступу Микити Сергійовича Хрущова на XXII з'їзді КПРС.

І одного дня чутка, новина коридорами університету рознеслася. Що до нас їдуть, уже приїхали молоді літератори із Києва. І сказав був хтось: «І до Львова Драчі прилетіли».

А потому у великому актовому залі і сталася, відбулася стріча. Зал був переповнений. І проходи усі переповнені. Люди стояли. І двері одчинені були. І в коридорах люди стояли.

І лунало молоде нове слово. І моя зативована свідомість спрагло ловила це слово. І зроджувалася надія.

Виступав Іван Дзюба. Його гармонійне слово зачаровувало. І я подивувався масштабності вільного осягання як історії літератури української, так і літератури світової. Що так вільно і з такою любов'ю про свій предмет нам не говорив а ніхто із викладачів за усі п'ять років навчання, як ця молода людина. Згадував Іван Дзюба і Володимира Винниченка. Що його треба видавати. Про щоденники Винниченка. Тоді це ім'я іще було заборонене. Але особливо масштабно аналізував Іван Дзюба поточний літературний процес і спалах в нових умовах нових талантів, як відродження художньої справжності.

А потому молоді поети читали свої вірші.

Іван Драч читав, здається, свого «Соняшника».

В соняшника були руки й ноги,
Було тіло, шорстке і зелене...

А може, то тільки так зазвучало із відстані літ. Пізніше прослуховування у давній спомин вклинилося.

Але виступав тоді Микола Вінграновський.

Це був незвичний виступ. Мені у житті не доводилось чути, щоби хтось читав власні вірші із такою любов'ю, із таким пієтетом, із таким зачудуванням, із високою артистичністю. Голос юнака бринів розкуто, вільно, чарівно, із доконаною упевненістю, що от із тисячі й тисячі слів упіймано, відібрано слово найточніше. А воно і було так насправді.

І самі вірші які були незвичні, сказати б, викличні для того у згустку своєму іще рутинного часу:

Вона була задумлива, як сад.
Вона була темнава, ніби сад.
Вона була схвильована, мов сад.
Вона була, мов сад і мов не сад.

Вона була урочиста, як ніч.
Вона була однецька, ніби ніч.
Вона була в червоному, мов ніч.
Вона була, мов ніч і мов не ніч.

Вона була, що наче й не була.
Але вона була! Була!

А іще вихопилося і звучало із тих же вуст «Синє...»:

Червоні рожі синьою водою
В саду учителя я поливав.
Тремтіли мушки чорні наді мною,
Задумою у світ я впливав.

На вікна вився виноград зелений,
Немов землі несказані думки.
Дуби гойдались, і тремтіли клени,
Вгорнувши небо в стомлені гілки.

А поза тином, вибитим вітрами,
Жили шляхи, і села, і міста,
Жили народи, вгорнуті віками, –

І кожен вік до ста літ доростав...

Стелилась тінь спокійна, як мислитель,
З діброви чувся шурхіт хворостин,
Стояв задумливо, зіпершися на тин,
З чолом Вітчизни білий мій учитель...

Його голос звучав проникливо і піднесено настільки, що, здавалося, у слові о цій миті сконцентрувався, зійшовся увесь світ. І за тим висновувати можна було, що важило для нього слово. «Як много важить слово...» (Іван Франко). Ціла сутність його розчинилася у слові.

Тиша неймовірна застигла над залом. І сотні пар очей були спрямовані на юнака, як він артистично читав власні вірші, розчиняючись у слові. Із молодих очей скапували сльози. Від сильного зворушення.

Молода поезія Миколи Вінграновського діяла на свідомість могутньо. І тоді я чи не вперше відчув осяганням своїм, яку велику силу може являти світові художнє слово.

Подія стала вирізняюваною і для Університету, і для Львова. Про неї говорили іще довго потому, як про з'яву несподівану і високу.

У наступні дні потому молоді літератори із Києва іще виступали в інших учбових закладах Львова. І все із несподівано великим успіхом.

А коли ті молоді літератори повернулися, добулися зі Львова до свого Києва, то на них чекала несподіванка. Недремне око за усім спостерігало, а вухо чуло, підслуховувало. І було донесено куди треба. І реакція не забарилась. Тії львівські виступи молодим літераторам не проминулися, не zostалися поза увагою. Кого обговорювали, дотинаючи за зухвалість, а кого й з роботи звільнили, zostавивши без шматка хліба. А як. Такі речі не прощаються. Справжнє мистецтво вимагає жертв. Щоправда за такі речі тоді іще не арештовували і не судили. Це через кілька років потому уже арештовуватимуть, судитимуть і катуватимуть.

Але хоч би як там було, а тая львівська подія зійшла на мою свідомість високим осяганням у проглядуванні і осягання справжньої мистецької штуки у сучасному світі. Розсіялися фальшиві ілюзії. Догматичні стереотипи, якими система обплутувала мою сутність, зазнали цілковитої деструкції. Манливо заяскравіла художня справжність і художня правда.

Та незабаром часи раптово змінилися. «Хрущовська відлига» скінчилася. Ізнов повіяли люті холоди.

Драматично, трагічно склалася доля іще одного покоління, у чийй сутності так могутньо забринів поклик творчості. Одні передчасно, дочасно пішли зі світа. Інші зінакшилися, що і в наймодніших черевиках уже свій босий слід не можуть віднайти. Талант не витримує компромісів. Компроміси гублять талант. Ще іншим стелилася дорога у відроджену з тимчасової консервації систему ГУЛАГу. Котрі у мордуванні й загинули там. Котрі занесли туди свою молодість і здоров'я. До іще інших підступилися із жахливим втручанням у людську природу, понівечивши емоційно-художню сферу особистості. А як. Нові часи і нова витончена екзекуція.

Потому, уже в Києві, я часто бачив Миколу Вінграновського. Але особисто знайомий із ним не був. Спеціально я ніколи не шукав у житті знайомств із видатними особистостями. Для мого заспокоєння досить і того, що вони огортали мене своєю творчістю. Щоправда, декого із них мені хотілося просто побачити, щоб запам'ятати. Я і дотепер, наприклад, жалкую, що не побачив за життя Павла Тичину. А міг би побачити, бо я іще застав геніального поета своєю присутністю у цьому світі.

Але був один випадок у моєму житті, коли я 1967 року тимчасово працював у видавництві «Молодь». Одного зимового уже дня усіх творчих працівників повели у поліграфічний цех, де ми допомагали складати у стосики нову книжку Миколи

Вінграновського «Сто поезій». Тоді нам подарували по новій книжечці поета. Той день був щасливий у моєму житті. І спогад про нього зігриває мою сутність крізь десятиліття.

Сам я ніколи не писав віршів. Але невимовно люблю слухати і читати високу поезію. І услід за Кнутом Гамсуном можу повторити:

«Я відчуваю поезію в чужих віршах, я захоплююся ними, я плачу над чиймись рядками, і сльози скапують на груди, але сам я не вмю робити віршів. Не раз і не два небо обдаровувало мене осяянням, але я відсторонював його проміння. Досить і того, що я торкаюся цих квітів, і у мене на руках застається пилок».

Крізь цілі десятиліття моїх важких переживань я пильно стежив за творчістю Миколи Вінграновського. І кожний новий його вірш покладав на моє серце осяяння, упевнював у вірі і надії.

Я двічі дивився фільм «Микола Вінграновський». І слова поета про те, як нелегко доводиться ловити потрібне слово єдине, і що такого труда він ворогові своєму не побажав би, кожного разу заставляли мене здригнутися.

Тепер по радіо «Культура» у програмі «Поетична мозаїка» я часто слухаю вірші Миколи Вінграновського ув авторському виконанні. І я слухав би їх до безкінечності. І щоразу його слово бринить у моїй свідомості могутньо і повнозначно, якби завжди первісна з'ява.

І кожного разу я згадую ту першу львівську стрічу, що поклала на моє серце високу поезію і зродила любов до неї.

2006 р.

АНАТОЛЬ КОСТЕНКО

Як уже поруйнована моя свідомість одходить стала, у спокої від жахливого збурення зостановилась, на тихі води випростувався настрої гнітючий, то і світ заяснів для мене у красі. Букви у книжці не стрибали розрізнено, а збігалися до купочки словами, яскравіючи смислами.

В отакім от стані потрапила мені над очі книга Анатолія Костенка «Лєся Українка» (художня біографія). Я тоді перебував на хуторі, тішачись вирівнюванням у здоров'ї. Ще живі Батько і Мати, хоча і недужі. А довкола зелень пишна у яснім сонці сіяє. І я посеред двору на ослінчику у тіні в'яза сиджу і книжку читаю. І сприймається, покладається те читання вільно, несилювано у свідомість мою. Хіба ж не цікаво тернистий шлях нашої великої поетки у гарнім переповідженні простежувати. А коли дочиталась остання сторінка, то й послуналися мої розмисли, потекли про гіркі долі діячів української культури. Сидів я на ослінчику в тіні старого в'яза («у затінку дерев») і довго розмишляв. Затим і намір мій проклюнувся, спалахнув. Написати рецензію на книжку Анатолія Костенка. Звісно, писати –

це не те, що читати. У читанні слова майже мимовільно у позір покладаються, при писанні ж притугою власною слово упокорювати треба да на папір притискувати.

За наміром – діло. Помаленьку, потихеньку, а через тиждень моя рецензія вже і готова була. У Києві я наважився, несмілість поборов, показати її Володимир Соботовичу. Був такий добрий, лагідний, із ніжною посмішкою, національно свідомий чоловік. Тоді він виконував обов'язки завідувача відділу критики редакції журналу «Дніпро». Недужий він був, хоча і молодий – десь за тридцять. А ще й з роботи затим увільнили. Скоро він і помер, у вічність відійшов. Світла йому пам'ять! Але що подивовує. Скільки не читав я про шістдесятників і шістдесятництво, а імені цього ніхто ніде і не згадав. А був же він також подвижник. Крізь пільму облуди і страху світиться його лагідна посмішка, правдива, ясна і добра душа.

Володимир через день окрилив мене надією. Рецензія піде у наступне число журналу. Ще й гроші затим виплатили, і як для моєї убогості, то й не малі – десь аж за сто карбованців. А ще через тиждень Володимир Соботович передав мені листа. Лист був від Анатолія Костенка. Анатоль Ілліч дякував мені за рецензію.

Отак у Києві з'явився у мене іще один добрий знайомиць. По котромусь часові запросив Анатоль Ілліч мене у гості. Це був стрункий у літах уже чоловік. На лице виразно покладена печать великих переживань. Передо мною стояв багатолітній політкаторжанин сталінських концтаборів. В'язничний стаж його – понад двадцять років. Не сказати б, що розлого переповідав Анатоль Ілліч свою одісею. Але ізгадав, наприклад, як разом із митрополитом Липківським вони під слідством перебували. Для мене ж усе те було цікаве:

– А який вигляд мав митрополит?

– Старенький уже тоді був. Говорив мало. Усе молився.

Іще згадував мені Анатоль Ілліч про Валер'яна Підмогильного. Як вийшов у світ, із'явився, засвітився його знаменитий роман «Місто», то помилочка коректорська у тексті спалахнула. Заяснила, про себе нагадала. А Валер'ян собі аж місця не знаходить. Так несподівано уражений тим. «А чого ти так близько до серця узяв. Хто там той недогляд завважить», – заспокоює побратима Анатоль Костенко. «Еге, так тобі здається», – одказує Валер'ян Підмогильний.

Анатоль Костенко досліджував життя і творчість Кобзаря. Іще 1935 року вийшла його книжка «Шевченків журнал». Уже після одісеї засвітилася з цієї теми нова праця автора «Шевченко в мемуарах». У поважному віці перебуваючи, Анатоль Ілліч здійснював мандрівки по Тарасових місцях. Пригадую, як був сказав мені він після подорожі за Каспій:

– Подивовуюсь силі духу Тараса, щоби серед такого піщаного безлюддя не змаліти душею і зберегти поклик творчості...

Слухав я, а крізь думку мою перебігало. Ніби опівнічні морозяні простори то були для Анатолія Костенка раєм.

Унаслідок згаданих мандрівок з'явилися нові книги сумлінного дослідника «Оживуть степи. Тарас Шевченко за Каспієм» (у співавторстві з Є. Умірбаєвим), «За морями, за горами», «Лічу в неволі дні і ночі».

Згодом Анатоль Ілліч довірив мені написати про нього невеличку статтю до «Словника шевченкознавства». Інколи ми випадком зустрічалися і на вулиці. Пригадую одну стрічу біля Золотих воріт. Уже відбулися другі великі арешти творчої інтелігенції. Пригніченість бачилася не тільки на лиці Анатолія Ілліча, але й в усій його наче змалілій поставі. І повторив колишній політкаторжанин російською мовою оті відомі слова «Бывали хуже времена, но не было подлей».

Але хоча і непримітний, незавидний був на вигляд, а жилистий удався, міцний горішок, козацького роду. Довгожителем виявився, що і двадцятилітня езекуція у сталінських концтаборах не зламала його, життєдайного духу не спинила.

А ця стріча відбулася уже у новітнім часі. До вагону метро увійти, протиснутися не можна було. Та якось протисся. Аж то – глядь. Лице знакове, хоча й ув одне старіння заглиблене. Але чоловік так чіпко за держак тримається. Анатоль Ілліч.

– Куди їдете? – питаю. – Чого вдома не сидите.

– Клінтона їду зустрічати, – голос бадьорий іще, ніби й не старіючий. Як це і нам упевненості надає, коли чуємо наче молодечий голос од старої дуже людини.

Зустрічати президента Америки Клінтона до Червоного Університету крізь синю весняно-літню теплінь ми ішли разом, укупі.

– А знаєте, скільки мені уже років? – тихенько осміхається Анатоль Ілліч. Благісна посмішка майже столітнього Івана Іжакевича.

– Та, десь під дев'яносто... – кажу я, і настрій життєствердження оповиває мене.

– Отож, вісімдесят восьмий уже... – потверджує співрозмовець, якби про найважливіші його власні досягнення ідеться. Посмішка поволеньки згасає зі старечого лица: – Але дочекався я до своєї держави. А в своїй державі своя і правда...

– Ви так думаєте... – невтримне вирвалося, прорвалося мимовільно з моїх вуст. – А хто ж при владі?!

І треба було бачити, як старече лице уповільнено огортав безпомічний смуток розчарування.

– А може, й так... – опережено тільки й промовив.

Серце ж моє ураз провинність нез'ясовна охопила, стиснула. Нащо я потривожив глибоко вистраждану ілюзію дуже старої людини.

Але доля іще подарувала мені стрічі із цим великим життєствердником. Ув Ірпінському Будинку творчості. Під час обіду Анатоль Ілліч усе відмовлявся:

– А не несіть, не подавайте мені так багато їжі. Уже не здужаю...

У довірчій розмові він повідав мені, що уже завершив спогади про свою одіссею. Та де знайти видавця. І, як істинний боєць, зізнався:

– Усе. Уже не пишу, і більше писати не буду. Дивлюсь пригодницькі фільми...

А після вечері завжди спрямовував свої старечі бадьористі кроки до зали, де був установлений телевізор. Дивитися, проглядувати пригодницькі фільми.

Потому ми спілкувалися іще телефонічно. В періодах. Щоразу виразніше угадувалося, як старечий голос втрачає свою бадьорість.

Аж то на кілька тижнів телефон замовк. Відтак молодий голос обізвася:

– Анатоль Ілліч уже місяць тому відійшов у вічність...

– Світла йому пам'ять! – тільки і промовив я. Сльози скапували на біле поле паперу переді мною.

8–10 лютого 2010 р.

ЯК МИ ЇЗДИЛИ У ПСКИ

Павло Тичина увійшов у мою свідомість юну на зорі життя. Коли у читанці прочитав віршика «А я у гай ходила...». Йі запам'ятав його за першими прочитаннями. Бувало, по весні, як гайок наш вільшиновий молодого зеленню запишається, й у нім невидимі зозулі кують, а сіножатка квітами різнокольоровими ясними, золотистими укриється, вийду я за клуню да й чудуюся не знати й од чого. Зозулю слухаю, гай і сіножатки в очу у моім. А із пам'яті все віршик на вуста повторювати проситься:

А я у гай ходила
по квітку ось яку
а там дерева люлі
і все отак зозулі
ку
ку.

Я зайчика зустріла
дрімав він на горбку
була б його спіймала
зозуля ізлякала
ку
ку.

У долину сіножатки вдивлявся, горбик оньо там даленіє. А зайчик же де? Уже себе слухаю. І осягнути не можу. Ізвідки ж дивність Великодня – од світу, що у нім стою, чи од віршика, що в душі моїй бринить.

Це уже потому ота наша старенька ентузіастична вчителька, у простір погляда відсторонено спрямувавши, витлумачувала нам: «Ви уявляєте, діти, «Як упав же він з коня та й на білий сніг», ви чуєте, ви бачите, діти, «– Слава! Слава! – докотилось і лягло до ніг».

І коли випадало, лучалося, що я тільки самий із хуторян ішов увечері із села із школи крізь рипучу снігову білість (а місяць із зорями у високій морозяній стиглості розмовоньку ведуть), то в куцій голові моїй усе вертілося загадково. Що ж ото таке невловимо таємниче і високе хотіла, посягалася укласти у наші малі мізки учителька, котрому і означення не знайти, нема. А в ясній рипучій білості картинка малювалася, стояла.

Як упав же він з коня
та й на білий сніг.
– Слава! Слава! – докотилось
і лягло до ніг.

А як серед осіннього ясного місячного вечора учитель фізкультури виводив нас за школу на майдан коло церкви, то в шерезі заставляв нас марширувати і пісню співати:

По долинам и по взгорьям
Шла дивизия вперед...

Ай, пощо пісня твоя, коли елегія й таїна усесвітова над селом струменить у тиші, що причаїлася. А із пам'яті молоді все гинчі рядки біжать, променяється, картинки витворюючи, малюючи:

На майдані коло церкви
революція іде...
– Хай чабан! – усі гукнули,–
за отамана буде.

Прощайте, ждіте волі,–
гей, на коні, всі у путь!
Закипіло, зашуміло –
тільки прапори цвітуть...

На майдані коло церкви
 посмутилися матері:
 та світи ж ти їм дорогу,
 ясен місяць угорі!

А вже як зі школи ішли, на простір хутірський із села виходили, вечір дорослішав, загусав у ясності, вистоювався, згуки рідкі сільські даленіли, поодинокі тільки несмілі вогники хат хутірських спереду нас заманювали, то в настрої між хлопчачими розмовами повіями вітерець легенький доносив, слова уплітав:

На майдані пил спадає.
 Замовкає річ...
 Вечір.
 Ніч.

Затим у якимсь періоді свого хутірського доросління я захопився творами Михайла Коцюбинського. У тиші пасовиська на колишній мазурській слободі я пас товар і не розлучався з книжкою. Дивний поетичний світ увіходив, випромінювався зі сторінок книги у мою душу. У павзах між читанням я озирався доокруги, але чогось подібного, такої яскравої краси не знаходив мій позір доокіл. Ах, усе те було в якійсь іншій пишній стороні, а не в нашій убогій краї. І в іншому часі. Наївно гадав собі я.

Часто на пасовиську згадувався мені вчитаний у школі випадок. Як Михайло Коцюбинський на одному «суботньому вечорі» у Чернігові завважив, вирізнув юного Павла Тичину: «Друзі! Між нами є справжній поет!». Це після прочитання вірша «Розкажи, розкажи мені, поле».

Розкажи, розкажи мені, поле
 Чого рідко ростуть колосочки?
 – Ой дощів мені б треба, дощів, а не поту,
 Бо той піт прилипа до брудної сорочки,
 Як плагáтар кінчає роботу.

І як у куцім несмілім своїм осяганні розмишляв я о тім, що Михайло Коцюбинський молодого Павла Тичину запримітив, виокремив, то образи обох сих мистців передо мною возносились дуже високо.

Завершувати повну середню освіту я пішов за п'ять кілометрів у наше село. Наше село велике. У центрі на стовпі було встановлено радіо, металічного капелюшка. Радіо говорило і співало безперервно, на ніч тільки саме вимикалось. Любив слухати його до безкінечності! Справді дивно. Людини не видно, а говорить і співає.

Коли вертався я зі школи, п'ять кілометрів через Дуброву, колишнє панське поле, ішов часто самий. Пізньоосіннього темного вечора, глупота одна, хоч в око стрель, а й пори білої зимової. Як одійду з верству, може, то й стану на горі в Ольсі (так виярок називався), да й радіо вислуховую. Іще чуть. Як пісні співають. «Уральську рябинушку» часто співали. Але інколи і «Гаї шумлять...». Це було мені наймиліше. Вік би стояв і слухав. Хіба не дивність. Доокруги мороз тріщить, а гаї шумлять.

Але був один випадок. Котрогось дня молодой весни пішов я пішки у містечко. Путь не близька – дванадцять верств, може. А в центрі містечка той самий желізний капелюшок, що і в селі. Пісню ніжно лагідно виводить:

Гаї шумлять –
 Я слухаю,
 Хмарки біжать –
 Милуюся.
 Милуюся – дивуюся,
 Чого душі моїй
 так весело.

А й справді. Станув я. Ні з місця руш. Слухаю. І в небі видивляюсь, як біло-сизі хмарки біжать. Мені тільки п'ятнадцять літ і сповнилося.

Потому, аж дотепер, коли не буваю у містечку, то й картина тая у позір стане, прекрасна миттєвість ізгадається.

Уже у студентські золоті мої львівські літа процвітало, гай, будякувалось глумлення над високою поезією і геніальним поетом. Музично-ніжним поетом жорстокого віку. Отако. І в городі, а й в селі навпрошки підступиться до тебе не оно молодик, а й літняк, що у літах уже, котрий і читати, мабуть, чи й уміє, да й зазирає тобі в очі, насміхами глузливими просвердлюючи наскрізно:

– Ну, то що. А Тичина пише вірші. Да все гірші, усе гірші. І всі, як один.

А коли спробуєш ти ухилитися, одвернутися, то насміхач навздогінці кине тобі, спровадить ще й таке: «В полі трактор дир-дир, а ми за мир, ми за мир...».

Й у новітнім уже часі сі насміхи не згасли, продовжували розгулювати. Та на перше місце виступила ревізія моральних основ особистості поета. Як посмів же він вихвалити Сталіна і партію. Вовік йому прощення нема і не буде. Аяк. Такі ми. Що ніколи не простимо своїм. А на поглум і прокляття підніmemo не тільки своїх великих справжніх провідників, а й наших геніальних поетів. І то не тільки із пристрасних вуст зухвальців, а й через засоби масової інформації.

Щоправда, і тверезі розсудливі голоси прозвучали. «Се ж не більшовицьке «Слава! Слава! – докотилось і лягло до ніг». Більшовицьке гасло «Ура! Ура!». А в «Партії веде» поет послуговується термінологією, звісно, чиєю...»

Хтось ізгадав іще, ніби один німецький професор вважає, що не оно рання поезія, а й уся творчість Павла Тичини становить цінність, як виняткова з'ява у світовій культурі. І її треба вивчати.

Але пощо мені німецький професор. Коли і я іще у 60-х роках минулого століття думав те саме. А тому й передплатив 12-томне видання творів поета. Такі сніжно білі лагідні для зору книги.

Але що би там не казали, і що би не звучало, а все одно у глибині, у надрах національної свідомості пломеніє любов до генія. Коли з нагоди ювілею Павла Тичини у Спілці письменників організували вечір, то усі проходи у Будинку були залюднені, й багато людей іще на вулиці стояло. І подумав тоді я, що душі цих шанувальників опромінені високою поезією.

У хвилини роздумів про пережите розмисел і про втрачені можливості та незбуті ймовірності іде, тече, лине. Тоді ізгадується Павло Тичина. Що і я міг його бачити. Бо своєю присутністю іще застав Поета серед живих. Я уже навіть у Києві перебував, у «Вечірньому Києві», коли діткнулася моєї свідомості вістка, що помер Павло Тичина.

Але я завжди із великим зацікавленням вислуховую переповідання людей, які зустрічалися з Поетом. Згадував один літератор, як вони із другом були на якомусь урочистому зібранні. У президії і Тичина сидить. А друг і звертає увагу літератора:

– Приглянься-но, яке у Тичини вирізняювано інтелігентне лице...

Вже інший поет спогадував, як вони приходили в оселю Поета, щоби він їхні ранні вірші вислуховував. А Павло Григорович з Лідією Петрівною щедро пригощали їх, і навіть бургундським вином. Затим Поет проводжав їх аж на вулицю. Отако. Вони віддаляються, а Тичина стоїть сивенький біля будинку, вітрець з сивиною його забавляється, а голівка, якби кульбабка дозріла.

Ще котрийсь свідченець переповідав, як він востаннє бачив Тичину, прощався із Поетом на дачі. Сонце заходить, а лице генія старече у червоних тихих променях світиться, сіяє.

Ці чернігівські Піски давно манили мою уяву, до мандрівочки кликали. А все не збувалось, не виходило на дорогу.

От якось я і попросив свого знайомого побратима Дмитра Головка, який також народився у Пісках і не раз зустрічався із Павлом Григоровичем Тичиною:

– Ти ж буваєш, друже, у Пісках, візьми при нагоді мене із собою. Дуже бо кортить мені ваші знамениті Піски забачити...

– А добре. Матиму на увазі... – сказав, потішив мене Дмитро Андрійович.

Літо минуло, осінь збігла. Аж то у кінці білого січня і пролунав для мене дзвінок:

– Отак, друже. Узавтра раненько і будь, приходь до Палацу спорту, там навпроти «Чернігівського земляцтва» стоятимуть дві маршрутки. Ними і поїдемо у Піски...

Незагайно і збираю свою убогу похідну торбинку. А що там збирати. Найпотрібніше – кусень хліба і кілька яблук. Поки що буде. Але і насупроти ночі збентеженість не вивітрилася, не розсіялася. Чи ж не захурделить, не завихрить, не задощить під ранок. Бо ж не раз таке бувало. Аби-но замислилось щось на погідне, як на завихрення і заверне. Важка ноша непередбачуваності.

Ранок засвітився зимовою похмурістю, але, схоже, заповідався на тишу і сталість у погоді. Зі своєю торбинкою я уже був на пляцу у вказанім місці першим. Се так повнозначно завжди себе у якійсь дії першим завважувать, відчувать.

На пляцу іще жодної душі живої, тільки дві маршрутки стоять, нейтральні у розмислах своїх. Їхати чи стояти. Плужникове ізгадується крізь передчуття дороги:

Каменю – приділ! – лежати,
Вітрові – закон! – лети!..
Тільки я поставлений бажати
Як не цілі, то бодай мети.

Ось до німуючої неозначено маршрутки чоловік розважливо упевнюючими кроками тихо іде, з усього видно, що водій, і я до нього спрямувався навпрошки:

– Чи не на Піски настроїлись?..

– А на Піски, – каже. – Вам що ж до того...

Озирнувся. А на пляцу уже осміхнений і Дмитро Головка стоїть. Ізвідки й узявся. Затим іще люд ік гурту підходить. Літератори, котрих я знаю, – а й незнайомі мені котрі, може, й не літератори. Се «Чернігівське земляцтво» акцію організувало. Мабуть, і фондує її, здогадуватись треба. Перевізник задармо машину не пожене. Наш перевізник скоріше одного анваліда із маршрутки витуристь, аніж кого задармо провезе. І це ж у нас, у нас... Ізнов Тичина спогадався, да й поміж нас присутній станув.

Не зогледівся, ізвідки, з боку котрого, із'явилися, надійшли, а от гурт уже й зібрався чималий. А де гурт – там і слово образне, гостре слівце інколи, аж но лиця од нього в усіх одностайне посмішкою зацвітають, процвітають. Що лице молодше, а що і лице старіше.

Хтось на годинника до руки позір переметнув. Й інші на годинник подивились. Їхать, рушати уже пора. Але мо' іще хто надійде. Ждемо, вичікуємо. Час же не зупинився, а до вічності простує. І ніхто вже не надходить.

Усе. Рушаємо. Друга маршрутка то вже зайва. Усі в одну умістимося, утрамбуємось. Хто не встиг – нехай наздоганяє. Не дожене. Я в числі перших заходжу. Але місце займаю усередині. Моя золота середина. Щоби до вікна поближче. Краєвиди видивляться.

Біля перехрестя міського гамірного, аж дзеленчання металичне чуть, зупиняємось. Хтось не встиг, сонько якийсь, не прокинувся раним-рано, на нього й очікуємо. Да так довго, аж не терпеливиться. Тремтить охота за місто вихопитись да краєвиди уже відкриті, простір видивляться, розглядувать. Нарешті запізнілець із'являється, захеканий крізь двері убіг. Отако. Двері причинилися, чоловік крізь отвір убіг, і раптово двері зачинилися.

Да й рушили ми. Ось уже і нагромадження мурів міських одлетіло, позаду зосталося. Передмістя поетичне. Ах, немає для мене милішого, як передмістя а будь-якого міста.

Подорожани гурточками одне з одним спілкуються. Про смішне в періодах ізгадують. Оньо і пісню хтось заводить. «Ой хмелю, мій хмелю...». Я ж відсторонено, самотою крізь вікно краєвиди виглядаю. А все низинні пейзажі, як і наші поліські. Похмурість одна, туман сивий із піднебесного простору нависає, налягає на сніг ізлежаний, місцями ніздрюватий

тьмяно. Кожну мить у русі ловлю, щоб не прогавити. У думках і настроях одне лиш – дорога до Павла Тичини. Відчуттям і усвідомленням своїм осягаю. Це ж отією дорогою не раз і не два прямував Поет у світ і зі світа повертався. А за всякої пори року і за всякої погоди. І щоразу увіходили із піднебесного простору високі поетичні знаки. Тепер цією дорогою їдуть шанувальники із цілого світа уклонитись благословенній землі, яка ізродила генія. Дивлюсь-видивляюсь за вікно. Здається, усе таке звичне, просте, навіть убоге. Іще старі хати є, впізнаванні і у нашім коханім краї. Ще й сивим січневим туманом оповиті. Ізвідки ж поезія висока у моє серце увійшла да й бринить у музичних переливах. І картинки усе літні, ясні та сонячні. «Блакить мою душу обвіяла, Душа моя сонця намріяла», «Що місяцю зіроньки кажуть ясенькі? Що шепчуть квітки уночі над рікою?», «Ви знаєте, як липа шелестить у місячні весняні ночі?», «Ви знаєте, як сплять старі гаї», «Десь на дні мого серця Заплела дивну казку любов», «Не дивися так привітно, Яблуновоцвітно», «Слухаю мелодій Хмар, озер та вітру», «Квітчастий луг і дощик золотий»...

Отак змінювано і снуються у моїй свідомості картинки, зроджені ніжним чутливим серцем Поета. Й одна одної дивніша. І «Хтось гладив ниви...», і «Спустила хмарка на луги Мережані подолки», і «Там чути дзвін в бору ялин». Як акварельно. І прозоро: «По блакитному степу Вороний вітер!». І «Над Києвом – золотий гомін, І голуби, і сонце!». І «Сніг, сніжок на жовтий садок». Й усе несподіване.

До безкінечності біжать уявно перед зором моїм тії перли. В одну високість випростується мій настрій. Й усвідомлення повнозначности моменту окрилює душу. Я їду, прямую у рухові до місця, де народився і забачив уперше цей дивний і прекрасний світ Поет. І де музика забриніла у його душі. За вікно дивлюсь, видивляюсь. А все ж похмуро, буденне наче, у сповитку туману сивого. І запитальне мимовільно із'явилося, прибігло. А де ж то забачив Поет туя ясну дивність. Ми ж дивимось – і не бачимо, а він подивився – і забачив. Вічна загадка буття і таланту.

Прокинувсь я – і я вже Ти:
Над мною, підо мною
Горять світи, біжать світи
Музичною рікою.

Раптом несподівано маршрутка зупиняється. Наче узлісся. Усі виходять – і я виходжу. Пояснює Дмитро Головка:

– Це «Свята криниця».

Затим усі дугою вигинистою легенько стаємо і фотографуємось. На згадку про поїздку до Павла Тичини.

«Свята криниця» – знакове місце неподалік од Пісків. Вода із цього джерела вважалась святою і цілющою. Сюди приходили люди не оно з Пісків, а й з дооколишніх поселень. Особливе паломництво за святою водою витворювалось на Водохреща. Не раз бував тут і Павло Тичина. Поет і малював «Святу криницю». А за радянських часів біля джерела улаштували водопій для худоби.

Іще оповідач (Дмитро Головка) згадує про трагічну подію майже сімдесятилітньої давности. Як радянські партизани у цьому місці, поблизу «Святої криниці» убили двох німецьких офіцерів. А німці ж, вони тоді такі мстиві були, і що собі намислили. Вони із люті, з оскаженіння великого спалили село Піски. І сталося це 28 грудня 1942 року. Й церква згоріла, і понад двісті душ людей тоді у ній було. А всього у селі загинуло понад вісімсот душ. Осиротіло село. А було ж колись у ній біля 1500 дворів.

Слухаю сумну я оповідь, а із пам'яті моєї нагадування біжить. Як у 1943 році у нашім краї поблизу села Озірці також радянські партизани-медведівці убили двох німецьких офіцерів. Вони спалили Озірці. Усіх сельчан – і малих дітей та старих – люто закатували. Сумна-пресумна тая новина прилетіла на наш хутір рівночасно із повіями і запахами диму, і мойого слуху діткнулась, не пронизуючи іще юної свідомості усвідомленням.

Затим розмисел мій о тім лине, біжить. Ах, де ж це бачено, де ж це мислено, щоби село, у яким поетичний геній народився, да спалювати. Гріх же який. Та пощо війна, жорстока бойня, коли оньо у двадцять першому столітті уже на нашій землі зривають пам'ятники достойникам, захоплюють книгарні і бібліотеки, викидаючи із них творіння наших клясиків. Але не скрізь же у світі діють саме таким чином. Читав а чи слухав я, ніби хтось на Заході, у Європі хвалений пройшовся стежками і доріжками, що на них Моцарт свої сліди зоставив, да й узаконив цей маршрут для туристів. Хіба ж не цікаво. Ще інший шанувальник оберігає водне плесо, де купався письменник Джойс.

Люди оньо уже до дверцят маршрутки, які прочинені широко запрошувально, вистроїлись, вишикувались, і розмисли мої згасають, на дно свідомості стишено осідають. І я за людьми шикуюсь. Куди люди – туди і я. А в дорозі воно таке.

І знову рух. Цей вічний рух. Над усе у світі миліший. І за вікно видивляння. Ось уже і хатки показалися скрайні, крізь сивизну туману заясніли.

– Піски! – чийсь голос пролунав.

А хатки, як хатки. І село, як село. Тишею зустрічає. Як і поліські села у нашім краї. Їдеш крізь ліс отако десь за Случем, та й село раптом вигулькне, вигляне, засвітиться за деревами. І що вражає найперше, – це тиша заспокоююча благісна.

Чому ж тепер у таке зворушення глибоке увійшло серце моє. Ах, я ж на батьківщині Павла Тичини. Тут народився наш поетичний геній. І тут забачив, проглянув світ він прозоро і ясно, що аж усі подивувалися. Оньо і майдан знаменитий. Да він же маленький. Майдан коло церкви і школи, на котрім марширували ми, просторіше розлягався. Але знаменитий от сей. І церква. Хтось пояснює, що це уже у новітнім часі замісто спаленої збудували її. Німці помогли. Діти, онуки, правнуки, може, отих паліїв лютих. Дійшло й до них нарешті, да й провини предків ізмивають. Аяк. Гріхи наші на покоління наступні лягають.

Хтось згадує, що у дворику церкви і могили батьків Тичини – Григорія Тимофійовича і Марії Василівни. Я незагаймо через сніг мокрий, кваша одна, і спрямовуюсь у дворик церкви. Стою перед прахом тих, що подарували життя нашому національному генію. «Стою. Молюсь». А рядки уже інші біжать:

Матері забудь не можу,
Скрізь, на що я тут не гляну, –
чи на ліс, чи на поляну, –
бачу її душу гожу,
чую вимову кохану...
І кричу я: – Україно!

Я стою іще біля могил, а Тетяна Сосновська, дочка внучатої племінниці Поета Ірини Блюдо, уже й під'їжджає машиною до церкви за мною, щоби я по мокрому снігу не тьопав. А час же не жде. У Будинку культури, чи то б пак у клубі, уже дійство розпочинається. Там народу уже повно. Із цілого Бобровицького району із'їхалися. Освіт'яни, учителі й учні. Тут відбувається вручення нагород переможцям щорічного творчого конкурсу «Добрідень тобі, Україно моя!».

У павзах зі сцени хтось деклямує проникливо вірші великого поета.

Я єсть народ, якого Правди сила
ніким звойована ще не була.
Яка біда мене, яка чума косила! –
а сила знову розцвіла.

Це ж треба таку високу поетичну мить явить. Щоби кілька рядків сконцентрували у собі томи а томи нашої історії. Через думку і мою переходить. А у жінки, котра поряд сидить, питаюсь: «Чи ж відчуваєте ви, що ваша земля зродила великого поета?». І жінка відповідає мені: «А чом же ні, відчуваемо...». Коли я потому у своєму уже краї одному доброзичливцю-довірнику про той момент ізгадав, то посіяв сумніви він: «По-моєму, не відчувають, а просто пошанівок за шаблоном сповняють. Як уже наставничо закодовано». «А може, і на правду...

Як зовнішньою показовістю традиційно підміняється у нас кожна істинна суть», – сумніви із простору увійшли, підступилися да й снувалися і в свідомості моїй.

Після урочистого Будинку культури ми ще заходимо до сільського Музею Павла Тичини. Хата невелика, але бринить у ній нагадування тієї хати, у якій народився Поет. Стою. Дивуюсь. І аж не віриться. Що і я тут. Побратими свої враження у великій книзі підписують. І я свого підписа ставлю, виводжу. Гай-гай. Скільки ж то підписів зі світа тут зібралось, об'єдналось. І мій недолугий – серед них. Повнозначністю почуттів серце повниться.

Уже у дворі запитую у когось з місцевих, а де ж липа знаменита, що «у місячні весняні ночі» шелестить. А нема. Кажуть, Од неї пагони тільки ростуть. А де ж Поділ отой, що на нім води по весні розливалися. Да й залишили у ніжній чутливій душі Поета перші спогади.

Показують ік низу. Погляда свого туди переметнув ураз. А там тільки сніг крізь сивий туман слабенько прояснюється. Під снігом лід угадується. Чого ж у душі моїй музика бринить.

Ген неба край –
Як золото.
Мов золото – поколото,
Горить-тремтить ріка,
як музика.

Ах, то ж на зорі життя тремтіло. Й по весні.

Як уже у маршрутці усі повсідалися, то й додому на Київ спрямувались, рушили. За вікно дивись – не дивись: одна густа тьмяність сива. У серці у моїм тільки розкошування наповнююче розлягається од мандрівки. І мрія зроджується. Приїхати у Піски іще й навесні, а й улітку, як і золотої осені також. У дрімоту потаю в періодах. А як збадьорююсь, то й музики світло осяває мене:

Прокинувсь я – і я вже Ти:
Над мною, підо мною
Горять світи, біжать світи
Музичною рікою.

лютий 2010 р.

АНАТОЛІЙ СОЛОВ'ЯНЕНКО

У своїм старінні я часто думаю, навертаються до мене думи про численні незбутості. Але стоять передо мною втрачені ймовірні можливості. Ах, ще в університетські свої літа у Львові я ж мав можливість забачити і слухати зі сцени багатьох видатних виконавців. А вже про київські мої літа як ізгадать, то тут сяєво, свічення зі сцени видатних майже щодня відбувалося. Але якось не наближався я, не йшов навстріч до кожної такої можливості. Та одну подію я не пропустив, не розминувся із нею. У світлі тихім золотого осіннього дня у театральній касі я укупив за три карбованці квитка у палац «Україна». А жовтневого вечора 1983 року і спрямувався до палацу на своє законне місце у двадцять шостому ряду. Ряд мій двадцять шостий, і поміняти його чи й можливо, якби і хотів. Бо усі місця заповнювались моментально потоками. Люди на піднесенні зрадніло прибували потоками, як по весні зрадніло вода прибуває.

Зала була переповнена до останнього одного місця. Виступав Анатолій Солов'яненко. Вийшов співак і почав співати. Звісно, що співак такого рівня і діапазону а й тоді не починав свій репертуар гімном комуністичних бригад, як то зазвичай починали в те люте урем'я всі

співаки. Але все одно починав, здається, із «Колокольчики мои, цветики степные...». Це уже затим пішли, зазвучали, забриніли пісні да арії й італійською та українською мовами.

А моє завважування висновувало зрівнювальне: як же не схожий сей співак на отих усіх, що масово у вихилясах корчаться, у потугах силу намагаючись явить. А сила і не являється. У цього ж сила ізсередини струменить. Й перлами дзвонковими розсипається. А самий же він стоїть собі смирененько, якби учень. Завжди учень.

А потому маленький хлопчик так уповільнено дитинно, як обов'язок, через цілу сцену спрямувавсь нести співакові квіти, і співак вийшов йому навстріч, і позустрілися вони, і співак легенько погладив хлопчика по голівці. І це забриніло у тисячнім сприйманні як випромінювання надії у будуче. А хлопчик віддалявся зо сцени все так же дитинно уповільнено, але якби полегшено, звільняючись у ході від напруги обов'язку, який щойно сповнив. І сей момент діяв на залу у тисячнім диханні також розряджувально. Ах, ця вічно первісна дитинна радість сповненого обов'язку.

А іще потому укінці співак виконував, здається, «Ніч яка місячна...». Виконував на високому, можна сказати, регістрі. І це діяло на кожде живе тут присутнє дихання невідпорно, що прекрасні миттєвості стрічі ось-ось і завершуються, збігають. А вони тому і є миттєвості, що перетривання їхнє недовге. Схоже, що таке усвідомлення моментально оволодіває залу, і зала устає й тисячно у руки плеще. І се триває так настійно вимогливо, що співак скоряється загальному настроєві, виходить із-за лаштунків сцени, застигає на місці, як учень, і знову співає «Ніч яка місячна...». Але з іще вищим потужнішим піднесенням. І по закінченню пісні зала відповідно бурхливіше реагує у рукоплесканні. Іще настійно вимогливіше, і ся бурхлива павза затягується триваліше, що співак не витримує, здається, скоряється моментові. Але тільки кланяється глибоким доземним поклоном. Відтак іще стоїть у занімінні, як учень. У тім моменті осяває мене: «Слово! Слово! Хоч одне проситься». Але слово не пролунало. Співак зникає за лаштунками, і зала неухильно порожніє у розсіюванні.

Потому я іще кілька разів зустрічав на Печерську випадком Анатолія Солов'яненка. У простім одінні іде собі вулицею, як ні в чім не бувало, не вирізняюваний серед людей, наче й не видатний співак. Я зупинявся, й ізбоку супроводжував його поглядом. І знов дивність на серце покладається. Що я то його знаю, а він мене – ні. Й через думку переходить. А чи то, либонь, не на тренування він іде. Читав же колись, що він сумлінно бігав на далекі дистанції, щоби дихання удосконалювалось задля співу.

Уже у новітні перебудовні часи слухав я радійне інтерв'ю видатного співака. А мова його вирізнялась серед ейфорії на тій потужній хвилі у змінюванні епох. Слово Анатолія Солов'яненка було розважливе і мудре. Запамяталось мені, як говорив співак, що не оно за кількістю добутого вугілля знають Україну у світі, але за нашою піснею і мистецтвами зустрічають нас у світі. І на хвилі повсюдної ейфорії це звучало дуже тоді повнозначно. І подумав я. Це ж як би добре було, щоби слово а будь-якого фахівця у кожній галузі звучало так розважливо і мудро.

А іще потому я стояв на високому пагорбі біля Народного дому, колишнього музею Леніна, і дивився, як унизу із дверей філармонії ув останню путь відправляли видатного співака. І серед товпи пошепки й голосніше чулося, як його не шанували за життя в останні роки можновладці й прислужники, і, звісно ж, тим і доправили до передчасного загину. А одна старенька, а наче і не зовсім, бабуся сказала: «А я виразно, ніби зараз це було, пам'ятаю, як проводжали в останню путь і Оксану Петрусенко, і Бориса Гмирю. Народу тоді, правда, менше було».

Як жаль, але усе на цім світі переходить. І голос видатного співака усе рідше й рідше звучить по радіо. Та коли доводиться мені бувати на Печерську, то я неодмінно заходжу у дворик мурого елітного будинку, у якому мешкав Анатолій Солов'яненко. Сідаю на лавочці і

видивляюсь невеликого пам'ятника. А в уяві бачу живий образ видатного співака, чомусь тихої скромної людини, що завжди був, як учень. І тепла хвиля зворушенням усунує огортає мою сутність. І сили утвердження посеред цього жорстокого несправедливого оточення повстають ізсереди мого натруженого ества. І яснє думка моя. Що цей світ все одно дивний і прекрасний.

ГРИГІР ТЮТЮННИК

Я забачив його, став знати восени 1967 року, коли до Києва приїхав, штурмом брати, підкорювати столицю, од гонінь утікаючи. Але перед тим ще читав новели у «Літературній Україні», і книжка «Зав'язь» уже вийшла. Та ще коли я студентом у Львові був, то про нього уже говорили: «Це дуже талановитий новеліст, брат Григорія Тютюнника, автора «Виру».

Книжка «Зав'язь» вабила мене усім, кортіло її просто брати у руки і держати, милуватись внутрішньо. І оформлення, і те, що редактор її І. Дзюба – на той час символ правдивості, утверджувач національних вартостей і гідности. А суть сама книжечки, те, що написане у ній. Вирізнялась, одмінною була вона од більшости тогочасних книжок про сучасність. Дивно: про день от сьогоднішній, ну повоєнний, писано, а так як класика, як про давнє писали. Прочитаєш одну новелу, і навкруги роззираєшся: «А справді світ цей інакший, не такий, яким він догматично роками у свідомості укладався». І подивування тихе охоплює, поймає, і дивно на серці стає.

У грудні 1967 року взяли мене тимчасово на працю у видавництво «Молодь». А там і Тютюнник працював. І був він у центрі уваги, присутністю своєю завжди у центрі уваги був. І я його побачив тоді зблизька. Такий і був на вигляд він, як багато спогадувачів описують, – і чуб чорний, і закид голови раптовий.

У кімнаті 13-ій, здається, це на четвертому поверсі колишнього будинку 28 по вулиці Пушкінській, у стисненні великім, сиділо багато людей – редакторів видавництва. І в більшості жінки були. Вони завжди, пам'ятаю, найперші і реагували на його прихід у видавництво, присутність у кімнаті завважували. Неодмінну схвальність, захоплення посмішками і словами «От що то талант!» або «От що то справжній талант!» висловлювали, коли він читав уривки зі своїх новел чи епізоди цікаві з життя художньо переповідав, або десь нова публікація його твору з'явилася, засвітилася. Ув очах у нього завжди сум стояв, як мені здавалося, – глибокий, одностайний, упостійнюваний, вистигаючий сум. Але він і сміявся часто, бувало. Хтось-то з класиків (може, Л. Толстой) писав приблизно, що сміх людини найвиразніше передає риси людини, характер її. Його сміх засвідчував характер правдивий, що до істини змагається. Інтонації хитрощів, роздвоєности душевної, насміху в такому виключенні, не бринять.

Але сміх його був неоднаковий. Тихо, поблажливо, з виразними інтонаціями гумору сміявся він, коли щиросерда людина потрапляла в непередбачувані комічні ситуації. По-іншому сміявся він із бюрократів, здирників, людей неправдивих, душею роздвоєних, із літераторів-чиновників; сміється, дивишся заворожено (сила така притягувальна у його обличчі просвічувалася, манила) на нього, й ту людину, що об'єктом сміху наразі є, так і бачиш виразно.

Але щойно сміх згасав, усередину з обличчя збігався, як ув очах ізнов поселявся, уставав ізсереди глибокий, упостійнюваний, вистигаючий сум. Сум на лице лягає, і здавалося, що непідвладне воно більш сміхові і ніколи. Трагедія людини і народу, схоже, підступала до нього близько, проймала його наскрізно, і він діткнувся її зблизька. Співчуття на жорстоку реальність натикалося. Розпач викрешувався. Почуття гідности відчуття гніву будило. Гнівний, до запальности часто, бував він до літераторів-чиновників, до літературних генералів, до знущальників над словом, до вбивць Слова живого. І це потверджувало, як

щільно й нероздільно поєднувались у ньому людина, громадянин, літератор. Але наругу над словом як і знести!

Гнів його, розповідали, нерідко вибухав, спалахував невтримно, – конфліктна ситуація тоді витворювалася.

Мені редактор районний якось розповідав, як група київських літераторів район відвідувала. Був серед них і Григійр Тютюнник. Не пив тоді. Принаряджений, врочистий такий у костюмі чорному, а сорочка біла, і при краватці. Чуб чорний, на очі пасмами спадає, а він періодично, час від часу, угору помахом голови закидає, і прямо тоді голову держить, гордий наче. Але сумний, і щось про себе наче думає. Відсторонений якби від усіх. Усі вже пити почали, а він не п'є. Спершу в районному ресторані пили. Багато зібралося. Начальство найвище районне усе. Анекдоти розказували, докупи наче усі згуртовані. А він не п'є, й ізбоку наче стоїть і нудиться усе, і нервується усе наче. Був серед гурту і другий секретар. І от бачу я (редактор розповідав), щось то між ними пробігло. Усе позирає й позирає Тютюнник на другого секретаря. І той, схоже, до нього вже небайдужий. Нервується. Коли в районному ресторані кілька годин пили, увесь вечір, можна сказати, пили, то не пив він, а нудився усе, і поміж ним а другим секретарем уже щось виразніше пробігло. А потім із ресторану вийшли, понудились усі на повітрі, і відчули усі, що ніби чогось і не вистачає кожному іще, і тоді поїхали до Бочки (Бочка – це своєрідна корчма подалі від райцентру, але і не дуже далеко, у ліску схована, куди районне начальство приїздило і гостей привозило, як правило, в останню чергу, наприкінці трапези, уже добре перед тим начаркувавшись). І от що сталося. Не витримав Тютюнник у Бочці, не стримався далі – випив. А коли випив, то тут же і зчепилися вони з другим секретарем. Конфузна ситуація витворилася. Перший їх рознімає, до обох міліцію приставити погрожує, а розняти не може. Така okazія наостанку сталася, спалахнула. Так воно було насправді чи інак – але таке мені розповідали.

Пам'ятаю, сумно переживав Тютюнник у серпні 1968 року вхід військ у Чехословаччину. Подія та загострила відчуття розгубленості й незахищеності в серці кожного, почуття совісності в кого упевнювалося з початком 60-х років У видавництві хтось переповідав ходячу тоді історію, що якби війська не ввійшли в Чехію, або були увійшли на 30 секунд пізніше, то там уже були б німці (західні, звісно), тобто німецька акція була запланована на 30 секунд пізніше. Цікаво, що коли я їхав у ті дні приблизно на хутір до Матері, то і брат мій розповідав про це ж, щиросердо вибудовуючи картину небувалих і жахів неймовірних, – і що було б! – якби наші війська спізналися на 30 секунд.

У видавництво часто заходили гості – автори, кияни і приїжджі. Пам'ятаю, заходив до Тютюнника автор – автор пригодницьких якихсь творів, детективів якихсь. Писав він російською мовою. В основному про той світ, у якому і жив замолоду довгі роки, тобто злочинний світ, блатний світ. За його словами, він порвав із тим світом назавжди, повернення до минулого бути не може: він рішуче і твердо ступив на шлях чесного радянського життя. Але що це значить, іго яке це, людині чи й посильне!

– Нет! Вы не знаете, что это значит! – запалювався він усе сильніше, і з очей його скапували сльози. – Я проклят! Рано или поздно, меня все равно убьют! Тот мир живым никого еще не отпускал...

Говорив він артистично, але це переконувало у щиросердності, особливо жінок, погляди їхні співчуттям світилися, розчулення виказуючи. Автор детективів завважив, очевидно, це, і за якусь мить вигукнув іще артистичніше:

– Женщин прошу отвернуться!

І в цю ж мить – він скинув із себе чорну шкуратяну куртку, висмикнув сорочку, умить і піднявши її аж на голову. І ми, чоловіча половина кімнати, побачили, що плечі і спина його посмуговані хаотичними різної форми рубцями. Умить він і обернувся – груди і живіт його були посмуговані такими ж рубцями іще густіше. Ще хутчіш, як роздягався, він і одягнувся. Жінки, схоже, почувалися знічено. А він тут же і здвигнув кімнату іще дужчим вигуком:

– Тютюнник – это человек с большой буквы! Тютюнник – это Людiна!

Вже потім якось Тютюнник розповідав з гумором, як вони ішли із тим автором мимо ялинкового базару, і як той автор скоїв там на очах у людей вчинок-витівку, приголомшуючу раптовістю й віртуозністю, витівку, яка засвідчувала, що той світ ще не відпустив автора-пригодника, або що і в цьому новому для нього світі почувався він вільно, принаймні не скуто.

Переглядаючи тепер найновіший Довідник Спілки, серед її членів я натрапив і на ім'я того автора-пригодника. От і відпустив із миром той «світ»,— подумалось. А може, він і не виходив із нього? А може, і в ньому почувасться вільно? А може, і не існує для нього між ними істотної різниці? Як і знати.

Коли я прийшов на тимчасову працю у видавництво «Молодь», то Тютюнник саме був заклопотаний переїздом у нове помешкання. Тоді у видавництві (чи Спілці) квартири розподіляли. Щось і йому вділили. А перед тим років п'ять жив, мешкав він у маленькій кімнатці комунальній на Андріївському узвозі навпроти Андріївської церкви, у закутку поетичнім, і він цей закуток, розповідали, любив аж надто.

Інколи зустрічав я його, бачив його на базарах – на Бесарабському ринку, на ринку Житньому, як він ще не реставрований, під небом, різноголосий і барвистий, поетичний був. Схоже, що ринки він любив, бував на них охоче, з інтересом, із зацікавленням вслухався у їхнє різноголосся, вдивлявся у барвність їхню.

Був він досяжний, доступний, близький для кожного. Негордий у стосунках, можна сказати, був. Пам'ятаю, усі співпрацівники, усі, хто знав його, говорили із ним запанібрата наче, так ізбоку бачилося, і неодмінно звертались тільки на «ти», навіть і молодші за віком значно. І це сприймалося природно. Неодмінно і «Гриць», «Грицю» казали. Для мене спершу це було трохи незвично, конфузно якось. Але поступово звик і я, долаючи вікову різницю у 7 років і його становище, місце визнаного літератора.

У надто близьких дружніх стосунках ми не перебували, але і я осяяний був інколи його увагою й теплотою, доброзичливістю.

Якось Григир був приніс у видавництво книжку Ренана «Життя Ісуса», сказав, що це йому дали на якийсь-то час почитати. Але і у видавництві читати її охочих було багато. Я тоді мав трохи вільного часу, і сказав, що читав би книжку і тут. Тоді він першому мені і дав ту книжку читати. За день я її нашвидкоруч і прочитав захоплено. Але потім у бібліотеці науковій в каталозі масовому я натрапив на цю книжку і відзначив у думці, що міг був і не з таким поспіхом читати.

Із видавництва «Молоді» пішовши, з тимчасової праці тобто пішовши (витурили мене), важкі часи, роки важкі переживаючи, я випадком, принагідно упродовж тривалого часу мав щасливу можливість, щастя мав бачити, зустрічать Григора Тютюнника. І деякі з цих зустрічей і тепер через літа переді мною ясніють.

Року 1973-го, здається, (коли Василь Шукшін помер) я зустрів Григора біля чи в кафе «Каштан» на бульварі Тараса Шевченка. Ми стояли біля столу, і він розповідав, як їздив на похорони Василя Шукшіна.

– Ви були знайомі?

– Особисто не зовсім. Але він мене знав. Може, вип'єш щось?

– Я не п'ю тепер.

– От і не пий. От і добре. Тоді поїси, може?

– Можу щось поїсти.

Він приніс на стіл у тарілочці домашню ковбасу, може, іще що. Я їв, а він відкорковував маленьку пляшечку (100 грамів), кручечок коньяку. І випивши чарку, дивився пильно і приязно, як я їм (я проголоджений був тоді), і під поглядом тим мені було затишно – ані ніяково, ані варівко, – вільно було мені і вдячно.

Той погляд і тепер пам'ятаю. Уже недавно десь я прочитав у його «Автобіографії», що у воєнному дитинстві він звідав і голод, і жебракував. І погляд той дивний уже новими смислами запроменився: на мене дивилась людина, яка звідала голод і яка знає ціну їжі, ціну хлібові.

Ще от епізод. Восени 1967 року, здається, а може, то і 1968-го уже було, подав я до редакції журналу «Дніпро» оповідання з узбецьких мотивів. Завідувачем прози, редактором прози в журналі тоді був Борис Олійник, а редактором журналу – Юрій Мушкетик. Борис Олійник пообіцяв, що оповідання журнал надрукує, але його треба відредагувати. І порадив мені, позаяк я нехай і тимчасово, а працюю у видавництві «Молодь», а там і Тютюнник – до нього і звернутися. Я і передав те оповідання Тютюнникові. Не знаю, чи він читав його, але повернув скоро, відредагувавши сторінку чи дві, сказав:

– Ось так і далі і сам виправ дещо. А заголовок треба змінити, бо дивись, що виходить: «Квітка кактуса».

Я змінив заголовок на «Цвіт кактуса», і відредагував далі сам, як він радив, а перші сторінки залишилися, як він відредагував.

Оповідання «Цвіт кактуса» було надруковане у 10-му числі журналу «Дніпро» за 1969-ий рік, але я тоді тяжко поруйнований вже був. У Звенигородці якраз перебував, і втіхи мав мало, ніяк, бо ніякий, прісний, а важкий невимовно був для мене уже світ.

Пізніше, коли повернувся частково я до тьми, усе здавалося мені, а і раніш перед тим здавалося, що він зовсім іншої думки, аніякої про причетність мою до літератури. Але якось на замовлення редакції журналу «Дніпро» написав я статтю про його новели. «Можливості й межі новели» – так, здається, стаття називалася. А на мою статтю написав статтю ще професор Семен Шаховський (такий задум редакції був). І от коли одного разу я виходив із редакції журналу «Дніпро», унизу вже був а він, Тютюнник, ішов у редакцію іще з кимсь, унизу ми розминалися, і він підійшов до мене і сказав:

– Дякую!

Я з подивуванням глянув на нього, і він уточнив:

– За статтю дякую!

Коли рукопис мого роману у видавництві вертівся, то був час, коли Григій Тютюнник і редактором його призначений був. І казав навіть якось:

– Я помітки на полях зроблю, а ти сам, де треба, виправиш.

Але не від нього тоді залежало. Не мав він тут слова і впливу. І не говорив мені більше про рукопис мій.

А то якось року 1977-го, здається, узимку, у мороз тріскучий, коли я вдруге у тяжкому стані перебував, коли місця своїй душі і самому собі, і плоті своїй не знаходив я, не було мені місця коли, блукав я по вулиці Великій Житомирській. І зустрів я там його і ще літератора А. І був він у кожусі довгому білому, міліцейському якби кожусі, і це у моїх очах і тоді навіть таким незвичним бачилося, контрастувало так із поставою його. Несли вони з літератором А. пляшку горілки. І сказав я тоді про нужду свою, про безвихідь душі своєї йому зізнався. І відказав він мені:

– А знаєш, в чім трагедія твоя? Твоя трагедія в тім, що роман твій не вийшов.

І полегшало мені трохи від слів тих. А потім вони із пляшки горілки тієї в кафе пригостили мене.

Іще пам'ятаю: казав він так, страшно мовити, але казав він раз таке:

– Якби Мишко мій писати захотів, то руки йому я повідрубував би.

Одчай бо який. Це батько про сина казав. Трагедія українського літератора, відома, знана, а й чи чувана коли у світі!

Востаннє зустрів я Григора Тютюнника у кінці лютого 1980 року на розі Пушкінської і бульвару Шевченка. Я із видавництва «Молодь» ішов, а він у видавництво прямував. Весна світла була, стояла. Мороз ще дошкуляв, здається, – і сонце сліпуче. А він в окулярах темних. І він сказав, що з очима щось недобре.

А потім я поїхав на хутір до хворого Батька. Але невдовзі й повернувся до Київа на комісію. І десь на перехрестях Хрещатицьких зустрів я поета Василя Діденка. І ось що спитав я його про Тютюнника, чи бачив де він його.

- Коли, на похоронах?
- На яких? Що ж сталося?
- А де ж ти був, що не чув. Нема. Повісився. А мо' задушив хто?
- І пішов, залишивши мене приголомшеного.

1989 р.

ПОЕТ ВАСИЛЬ ДІДЕНКО

«На долині туман...». Забувається ім'я поета, але звучить над світом у нових і нових поколіннях його пісня.

Він був своєрідною постаттю центра Києва у роках 70-х, 80-х минулого століття. Самотній, полишений напризволяще, без догляду, несучи важку недугу, він ніс у собі високу вірність поезії, художньому слову, і повсякчас випромінював сяння доброти і любови.

Ми часто бачилися з ним, спілкувалися, зустрічалися переважно випадком на вулиці. І ставлення його до мене завжди було прихильне й доброзичливе, рівнозначне якби у людських вимірах, хоча він і був членом Спілки, а я незнаний і не визнаний, як літератор. Майже усі члени Спілки дивилися на мене із виокремлюваної ніби висоти, погірдливо.

У стосунках із Василем Діденком сього відсторонення не відчувалось. Там струменіло людське. Його посмішка, його каламбури одразу клали на твоє серце настрій заспокоювання і відчуття краси світу в найелементарніших її виявах в доколі. Він звертав твою увагу на речі доколу, як випромінювали вони красу і незвичність. Він тішився словом у його фонетичнім звучанні. І цьому почуттю віддавався сповна, цілковито. «Дзвінка фонетика».

Пригадую, як у рік Чорнобиля позустрілися були ми випадком на залізничному вокзалі у Києві. Да й став зичливо він радити мені, щоби я роздобув якимсь чином сто карбованців да й поїхав до моря, де радіації менше. Завжди вітав мене він, як представника повстанського краю. Й у тім звучала його правдива пошана до наших партизанських змагань.

А проте членська, кололітературна братія не складала ціни поетичному таланту Василя Діденка, а визнавала за ним передовсім дивакуватість, й нерідко видавала навздогінці йому насміхи і кпини. Хтось говорив, чутку розповсюджував, як він увесь час лікарняні бюлетені у спілчанській поліклініці брав да гроші на них у літфонді одержував. Розживався сильно. Ще інші казали, що на збиранні пляшок Діденко наживається щедро. Нарозкошуєшся, розбагатієш на пляшках. Не доведи Господи! Але що правда – то правда. І я не раз бачив, як він волік до здачі неретку склопосуду. Та це мало б звучати як докір Системі і поспільності, що ставлять таланти у такі умовини гіркого виживання.

В останні роки свого життя мав Василь вигляд дуже огрядної людини. Що то із ним діялося, що то в організмі його відбувалося. Процеси руйнівні. Від хорошої житки.

Я випадком дізнався про смерть поета у «Літературній Україні». Се так несподівано незвично завжди сприймається смерть близької людини. Не віриться тобто. До нової реальності звикати незвично. І згадалось одразу, як Максим Рильський писав прихильно до нього в одному листі: «Чи ви уже в Києві, Василю, а чи ще гуляєте у своїм Гуляй Полі». А подумалось. Якась загадка. Чергова тайна іще однієї смерті. Укінці жорстокого віку.

Як зневажали Василя Діденка за життя, так і по смерті шани ані до особи поета, ані до його творчості не затеплилось у сім похмурім сірім літературнім оточенні. Кудись завезли його прах на дальнє замиське кладовище, упустили в землю. Ще й табличку російською мовою позоставили. Ні тобі дяки, ні тобі шани, український поете, український патріоте!

Але я то відчував, відчуття мої теплом Василевого поетичного слова осяяні переконували мене, в розуміння моє линули, що поетове слово угорі над нами висне й таким тихим світлом доокіл осяває.

Настане час, пройде час, – думав не раз я, – і про Василя Діденка згадають, як про істинне поетичне. Все ж неістинне відлетить. Як трава, зов'яне. Істинне тільки і залишається.

Серед книжок, що зберігалися у мене у Батьковій хаті на хуторі була книжка «Дивокрай» Василя Діденка. Це збірник вибраних поезій, виданий 1987 року видавництвом «Дніпро» з нагоди 50-річчя поета.

Книжка лежала у мене на столі, я часто брав її у руки й переглядав її зором своїм, сидячи на ослінчику посеред двору. Із білого випливав портрет молодого поета. Таке осміхнене юне обличчя; спрямоване у будучність і мрію обличчя, наскрізно душевну доброту виказує. Такий прекрасний портрет поета, що кожного разу вдивляючись у нього, я і свою молодість одразу спогадував. Ах, усе підрізане безжально, що так ніжно розкрилилось було!

За життя Василь Діденко видав 12 книжок. Уже за назвами книжок можна висновувати, що протягом оцих важких означених для художності десятиліть він зоставався вірним справжній поезії: «Зацвітай, калино!», «Дивосвіти любові», «Дзвонять конвалії», «Мережки сонця», «Вродливий день», «Червоний вітер», «Дзвінка фонетика».

Я любив читати Василя Діденка, сидячи на ослінчику посеред двору на хуторі. Як розпросторювали уже стомлене долею і незгодами життя моє старіюче серце прості, але повнозначні рядки. Спогадять утрачене, дороге й неповторне спонукувати:

«Дзвонять конвалії срібно,
Гай – мов зелений туман.
Дощик дрібнюсінько-дрібно –
В пригорщу, в пелену, в дзбан»;

«Вже гаряче полум'я
Не влетить у сад.
Над гілками голими
Плаче листопад»;

«Очерет прийшов у гості
До весняної ріки»;

«Червоним чорнилом написано: мак,
А чорним чорнилом написано: грядка.
І ходить долиною вітер-козак,
І травневі сниться забута колядка».

Аж то однієї весни, як повернувся я на хутір, то Батькову хату ізнов (уже вкотре!) розбили. Посеред хати виднілася купа попелу од вогнища. Усі мої книжки – і Тичина, і Максим Рильський, і Євген Плужник, й Іван Бунін, і Василь Діденко... – усі обернулися купою сивого попелу. І я вже більше не втішався високою поезією, сидячи на ослінчику посеред Батькового двору.

Якось у Спільці перебуваючи, я натрапив на повідомлення, позір мій вирізнув, що відбудеться вечір, присвячений 60-річчю Василя Діденка.

І на вказаний день й на означену годину я і спрямувався у Спільку. Людей зібралось чимало. Літератори офіційні середнього та нижчого рівня. Виступали ті, хто знав Василя Діденка. Переважно усі мовці, спогадувачі на дивакуватості поета закцентовувались. Щоправда, певну поблажливість у тім виявляючи.

Петро Засенко відкрив завісу часу у студентські літа. Як 1954 року він уступив до Київського університету. Та й у червоному корпусі було передвересневе радісне зібрання. Сільська, вважай, голота на науку у столицю приїхала. У благоденних уборах своїх. Та з-над

усіх голоштаньків, спраглих науки, виділявся оден. Парубок коренастий, щедро усміхнений, якби сонцем самим осяяний, чубатий, у сорочині зіжмаканій, у штанцях дешевих зіжмаканих також, але із зошитом під рукою. Й виглядом вирізняюваним своїм поманив сей парубок, уродженець полуденних сонячних степів увагу того Петра Засенка. Та й поспитавсь він побратима по Альма-матері сього:

– А зошит, що то за зошит?

У зошиті були, стояли, розташувалися вірші.

Отак відтоді і став перед лицем побратимів своїх Василь Діденко, сонцесяйний, що усмішкою своєю повсякчас випромінював святу простодушність, як ніхто так не випромінював, селянський парубок і поет.

Як вони у гуртожиток в Боярку електричкою їздили, як на літстудії засідали. Й усе дивність випромінював та дивацтва викидав сей міфічний Василь Діденко, що й через десятиліття кожен крок і кожен чин його, і дія скоріш, несподівана, аніж усвідомлювана, вирізнявано світяться. Й інтонації іронічні у спогадувача мимоволі бринять.

Але в кожному кроці, і в дії кожній, і в усій дивакуватості його бриніла, сяяла любов до художнього слова, відданість усюціль поезії. Стопроцентовий обранець поезії. Поза нею Василя Діденка не існувало. Усе інше – одні дивацтва.

Як в університетській стінгазеті намальовали дружнього шаржа, ще й латиною ім'я його написали, дак він стояв довго біля тієї газети та й усіх перехожих запрошував увагу звернуть:

– А подивись он, як «Василь Діденко» латиною написаний...

Се так ніби тішило його, а й з боку, зі сторони подивовувало.

В університеті Василя Діденка уже знали всі. І студентки також. Їм він присвячував свої вірші. Найвродливішим. Але без відповіді. Й се ніби не засмучувало його.

Уже у пізніші часи, у самотні для нього часи, коли постать Василя Діденка стала незамінною і невід'ємною прикметою центральної частини Києва, часто можна було бачити поета із квітами в руці у Хрещатицьким підземним переході. Та й очікував невідомо кого. Півгодини, з годину, може. Аж то ось дівчина, вродливиця струнка цокотить підківками, несеться собі на крилах мрії кудись. А Василь і навперейми навстріч їй крок ступив. Та й квіти уручає. Приголомшена од несподіванки вона:

– А навіщо?

– А це найвродливішій дівчині, – тут же й каже Василь заготовлене.

Вона віднікується все. Але Василь таки спонукує її узяти квіти. І чимдужч оддаляється вона із квітами тими, якби од причепи.

Оце й усе, що було. А все одно ж несеться, напевне, на підківках своїх із несподіваним відчуттям своєї незрівнянності. Що невідь ізвідки і узялася раптом.

Очевидно, і викладачі були поблажливі до Василя Діденка за його неуспіхи у марксистських науках, і ставились, яко до визнаного уже поета, коли оно й сам Максим Тадейович Рильський а уже визнав. Іще в студентські роки Василь Діденко видав поетичну збірку «Зацвітай, калино!» (1957 р.), передмову до якої написав, здається, все той же Максим Рильський.

Із дому в гуртожиток він приїжджав, привозив великого чемойдана. Дерев'яного, либонь. І се було, звучало, як подія. Із степового краю, із Гуляй-Поля він привозив степовий сонячний густий дух. І дух Нестора Махна, хочеться сказати. До нього у Василя завжди було поважне шанобливе ставлення. Це в ті роки, коли Махна визнавали не інакше як анархіста у значенні негативнім.

Іще виступав один професор, доктор фізико-математичних наук. Він разом із Василем у Боярці у гуртожитку в одній кімнаті мешкали. Велике бачиться на відстані. Й на відстані літ також. Тільки тепер збагнув сю істину фізик. У студентські літа Василь привчав його любити слово і рідну мову. Але тоді юний фізик не надавав сьому жодного значення. І тільки тепер збагнув, що в тих дальніх Василевих ревнощах щодо слова були глибокі смисли. І ось уже два роки професор сей у політехнічному інституті читає свої лекції студентам своєю рідною

мовою. І кожного разу згадує Василя Діденка, який він безпомилний був у давніх ревнющах своїх щодо слова рідного.

Й ще розказував професор той, що коли не стало Василя Діденка, то начальник жеку дуже негативно відгукнувся про Діденка, як про жителя київського центру. Але, скажіть, про котрого із поетів котрийсь жеківець сказав би, що він хороший, як пожиалець. Тим більш, про поета-ізгоя.

А як закінчували хлопці університета, як вечір випускний відзначали, то міг бути не обов'язково вечір, а сам ясен день був, то серед випускників-достойників було назване й ім'я Василя Діденка, яко поета. І згадане те було у цілком поважному тоні, принаймні офіційно.

Ще хтось описував у словах, яка вбога квартира була у Василя Діденка. Але стіл вирізнявся серед ріжнорідного вбогого мотлоху. Розкішний письмовий коричневий румунський стіл. За ним писав поет свої вірші. Й тішився тим столом.

Василь Діденко любив слово, кохався у слові цілим своїм єством, од нього виходили, випромінювалися каламбури.

На тім вечорі Станіслав Зінчук згадував, як одного разу позустрілися вони були із Василем Діденком. А саме під тую пору у Зінчука був помер малолітній синок. Василь вислухав таку сумну новину та й питає:

– А як звали твого синка?

– Тарас.

– Ах, то ти ж задушив його...

– Та як так міг я... – подивувався од несподіваного запитання Зінчук.

– А нащо ж ти назвав його Тарасом. Тарас Станіславович. От тобі «СС». Дві приголосних. Він і задихнувся у них... – так і випалив Василь, якби те усе заготовлене у його свідомості було.

А вже другого разу, коли позустрілися вони ізнов десь побіля Арсеналу, то й звернув Василь увагу Зінчукову на написа, що із воріт заводу світився, – «Отдел кадров». Та й аж вигукнув од несподіванки й подивування ніби сильного:

– Прочитай он, що там написано. Отделка дров...

Таку магію містило для Василя слово у найрізніших переливах своїх.

Ще виступала вчителька музики, у якої навчався приведенний синок Діденка. Укінці 1960-х років Василь був порипався у прийми до якої то удовиці, дружини колишньої одного поета і актора, який помер передчасно. Довго, правда, у тих приймах Василь Діденко і не набувся.

Учителька ся музики захоплено розказувала і книжку Діденкову із дарчим написом показувала, як поет ніжно до приведенного сина ставився. Був і синок від Діденка у тієї дружини. Сей також на вечорі кілька слів сказав: «Спасибі татові, що навчив мене української мови».

І голос Василя Діденка у запису лунав. Як він проникливо поетично читав вірші Володимира Сосюри і свої власні. Й мені значущо було бадьорий проникливо поетичний голос людини чуть, якої ось серед живих уже нема. А голос його над нами висне, струменить.

Ще один спогадувач і про таку придибенцію розказував. Також із застійних часів. Як у Спілці день Советської Армії відзначали. Лекцію прочитав покликаний із такої нагоди полковник. Прочитав сей полковник, як звичне, свою лекцію та й питає, як звичне, чи нема, вельмишановне панство, у когось запитання чи напівзапитання хоча б. Тиша мертва серед письменницького загалу залягла. Аж то заворушивсь хтось іззаду. Василь Діденко. Руку підніс. Устав та й запитав: «А от скажіть, вельмишановний лекторе, чого ж воно у світі таке буває. Що Україна ось і член самого ООНу, як вільна держава, а чому армії своєї вона да не має». Крадьки пересміхи по залі пронеслися. А приголомшений лектор і не знав, що казати.

Усе зійшло, списалося на дивакуватість Василя Діденка.

А Валентина Запорожець дивну, якби пригодницьку, історію переповідала. Вона ніби тоді, під тую пору, як се діялось, у Спілці на якійсь технічній посаді перебувала.

Як зайшов у Спілку Василь та стиха порадився із нею, як би то його у Коктебель йому потрапить (се Будинок творчості на півдні), бо дуже закортілося вже. «А й не пробуй, не дадуть тобі путівки», – погамувала Валентина Василеві райдужні мрії. Але не погамувався Василь: «Ану-но зайду я до Збанаги». Юрій Збанацький – се тоді якимсь секретарем Спілки був.

І зайшов Василь до Збанаги. І не дав Збанага Василеві путівки в Коктебель. Але дав йому відрядження у Херсон. І потішив себе Василь сам: «І те добре. Це ж південь уже. І від Херсону до Коктебеля недалеко вже».

Сказалось та й забулося. Та й поїхали, хто мавсь, до свого того Коктебеля. А й Валентина Запорожець також туди поїхала. Путівку мала. Походжає одного разу вона у дворі Будинку творчості у Коктебелі, милується собі полуденним білим світлом. Аж зирк. Хтось то у зіжмаканій сорочці розхристаний біля клумб квітами милується. Діденко Василь. Подивувалася вона сильно. Та й не питається уже, як він із Херсону сюди добувся. А питається уже, де ночує він. «А ось отам. У вирвиську побіля моря. Серед очеретів із очерету постільку собі зробили. Та й удвох із синком Іваном супроти неба зоряного ночуємо. Розкіш яка. А поряд – море. А зорі які тут. Я двадцять п'ять віршів на тім місці написав...».

У Коктебелі тоді якраз перебували московські літератори, поети якісь. Вони й заступилися за Діденка. Зібрали трохи грошей та й викупили йому путівку. Та й поселився Василь із малолітнім синком своїм ув окремім навіть якимсь будиночку, фінським чи що. Та й перебував собі у Коктебелі на законнім якби основанні. Їли вони досхочу, подавали їм доволі.

Зустрічає у дворі біля квітів ізнов Василя Діденка Валентина та й питається його: «А як живеш, Василю?». «А пречудово, – відповів на піднесенні духу. – Розкіш одна. Уявляєш, самі удвох на увесь будиночок. А хочеш гуляй собі. А хочеш, до моря іди. А увечері небо над головою чисте. А зорі які.. А море – поруч... Розкіш одна. Уявляєш собі...».

У залі тоді був присутній, сидів і брат Василя. Такий вайлуватий кремезний степовик. А все на Василя схожий. І говорилося, мовилося тоді, що треба перенести прах Василя у Гуляй Поле, і степовий край має вшанувати свого поета, над степовим краєм витатиме його душа. Ізгадали, що й заповіт відшукався, у якому Василь заповідав поховати його побіля матері.

Іще говорили, що як вивозили прах Василя Діденка на те дальнє замиське кладовище, то водій машини тієї подивувався сильно: «Як же це так виходить на цім світі, що ось цією ж машиною недавно я привозив у Київ прах одного поета Василя Стуса, а тепер ось прах другого поета із Києва вивожу...».

І подумав я. О, земле рідна! Нещасна доля твоя, а іще нещасніша доля твоїх поетів...

ВІКТОР НЕКРАСОВ

Золота осінь 1968 року. Моя тимчасова праця на посаді референта конкурсу закінчилась. Визначено переможців. Третьою премією відзначено і роман одного літератора із не дуже віддаленої периферії. Він незагадно і заявився у видавництві, як тільки отримав моє повідомлення.

Осінній золотий день, що догоряв, згасав, покликав нас із вузького видавничого простору на Пушкінській у ширший міський простір. Щойно вийшли ми із будинку, як стрінувся нам випадком Григир Тютюнник. Міський простір відтак долали спільно. Не зогледілися, як і на розі Хрещатика і вулиці Свердлова, якій тепер повернено історичну назву «Прорізна», опинились. Аж то глядь – навпроти і кафе простеньке дивиться на нас

запрошувально. Як же і не зайти. А тоді там усе було, попоїсти безпретензійно можна було, і випити можна було – вина були, коньяки були.

Усілися ми за столом. Приїжджий літератор замовив що там – коньяк, здається, і пили – з нього починали, ним і завершували. Коли по першій чарці випили, роззирнувся Тютюнник доокруги, на столові кутовому свій погляд зупинивши. Там чоловік невисокий, в літах уже, сидів, і хлопець молодий із ним. Пили вони вино. Григір до них підійшов, говорив щось, а потім до нас повернувся і каже:

– Це Некрасов, Віктор Платонович Некрасов.

Хлопець той кудись ізник скоро. А Григір узяв шанобливо Некрасова запрошувально під руку та й привів до нашого столика.

І коли присів гість, так сталося, що навпроти мене він сидів, призахідне сонце крізь вікно вирізьблювало його лице у виразності зморшок. І завважування моє одразу побігло зрівнювальне. Що Віктор Некрасов із вигляду належав а зовсім до віддаленого від нашого у часі покоління. Старіший набагато себто. А є ж цінності високі понад вік людський, що еднають різні покоління. Розпросторювалося думання моє. А пульсування дивини підносило сутність мою. Невже і насправду перед нами живий автор знаменитої зі школи книги «В окопах Сталінграду», що її нам усі вчителі радили прочитати, як взірць позитивної радянської літератури.

Але зовсім не про книгу «В окопах Сталінграду» ішлося наразі. Ішлося про сучасну українську культуру, у яким дискримінаційним статусі вона нині перебуває. Говорили, слово тримали переважно Григір Тютюнник і Віктор Некрасов. Ми ж, скуті несмілістю, мовчали. Уривки лиш тієї розмови зацікавлено ловила моя свідомість. Про виступи у Бабиному яру, коли й Іван Дзюба виступав, про інші виступи Віктора Некрасова в обороні переслідування діячів української культури. Щось і про Олександра Солженіцина говорив співрозмовник. Либонь, чи не про останню свою зустріч із ним. Як пригадую, то розмова тая відбувалася у звичному для того часу напруженні, в оглядуванні, роззиранні по боках, чи ніхто не підслуховує.

А у якимсь моменті Віктор Некрасов узяв зі столу велике червонобоке яблуко і освітив його у променях призахідного осіннього сонця, що через вікно наскрізною смугою осявало і стола, і глибшу просторінь зали, та й захоплено сказав:

– Подивіться ось, як сонце яблуко осяває...

Я заворожено дивився і на яблуко, і на лице письменника, осяяне осіннім золотом. Скісні сонячні промені вирізьблювали на ньому а найменшу зморщечку, заглибинку кожну. Було видно, як пульсує, переходить обличчям одна із непроминальних миттєвостей – бринить проста радість художнього першовідкриття.

Таким і запам'ятався мені із тієї випадкової стрічі видатний киянин, російський письменник Віктор Некрасов. Тоді ми провели його додому, до знаменитого сірого будинку, що у Пасажі, супроводили до під'їзду. Перед ліфтом він іще покивком руки попрощався із нами, й до домівки спрямувався уже сам.

Потому я іще кілька разів зустрічав Віктора Некрасова на вулиці, побіля Хрещатицьких переходів усе, але підійти, звісно, не наважувався. Останній раз бачив його біля Головної пошти приблизно за тиждень до його від'їзду у Париж. Відтоді Київ уже не міг бачити російського письменника Віктора Некрасова. Здається, це був 1974-ий рік. Але уже після вивезення із Росії Олександра Солженіцина.

Якось у Публічній бібліотеці заради цікавості я став переглядати каталоги, але на жодну згадку про Віктора Некрасова не натрапив. Усе було ретельно вилучене. Навіть ім'я Івана Світличного десь зустрічав я тоді серед каталогів чи колишніх журнальних публікацій, але імені Віктора Некрасова – ніде. Так ретельно у цім випадку попрацювали бібліографи.

Аж то через кілька років потому одного літнього дня був зайшов я у Рівному до букіністичного магазину. Й одразу серед інших книжок вирізнув погляд мій один ізжовклий уже зошит роману-газети за 1947-ий рік. «Віктор Некрасов. В окопах Сталинграда». Але

тільки друга частина. Її ціна неймовірно низька – усього 20 копійок. Я одразу ж і сказав, що беру цю книжку, не випускаючи її уже із рук, поки що буде. Але одна жінка-продавець узяла ізжовклого зошита із моїх рук, очевидно, запримітивши у моїй рішучості щось підозріле, да й спрямувалась за двері углибінь магазину. На консультацію чи що. Хвилин десять довелось мені чекати, заки жінка повернулася і віддала мені вибраний зошит славнозвісного роману-газети за 20 копійок, а й слова зайвого при тім не зронивши.

Перебуваючи улітку на хуторі у родиннім осідку і при Батькові іще й після смерті Батька, я мав звичку прокидатися дуже рано й у тиші хутора ловити на хвилях транзистора новини зі світу, переважно із-за пагорба, з того берега. І часто натрапляв на голос Віктора Некрасова, і кожного разу єство моє переймалося радісним зворушенням, що і я цю людину бачив у житті. Пригадую його останні виступи по радіо уже на зорі перебудови, як він коментував у барвах іронічних численні постанови партії та уряду, згадував про свої стрічі з Олександром Твардовським. Слухати Віктора Некрасова було завжди мені цікаво. Й іще о тім бігло розмишляння моє, яке ж це і на правду могутнє наукове відкриття, що слово мовлене десь у далекім світі, а ти ловиш його вухом своїм на самотнім Батьковім хуторі.

Аж то одного ранку донеслося зі світа до слуху мойого: «Вчера в Париже скончался русский писатель Виктор Некрасов». Я тут же устав і перехрестився. Одразу ізнов пригадалася ота випадкова київська стріча. Після сліз зворушення болем пройнялося серце моє. Що світ неухильно втрачає чесних людей, які неповторювані і незамінні у суті своїй. А він був чесною людиною. І я бачив його за життя.

А якось уже цієї зими було. Як білого морозяного недільного дня прогулювався я на пагорбі побіля Історичного музею у центрі Києва. І якийсь чоловік також прогулювався тут. Та й випадком зважилися ми на слово, стали говорити. А на те і мову людині дано, живого язика, щоби одне з одним спілкуватись да говорити. І милувалися ми обоє схилами на Гончарі, на Кожум'яки і на Поділ, перейняті спільним настроєм заворожіння. А потому указав я чоловікові на дім, у якому народився Віктор Некрасов. І став говорити той чоловік довірливо у сильнім зворушенні:

– Я не тутешній. Я із Ростова. Маю там дім і яхту на Дону. Але у Києві живе мій старший брат. Я щороку приїжджаю сюди до нього. І коли довго не буваю тут, то сильно тужу за Києвом. А як же Віктору Некрасову, який більшу половину свого життя провів у Києві, було звикати до Парижу, нехай і в розкошах перебував він там. А помирати як...

Й уже старіючі повіки чоловіка зволожилися раптово. А на білий-білий сніг упала велика прозора сльоза.

* * *

Але і тепер як часто, коли у старінні й консервативності серця свого я знемагаю, опереможений сучасними ритмами життя, і у холодному наближеному подиху напроглядуваної прірви цілковито майже розчиняється сутність моя, то завертаю, іду під арку між будинками 13-им і 15-им на Хрещатику, до так званого Пасажу. Й антична ідея культу місця біжить у мою свідомість із простору. Хоча усюдипроникна бездушність, як символ доби, не помилувала і цього благословенного закутку. Перші поверхи будинків уже реконструйовано на дешевий євроманір. Різнокольорове освітлення нагадує, що тут ось ресторації «Вечірній Київ», ось «Аполлон», ось магазинчики супермодні із назвами все заграничними. Ніби у цьому тільки і полягає цінність означеного місця. Щоправда, якимсь дивом уціліла допоки Бібліотека ім. В. Г. Короленка для дітей Старокиївського району. Крізь щільно упарковані іномарки на тротуарах, що, до речі, є типовою картиною сучасного Києва, не пройти. Але все-таки пробираюсь крізь щілини до заповітних стін, де скромні, затінені, як щось зовсім неістотне, дошки й написи нагадують, що ось тут жив Михайло Гришко, ось тут – Борис Гмиря. А трохи вище і знайомий під'їзд, барельєф і напис: «Виктор Платонович Некрасов жил и работал в этом доме с 1950 по 1974 год».

І ти завважуєш, майже фізично відчутно, як крізь згустки бездушності струменять, пробиваються сили могутніші і випростовують твою знесилену душу життєдайно. Й антична ідея культу місця у сутності твоєї набуває нових смислів. Що тут залишили вони свої сліди.

січень 2002 р.

БОРИС МОЗОЛЕВСЬКИЙ

Коли у кінці шістдесятих років я тимчасово був прилаштований референтом конкурсу у видавництві «Молодь», то великі стоси рукописів довелося мені перечитати. Аж стомлювався у початку. Бо ж читання одноманітне усе. Ані тобі яскравих художніх образів, ані високих ідей. Під означення «графоманія» підпадало читиво сеє.

Але ось потрапив у мої руки невеликий за обсягом рукопис – менше вісімдесяти сторінок. Повість «Дума про степ». Як прилип до нього позір мій, так із останньої тільки сторінки й ізійшов. Поетичне густе плетиво яке суцільне. І відзначив я в усвідомлюванні своїм: «А що я знаю про український степ». Да раптом нічого. В повісті ж звучить первісно ніжне зачудування степом. Розкіш одна. Як нагадування у чім-то Юрія Яновського, або ж зачудування опівнічними нашими краями в Олександра Довженка.

Цікаво знати, хто ж автор цієї «Думи про степ». Заінтриговано пульсувало зацікавлення моє. Та ім'я допоки сховане у спеціальнім конверті. Закодоване. Але я уже готую подання на відзначення цього рукопису першою премією. Журі схилило цю ідею на другу премію. Тоді й відкрили конверта. І засвітилося ім'я автора. Це був Борис Мозолєвський.

А по котромусь дневі, як звістка о тім рознеслася, у видавництво зайшов і підступився до мене середнього зросту русявий молодий чоловік. Да й назвався Борисом Мозолєвським. Так ми познайомилися. Видався мені майбутній видатний археолог несмілим. Неговіркий, стриманий у слові. Але в постаті, і на лиці, і в сконцентрованім погляді вагота переживань покладена і світиться, прозирає.

Видавництво «Молодь» тоді містилося, розташовувалося на горішньому поверсі п'ятиповерхового будинку по вулиці Пушкінській. Навпроти у добротному високому давньому будинку був готель «Україна», а унизу, на першому поверсі ще й ресторан під тією ж назвою. Такий затишний дуже ресторан. І для простолюду інколи ресторанна трапеза була досяжною.

Як вийшли ми на вулицю, то й до ресторану спрямувались. Недалечко ж. Тільки вулицю перейти. Запросив Борис Мозолєвський. Премію відзначити. Вона становила 500 карбованців. Під ту пору це були гроші не сказати б, що великі, але гроші добрі.

Сидимо. Чарку уже випили. Звесеління огортає ізсередини, хвилями легкими ціле ество пронизуючи. А перед тобою на столі – смакота одна. І борщ український наваристий, і салат, і холодні закуски. Й усе, усе. Аби-но кендюх витримував. Як правду казати, то у новітнім часі, у новій історії отака смакота мені й не наснилась ніколи.

Дивно. Але у залі людей нема. Оно ми удвох. Призахідне сонце крізь широке вікно осіннім золотом осяває лице Бориса Мозолєвського, аж молоді зморщечки довкола віч проступають виразно. А й утома передчасна поміж зморшками пульсує.

Мовчимо. Поодинокі неутральні лиш слова зронюємо в періодах. Схоже, несмілість сковує нас. Я не знаю, хто є він, а він не знає, хто я є. Слово ж не горобець, випурхне – не впіймаєш. Ті ж, хто стежать за нами, уже моментально упіймали його, да й донесли, куди треба. Я не знав тоді іще, що Борис Мозолєвський перебуває під наглядом і в гонінні. А й і йому невідоме стояло, що я також гоніння уже переживаю. Але все одно настрої довіри звільна тихо струменить ув осінніх жовтих променях поміж нами.

Запрошувач до обіду і розраховується за нього. Плата за цю розкіш – десять карбованців. І те запам'яталося мені. Подякували один одному.

На перехресті вулиць ми і розійшлися. Я ще оглянувся. У загусаючій стемнінній міській його невисока приземкувата постать упевнює твердо віддалялася.

То була єдина моя стріча із Борисом Мозолевським. Поетом і археологом.

А й і в передбачення тоді не йшло, не засновувалось, що мене, спливе кілька років, й ім'я це звучатиме у світі, бо із ним поєднуюватиметься найзначніша археологічна знахідка століття – золота Пектораль.

Упродовж десятиліть доходили до мого слуху вістки про Бориса Мозолевського. Спершу вістка найзначніша. Що самий секретар цека компартії України Петро Шелест визначив археологові довічну пенсію – сто двадцять карбованців місячно. Уже з інших джерел долітали чутки, що тепер гоніння на Бориса Мозолевського влекшеним стало, не сказати б, що зовсім припинилось, відпало. І що епізодично виходять книги його поезій.

Уже у новітній час про видатного археолога і поета усе частіше можна було почути, дізнатись із радіо і газет. Одного разу я був заслухався радійним переповіданням про момент осяйний. Коли із товщі землі, із надр степу засвітилася золотом Пектораль. У зворушенні сильним не розгубився археолог. Надійно укритий її, щоб не відібрали, і негайно повіз в опівнічне велике місто да й передав знахідку в руки тих органів, які і переслідували його.

І кожного разу, слухаючи тієї переповідання або читаючи вірші Бориса Мозолевського, біжать на спомин, ізгадуються оті дві стрічі. Перша – із рукописом повісті «Дума про степ». Друга – із автором повісті.

17–18 лютого 2010 р.

ІЗ БІБЛІОТЕКИ ПЕТРА БІЛИННИКА

Яких тільки несподіваних з'яв і видовищ не доводилося спостерігати у головнім Хрещатицькім підземнім переході і побіля нього ув останнє десятиліття. Тут вусань, парубок ідеальної статури якомсь виспівував виразно у журливім бринінні чистого голосу: «Журяться, тужать сини України, що так марно минають літа». Тут і притичина із нардепом Степаном Хмарою сталась, що її відлуння протягом місяців по всій Україні розносилося. Тут навдивовижу гармонійно склеєний ансамбль клясичні мельодії часто виграє. І неодмінно завжди повторюється вальс до кінофільму «Заметіль». Що слухаючи його, завжди згадуєш, як сказав хтось: якби Георгій Свиридов створив тільки один твір, оцей вальс, то й тоді zostався б у нашій пам'яті великим композитором. Тут ізнов якомсь забачив я, як батько оден, схоже, вигравав на гармошці, а маленька дівчинка співала найрізніші, зовсім «дорослі» пісні. Приходили вони сюди упродовж років, і на моїх очах маленька дівчинка стала дівчиною-підлітком. А пісні – ізнов ті ж самі. Тут, у підземнім Хрещатицькім переході, слухав я гру віртуоза кнопкового акордеону Ігоря Завадського. Й чудувався, на що спроможні руки віртуоза, щоби із мертвого інструмента таку могутню силу життя являть. І осяйне лице майстра клало і у мою душу благісне випромінювання. А потому прочитав у газеті якомсь, що віртуоз сей виграє на гулицях Парижу, де й одружився ніби... Сюди жебраки і каліки свою долю виносили, що як дивишся на них, то наче сучасна книга народного буття перед тобою розгортається.

А одного похмурого осіннього дня, коли виходив я із Хрещатицького переходу, на метро у Гідропарк простуючи, то й запрошувальне почув:

– Книги... Книги укупить із бібліотеки видатного співака... Книги...

Старенька бабуся стояла біля порозкладуваних на мурові книжок. Я став розглядувати. А усе тут було. І голубенький у томах європейський класик, Стендаль, здається, і окремі томи літератури світової, російської, української, і книги із музики, й ще якісь специфічні видання. І брошури невеличкі поживтілі...

Власне не так книги зацікавили мене, як ім'я цього видатного співака. І я поспитався:

– А хто той видатний співак, що із його бібліотеки ви книги продаєте?

Бабусине лице випростується у дитинній довірливій усмішці (ах, яке лагідне заспокоювання завжди покладає у наше серце сяєво дитинної посмішки дуже старої людини):

- Петро Білинник. Знаєте такого? То рідний мій брат.
- А хто ж його не знає. Але чи ще живий?
- А нема, котку. Уже помер. Недавно, але уже помер...

Із пам'яті моєї одразу ж і побігло, вигулькнуло навдивовижу виразне. Що ніби тільки учора теє було, а не кілька років тому сталося, відбувалося.

Як поштою надійшло мені запрошення приблизно ось такого змісту: «Від імені Уряду України раді вітати вас на зустрічі ветеранів українського мистецтва, яка відбудеться в Національній опері...». Тоді то, а тогді от.

Іще одне таке запрошення уручили мені у Спілці і якісь купони, що прирівнювалися до мого місячного пенсіону. Й подивувався я сильно від несподіванки. А звідки честь така? Хто то мене міг завважити і за віщо? На Спілку не схоже у скептичній її ставленні до мене. Й іще подивувався я: життя як не було, і про що мріялося – не збулося, а уже і ветеран.

А коли день означений настав, то я і причепурився в убогі обладунки свої, да й пішов, порипався до Національної опери. По дорозі іще про Віру Маренинку подумав. Як її Галя поштарка ні з сього, ні з того на весілля покликкала. Прийшла Маренинка на весілля да й каже: «Якщо ви мене насміх покликкали, то я і прийшла насміх, але якщо ви мене і на правду покликкали, то я і прийшла на правду».

А в опері, як в опері. Народу – не розминуться. Але співаки, актори усе, лицедії усе. А нашого брата, літератора – одиниці. Вони із лица у моїм проглядуванні вирізнялися б. Хіба, може, не знаю усіх в лице. Але котрі знайомі, сі одразу з лица впізнавані і засвітилися б.

Й ізнов подивувався я: ізвідки честь для мене у таким рідкім вирізнюванні. І здогад побіг, що це міг зробити Іван Дзюба, він тоді міністром культури був. Навряд чи хтось із Спілки, де до мене і по сей день ставлення прохолодно скептичне, хоча і змінюється керівництво.

Річ то в тім іще, що після формальних урочистостей (були присутні президент і члени уряду) тут можна було поласувати пиріжками із капустою, запиваючи солодкою кольоровою водою на вибір, із'їсти велике червонобоке яблуко (а вже весна розвеснювалася) чи оранжевого апельсина. Можна було, якби торбинка, і з собою щось із того прихопити. Як і робили переважно декотрі жінки. Але мені того робить не подобало. Бо вони усі заслужені да народні, а я хто. І чого сюди затесався.

Але знову ж таки не у тім тільки річ, й не у тім причина. Як урочиста частина згорнулася, то й концерт маленький розгорнувся. Ось о тім тільки нагадали, а ти вже усім еством своїм в очікуванні несподіванки за активізувався. І свято сходить на душу твою. Аж ось маленький чоловік, як з'ява, як згусток цільності однієї, на сцену виходить бадьоро. І голос його у співові звучить, бринить як молодод і бадьористо. Аж не віриться, що чоловік оцей уже дев'яностолітній. Петро Білинник. Як несподівана з'ява. І яке високе свято кладеться у твою душу і від пісні, і від голосу, і від самої присутності чоловіка цього. Співака. Що ось бачиш його. Одразу і згадалося: подібне враження ти переживав у кінці п'ятдесятих років у Львівському зеленому театрі. Як на сцені із-за лаштунків несподівано вибіг, викотивсь, як клубочок, вертлявий співак. Рашид Бейбутов.

Ось так випадком з'явився да й станув перед зором моїм портрет співака Петра Білинника. А уже потому я вичитував у якійсь газеті, либонь, у «Вечірньому Києві» його долю, що була нелегкою, позначена немилістю й переслідуваннями.

І ось нова стріча. Лице бабусі у знакових рисах своїх подібне, схоже на лице співака, як відбилось воно у моїм уявлюванні. Ота мила дитинна посмішка ізнов дуже старої людини. І сестрі також уже біля дев'яности. Розпитую. Усе ж цікаво знати. Медсестрою ніби ціле життя працювала. А тепер у Пасажі, у братовім помешканні доживає віку. У домі вирізнявано престижним, де біля під'їздів дошки меморіальні рясніють. Але яке доживання –

кожному відоме. Пенсія як пенсія. Мізерія. От і надумала книжки із братової бібліотеки винести. Може, спокуситься хто. Задешево.

– Книги... Книги із бібліотеки видатного співака...

Але не спокушається ніхто. Усі обминають, проходять мимо, простують у глибині власного і загального збайдужіння.

Затим я розпитую про сусідів із Пасажу. А вона усе знає, і про Віктора Некрасова, і про наслідників співака Гришка, і про усіх інших. Да й в деталях розповідає про їхній побит. Ніби хтось розповідає про побит односельців у вирізняванім сільським закутку. І її переповідання се, як звичне спостереження. А для мене цікаво.

Да й ізнов:

– Книги... Книги із бібліотеки видатного співака...

А жеби одна душа зреагувала.

Затим і я віддаляюсь.

Потому іще кілька разів бачив у цьому місці сестру співака зі своїми книгами.

– Книги... Книги із бібліотеки видатного співака...

А як привіталися ми, то й пожалілася:

– Жеби хто одну укупив. Як зав'язано...

По якимсь часі, як зима минула, я більше не бачив у цьому місці сестри видатного співака із своїми порозкладуваними на мурові книгами.

Але й тепер кожного разу, коли простую через Хрещатицький підземний перехід, зав'язується і бринить у моїм естві очікування несподіванки. Що ось зараз вийду із підземелля і забачу обличчя дуже старої людини із дитинною посмішкою. І тільки провина переходить через сутність мою. А чому ж я тоді не зібрався у вбогості своїй да не укупив хоч одну книгу із бібліотеки видатного співака.

Але чи не отак воно завжди обертається. Що справжню ціну кожної вирізняваної суті ми складаємо тоді, як втрачаємо її.

січень 2002 р.

ПРО ОЛЬГУ КОБИЛЯНСЬКУ

Михайло Шмушкевич брав участь у поході в наш край восени 1939 року, у так званому визволенні західного краю. А також в поході у Буковину він брав участь. Михайло Шмушкевич ніби і кореспондентом якоїсь дитячої газети був, типу «Юный ленинец». Так от, коли вступили червоні у Чернівці, то треба було одразу ж і до Ольги Кобилянської завітати. Вона мешкала у приватному будиночку в центрі міста. Той будиночок ніби Радянська Україна допомгла їй укупити. Вона й пенсію письменниці поклала. І от розвідка, казав Шмушкевич донесла, що ніби Ольгу Кобилянську хочуть вивезти німці. Тут же до дому спорядили червоних бійців, розвідників, очевидно. І танк до будиночка під'їхав. Це щоб німців відлякувать дулом своїм. Там і Шмушкевич був. Яка то машина і поїхала була із двору. Може, то німці за Ольгою Кобилянською приїжджали, але також побачивши, ізлякалися та й дременули собі, п'ятами накивали. Так воно було чи не так, – хто тепер зна? Вивезти Ольгу Кобилянську хотіли, а мо' й бажання своє бабця нагадала. Шмушкевич казав, що щось то в роду Ольги Кобилянської було німецьке. По якійсь то лінії. Я казав, що в творчості її дух німецької класики присутній.

Із того, що про вивезення Ольги Кобилянської червона розвідка дізналася, висновувати можна, що та розвідка повсякчас коло неї близенько працювала.

І от червоні вояки зайшли у дім нашої видатної письменниці. Ах, жорстокий віку наш! Це ж треба так, щоб від молодості до глибокої старості був у нас художній талант під пильним оком автомата. Й дотепер.

Як розповідав мені Шмушкевич, це була вже старенька бабуся. Сиділа у кріслі-качалці. Й вікно відчинене перед нею було. Там ще прислуга якась. Секретар письменниці, Ольга Кобилянська мала проблему зору. Руки в неї трусилась. Писать уже вона тоді не писала. Не могла. Шмушкевич для дитячої газети написав від неї, за неї звернення до радянських дітей та й удруге поніс на підпис. Вона ніби прочитала його. А потім попросила ручку. Й виправила. Там, де було написано «Дорогие ребята», на «Дорогі голуб'ята». Її виправлення і пішло в газету. Чогось більше про письменницю Шмушкевич мені і не розповідав. Може, вже й сам не пам'ятав. За давністю літ.

Але він іще розповів про своє входження в один єврейський дім. Там на підлозі від піаніно знаки, вчавини zostались. І він сказав тоді євреєві-хазяїну:

– А навіщо ви піаніно сховали.

Й марку піаніно назвав. І це сильно подивувало господаря. І він проникнувся, а мусив був, до червоного бійця довірою. Й показав йому маленький радіоприймач, на той час!, який ловив і Лондон, і Париж, і Москву.

Гай-гай, усе переходить, улягається в стопи історії, і тільки пам'ять має дивовижну властивість зберігати відбитки знакових миттєвостей.

ПРО ВОЛОДИМИРА СОСЮРУ

Спогади Михайла Шмушкевича про Володимира Сосюру були теплі, цікаві й колоритні. А вони ж і приятелювали, і поет називав Шмушкевича лагідно «Мишком».

Був якийсь то ювілей поета. Газета «Радянська Україна» замовила йому написати вірша. Звісно, про партію, чи про Батьківщину щось там – про Країну Рад. Іще зі шкільних літ я пам'ятаю ті публікації в газетах.

Сосюра сам прийшов у редакцію і сказав, що вірша він напише тут же негайно, але з однією умовою. Щоби йому тут же і гроші виплатили, бо унизу його ждуть хлопці. Йому обіцяли. Поет сів десь то у кабінеті й тут же написав вірша, що його визнали чудовим. Гроші йому виписали. Гонорар добрий. Але як його одержать. Директорові видавництва Ямпольському від Сосюриної дружини був наданий суворий наказ не виплачувати йому грошей персонально. Не раз уже директорів від неї перепало.

І от стоїть поет із папірцем у руці перед дверима директора і труситься. Зайти боїться, що грошей не дасть. Аж тут і Шмушкевич випадком іде.

– О, Мишко! – зраділо охляло вигукнув Сосюра.

І став свою біду розказувать. Боїться, що Ямпольський грошей не дасть, а там же хлопці ждуть. І став молити поет Шмушкевича, щоби той до директора зайшов да гроші виклопотав. Шмушкевич таки зайшов і упросив директора. Ювілей же, мовляв, і хлопці надворі ждуть. Зрадній Сосюра розцілував його, директора, і чимдужч спрямувався на вулицю.

З вуст Михайла Шмушкевича і отакий світлий спогад прозвучав.

Якось то їхав Шмушкевич потягом на Донбас. Може, 50-і то іще бідні роки були, коли цукерки силу мали. Шепіт по вагону пронісся: «Один дивак, якийсь чоловік, ходить і цукерки роздає дітям». Ось уже і проти його, Шмушкевичевого, купе чуть. Зрівнявся. Аж то Володька Сосюра, і справді дітям, які у вагоні є де, цукерки роздає.

В Ірпені мені ще Олекса Новицький також дещо про наших славетних розповідав. Про Григорія Косинку, наприклад. У нього спогад про новеліста надрукований був. Показував мені.

А про Володимира Сосюру Новицький таке розповідав. Якось то улітку, до війни це ще було, ішов він, Олекса Новицький, вулицею Воровського. Там психіатрична клініка була. Здогадуватись треба, що тепер там Інститут травматології. Аж коло тину Сосюра стоїть у смугастій в'язничній лікарняній одежі. Та й каже Новицькому, просить, щоби він приніс йому штани та ще якусь одежу. То він би перебрався та й дременув ізвідси, бо дуже вже йому тут остогидло в психіатричній неволі. Новицький так і зробив. Таким от чином поет Володька Сосюра на волю вибрався, а потім дякував своєму рятівникові.

Олекса Новицький ще розповідав мені про Максима Рильського, як він в Ірпені перебував, про Андрія Малишка. До цього завжди багато молодих поетів приходило.

А він он на другому поверсі був, перебував якраз. На балкон до них виходив та й казав їм: «Зачекайте, хлопці, я ще кілька віршів напишу». Так швидко він писав.

– Це були зовсім інші люди... Це люди ніжної душі були... – висновуванням завершував свої спогади Олекса Новицький.

У пам'яті стоїть те засніжене Різдво 1965 року. Із далекосхідних мандрів я повертався на хутір крізь густу віхолу, крізь шпарку в лице заметіль. Нога сама угадувала спрямування до Батькової хати.

А й на хутір серед білих снігів дісталася, добулася, діткнулася мого серця сумна вістка. Помер поет Володимир Сосюра. Хтось сріберною стежкою приніс. Із газетою.

Це потому і аж потому прочитаю я виступ Андрія Малишка над могилою Володимира Сосюри:

«Холодно тобі зараз, поете, і сніг над тобою іде дуже холодний. Над твоєю труною у цей зимовий холодний день ми клянємось, що будемо любити свою мову, свій народ, свої звичаї так, як ти заповів у своєму вірші «Любіть Україну»:

Любіть Україну у сні й наяву,
Вишневу свою Україну,
Красу її вічно живу і нову
І мову її солов'їну.

І хай тупість кретинів і невігласів, прелатів і єзуїтів, яка вкоротила твоє життя після написання цього вірша, зів'ядає над могилою великого українського поета. Пробач, що ми не покрили тебе славною козацькою китайкою по нашому звичаю і не поклали на твоє серце червоної калини – ти так те любив. Та червона калина твоєї України червонітиме в твоєму серці і в твоєму слові. Комусь, може, набридли ці символи нашої вічної свободи і гіркоти, а для нас вони зацвітатимуть вічно – від молодих і до старих – з покоління в покоління. Ми б хотіли поховати тебе, як годиться великому співцеві, і понести тебе на своїх плечах по всьому Хрещатику, по всій нашій землі... що ж, кажуть, – не можна. А як жаль, що і в цьому ми схиляємось до циркулярів, а не до вікових традицій нашого народу. Ну що ж, тоді ми, невдячні сини твої, понесемо тебе на своїх раменах у вічність...».

І зворушення поклалось на моє серце. І розмисли потекли про долю українського поета. І забриніли у підсвідомості ще непрочитані вірші:

Кати на струни наші жили
Тягли із рук, як сон, блідих.
А з нас співців собі зробили,
Щоб грали їм на струнах тих.

А затим уже і міркування Євгена Сверстюка вчитуватиму:

«Нині треба називати речі своїми іменами. Володимир Сосюра, як і Олександр Довженко, і інші їхні сучасники, були полоненими більшовицького режиму, якого не любили, якого боялися. Але все життя робили спроби втечі з полону. Коли набиралися духу і відваги, слово їхнє ставало зухвало вільним. І тоді починали говорити своїм голосом...».

Завжди, як читаю або слухаю я вірші Володимира Сосюри, то миттєвість і з власного пережитого наближається, повстає зі стіп злежаности пам'яті. Коли відвезли мене у сумнозвісний дім на благословенному пагорбі, то кремезний літній санітар узяв мене за плече да й повів коридором праворуч. Ми зайшли у невелику похмуру палату. Санітар зупинився, станув і звернув мою увагу, надаючи своїм словом виокремленої значимості:

– Ось у цій палаті перебував, на отому он ліжкові лежав Володимир Сосюра...

21–22 лютого 2010 р.

ПРО ВАСИЛЯ СИМОНЕНКА

Світ який – мереживо казкове!

А за всякої пори року біжить із пам'яті і бринить у моїм серці життєствердно бадьоро цей рядок поета. Як на хуторі, так і в місті. У пору швидкоплинної цвітучої весни, а чи в тихім золотім осіннім згасанні, або ж в срібlistім сяяні снігів.

Серед тих, чиї постаті завжди манливі у моїй свідомості і що їх міг би зустрінути (бо були вони майже моїми ровесниками), але доля не ошчасливила мене бачити їх, – усамперед вирізняється Василь Симоненко, цей вічно молодий наш клясик.

На котрійсь хвилі отакої манливості я і зателефонував ізнов панові Євгену Сверстюку:

– А чи Ви, пане Євгене, зустрічалися із Василем Симоненком?

– І не один раз, – почув у відповідь. – Він же моїм другом був.

– О! То це дуже цікаво. Бо ж така приваблива у моїм проглядуванні ця постать. А всевладний час змиває її риси... – кажу.

І пан Євген Сверстюк продовжував:

– Ішов якимось до Академічної бібліотеки. Аж то іззаду наздогнав мене один молодий чоловік да й питається:

«Ви будете Євген Сверстюк». «Я», – кажу. А він: «А я Василь Симоненко». Це ім'я уже було відоме мені. Звісно, тоді я не пішов у бібліотеку, а спрямувались ми до Івана Світличного.

– А на вигляд який же він був?

– Ну, як сказати. Простий у спілкуванні. Смаглявий з лиця. Голос не артистичний, але виразний.

По павзі:

– А потому ми зустрічалися уже часто. Кожного разу, коли приїжджав він до Києва, а й коли я у Черкасах бував.

– А квартира ж яка у них була?

– Та яка квартира, двокімнатна маленька...

– А книжок багато було?

– Книжки якісь були. Але щоби сказати, що багато, то ні Як ото у збирачів книг буває, то ні...

Ще затим пан Євген розмірковував про творчість поета розважливо, висновувально. Що з'явилася, запульсувала ця висока поезія на хвилях, унаслідок якогось великого закохання.

Співрозмовець мій ізгадав також про жінку-цензора у Черкасах, яка симпатизувала поетові. І підписувала до друку ті вірші, які тоді ніде не засвітилися б. Але як уже вони засвітилися в Черкасах, то і в Києві їх потому друкували.

Тая жінка – цензор відвідувала Симоненка і в лікарні, коли вже був поет смертельно хворий. Важко щось сказати про інцидент у міліції. Адже коли щось таке замишляється, то виконується це дуже акуратно, що завжди кінці спрямовані у воду.

– Пам'ятаю,– продовжував, спогадуючи, пан Євген.– Приїхав був Василь до Києва, як уже тяжко хворий був, здавати якісь аналізи. Зустрілись ми, а він і каже: «Чи не можна, Євгене, у Вас переночувати?». «Воно то можна,– кажу я.– Але умови ось які». Я винаймав тоді кімнатку (вісім квадратних метрів) на Старонаводницькій. І було нас троє, крім мене, ще дружина і мала дитина. Але і для Василя місце знайшлося.

Уранці я роблю зарядку із гантелями. Василь дивиться так печально і каже: «А я вже не можу». Такий недужий був.

– Але творчість поета мала добрих читачів,– каже наостанку пан Євген.

Якось мені Степан Колесник і таку історію переповідав. А він знав Поета зі студентських іще літ. Вони училися в Університеті на одному факультеті.

Як уже по закінченню навчання Степан працював у редакції газети «Радянська Україна», то у Київ приїхали діячі культури із Канади. Супроводжувати делегацію до Канева визначили Степана Колесника. Приїхали вони до Тарасової могили рано – роса іще не спала. Вийшли вони із машини, ступили, станули на благословенну землю. Аж глядь Степан. Недалечко Василь Симоненко стоїть. У руках туплі тримає. Ноги босі, заросений увесь. Позоставив на хвилину гостей супровідник і до побратима підступає: «А чого ти, Василю, тут так рано?». «Пішки від Черкас ішов»,– відповів Поет.

І стоїть тепер загадка передо мною. Що ж то за поклик заставив Василя Симоненка крізь ніч іти пішки на Тарасову гору. Нез'ясовний і незбагнений мотив.

Свідчення, згадки людей, які знали видатну особистість, завжди викликають, будять у нас живе зацікавлення. Хоча з-поміж тих спогадів інколи і неймовірно доводиться зустрічати. Зовсім недавно в одній газеті я вичитав. Що Василь Симоненко закінчив університет з червоним дипломом і одержав пропозицію працювати кореспондентом у Франції, але через сімейні обставини змушений був поїхати в Черкаси. Але кого би я про те не запитував, усі тільки плечима знизували: «А будь такого не могло. Щоби у Францію кореспондентом тоді їхати, це треба з органами було співпрацювати. Василь же не з тих...».

У тій же газеті ще й дивовижніше одного спогадувача вичитав. Ніби Василь Симоненко на початку 60-х років написав вірша про Микиту Хрущова, що був тоді і надрукований. Потім Симоненка викликали в Москву до Хрущова. Ще й ніби мати Василева переповідала спогадувачеві отаку розмову між Хрущовим і Поетом.

«– Що оце ти пишеш? Таких, як ти, писак у мене багато.

– Хоч у вас таких і багато, але я, їй-Богу один,– відповів Василь».

Затим спогадувач висновує, що інцидент Василя Симоненка з міліцією – то справа рук Микити Сергійовича Хрущова.

І знову кого я тільки про те не розпитував – усі тільки подивовувались од цих наївних розсудань.

Ще інші спогадувачі подетально описують, як поміж ними і Василь Симоненко ходив, і в одній гуртожицькій кімнаті вони мешкали, але усе себе наперед виставляючи. Та хотілося б почути і прочитати те, чого не сказали отакі свідкувачі: «І ми були тоді разом із ним. Але не здогадувались, що серед нас ходить великий Поет».

Ах, це завжди запізніле усвідомлення.

19–20 липня 2010 р.

ЗАГЛИБЛЕНА У СВІЙ СВІТ

З прогулянки увечері повертався. А позір мій на рекляму упав, поклався, за рекляму зачепився. Що у Музеї декоративного мистецтва виставку творів Марії Приймаченко організовано. Й думка мимовільно потекла. А я ж то був і її сучасником, а й вона ж то була моєю сучасницею. Тобто в однім і тім же часі певну життєву смугу ми переходили. Та привід і нагода утекли, щоби забачитися було. Й жалем нерозрадним ізнов зайнялося серце моє. Як багато видатних око моє могло забачити і вухо моє слово їхнє почути. Але от не судилося.

І якраз під цю пору потрапив, натрапив над очі мої вірш Євгена Сверстюка про Марію Приймаченко, із якого думка моя висновувала, що пан Євген то ймовірно бував у гостях у славетної мисткині.

Незагаймо я і зателефонував панові Євгенові:

– А що Ви можете мені сказати про художницю, коли у неї в селі бували?

– Це уже після таборів, у вісімдесятих роках сталося, відбулося, коли ми до того поліського села їздили, – розважливо спогадує пан Євген.

– Її хатина, здається, десь перед лісом чи й у лісі стояла? – допитуюсь.

– А так, ніби на краю села, під лісом...

– Вона ж тоді уже в поважних літах перебувала. А який вигляд мала? – ізнов цікавлюсь.

– Вигляд мала звичайної, простої селянської жінки. Хоча ніби відсторонена була од цього світу. Схоже, помітно виразно, що у своєму внутрішньому художньому світі перебувала.

Внутрішнє самодостатнє буття душі мистця. Подумав я.

Запитальне ж моє розросталося:

– А чи місцева влада тоді не зачіпала її, а мо' й сприяла їй?

– Схоже, що не утискувала місцева влада цю родину. Бачите, Марія Приймаченко тоді уже на офіційному рівні була визнана у світі. Там у дворі син хазяйнував. Вони і коня мали. А в ті часи простому селянинові коня утримувати суворо заборонялось. Але і мисткиня до влади ставилась, схоже, стримано, толерантно. Бо коли я щось такеє був віддалено сказав, то подивилася художниця якось так, ніби схилиючи мене до мовчання, – роз'яснює співрозмовець.

– А може, то була звична застережлива поведінка офіційно визнаного мистця у тоталітарній системі, – кажу я.

— Мабуть, – відповідає Євген.

лютий 2010 р.

ВИСОКОРОСЛИЙ СИВИЙ БІЛОРУС

Умер Олександр Солженіцин. Відходять старі літератори. І відчуття невідворотного пульсує поглиблювано. Що і ти уже старий. Ізнов Гемінгуєве бринить. По кому подзвін.

Зовсім недавно я тяжко переживав смерть Чингіза Айтматова. А ще раніше, кілька років тому, болем і відчуттям утрати й осиротілості діткнулась мого серця звістка про відхід у вічність Василя Бикова.

Сьогодні я зателефонував Євгенові Сверстюку і сказав своє слово про непослідовність позиції Олександра Солженіцина. Як руйнівно діє на великий талант а будь-яка участь літератора у брудній політиці.

Мова і про Василя Бикова, і про Чингіза Айтматова велась. І згадав Євген Сверстюк про Василя Бикова.

Як він у дев'яностих роках минулого століття у Мінськ на конференцію Пен-Клубу їздив. І головував на засіданні Василь Биков. Невтримне запитання одразу й вихопилося у мене:

– А який він був на вигляд?

Так завжди кортить мене хоч уявно забачити тих, кого за життя забачити не судилося, а що їх зустріти, бачити дуже хотілося.

І став пан Євген розповідати. Що був це високорослий сивий білорус, як о тім і написав передніше поет. І слово його було поважне, вагоме, але не зайве. А погляд прихильний, добрий, на лиці печать наче суворості застигла.

– А чи Вам коли доводилось раніше із Василем Биковим зустрічатися? – ізнов запитую.

– Да як я міг із ним бачитись. Я ж у таборах да в засланнях перебував, – ніби роз'яснює пан Євген. А затим і продовжує:

– Але був тоді зворушливий момент. Я поспішав на Біблійний конгрес у Словенію і повинен був залишити залу засідання. Уже при виході біля дверей я покивом і поглядом попрощався із Василем Биковим. І тут видатний білоруський письменник устав із-за столу. Затим усі в Президії устали. А затим уся зала попрощалася зі мною стоячи. І в цьому жесті прозвучала повага Василя Бикова до України.

ДО БУДИНКУ ІЖАКЕВИЧА

Коли пізньої осені у рік Чорнобиля вимушено я був відселений без надії на повернення із прекрасного старого дому на благословенних схилах міста Володимира у приземкувату «хрущовку» на Сирці, на п'ятий поверх, то сильно затужило серце моє. Що аж спершу місця собі не знаходив, і кожного дня увечері навідувався до центру, обходяючи знайомі улюблені місця, розвіювався. Таку могутню магію містили для мене старі мури міста Володимира, що і сам о тім раніше не здогадувався. Й стояли усе передо мною слова інока із давнини. Де судилося замешкати тобі, не полишай того місця з легкістю. Я то і не покидав з легкістю, але...

Так зима минула, весна відцвіла швидкоплинно, літо краснеє збігло, як один день, осінь пізня ізнов наблизилась.

Був похмурий, але тихий недільний ранок. Згадалося чомусь, як благотворно діяла із дитинства на моє серце отака пізньоосіння тиха загусаюча похмурість, коли ми на колишню мазурську слободу товар пасти гонили. На сивому, якби вибіленому і зістареному комиші я усідався під сосонкою, із полотняної торбинки діставав книжки, і поки дійде до читання, розглядував малюнки. Зухвалого хвацького Енея. Що «був парубок моторний...». А на що удався він, то як виразно із лица видно. Осьо іще малюнок. Хлопчик серед бур'янів і ягнят. «Мені тринадцятий минало. Я пас ягнят за селом...». Чи ж не дивина. А сива далина манила нез'ясовно, що якби не корова і не теличка, то рушив у простір, ішов би та йшов би у безвість, аж поки не розчинився у сивій далечині... Се уже далеко потому я прочитаю, що тії малюнки намалював, чудові ілюстрації до багатьох видатних творів нашої літературної класики зробив художник Іван Їжакевич.

Й коли сього недільного ранку я подивився за вікно із п'ятого поверху «хрущовки» на Сирці зі звичною думкою, що день новий нам несе, то одразу ж і спогадалася ота давня пізньоосіння похмурість із пастушкового мого дитинства. І думка до зруху покликала. У простір міський спрямуватись. Скоренько і зібрався.

Ось уже і на узвишковім на увесь Сирець місці опинивсь. Дорога униз повилася. Вулиця Сирецька. Улицею униз спускаюсь. А обіруч хати стоять у садках, крізь гілля чорне прозирають, штахетами старими, воротами од вулиці проїжджої одгороджені! Такі неоднакові. Ах, яка висока поезія завжди ісходить, кладеться у моє серце од незавидних,

занехаяних старих будиночків, що зарості у дворах їхніх уже пуші нагадують. Ах, яку високу поезію випромінюють у піднебесний простір отакі місця, де перейшло чиясь життя! Справжню сільську ідилію випромінюють ці мальовничі пейзажі. Аж не віриться, що і такі закутки у Києві є. І твоє осягання природи вічного міста ураз стало ширшим і повнозначнішим. Бо й тут дивина струменить, розпогоджує і тішить душу так само, як і старі мури у місті Володимира.

Непомітно отак і до рухливої у напруженні міської автостради наблизився. Затим у маленьку вуличку ізнов завертаю. Дім невеликий із верандою поетичною на горі поманив. А вже за інерцією у ході уперед заглиблююсь. Вуличка Миколи Садовського. Чорний пес, що ніби випадково собі прогулюється, а насправді, здається, службу несе, одразу і завважає мене. Й своєрідним таким погавкуванням знака подає. Й собаче гавкання погрожує там-там одразу вихоплюється й з інших дворів.

Око моє раптом несподівано виокремлює праворуч будинок ошатний, але простий, без претензій і витребеньок. Знакома дошка чорна сяянням своїм знаковим віддалеки заінтриговану сутність мою до себе веде. Уже біля будинку зупиняюсь у пульсуванні заінтересованості. Й позір мій вичитує: «Вулиця Миколи Садовського, 8-А». Одна дошка при вході нагадує: «Пам'ятник історії. Охороняється державою, пошкодження карається законом». Друга дошка суть моменту і значимість місця розшифровує: «У цьому будинку в 1956–1962 р.р. жив і творив видатний український радянський художник, народний художник УРСР Іван Сидорович Їжакевич (1864–1962)».

Як пульсування заінтригованості згасає, у новім настрою випростовується, то із стіп злежаності пам'яті моєї картинки видобулись, прийшли да й станули перед зором моїм. Із пастушкового дитинства могого. Як я у пізньоосіннім шарудінні комишів сиво вибілених у жуханні ілюстрації до «Енеїди» та «Кобзаря» розглядував.

А це уже у Львові, либонь, було, засвітилося. Коли я мистецький журнал якийсь у бібліотеці переглядав, чи й не «Образотворче мистецтво» саме. А у нім засяяла із фотопортрета посмішка дуже старої людини. Дитинна посмішка дуже старої людини. Художника Івана Їжакевича. Мить зупинена за кілька місяців перед відходом мистця у вічність.

Іще би ішли із пам'яті картинки. Да плин їх, виринання зупинила відчута несподівано присутність чоловіка, що раптом невідь ізвідки із'явився непомічено да й станув поряд зо мною.

– А ви ізнов комісія? – запитав.

– Яка? А ні... – подивувався я.

Чоловік одразу і став спресований клубок своєї напруги розмотувать, мою увагу у суть проблеми занурюючи:

– Моя хата ось поруч, скраю уже, крайня. Не знаю, чи встоїть, Їжакевичева то панциром дощок меморіальних захищена. А моя гола-голісінька, для нападу одкрита...

Ниточка у клубочок то давно уже намотується. Як в око чиясь упало це місце благословенне. Да й стали витурювати правдами і неправдами більше корінних поселян закутка сього. Хазяїв із десять уже відселили, а доми їхні знесли. Бур'яни високі зжухлі на доволі чималій галявині з вітром осіннім перешіптуються. Ніби завод шампанських вин для свого дому місце вибрав, облюбував. А хто сильний супротив заводу шампану встоять. І сей чоловік не встояв би уже, і слід би із місця сього його простиг. Якби не затявся, да не леліяв у серці надію на міць їжакевичевого дому. Що дім його стримуватиме хіть руїницьку на підступах до дому їжакевичевого. Яко барикада. І у цім сей чоловік наразі бачить свою і дому свого історичну роль.

Як наболіле із душі виповів сей чоловік, а я вислухав його, то й погляди наші рівночасно у долину у бік залізничної колії побігли, да й перетнулися, упали на доволі великому домові у садку. І чоловік ізнов моє зацікавлення випростовує:

– А півбудинку отого якийсь священик укупив. Добрий будинок. Одне тільки недобре, що колія близько, і поїзди цілоденно й цілонічно гуркочуть...

Помовчали. І я тут момент ловлю, щоб не прогавити:

- Ну, а самого ж Івана Їжакевича то ви пам'ятаєте?

Моє зацікавлення у ґрунт благодатний падає, й у пам'яті сього чоловіка спогади будить:

– А то як же не пам'ятати. Сусіди, і стільки літ життя разом переходили. Скільки і пам'ятаю його, то старенький дідок був.

– А з вигляду то ж який?

– Невеличкий, добрий такий дідок був, від лица його благість одна ісходила. Його на Приорці більше знають. Там у церкві він ікони малював...

По павзі, уточнюючи у моїм осяганні:

– Вони довший час жили у малім будиночку, що у дворі, у садочку. А потому отут над улицю стали мурувать. Тут уже він мало жив. Служниця була, її насліддю усе і перейшло...

– Ну, а сусід який же він був?

– А добрий сусід був. Такого більше не буде... І знову якби уточнення для мого осягання:

– Уранці він дрова завжди любив рубать. Як і уже зовсім старенький був. Як зараз бачу... А у кінці життя то їв маленько. Чаю тільки вип'є і коржика одного із'їсть...

Павза витворилась. Тиша у моменті залягла. Що якби мимовільно серця наші пам'ять художника у місці оцім вшановували.

А затим чоловік ізнов до проблематичного свого повернувся. Що ж із домом його буде. І стало ясно мені, що осяйної миттєвості уже не настане, щоб зацікавлення моє у спогадах про художника випростовувалось. І став прощатися я із тим чоловіком, і про ім'я його не спитавши.

Потому я іще побував на Приорці. Її із пагорба, від церкви дивився у долину і на пагорби нижчі. Замість будиночків із садочками, таких мальовничих і різних колись, виростали однотипні прямокутники багатоповерхівок, що на своїм путі нічого прекрасного і своєрідного не шадили. Її сумом нез'ясовним заходилося серце моє. І став я написи на хрестах у дворику вичитувать. Кілька людей на одне прізвище поховані майже рівночасно в дореволюційнім періоді. Чи тиф скопив їх, а чи куля життя обірвала у тім тривожнім часі? Билося розгадування моє. А в усвідомлювання ішло, що жодне людське життя не зникає безслідно, але випромінювання кожного висне у піднебеснім просторі. Її осягання повнозначності буття ширшало. І благодать місця узвишкового сього сходила на моє ество.

То був особливий день. Він вирізнявався з-поміж усіх моїх київських днів. Але і він відійшов у плинові змінюваності наших днів.

Потому кілька разів я іще навідувався на Куренівку, на вулицю Миколи Садовського. Усе у тім місці допоки було без змін. Уцілілих будинків не рушили уже. А звільнена галявина по весні зацвітала буйними бур'янами, які восени високим зжухлим будячинням із вітром шельпотілися.

А іще було якось на Андріївському узвозі. Випадком завважив я, що у «Музеї однієї вулиці», як він іще у старім місці знаходився, виставка картин Івана Їжакевича «Сини сердешної України...» влаштована. І я одразу ж спрямувавсь на виставку, природне своє спрямування у цім же моменті перервавши.

Картин художника тут було не багато, але інформація нагадувала, що дуже багато його творів порозкидувані в усіх країнах по цілому світу. А виокремилась чомусь картина потішливо, як політ першого супутника Землі спостерігають. Подумалось. Це ж тоді майстрові виповнилось дев'яносто три роки. Старече серце, а яке чутливе до нових віань часу.

Затим довго стояв я і вичитував заповіта, що його написав Іван Їжакевич іще у відносно молоді свої літа, до революції іще, заповідаючи комусь по можливій смерті своїй якусь нерухомість, півбудинку чи що. Гай-гай, коли ж то путь того спадкоберця завершився, а путь художника заледве столітньої відмітки не сягнув. Але що ми відаємо про грядуще, як воно завжди імлою загадковості укрите.

А відтак час зрушився з узвичаєного плину і у розхристанім завихренні нісся зі швидкістю думки. Але й у щоденній засмиканості інколи підступалась до мене і згадка про тиху вуличку Миколи Садовського і будиночок Івана Їжакевича на ній. Чи не заживізував на нього свій наступ завод шампану. І чи зберігся осідок видатного художника. Спершу разів кілька я і навідувався туди. Чомусь так усе виходило, що кожного разу пізноосіннього похмурого дня. На знайомій галявині високі зжухлі бур'яни усе ще з вітром шельпотілися. І ставало ясно мені, радісно просвітлювалося й у свідомості моїй, що теє питання про забудову іще також неозначене, невизначено, правильніше буде, носиться, висне у завихренні непевних днів наших. Мо' й проміне. Надія у віддаленні зблисками рятівними пульсувала.

А затим смуга років постелилася, коли за клопотами, суєтою, а й через збайдужіння серця свого не навідувався до місця того вирізняваного.

Аж но у середині нинішньої по-справжньому морозної і засніженої у початку зими, коли ідея оповіді до паперу білого чистого підступилася, вибрав я день іскристо білий да й поїхав на Куренівку.

Коли угору ковзкою дорогою піднімався, то одну тільки засторогу не випускав з уваги, щоби не ступити необачно, да не посковзнутися, да ноги не пошкодить. Бо таке уже в моїй життєвій практиці бувало. Отож під ноги усе дивлюсь - як вони із білою ковзкістю зчіплюються. Але на будинок, що знаковий його відбиток уже зостався у пам'яті моїй, також кортить ізнов подивитися. Поміж вікнами і деревами на шнурках біле й різнокольорове випране на морозі сушиться. Що немов побіля мазанок у диханні спеки високої в пустелі середньоазійській (світ міражами ряхтить до обрію). А в уяві свіжість вечора ранньолітнього, як у дворі оцього дому на забавах під гармошку молодість свою невтримність вихлюпує. На межі років сорокових і п'ятдесятих.

Уже напис на пагірковому будинку вичитую, що вулиця Миколи Садовського. А як на вулицю саму зіп'явся, то й одразу побачив, що на галявині уже доволі висотний дим височіє. Але і будинок Івана Їжакевича зостався, й іще один, будиночок отого мойого співбесідника стоїть. Не знесли. Желізним тином надійним високим непроникним одгородили. Як і має бути цивілізаційно. Ото зраділа була душа отого хазяїна, власника будиночка 10-А, коли загорожу желізну законно тут установлювали. Хто-хто, а він то уповні збагнув істину інока із давнини. Де судилося замешкати тобі, не полишай того місця з легкістю. Й мені та істина відома. Ув осяганні серця свого.

Я узявся обходити та розглядувати новий висотний дим. Дим як дим. З елементами уже сучасних новацій. І покрівля під черепицю червона. Імітація. І терасами сей будиночок пішов. На згірку то кілька поверхів усього, а у долині то до десяти, либонь, сягає. Очевидно, й квартири тут добротні. Цегляні ж. Елітарні. Гегемон у домі таким вирізняванім не житиме. А й не жив ніколи. Мріяти тільки о тім може.

Ізнов до Їжакевичевого будиночку спрямовуюсь. Стою. Розглядаю. «Стою. Молюсь». Погляд мій у бік залізниці відтак побіг. Місце мальовниче. Але ж згуки поїздів, якщо до них прислухатися. «Коли поїзд удаль загуркоче...». А і той дим чималий під горою поблизу залізниці, що у нім півбудинку священик був укупив, стоїть. Не зачепили. Тільки яким був, таким і зостався. Не відремонтований у настроях і віяннях нових. Здогадування моє мимовільно пульсує. А чи мешкає у нім отой священик. А мо' уже архіреєм став да в пишні покої самоти перебрався. Твір «Архірей» Антона Чехова одразу і спогадавсь. А іще - як Мати наші розказували. Що за Польщі через наше село із Людвиполя на Березне, зі сторони східної у сторону полунічно-західну архірей їхав. Чутка о нім завчасу по селу рознеслася. І пішли чоловіки із неводами на Ріку рибу для архірея ловить, бо піст був. А молодші котрі козаками нарядилися да й верхи на конях поїхали у сусідне село архірея у національних строях і звичаях стрічать, щоби почтом уже у своє село супроводжувать. Очевидно, той архірей був автокефалістом. Бо усіх тих, що стрічали і супроводжували його, забрали до постерунку й Картузькою Березою лякали, погрожували. І як він службу правив у нашій церкві, як проповідь, казень казав, то й тепера пам'ятають іще старі люде, що тогді юнаками

да юнками були. Оньо і Василь Босий недавно мені про ту подію як виразно переповідав. Що ж до риби, то її багацько ізловили тогді. Але намарне. Архірей перебував у такому посту, що навіть і до риб'ячого життя не доторкнувся, хоча і кажуть, що риб'яча кров - кров холодна, нема крові.

Походжаю й вичитую, може, заявиться хто, щоби поговорить, перебіг ситуацій з'ясувати. Але тихо на вулиці. Жеби одна душа жива заявила. Тільки собака чорний назирці за мною. Куди я – туди і він. Кусать не кусає. Але видно, що службу несе. Бо як відбійжить трохи, то і загавкає – й тоді у дворах гинші собаки й собі залементують. Про дух чужака сповіщають.

Мороз пощипує, і я відходити хочу. А місце знакове сутність мою не відпускає. Я ще із другого боку до залізничного тунелю підходжу, да й роздивляюся, скільки позір мій сягає, маленького будиночка Їжакевичевого у дворі, у садочку, поміж голих дерев, поміж чорного галуззя. Це ж він там то довше жив. Але яке усе просте і невибагливе, не претензійне. А яке випромінювання благісне. Що ніби із ілюстрації «Мені тринадцятий минало...», як із ікон на Приорці. Античний культ місця. Духом художника осяяне. Випромінювання позитивної енергії для кожної душі, яка до місця сього знакового наблизилась.

По часові уже і віддаляюся. І собака чорний од мене одстає, не переслідує уже, у передчутті, що роля його сповнена, але служба триває.

Аж то у завертанні із вулички Миколи Садовського навстріч мені чоловік іде. Не так щоби молодий, але не сказати би, що дуже старий. Усе у відносності. За Гоголем.

Тут я уже не розминаюся з очікуванням, а з нальоту і підступаюся сміло:

– Пробачте, добродію, а чи можете мені щось розказати про будинок Їжакевича, якщо ви тутешній?

– Я не тільки про будинок, а й про самого Їжакевича розказати можу. У будинку зараз квартиранти живуть, а наслідники ніби в Броварах... – чоловік відгукнувся з люб'язністю. І потаємна інтимізована радість причетності до цього знакового місця забриніла і в його словах, і в інтонаціях.

– То ви також Івана Їжакевича пам'ятаєте? – вдячно подивувався я, нагадавши при цьому, що мені уже колись про художника розповідав випадковий знайомец, сусіда.

– А, Іван!.. На жаль, його вже також нема. Помер років кілька тому... А той висотний дім, ніби МВС його вибудувало. Там усе слідчі різні живуть. Будинок добрий, але залізниця під боком...

Правою рукою чоловік указує у протилежний бік на будинок, що примостився на маківці пагорба, довірливо звертаючи на нього мою увагу:

– Оньо наш будинок. Трошки віддалеки. Але Іван Сидорович Їжакевич приятелював із моїм татом, часто приходив до нас у гості, і ми не раз бували у його домі. Річ у тім, що тато мій також був художником. Самодіяльним. І вони разом виходили на лужки до Дніпра на етюди. І я з ними не раз ходив задля цікавості. Пам'ятаю, іще дніє тільки, а Іван Сидорович уже й знаки про свою присутність у нашій дворі подає. І ми з батьком збираємося скоренько. Та й ідемо. А ранок іще молодий, суцільно туманами оповитий. Се як на місці уже, на лужку біля Дніпра ми зупиняємося, то тумани починають розсіюватися, ріденькими стають. Десь далеко сонце угадується...

Чоловік у моменті вмовкає. Ізнов павза витворюється. А із моєї пам'яті і Тичининське біжить:

«Ви знаєте, як сплять старі гаї? – Вони все бачать крізь тумани».

– Ну, а вигляд який він мав, а характер? – пульсує нетерпеливість моя.

– Дуже приємний на вигляд дідок був, – у надбрів'ї зморшки якби рухаються, пригадування із глибини його пам'яті пробивається, іде, здогадуватись можна. – І що запам'яталося мені, що він завжди у русі перебував, завжди щось робив, то дрова рубав, а то ішов кудись. Бо рух – це життя. А він любив рух і любив життя...

Чоловік з ноги на ногу переступає, але, схоже, іще не збирається од мене віддалятися. Затим якби на філософський лад випростовується його розповідь:

– Я вам таке скажу, що справжню ціну людині ми складаємо тільки тоді, коли втрачаємо її. І це стосується не тільки наших батька-матері, а й кожної людини, усіх наших близьких і знайомих. Із висоти уже сьогоднішнього дня я бачу, як одна тільки з'ява, присутність Івана Їжакевича у цій місці діяла на людину позитивно. А у яких би клопотах і суєті не перебувала твоя душа, а як забачиш Івана Сидоровича, як він вулицю переходить чи у дворі, у садку порається, то одразу і розпогоджується у твоїй душі. Це як після тривалої похмурості удень сонце раптом з'являється...

– А як до розмови, до спілкування він був?

– А він, по-моєму, більше самотником був. То хіба тільки з батьком нашим... По-моєму, він і Радянської влади не дуже любив. Хоча і вона до нього не прихильною, здається, була. По-моєму, він був самотником у нашій окрузі. Але й від самоти його добре світло осявало кожну душу. Це я із висоти сьогоднішнього дня кажу. Хіба, хіба, може, друзі у нього були у Мостицькій тій церкві, на Приорці... Він там ікони малював, і часто ходив туди... Там про нього, може, вам щось більше розказали б...

У цій моменті чоловік зіщулився, пощипував мороз, і я відчув, що бере на дрижаки, і стали ми прощатися. Рівночасно о тім здогадалися, що пора розходитись. А таке буває, настрої однакий передається нам, й усвідомлювання такий момент фіксує безпомилково.

Я завертаю із вулички Миколи Садовського униз. Й біла дивність висока іще довго не розсіюється із мого серця. Я відчуваю у своїй руці потиск руки сього чоловіка. І враження таке, і думання о тім біжить, що ніби й мене рука художника торкнулась, діткнулась. Адже вона тримала колись руку оцього випадкового позустрічного.

“Я МАЮ ДОСИТЬ РОЗВИНЕНУ УЯВУ: МОЖУ В ТИШІ ПОЧУТИ ПІСНЮ...”

Ах, як часто душа наша, зазнаючи суспільного й усілякого іншого відторгнення, потає у глибокий туск самоти і потребує розради. Ми озираємося у густій очікуваній утомі. Чи серед сотень тисяч людських обличч не заясніє одне прихильністю й чи не відгукнеться споріднена душа для розради і доброго спілкування. Але намарне. А може, такі душі пульсують доокруги. Та ми не впізнаємо їх. Довший, тернистий часто шлях до впізнавання.

Упродовж десятиліть у моїм суспільнім відторгненні я і в ріднім краї переживав глибоку самоту. Що ні до кого слова відкритого промовить. А і не здогадувався, у думку не ішло, не наближалось, що споріднена душа пульсує зовсім поряд і, можливо, також тужить за відкритим спілкуванням.

Уродженець синьоокої Волині, він майже усе своє свідоме життя провів у містечку над Случем, плекаючи у людських душах любов до музики і пісні.

Але почув, вірніше, прочитав це ім'я “Анатолій Поліщук” уже в перебудовний період. Наша районна газета “Надслучанський вісник” час від часу друкувала віршовані гуморески, під якими і стояло це ім'я. І це був такий яскравий природній гумор. Із джерел народної душі.

Я відчинив двері і уже переступив порога кабінету редактора “Надслучанського вісника” Бориса Тимофійовича Боровця. І у дверях, буквально на порозі ми лице в лице, віч у віч зустрілися з чоловіком, який із кабінету уже відходив. Й тут Борис Тимофійович поглядом і жестом затримав чоловіка, але словом звернувся до мене:

– Це Анатолій Поліщук. Подаруйте йому свою книжку...

Отак ми й познайомилися. Я подарував Анатолію Павловичу свою книжечку “На горі сосна золоторясна”.

Я від'їхав до Києва, а невдовзі надійшов лист від Анатолія Павловича. Ми почали листуватися. І наше листування тривало майже чотири роки.

Ми стали друзями. Я дарував Анатолієві Павловичу свої книги. А він мені усно і письмово висловлював свої ґрунтовні враження. Що такого прихильного і спостережливого читача я і не пам'ятаю.

Як я із Києва приїжджав автобусом чи маршруткою у Березне, таким зворушенням переймається ціла сутність твоя, коли після тимчасового відлучення ізнов ступаєш на рідну землю, то одразу ж і спрямовувався на вулицю Грушевського до помешкання Поліщуків. Й тиху гостинність випромінювала оселя, а й ціла родина – Анатолій Павлович, Євдокія Корнійвна, їхні внуки Ольга і Богданко.

Анатолій Павлович був співбесідником завжди для мене побажаним. З'ясувалося, що у нас багато спільного у проглядуванні світу, людей і подій.

Не раз ми цілими годинами прогулювалися у ясній літній сонці і ув осінній похмурості тихими мальовничими вулицями містечка. І думання наше, і спостереження наші ішли, линули в одностайне. Інколи ми заходили до Свято-Покровського храму. А потому стояли на пагорбі над рікою і милувалися заслучанськими лугами і синіми борами удалині. Й у думання наше ішло рівночасно. Що десь у тих борах Отаман “Поліської Січі” Тарас Бульба-Боровець назавжди прощався зі своїм побратимством.

Анатолій Поліщук бував на нашому хуторі і чудувався ним, полюбив цей благословенний закуток, так само як і я крізь ціле життя лелію у своїм серці незмінну любов до сього маленького клаптика землі.

А коли однієї весни я приїхав на хутір, то застав сумну картину – на Батькову хату у 33-ій раз учинили напад, останні ужиткові речі позабирали, обібрали до нитки у буквальному розумінні. Ще й книжки посеред хати спалили. Від творів Павла Тичини, Євгена Плужника, Максима Рильського, Буніна і Рільке на долівці зосталася купка попелу.

Затужив я нерозрадно. А як о тім довідався Анатолій Павлович, чутка дійшла, то одразу ж і приїхав ровером на хутір. Привіз найнеобхідніше – ложку, миску, квартиру, кастрилю, помідорів, огірків, грибів, ще й солонини. Да й розраджував мене мудро. Що усе те набутне, наживне. А душі ж то допоки ще не забрали, не вийняли.

Анатолій Павлович Поліщук невимовно любив ліс, а у лісі над усе любив збирати гриби. А іще займався лозоплетінням. Він і мені обіцяв сплести для міського помешкання такого гарненького кошика із червонястої верби і білого соснового коріння.

Із кожним місяцем і роком моя сутність наповнювалася усе помножуваною радістю доброго спілкування. Спостережлива, ніжна і мудра душа випромінювала чесність і відкритість. І не раз думав я із запізнілим жалем. Чому ми не познайомилися і не подружилися на роки і на десятиліття раніше. Але у думання ніколи не наближалось передчуття, що наше спілкування обірветься так несподівано скоро.

Й коли дійшла до мого усвідомлювання сумна новина, то подумав я. Що чесних, правдивих і відкритих душ у світі, можливо, не так і багато. І втрата однієї із них – завжди велика незамінність для світу.

Але залишилися листи. Спершу я думав подати для публікації тільки його листи. Але ж мої відповіді були спонукувані, нав'язані його словом. Отож подаю наше листування у хронологічній послідовності.

*АНДРІЙ КОНДРАТЮК.
19 листопада 2006 року,
м. Київ*

ДОБРИЙ ДЕНЬ, ШАНОВНИЙ АНДРІЮ ІВАНОВИЧУ!

Вітаю Вас з Новим роком і зичу доброго здоров'я, душевної рівноваги, творчого натхнення і достатку.

Прочитав книжку “На горі сосна золоторясна”, яку Ви мені подарували в кабінеті Бориса Тимофійовича 21 листопада 2002 року. Думаю, таку книжку набагато важче

написати, ніж просто художній твір. Адже в ній зібрано так багато фактичного матеріалу. А щоб його зібрати, мабуть, довелося перевернути гори першоджерел: твори прозаїків, поетів, фольклорні, етнографічні матеріали... Та й з дитинства прийшлося чимало пригадати. Я Вам дякую. Подяку конкретизую так: – по-перше, я люблю ліс, а особливо осінній. Мене до сліз хвилюють настрої, описані в оповіді про берези: "...і як це зворушливо, а й сумно трохи, коли жовті берізки поодинокі чи й у гурточках серед зеленого ще лісу, серед борів соснових або на схилах десь свою прощальну красу напоказ виставляють" (с.81-82). Багато цікавих і нових для мене легенд, обрядів, звичаїв я пізнав з Вашої книги. Вийшовши на оголену пенсію, я навчився плести кошики з лози. Заготівля сировини у верболозових зарослях – для мене кращий відпочинок. Оповідь "Де срібліє вербиця" наповнює моє старече серце приємними спогадами. Ось рядки з мого давнього віршика "Епітафія на березі Случа" (не надрукований):

Ти окрасою Полісся
 Був в усі віки:
 Верболозами розрісся,
 Прекрасні вінки
 В квітниках твоїх для вроди
 Дівчата плели
 І прозору твою воду
 Косарі пили...

Про тополю я і раніше знав, що вона дає серед дерев найбільше кисню. Ви, мабуть, знаєте, що на тополі в нашому місті був справжній геноцид. Я навіть написав "Чудовий задум":

"Втілюєм чудовий задум:
 Тополі згубили,
 Тепер всюди садим –
 Ми їх полюбили.

Земля радо їх зустріла –
 Царство тут настало.
 Назва ж міста застаріла,
 Бо беріз вже мало.

Аби туї оправдались,
 Треба, щоб Березне
 По-новому називалось:
 Селище Туєзне". (ІХ-99 р.)

Була надрукована моя сатирична мініатюра про варварську заготівлю липового цвіту. Мені болить душа, коли я бачу в лісі вивезене фірами, грузовиками сміття (навіть порцеляновий завод цим грішить), згарища в місцях, де я ще торік збирав гриби. Ліс – це моє життя. І високохудожнє слово про дерева мені близьке, хвилююче, бо зрозуміле.

По-друге, Ви наводите море пісень – і народних, і авторських, чи не половину з яких я переспівав у класах вокалу, хору, диригування у своїх муззакладах, з солістами, ансамблями, які сам створював. Немало з них прозвучали в моїй обробці ("У полі береза, у полі кучерява", "Не стій, вербо, над водою", "Люди їдуть по ліщину", "По діброві вітер виє", "Хвалилася тая березонька" й ін.). А це ж моя молодість! Ви викликали в мені теплі, хоч і ностальгічно-щемні спогади.

По-третє, ви занурили мене у спомини про полотняне (пофарбоване в узварі з вільхових шишок) далеке дитинство.

В мене була бабуся Ярина – сільська професіональна ткаля. І що б не робила: чи пряла нитки веретеном, чи коловоротком, чи снувала нитки на снівниці, чи лаштувала верстат, чи ткала, раз по раз гупаючи лядою (до речі, я заготовляв цівки з бузини і найкраще в сім'ї їх намотував для човника на спеціальному пристосуванні) – завжди співала. Співала вона тихо, але ідеально чисто, інтонаційно. Я чув це з колиски і сприймав як норму життя. Репертуар в бабусі Ярини, здавалось, був безкінечний. Я ніде більше не чув її пісень “Ой умру я, вмру я”, “Ой коб же я знала”, “З-за гори сходить ясне сонечко”, “Сирітка”. Все життя я вважав, що бабусина пісня:

“Ой ти дубе кучерявий,
Лист на тобі рясний;
Ти козаче молоденький,
Словами прекрасний.
Слова твої прекрасні,
Но вражая думка.
Вилетіла, полетіла
Сивая зозулька.
Вилетіла, полетіла,
Та й у море впала
(два рядки я забув)
-“_- -“_-
Ой як тяжко, ой як важко
З моря виринути,
А ще тяжче, а ще важче
Милого забути”. –

нікому, крім мене, не відома.

І ось на сторінці 15 стрічаю цю пісню. Згадав бабусю Ярину і тяжко пожалкував, що оволодів нотною грамотою настільки, щоб міг записати пісні з голосу аж тоді, як бабуся вмерла (86 р.). Я дуже любив бабусю Ярину і спогади про неї мені до болю дорогі. І ще один нюанс. В селі, де я народився і де пройшло моє дитинство та юність (недалеко від Луцька), жило слово “слічно” (файно, чудово). Цього літа приїжджала з Челябінська моя сестра і ми поїхали в рідне село на могилу до тата.

Я наплів стрієшним сестрам кошиків у подарунок. А сестра хвалить: “Слічний кошик!”. Значить, слово живе й досі. Я його більше ніде не чув і думав, що в моєму селі хтось колись переінакшив російське “отлично”, як козаки латинську “воду життя” – на “оковиту”. На сторінці 21 в легенді з Волині читаю: “Слічний був би дуб, високий та дужий”.

І знову спогади з дитинства.

Отож сердечно дякую за книжку і за те, що Ви є.

Дай Боже ще побачитись.-

Щиро АНАТОЛІЙ ПОЛЩУК.

Пробачте Борисові Тимофійовичу за те, що дав Вашу адресу. Я зловжив нашим приятельством, і він не міг відмовити.

26 грудня 2002 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, АНАТОЛІЮ ПАВЛОВИЧУ!

В переддень Нового року одержав такого прекрасного, такого зворушливого листа. І настрої мій, образами недобрих людей пригнічений, одразу вирівнюватись почав, на тихі води у заспокоювання.

Річ зовсім не у моїй книжці. Річ у тім, який добрий Ваш погляд на світ, на природу у ньому, на речі, які перебувають у численних взаємозв'язках. Усе це прекрасно. Повірте мені. І пригляньтесь, що більшість людей уже давно втратили здатність подивовуватися красі

світу. Подивовуватись дереву і квітці. Їхні душі вихолощені уже настільки, що до них не може пробитися найвища художність різних народів і різних часів. Ми – вічні полоняни суєти. Поодинокі лиш світильники зостаються.

Але як це і насправду зворушливо, коли хоч одна душа у світі перейметься твоїм світовідчуженням, зрозуміє написане. І Ви є така душа. Як це зворушливо. Сердечно дякую Вам.

Я ось о чім думаю. Якщо Ви не заперечуватиме, то я пропонуватиму цього Вашого листа до якоїсь, може, освітянської тут газети. Не знаю, як на це подивляться. Але мені здається, що така публікація мала би сенс. Як факт порозуміння людських душ у погляді на світ, на красу світу.

Лист – справді яскраве цьому свідчення.

Маю бажання відвідати у свята свою кохану сторону. Але, мабуть, не вдасться. Погода і здоров'я. Її утрачена душевна рівновага.

Помоліться за мене.

Сердечно Вам дякую! Вітаю із Різдвяними і Новорічними святами! До зустрічі!

АНДРІЙ КОНДРАТЮК

2 січня 2003 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, АНДРІЮ ІВАНОВИЧУ!

Щиро дякую за поздоровлення. Листові Вашому безмежно радий.

Що більшість людей втрачають здатність подивовуватися красі світу – правда. А інтерес до природи визначає користь: рясні гриби в сезон “тихого полювання” (не всі грибники вміють зберегти грибницю, а по зелениці, бувало, з граблями ходили), активне клювання на риболовлі (а тепер масово й неводи пішли в діло), багатий урожай лісових ягід (часто ягідники марнуються греблінками), буйна популяція дичини під рушничний вогонь в будь-яку пору року – отака любов.

Голлівуд, що заповнив телеекрани, поглиблює цю кризу.

І умови життя сприяють вихолощенню здатності бачити прекрасне і подивовуватись кожній билинці, комашці, які, за висловом Кліффорда Саймака, мають рівне з нами право на існування. Мало того! Людей з поетичним світобаченням загал вважає диваками. Тому такі люди змушені приховувати свою “слабкість”, щоб уникнути насмішок. Я маю досить розвинену уяву: можу в тиші почути пісню, хор, побачити, як наяву, зображуване художнім словом. Мене захоплює сільський пейзаж І. Нечуя-Левицького з першої сторінки “Миколи Джери”, літній степ Панаса Мирного в “Хіба ревуть воли...”, ранок у лісі М. Коцюбинського з казки “Хо”. До цього часу знаю напам'ять сльотаво-осінній пейзаж “Ідуть дощі” з “Fata morgana”. Моя “картинна галерея” літературних пейзажів поповнилась Вашим “Світлом лісів”, миттевістю “Перед заходом сонця”, новелами “Смерть сосни”, “Подих осені”. А як гранично коротко і делікатно зуміли Ви вивести читача з гіпнозу зачарованості: “І тільки срібні монети дзень-дзень. Як передчуття міста”. І так не хочеться повертатись в отой кам'яний лабіринт реальності. А створили Ви цю красу, коли мали всього 24 роки.

Я ж все життя займався мистецтвом ефемерним: слухач почув і забув. А літературні мої потуги – маленька компенсація потреби в творчості, що не відчепилась від мене з виходом на пенсію. Пробиратись крізь терни до серйозної літератури – пізно. Та й літературної освіти і таланту бракує. Зате насмішок вистачає. Старша невістка сказала: “Батько не має роботи, то віршики пише”. А мені обидно. Бо мою роботу за мене ніхто не робить. Дочка в Португалії наймитує в панів (вища освіта і категорія, диплом з відзнакою), а дружина доглядає маленьких онуків. Я сам вручну обробляю два городи (20 арів), восени картоплю лопатою копаю і велосипедом перевозжу. І не невістка мені, а я невістці (синові) допомагаю і садити і збирати їхню бульбу.

Отож чи буде сенс у надрукуванні мого листа, чи ні, а кпини будуть. “Себе дороже” – як кажуть росіяни. Я дуже втішений тим, що Ви доброзичливо сприйняли мого листа. І цього досить.

Шаную Вас, Андрію Івановичу, і бажаю “лебедину пісню” свою заспівати не раніше, як років через тридцять.

Хай Господь оберігає від отруйних стріл Ваше раниме серце.
До побачення!

АНАТОЛІЙ ПОЛІЩУК.

13 січня 2003 року.

Ви написали адресу в старій добрій традиції, і дійшло послання, а нас, як бачите, заставляють писати по-єврейськи. Кажуть на пошті – європейські чи й світові стандарти.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, ШАНОВНИЙ АНДРІЮ ІВАНОВИЧУ!

Посилаю Вам привіт і найкращі побажання. Пробачте, що набридаю своїми листами, але хочу запропонувати тему для новели, і якщо негайно не напишу, то передумаю (посоромлюся). Читаю “Новели нашого хутора”. Ще не закінчив, то, може, пропонована мною тема вже розкрита в наступних новелах. Тоді пробачте мені за гарячковість. З деякими новелами познайомився через “НВ”. Я родом з Полів. В тому, що полюхи були скупі, є доля правди. В сім’ях дозволяли собі мати одну-дві дитини, харчувались злиденно, маючи розкішні харчі. Молоко вживали “з-під банки”, яечко могло дістатись хіба що хворій дитині. Сметану, масло, яйця, півні продавали в Луцьку євреям. Гроші копичили, щоб прикупити землі.

Поліщуки (“полишуки” – в нас казали) наймались до багатих господарів на жнива. Чехи, наприклад, платили пуд жита за світловий робочий день (в колгоспі пізніше платили 150-200 грамів зерна на трудовень) і добре харчували. Місцеві бідаки також до них наймались. А ще щороку влітку приїздив у село своєю конячкою поліщук-дьоготник. Дьоготь возив у бочці з чопом. Їхав селом і гукав: “Дьоготь!.. Дьоготь!..” Мазниця дьогтю – гарниць зерна (була в нас така мірка). Я не знаю технології виготовлення дьогтю, але, думаю, що гнав він свій “хліб” не один місяць, щоб назбирати ту бочку. І доставити в таку далечінь продукцію було нелегко. І дітей, напевне, в нього було багато, бо на Поліссі родили, скільки Бог дасть.

Був у нашому селі підліток-хуліган. Шкоди селянам було від нього чимало: то линку від студні зніме і заховає, то ворота чи нужника спалить “на одияніє” у великодну суботу, то клямку вимаже (вибачте) калом на дверях дівці на виданні. На злі видумки мав багату фантазію. Чоп від бочки з дьогтем містився довірливо ззаду. Хуліган цей чоп тихенько висмикнув і вся дегтярева праця вилілась у дорожню куряву. Від такої кривди чоловік гірко заплакав, і моя мама, що розповіла цю історію, теж від жалю. Це було до війни. Люди казали, що кривдника Бог покарає. Так і сталося.

На війні він не був за віком, а з появою колгоспу став трактористом. П’яний заглушив мотор з горба на увімкнутій швидкості і пішов в “купаративу” за добавкою. Потім крутнув ручку, трактор завівся і поїхав на нього. Через три дні помер в муках.

Люди побожно зводили очі до неба: “Покарав таки!”

Війна польську скупість з наших людей витравила і ділились останнім куском хліба з “брянськими” (так називали жебраків і з Калужської, і з Вінницької, і з Київської, і з Полтавської областей), що тисячами рятувались від голодної смерті на Західній Україні. Крашу за Вас з цього сюжету новелу ніхто не створить, бо мені подобається ще й мова, якою Ви їх пишете. Це слова поліських сіл і хуторів, підняті на художній рівень. Стефаник теж, мабуть, досконало знав традиційну літературну мову, але користувався у творчості діалектом своїх земляків і цим не збіднив, а збагатив українську мову. Ще раз прошу пробачення.

АНАТОЛІЙ ПОЛІЩУК.

м. Березне
19 січня 2003 року
Водохреще.

ДОБРИЙ ДЕНЬ АНАТОЛІЮ ПАВЛОВИЧУ!

Одержав ще два Ваших листи. Ваше сприйняття нашої літературної класики цікаве. Принаймні так, як міркуєте Ви, уже не міркує більшість із молодших поколінь. А це значить, що наша літературна класика не до душі сучасній людині. Вона втрачається, знецінюється у функціонуванні. А так би не повинно бути. Хоч я то там при чому, що Ви і про мене згадуєте.

Про калуженців, у нас їх, отих нещасників, бранців великого пана – голоду, калуженцями називали, у мене в кількох місцях уже написано. Сорокові роки я пам'ятаю уже виразно.

Я дякую вам за пропозицію, за мотив, за сюжет. Маю на увазі отого шибайголову, вродженого злісника. Такі, а й ще лютіші люди зустрічаються на кожному кроці. Особливо у наш час. Коли одважуються на злочини огидніші, на підступи і віроломства, унаслідок чого від простодорогої жертви висмоктуються кров і мізки, забирається саме життя. Реальність являє багато взірців, коли такі переступники іще за свого існування одержують покару. І це у нашій прогляданні звучить як кара Божа за явні і видимі гріхи. Може, воно так і є. Що Творець нагадує.

Але маємо багато взірців, як ті негідники переходять через усе своє життя а ніби благополучно. Праведники погибають у праведності своїй, а нечестивці благоденствують у нечестії своїй.

Це питання дуже діткливе. Я часто розсуждав над тим. Але при нагоді, якщо мені щось кластиметься у тім розрізі на письмо, то я неодмінно використаю подарований Вами сюжет. Дякую.

А так усе без змін. Ходжу по лікарнях. Маю проблеми старі, і з'являються нові. Чекаю весни, щоби приїхати у свої краї. А там, я певен, і зобачимося.

Іще раз дякую за листи. Вони додають мені сил і упевненості. Пишіть.

Нехай Вам буде усе добре!

АНДРІЙ КОНДРАТЮК.

31 січня 2003 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, АНДРІЮ ІВАНОВИЧУ!

Прийміть від мене щирий привіт і найкращі побажання. Отримав від Вас листа, за якого сердечно дякую.

Прочитав “Новели нашого хутора”. Знаю, що Ви не любите похвал. Думаю, що причина цього рідкого явища в здатності виявляти найтоншу, найприхованішу, наймікроскопічнішу фальш, до якої у Вас алергія. Однак я скажу декілька слів, не боячись вашої неприязні, бо не фальшивлю. Ви створили пам'ятник-реквієм усім хуторам і “неперспективним” селам не тільки Полісся, а й всієї України. А може, й Союзу. В юності я міг закохатися в книжний образ дівчини і тиждень ходити примороченим. Бачу, що ця “недуга” сидить у мені і досі. Я закохався у Ваш Закуток і обов'язково, якщо Господь не відбере силу їхати на ровері, відвідаю його влітку. Мовчки. Тихенько. Найбільше враження на мене справила новела “Як спомин про золотий вік”.

У Бориса Тимофійовича в поезії “Ми не чекаємо безсмертя” є рядки:

“Ми не прохаємо безсмертя,
Та тільки болісно яюсь,
Коли приходить мить умерти,
А жити, може, й не прийшлось”.

Я жартома йому сказав, що останній рядок впевнено можна писати без “може”. Повторю це для Вас стосовно останнього речення згадуваної новели. Не жартома. Бо воскреснути зумів тільки Ісус і дуб з роману Л. Толстого “Война и мир”. І Случ ніколи не стане вже повноводним, і Піпло не стане болотом з багатими врожайми журавлини, з кишінням дичини після діяльності отого меліоративного пам'ятника, що стоїть перед поворотом з сарненської траси до міста. Але найстрашніше той “меліоративний плуг” пройшовся по душах людей.

І Ви справедливо згадуєте царя Марка, як спомин про золотий вік за те, що хоч чужа хата для нього була святиня. Прошу дозволу написати лист-звіт про мої літні, після обробітку городів, відвідини Вашого хутора. Якщо доживем. Пробачте за мій песимізм. Я чомусь вважаю, і напевно я не правий, що необгрунтований оптимізм різновид ідіотизму. А ґрунту я не бачу ні в парламенті, ні в адміністрації, ні у місцевому самоврядуванні. Тому й живу тепер споминами про мій золотий вік: пісні П. Майбороди, О. Білаша, А. Пашкевича і т. д., старі фільми, класична література, рибацька юшка на природі, грибні мотоциклетні походи “на колійку” під Лінчин, під Сівки, Яцьковичі, на Чабель. Я звернув увагу на такий парадокс: чим роблюсь старіший, тим менше знайомих у місті. Старі друзі і приятелі вмирають, а нові не прибувають. Жорстока закономірність!

Ви чекаєте весни, щоб приїхати в рідні краї. То зайдіть і до мене. Буду радий. Від автобусної 5 хв. ходу. Бо на третю випадкову зустріч в кабінеті редактора я, як песиміст, не розраховую.

Бажаю, щоб старі й нові проблеми зі здоров'ям вирішувались позитивно. А лікарі, як казав небіжчик Амосов, вміють лікувати хвороби, але не вміють дати здоров'я. Та здоров'я хай дає Бог.

До побачення!

АНАТОЛІЙ ПОЛЩУК.

10 лютого 2003 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, АНАТОЛІЮ ПАВЛОВИЧУ!

Сердечно дякую Вам за Вашого доброго листа. Якби Ви тільки знали, якою великою підтримкою є мені Ваші листи у теперішньому періоді могого земного перетривання. Коли підступи недобрих людей, недоброзичливців, що не один місяць уже топчуться по моїй душі, досягають своєї цілі. І серце моє стає уразливим. Й тоді Ваша доброзичливість і Ваше порозуміння – це як дарунок Божий, як заступництво Боже, який зглянувся надо мною і випроводжає мені навстріч своїх післанців.

Маю проблеми із здоров'ям. Чекаю весни. Як тільки сніги зйдуть, то й думаю спрямуватися у свої краї. А там і зобачимось.

Коли можливість матимете, то і приїжджайте у наш Закуток. Якщо хату іще не рознесли цілковито. Але хоч би як там і не було, а літувати у Батьківській хаті я, напевне, не зможу. Це ж господарство й поруйноване. Сил моїх нема. Після двох операцій. А побути у краєві своєму он як хочеться.

Мені давно думка йшла. Що навіть якщо ув одній душі відгукнеться тобою написане, то праця була не марною. А воно ж відгукнулось у Вашій душі. Яке це щастя і яке благісне переживання.

Я просив Бориса Тимофійовича, щоби він передав Вам прочитати нові мої публікації у журналі “Кур'єр Кривбасу”. Якщо прочитаєте, то відгукнетесь так само. Мені цікаво.

Нехай Вам буде усе добре. І нехай оберігає Вас Господь!

АНДРІЙ КОНДРАТЮК.

23 лютого 2003 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, ШАНОВНИЙ АНДРІЮ ІВАНОВИЧУ!

Отримав Вашого листа. Дякую. Прочитав “Важке прозріння” (“Дорога до матері”). Ви створили образ мого (нашого) сучасника, ровесника. Я не знаю Вашої біографії, але чомусь мені здається, що образ автобіографічний, бо так точно передать найтонші душевні стани героя можна, переживши їх самому. Правда, відомо, що ви, письменники, здатні розібратись в будь-яких лабіринтах чорних людських душ. Недарма ж письменників Сталін називав “інженерами людських душ”. Читаючи роман, я легенько простим олівцем помітив собі на

полях місця, що вразили мене зрілістю і оригінальністю думок (а роман на відміну від сучасних бестселерів багатий не подіями, а думками), аби поділитись з Вами своїм баченням твору. Але довго не було відповіді на мій попередній лист, і я подумав, що, може, Вам набрид (це мої рідненькі комплекси) і відніс книжку в бібліотеку. До речі, там є виставка книг, що Ви подарували з відповідним заголовком. Після обіду отримав листа, що благословляє моє до Вас писання. Я ще раз побіг в бібліотеку, але книжку вже забрала вчителька-пенсіонерка Гурін Галина Петрівна. Так що Ви автор, якого читають люди. А я писатиму про роман по пам'яті і в загальних рисах.

Доля діда Василька – сіяча і Семена Замогильного типова для наших дідів і батьків. Трагічна доля. Запала в пам'ять думка з голосу Замогильного про рабство: раптове рабство краще, бо викликає спротив, спонукає до боротьби, а до повільного, поступового, розтягнутого на віки закабалення, народ звикає і перероджується. Чи не в цьому корінь всіх наших бід?

Читаючи спогади головного героя роману, я мимоволі проводив паралель з власним дитинством, юністю, навчанням. Подібне, а тому й близьке і зрозуміле. Правда, я був відмінником тільки до четвертого класу, а далі треба було витратити по чотири години на дорогу щодня, а ще втома. То ще добре і так, що вдалося закінчити 10 класів. Всього двоє нас з села проявили таку мужність. Однак я тупицею не був, бо в армії відмінно закінчив школу авіа механіків, потім музучилище з відзнакою і музпедінститут без жодної трійки.

Я старший за героя роману і через наше село проходив фронт. Нашими іграшками була бойова зброя. Я сам розбирав снаряди і знав у тому толк, раз залишився живий. А скільки дітей війни від таких “іграшок” загинуло, лишилось каліками! А ще мені зрозумілий дитячий хронічний страх героя (ляки). Я бачив багато пожеж, трупів, був у льосі, навколо якого розірвалося сім бомб, пам'ятаю свист куль біля вуха, на моїх очах загинув двоюрідний брат Іван. А по ночах якась сила несла мене на вогонь, якій я не міг протистояти, і з жахом просипався. І так щоночі. Я довго боявся мерців, але приховував цю ганьбу від усього світу, щоб не видати свого боягузства. Одне слово, я ровесник героя фільму Елема Климова “Иди и смотри” і бачив майже те, що й він.

Викликає зворушливий щем дружба героя з сусідською дівчинкою (щось нагадує Оксану Коваленко з Шевченкової творчості) і зустріч в дорослості з її донькою.

Кожний епізодичний персонаж роману цікавий і повчальний. Проблеми приживання в колективі молодого спеціаліста мені були добре відомі і до прочитання роману, а от середньоазіатський період життя героя твору відкрив мені багато нового, незнаного раніше.

Чи варто було писати роман “Важке прозріння”? Варто! Він не є розважальним читвом. Він нелегкий, бо заставляє думати і аналізувати власне життя. Я не осуджую письменників, що пишуть комерційні твори, як і Аллу Пугачову, надзвичайно талановиту особу, що з'їхала на огидну “попсу”. Але на іншій мистецькій дорозі вона не мала б власного літака. І якби всі слухачі були такі, як я, то вона з своїм репертуаром і виконавською вульгарною манерою померла б з голоду.

Багато людей, щоб вижити, жертвували совістю, порядністю. Жінки ставали кар'єрними проститутками і вибивалися на високі посади, інші ставали при начальстві сексотами, підлабузниками. Через роман для мене розкрилась журналістська кухня. Я колись читав спогади В. Коротича на цю тему, але таких відвертих одкровенень, як у Вас, там не було. Я думав, що тільки провінційні музиканти спивались через умови праці: всі репетиції, концерти, а особливо виїзні і часто навіть за фінансування райкому (вважайте – колгоспів) закінчувались колективними попойками. В самодіяльності люди прошені, а рівень її був на контролі обкому, тому й годили учасникам могоричами. Процвітав і шантаж: “Не будеш ходити в самодіяльність – виженем з роботи”. А я був буфером між людьми і райкомом.

Я зрозумів, чому спився чудовий журналіст, поет, зав. с/г Петро Музичук. Райком його посилав в той чи інший колгосп з завданням розгромити непокірного чи недбайливого господарника. Секретар на так званих нарадах страхав голів колгоспів: “Я на тебе Музичука нашлю!”. І ті годили могоричами, щоб хоч зм'ягчив писанину. Він зрозумів, що з нього

роблять своєрідного кілера. Бо від морального знуцання теж чимало совісних посадовців загинуло. Для прикладу з літератури підходить не чеховський Черв'яков, а скорше Кресафт О. Гончара. Так і "підзалетів" Музичук і загинув. І сотні йому подібних.

До роману більше підійшла б назва "Важке прозрівання", бо процес цей не завершився. Нам ще прозрівати і прозрівати. Величезна "узаконена" різниця в зарплатах загалу і держслужбовців перетягла в апарат всю колишню мафію з жінками, дітьми і внуками. Люди політично малограмотні, перед виборами мафія навішає локшини на вуха виборцям і знову процвітає і купається в розкоші на фоні масових злиднів. І совість їх не мучить, бо не може мучити те, чого нема.

Душевний світ музикантів я пізнавав через "Возвишенное и земное" Девида Вейса, "Осуждение Паганини" О. Виноградова, "Образ любви" (Про Шопена) Ежи Брошкевич, через творчість Осипа Чорного, Романа Роллана й ін.; художників через "Далекое и близкое" І. Репіна, "Свидание с Нефертити" В. Тендрякова, "Геній" Т. Драйзера; кіномитців через "Неподведенные итоги" Е. Рязанова, "Почти серьезно" Ю. Нікуліна, "Довженко" С. Плачинди; журналістів через "Важке прозріння" А. Кондратюка. За останнє просвітительство Вам щиро дякую. Ще не читав Вашого твору про квіти. В бібліотеці його нема, чи, може, на руках. Публікації з "Кур'єру Кривбасу" обов'язково прочитаю. Зичу вернути здоров'я. Тримайтеся. До побачення!

АНАТОЛІЙ ПОЛЩУК.

26 лютого 2003 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, АНАТОЛІЮ ПАВЛОВИЧУ!

Сердечно дякую Вам за такого доброго листа. Це надаремне іде у Вас така думка, що Ваші листи можуть набриднути мені. Аніколи. Навпаки, Ваші листи дуже і дуже побажані завжди. А й цілющі для душі. Мені ніхто не писав таких листів. Й ніхто так уважно і правдиво не перейнявся прочитанням того мого скромного, що видане, інколи, щоправда, із гіршими виправленнями. Сей комплекс так глибоко засів і дотепер у різних редакторів та коректорів, які далекі від художності, але настирні в устремлінні усе виправлять, і в першу чергу найкраще. Часто елементарно і неграмотно. І переконать їх у тому неможливо. Бо кого переконувать. Як і в кожній ділянці нашого життя.

Я затримуюсь із відповіддю на Ваші листи по причині різних життєвих клопотів. Маю важку недугу постійно. А тепер долучилось і таке. Напоумили мене самому у стегна робить уколи. А я щось зробив не так. Потрапила інфекція, посиніло і т. д. Маю зайвий клопіт.

Але Ви знайте, що я завжди Вашим листам радий, і завжди напишу відповідь неодмінно, хоча із запізненням. Сподіваюсь, як тільки зійде сніг, то приїду до свого коханого краю і ми поговоримо, коли зустрінємось.

Я Вам дуже дякую, що Ви такий аналіз розлогий мого роману подали. Це для мене радісно і цікаво. Й важливо. Про деякі моменти, як от міркування про рабство, із моїми співпадають. Як я мислив колись і як тепер вважаю. Цього мого роману ніхто так уважно не аналізував, як Ви. Трошки писали, але все одно не так детально. Ваша оцінка для мене дуже цінна. Дякую Вам. І взагалі радий, що романа читають земляки. А йому ж скоро буде сорок років. Цілого півжиття великого. Але так: одна лиш печаль на серце у старінні кладеться. Що не збулося так і не написано те, й не напишеться уже, мабуть, усе те, про віщо у молоді літа мріялось. А й написаного у пошуках видати не можна. І тепер, як і колись. Така реальність. Але життя продовжується, і треба слідувати його плинові.

Сподіваюсь, що Ви прочитали уже й мої "Листи". Там у моменті одним ідеться про поодинокі світильники. Що коли вони ще є, то, по-моєму, цей світ іще перебуде. Ви – також той світильник. На радість такі душі були. Й іще є. Недавно я одержав невеличку поміч і листа з Канади від однієї жінки. Який то також добрий лист. Виявляється, що такі добрі душі іще пульсують на зеленій планеті.

Нехай Вам буде усе добре. І нехай оберігає Вас Господь.

Пишіть. Вашому листові завжди радий!

АНДРІЙ КОНДРАТЮК

3 березня 2003 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ! Листа отримав. Радий і дякую. Мій лист-відповідь получиться сумбурний, то пробачте.

Томас Манн, якого Ви згадуєте в “Листах”, про романи Германа Гессен “Курортники” і “Гра в бісер” писав: “У нього є речі..., які я читаю і сприймаю, наче їх я написав сам”. Стосовно до мого сприймання Ваших творів, переінакшу: читаю і сприймаю, наче їх написано про мене, про мій внутрішній світ, особливо з дитинства. Коли я зайшов у редакцію по “Кур’єр Кривбасу”, то розпитував про Вас Б. Т. Знаю тепер, що Ви живете самотньо, хоч про це можна було самому догадатись з Ваших творів. Правда, Б. Т. каже, що Ви заперечуєте автобіографічність своїх творів, але використовуєте особистий життєвий досвід, як і всі творчі люди. Дізнався також, де хутір Отраже. Десь там живе мій кум по дружині Філімонов Кузьма.

Намагаюсь розшифрувати згадку про Павла Тичину. В чому його трагедія. Думаю, не знали б ми “Сонячних кларнетів”, якби він не написав “Партія веде”, “Дим-димок од машини” (чи яка там назва) і тому подібне. Колись на відзначенні ювілею житомирського “Льонка” поет-пісняр у вузькому колі за чаркою признався: “Хлопці, якби ви знали, як противно бути партійним поетом!”. Творча неволя – ось трагедія. А ще трагедія, коли доводиться писати для шухляди без надії побачити свої твори надрукованими. Про те, що у Вас чималий неопублікований доробок, я чув і до ознайомлення з “Листами”. Не дивуюсь. Я пишу свої примітивні графоманські мініатюри всього п’ятий рік і то неопублікованих “шедеврів” назбиралось біля сотні (надруковано 112). Але цим не переймаюсь, бо я аматор. А Ви професіонал. І для Вас творчість – життя. Але творчість не для шухляди, а для людей. Ви пишете, що раніше не давали дороги Вашим творам через ідеологічні мотиви, а тепер не видають ніби через відсутність фінансів. Слово “ніби” свідчить, що Ви сумніваєтесь в істинності цієї причини. А я не сумніваюсь, що і тепер не друкують з тих самих мотивів. Тільки тепер ці мотиви завуальовані штучно створеною відсутністю у Вас грошей на видавництво. І викрали авторські рукописи, бо боялись, щоб не видрукували їх за кордоном. Злочини прийнято приховувати. Адже руйнація сіл, хуторів, садків, церков, людських душ, глум над пам’яттю предків – тяжкий злочин. Довженко торкнувся цієї проблеми в “Поємі про море”, що стала його лебединою піснею. Я давно вже написав “Епітафію на березі Случа” і віршик був підготовлений до друку. А потім в редакції, очевидно, дійшли, що Случ руйнували саме ті, що зараз сидять на високих керівних посадах і їм така публікація не сподобається. І так вірш пішов у шухляду. Закінчення його таке:

“Вже красу твою чудову
Вкрай перевели
(І шукають жертву нову),
Тебе довели
До гибелі Случе – друже...
А нам все одно –
Споглядатимем байдуже,
Як розорють дно (?)

Я виступаю в ньому проти осушення боліт, стариць, проти оранки заплавних луків під городи, оспівую колишню красу Случа. Хіба не подібна шухлядна доля мого волання душі? Але якщо адміністрації не сподобаються публікації, то в першу чергу звільнять з роботи редактора. А причини знайдуть стандартні: газета, мовляв, стала не цікава, не творча, зашпакльована. І навіть скарги читачів організують.

Згадка про “Заповіт” Маркеса, в якому високі і мудрі думки, зацікавила мене. Якщо це Габріель Гарсія, а не його однофамілець (я слабо знаю сучасну зарубіжну літературу), то

знаю цього письменника через романи “Полковнику ніхто не пише” і “Сто років самотності”, і тепер мені хочеться почитати його “Заповіт”. Люблю і ціную високі та мудрі думки.

“Прекрасні гаї і діброви. І жодної живої душі довкола. Тільки потому показався самотній грибник із корзиною. Уявляєте, яка розкіш”. Уявляю, Андрію Івановичу. Самоту люблю тільки в лісі і заради неї, коли ліс переповнений грибниками, іноді їду аж під Житомирщину. Не звинуватйте мене у відлюдкуватості. Я все життя працював з хорами і така самотня віддушина мені була необхідна.

Реакція жінки з двома вищими освітами на вчинок Габрієли Містраль нагадала мені фразу солідного чоловіка, коли жінки жахались злочинів молодій матері, що закопала живу дитину і яку було викрито: “Дура! Надо было в реку бросить».

Ще як я відвідував кінотеатр (як давно це було!), то був свідком спотвореної реакції на трагедію молоді. В історичній стрічці якомусь персонажу відтяли мечем голову. Голова аж покотилась, а молодь зреагувала веселим реготом. В нашому селі ще з польських часів існував аматорський театр. Мої батьки побрались через Шевченкового “Назара Стодолю”. Мама грала роль Галі, а тато – Назара. Полюбились і побрались. Глядачі в ті далекі часи від душі сміялись, або щиро плакали, дитинно часто сприймаючи примітивну гру акторів-односельців в п’єсах “Сватання на Гончарівці”, “Мартин Боруля”, “Шельменко-денщик”, “Лимерівна”, “Украдене щастя”, “Циганка Аза”. Як багато розгублено світлого з того часу! В музичилищі був чудовий хор. Коли мене вперше поставили в партію, саме готувались до ювілею М. Леонтовича. Розучували “Мала мати одну дочку”. Я заплакав. Не від жалю до дівчини, яку віддали за п’яниченьку, а від захвату музикою. І мені було невимовно соромно. Після того я ще раз заплакав, коли на нашій сцені квартет “Явір” (колишній) розпочав концерт шедевром “Повій вітре на Україну”.

У Ваших творах не раз підкреслюється цінність збереження до старості дитинного осягання краси світу. Це підкреслювали і Екзюпері, і Цветаєва, і Матіс, і Шевченко, і багато інших видатних людей. Вихолощення цієї здатності відкриває щілини в людській душі для проникнення байдужості, жорстокості, цинізму, користолюбства і інших всяких негативів. А це не тільки печально, але й трагічно для людства. Світильників дуже мало залишилось. І я, як пропавший песиміст, не бачу їхньої хоча б гальмівної ролі у лавинному скочуванні світу у прірву. І у Вас такі настрої зустрічаються: “...шукаю перспективу і часто не знаходжу її”. (К.К. № 157 с.5).

Мене Ви віднесли до Світильників незаслужено, бо Світильники не ті, хто ахає і плаче від захоплення красою світу, а ті, хто бореться за збереження цієї краси, допомагає людям збагнути красу, що “врятує світ”. А я при доброму здоров’ї і у розквіті творчих сил, при вищій професійній категорії відійшов від хорової справи, бо, бач, розчарувався. Просили люди створити хор для новозбудованої церкви – відмовився ніби через комплекс беззубого рота. Але ж зуби можна було і вставити. Не вступив у жодну політичну партію, що свідчить про мою хатоскрайню життєву позицію. Так що як Світильник я не варт щербатого шеляга в базарний день. Пробачте, що розчарував Вас. Не заперечую, що за сорок років творчого стажу чимало зроблено. Але тепер я не Світильник.

В листі до Панни Ви торкаєтесь одвічних проблем людського спілкування. І, мабуть, не просто побутового спілкування, а на рівні спорідненості душ. Хоч в самотності іноді й побутове спілкування рятує. Переконаєте читача, що без такого спілкування неможливе повноцінне перебування особистості по цей бік добра і зла в будь-якому віці, а особливо в старості та ще й в самотності. Цілком з Вами погоджуюсь. Відштовхнути від себе (кинути трубку) людину, що потребує спілкування, – жорстоко. Дуже мені імпонують слова: “На жаль, багато із тих, перед ким треба схилитися у поклони, уже за далиною” (с. 14), як і рядки Павла Рачка зі збірки “Ностальгія” (с. 8):

“Прощаюсь з друзями і вже навіки,
А світ стає порожнім та чужим.
Усе красиве, світле і велике.
Втрачаю на фатальній цій межі”.

А Панна (в примітці Ви пишете з малої літери) мені не симпатична. Мабуть, не варта вона того, щоб Самотній Літератор вклякав перед нею на коліна. Є що сказати, але лист не гумовий. Шукатиму “Повнозначність буття у простій праці і злагоді з природою” (с. 13).

Дякую Вам. До побачення!

АНАТОЛІЙ ПОЛІЩУК.

10 березня 2003 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, АНАТОЛІЮ ПАВЛОВИЧУ!

Сердечно дякую Вам за листа, у якому Ви так само детально аналізуєте мої нові публікації у журналі “Кур’єр Кривбасу”. Ви насправду єдина людина, хто так уважно мене читає і моїм написаним переймається. Це дуже і дуже зворушливо.

Скажу Вам, що “Листи самотнього літератора” прочитало багато людей і в Києві. Вони викликали зацікавлення. Одні шукають аналогій із автором, шукають конкретних призвідників, інші навпаки, кажуть, що коли це стане фактом біографії автора, то “Листи” утратять художню цінність. Я схиляюся до думки останніх.

Але річ не в тім. Одна жінка навіть таке сказала: “Якби я одержала такого листа, то вважала би себе найщасливішою жінкою світу”. Особисто я і переслідував такий задум, як відбувається деструкція людської душі, що вона відторгає від себе високі традиційні з’яви людського духу. Річ не в мені, і не в самотньому літераторові, але річ йдеться про Габрієлу Містраль, Павла Тичину, Т. Вулфа, Маркеса, жінку, яка допомагає оперованому, про сиву корову, яка загубилася у сивих житах і у сивих пасмах дощу. На це не можна не відгукнутися. Але якщо на це не відгукуються, то це уже крах людської душі, крах людського духу. Таке моє розуміння. А втім, що знає автор. Один доктор філософії сказав: “Це говорить самий дух. І ми так думали, але написали ви”. І поклав руку до серця.

Про “Листи” була коротенька згадка в “Україні Молодій” від 19.ІІ. Павло Вольвач.

Але я дякую Вам, бо ніхто так уважно не читав і не проаналізував детально “Листи”, як Ви.

Це той Маркес, автор “Сто років самоти”. Його “Заповіт” надрукований, здається, 1.ІІ. 2001 р. у “Літературній Україні”. Будете у редакції, попросіть Бориса Тимофійовича підшивку і прочитайте. Але кажуть, що Маркес зостався живий усупереч “Заповітові”. Живе і досі. Мені це сказали також учасники перуанського фольклорного ансамблю.

Мені здається, що Ви не маєте рації, коли кажете, що світильники повинні діяти. Хіба Ви не знаєте тих, які діяли і колись, і які діють і тепер, помінявши гасла і тактику. Але їх душі не світять. Світити можуть праведні душі, і слово їх потужне. У самому бутті такої душі, у самому її земному перетриванні. Ви із числа таких душ. А уже конкретна діяльність – річ інша. Із вірша Вам напишу Бориса Пастернака:

Не потрасенья и перевороты
Для новой жизни очищают путь,
А откровенья, бури и щедроты
Души воспламененной чьей-небудь.

Ізнов російський поет М. Заболоцький написав, що душа зобов’язана трудитися, і день, і ніч. А Ваша душа трудиться.

Я собі думаю. Якби наша душа трудилася гідно упродовж століть, то під сучасну пору ми були би а зовсім інакшими. Так собі думаю.

Я буду у Березному у вівторок 25.ІІІ., якщо Господь дозволить. Якби Ви мали час, то зайдіть до Боровця десь так о 9.20. Ми зобачимся. І поговоримо.

Дякую, До зустрічі!

АНДРІЙ КОНДРАТЮК.

20 березня 2003 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, АНАТОЛІЮ ПАВЛОВИЧУ!

Ви скінчили прочитувати мої книжечки, то й ніби нема мотивів для листування. Але мені хотілося б, щоб наше листування не уривалося, допоки ми є у цьому шаленому розхристаному світі і поки ми маємо здатність спостерігати вічно мінливий плін життя. І поки серце наше заходиться болем.

Із рідних країв я чомусь приїхав із дуже гнітючим настроєм. Вразило якесь осягання підсвідоме великої і глибокої руїни. Уже вкотре розбили віконечко і походили по хаті. Брати то нема вже чого. Рідний брат заміряється розкопати криницю і забрати три бідони. Навіщось йому вони потрібні. На бражника. Хата без криниці, хата без вікон. Нема в мене хати. Олександр Довженко.

А й тут яким болем переймається ціла сутність моя від отого потоптування постійного, підступів витончено жорстоких запрограмованих. І те, що Ви читали у другому листі в “К. Крив.” Твір літературний, але має життєву основу. Це був, як виявляється, дуже витончений підступ, щоби і душу погубить. Лукавому людське тіло не така важність, як людська душа.

Пишіть. Пишіть про свої настрої і спостереження. Завжди буду вдячний.

Із найкращими побажаннями!

АНДРІЙ КОНДРАТЮК.

4 квітня 2003 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, ШАНОВНИЙ АНДРІЮ ІВАНОВИЧУ!

Одержав Вашого листа, за якого дуже дякую. Ваші книги були лише початковим поштовхом до листування. А тепер з’явився незгасний мотив (допоки ми живі, звичайно) переписуватись – це Ви. Навіть найталановитіша книжка не здатна підмінити собою інтерес до її автора. Причина Вашого гнітючого настрою зрозуміла. Але я спробую Вас втішити. Якщо захочете літувати в отчій хаті, то вікно, врешті, можна затулити плівкою, криниця ще є, а начиння кухонного треба всього-то миску, каструльку, ложку, сковорідку і ножа. Лопату, щоб скопати грядку, можна й позичити. Я забув ще про відро і кухлик. Все це я Вам позичу. А могло б бути гірше. Хату бездоглядну могли б і розібрати і навіть спалити (хай Бог боронить). А брат неправий. Він же знає, що відвідини батьківської хати хоч раз на рік дають для Вас насагу жити і творити в київській самотині. На хуторі без колодязя жити неможливо. Це справді буде удар під дих. Може, не посміє зробити для Вас таку шкоду заради бражника сумнівної якості.

Згадка про лукавого, що прагне владарювати над людською душею, викликає в мене філософські роздуми. Я ніяк не можу визначитись в своєму релігійному блуканні. Знаю, що Сковорода протягом всього життя вивчав Біблію і вважав, що в ній зашифрована мудрість багатьох поколінь, намагався розкрити її таємничий символічний світ. У вищі сили вірили наші далекі предки. Їхня віра була у досконалії єдності, гармонії з природою...

Зрадливість наша проявляється ще й у тому, що дорвавшись до влади, ми дбаємо тільки про власні інтереси. Зверхники при владі поробили собі зарплати і пенсії в десять і більше разів вищі за трудящий загаль, обікрали Україну до нитки – хіба це не зрада? Зрада відверта і цинічна. А масове зречення рідної мови, а продажність брата всякому зайді? Зрада! А пропаганда всяких телефортун, лото-забав, шоу-крісел, “перших мільйонів” як засіб збагачення на противагу чесній праці – не зрада? Ще воно вилізе нам боком. Зрадою вважаю і те, що тратяться величезні кошти на придбання низькопробних і навіть шкідливих голлівудівських серіалів, а власна культура загнана в глухий кут. Подібні приклади зради можна наводити ще багато, що займе не один лист. Але досить. Бо це ще добавить гніту для Вашого і так зіпсованого після відвідин рідного Закутка настрою. Грип нашу оселю вже покинув. Його з базару принесла дружина, потім захворів онук, тоді я. Після того, як Ви поїхали, захворіла ще й внучка. Всю нашу сім’ю покотив грип. До речі, я не хворів на подібні хвороби сім років. А на цей раз скляк. Старість!

Їздив з сусідом по лозу на Зірненські болота. Заготовили сировини на 10 кошів для птахофабрики. Хочемо заробити по пару гривень на свято. Погода зіпсувалась і не дає працювати. Руки мерзнуть. Грабують.

Колись я і Вам сплету грибного кошика в подарунок на згадку. Як будемо живі.

Хай Бог дає Вам добре здоров'я. До побачення!

АНАТОЛІЙ ПОЛЩУК.

9 квітня 2003 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, АНАТОЛІЮ ПАВЛОВИЧУ!

Сердечно дякую Вам за листи. Я зворушений, що Ви так прихильно перейнялися моїми хутірськими проблемами. Я вірю, що Ви і предметно могли би допомогти, щоби я міг на хуторі ще переночувати. Але хіба це буде десь у середині літа. Бо у травні то я ніяк не зможу.

Але проблема хутора набагато складніша, як це собі уявляється... Із такими замірами змагатись важко. Уже не раз забирались найелементарніші речі господарські, які мені або дарували, або прикуплював я їх.

Таке життя, такий гіркий присмак спадщини. На жаль, серед нашого середовища подібні випадки дуже популярні.

Щодо Ваших міркувань про різновиди релігійних напрямків і т. д. Це питання діткливе, і тут аби не впасти у спокусу.

Як я собі про усе те міркую. Питання релігійних різновидів – се ж сфера колишнього атеїзму, який нині, здається, прийнято називають релігієзнавством.

Але до самого Творця і до віри у Творця чи завжди це стосується.

Релігійні спрямування тому і ворогують поміж собою, що переважно кладуть ув основу тільки ритуал, а не визнання ув осяганні і серці Творця і віри в Нього.

По-моєму, якщо ми будемо аналізувати ті чи ті напрямки, то ми робимо те, що і атеїсти роблять, і такий шлях чи й наблизитиме нас до Творця.

А суть же у тім, як ми осягаємо розумінням своїм Творця, який поза простором і поза часом. Чи тайни і заміри Його ми можемо осягати науково. Ні. Це недосяжне нашому розумінню. Свідомість наша у просторі і часі. Вона обмежена. Суть Його поза простором і часом. Вона безберега, безмежна.

А віра у Нього досягається душею. Але не науковим обґрунтуванням також. Тут легко впасти у спокусу. Тому, по-моєму, не шукаймо тут доконечних висновків. Так само, як і в судженнях про Володимира. Я завжди розгублююсь, коли у таких діткливих поняттях постає питання однозначності.

Зрада – це завжди антипод любові. Ми не любимо один одного, тому що зрадливі, і пізнаємо зраду. Ошукане серце не любить. Й коли втрачаємо істину, втрачаємо і любов. Поет Катулл, якого зрадила жінка, у I столітті до нашої ери осягнув, що “ошукане серце може дужче бажати, та не може кохати”.

Усе це міркування такі. Але душа наших людей не трудиться, а скільки б виправдувальних причин до ситуації не шукали.

Я глибоко зворушений Вашим грибним кошичком, як Ви мені його намалювали. Але можете і не плести, хіба ходитиму я по гриби. Але я і так зворушений.

Знаєте про віщо я мрію. Про хату на хуторі чи десь за селом. І щоби був у мене котик у хаті. І щоби я сам садив города і тишився, як проростає кожна культура.

Я дуже багато думав про отого музику із Оренбурзького хору. Як він плакав після тривалого прослуховування музики. Коли зустрінємось, то розкажете мені про нього іще у подробицях. Добре? Я, як дозволить Господь, то буду ізнов у своєму краї десь 15-16 квітня. Якби Ви були дома, то найімовірніше я підійшов би до Вас 16 квітня. Може, не зовсім зранку, але так до 11-ої.

От скільки Вам написав.

Пишіть і мені. Завжди буду радий.
 Із найщирішими побажаннями!
 АНДРІЙ КОНДРАТЮК.
 13 квітня 2003 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, АНДРІЮ ІВАНОВИЧУ!
 ХРИСТОС ВОСКРЕС!

Одержав листа і листівку. Щиро дякую. Вас теж сердечно вітаю з Великоднем і бажаю, щоб пасхальний настрій не зникав протягом усього року. Дай Боже за рік діждати, як кажуть у нашій місцевості.

А ще сердечно вітаю Вас з ювілеєм! Зичу Вам в першу чергу доброго здоров'я. Як буде нормальне здоров'я, то все інше прикладеться. З телепередачі почув про роман "Хутір" на 1000! сторінок. Бажаю, щоб незабаром він побачив світ і щоб Ви отримали належну шану за нього, щоб ніколи не зазнали матеріальних нестатків і морального пригнічення, щоб усі Ваші задуми втілились в життя, а мрії збулися.

Відповідаючи на той лист, що я отримав після зустрічі з Вами (Ви його обігнали), порозмірковую про Вашу мрію відносно хати на хуторі з городом, на якому б усе проізросло і Ви цим тішились (як Довженкова мама із "Зачарованої Десни") і з котиком. І Шевченко про це мріяв, і багато інших відомих і невідомих людей. І я зараз жалію, що продав за безцінь батьківську хату, де був чудовий садочок і ставочок за 100 м, і земля родюча, і вода в глибоченному колодязі найсмачніша у світі. Але, на жаль, невмолимо насувається старість, а з нею немічність і хвороби. Щасливі ті люди, що збудували міцну сім'ю, виховали дітей у дусі християнської моралі і мають з їх боку турботу і піклування і не заради спадщини. Але не всі сімейні можуть похвалитись таким щастям. І повірте, що чимало сімейних людей щиро позаздрили б Вашій самотності. Ви маєте і чималі здобутки у житті. У Вас квартира у Києві (а могло б і не бути), Ви член СП України, і головне, Ви творча людина. А творчий процес здатний відволікати справжнього письменника від будь-яких власних негараздів і навіть від фізичного болю. Творчість, це одночасно і муки, і радість. Ще й на додачу маєте дачу у рідному краю, і приймуть Вас як дорогого гостя в кожній школі нашого району і віддадуть Вам належну шану. І ще один аспект. Я ходив перед святом на могилки до Мамаи впорядковувати могилу, а потім походив поміж плитами і почитав надгробні написи. Як багато народу лежить, не досягнувши 50-річного віку. Від 30 до 50 років відмічені біля 70% могил. Так що нам ще не треба, і навіть гріх обижатись. Дякуймо Господові, що дотяг нас у сьомий десяток.

Релігійної теми я більше не буду ніколи торкатись, щоб не впасти у спокусу. Ви маєте рацію.

Баяніст Льоня Вас, мабуть, зацікавив самотньою долею. Напишу Вам, чому він не оженився. Полюбив він танцюристку із хору (анс. пісні і танцю) і повіз її познайомити із своїми батьками в село. Не встигли вони ступити на подвір'я, як вийшла його рідна сестра і з порога до нареченої "Блядь!". Дівчина розплакалась і втекла. Коли жив уже в Березному, то знайшов розведену. Ця жінка вже й купила нові штори, побілила квартиру, прикупила посуду. І тут знайшлися "доброзичливці", які її охарактеризували як рідкісну курву (і це правда) і сім'я розпалась. Потім до нього стала ходити старша на 10 років жінка. Красуня! Принесе дров, чисті простирадла. Поміє його, сама прийме ванну, переспить з ним і йде додому. Так тривало декілька років і вона раптом померла. Він дуже сумував і більше й не робив спроб відшукати жінку. Вважав, що це його доля бути холостяком. Той "добродій", що забрав його квартиру за баночку супу чи капусняку (він не міг це їсти) в день, похоронив Льоню безсовісно. Не дав знати на його роботу, тіло не переночувало у квартирі, а просто з моргу повіз на кладовище. Ми, його друзі і колеги, прийшли, коли могила завершувалась. На хресті не було таблички. Володя, з яким я Вас познайомив, зібрав дані і зробив табличку. Прикрасили хреста вінком, впорядкували і прикрасили могилу. Хай спокійно спочиває і нас довго дожидає.

Музику любив з дитинства. Батько грати не дозволяв (“Корова як диль, а він на баяні грає!”), то він ховався в льосі з баяном. Останнє десятиріччя він часто признавався: “Я живу музикою”.

Ваші виступи по радіо я не мав можливості послухати, бо ще торік робили зовнішню побілку, тягли ришти і відірвали дроти, що їм заважали. І досі не підключили. А по телебаченню двічі дивився і слухав. Виглядали Ви досить пристойно. На щоках здоровий рум'янець, живі молоді очі, повний рот зубів (біло заздрю). Манера розмовляти співуча, чудова дикція, словниковий запас багатий, як і подобає письменнику. Про весняні настрої сказали не як письменник-прозаїк, а як поет!

Крізь ще голі гілки проглядають білі хатки-мазанки, а в повітрі бринить очікування вибуху зелені, пахощів, цвітіння і все це підносить християнську душу у піднебесну височінь на крилах зачарування і віри. Ще Ви говорили про заземленість сучасних молодих людей, що в більшості не здатні поетично сприймати красу світу. Щоб не виглядати категоричним. Ви декілька разів підкреслили: “Я так думаю”, “Мені так здається”. Дуже гарно Ви сказали про те, як в 3 роки Ви з Батьком йшли до дядька чи в гості, чи у справах і раптом Вас заповонило щось досі незвідане. Аж значно пізніше Ви зрозуміли, що в тому моменті у Вашій душі на все життя поселилась художність.

Ви говорили ще про неможливість висловитись, що являється трагедією творчої душі (я це зазнав сповна – сказали Ви). Привели приклад: роман “Важке прозріння” був написаний в 1966-67 р.р., а побачив світ аж у 90 р.

А завершили виступ думкою, що відома мені з нашого листування: Якщо хоч одна жива душа перейметься Вашим світовідчуттям, світосприйманням, світобаченням, то Ви вважатимете, що затрачені час і сили, і творча Голгофа були не даремні, немарні.

Ще ведуча згадувала про “Дорогу до Еммануїла Канта” і мені пригадується епізод з “Листів”, де Ви вишукуєте свої прибалтійські корені по лінії бабусі чи прабабусі і там була згадка про Канта (по-моєму).

Декілька разів показували книжку “Новели нашого хутора” з обох боків.

Ваш виступ явився прикрасою передачі “Мистецька світлиця”. Я горджуся знайомством з Вами.

Шановний Андрію Івановичу! Ще раз вітаю Вас з 65-річчям від Дня народження. Бажаю жити довго, але не нудно (нагадую, що я гуморист) і до глибокої старості мати силу доглядати за собою без сторонньої допомоги.

Пробачте мені за безліч граматичних і стильових помилок. Оправдуюсь тим, що граматику я завершив вивчати ще в 1954 році.

Будьте здорові! До побачення!

АНАТОЛІЙ ПОЛЩУК,

28 квітня 2003 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, АНАТОЛІЮ ПАВЛОВИЧУ!

Сердечно дякую Вам за теплого і ґрунтового листа. Що Ви так у деталях описали, як я бачився Вам по телевізії. На жаль, я сам того зобачити не міг. Але то тільки здається так Вам, що при здоров'ю ще. Насправді здоров'я не маю. Але намагаюсь зберегти бадьорість духу. Й інколи це вдається. Але як часто завважає сутність моє поринання у глибокий туск. Особливо навесні, коли раптові неочікувані зміни у природі будять і мінливість настрою. Творчість не завжди може порятувати у таких моментах. Але як часто і поклик творчості згасає. Як не в суєті щоденній, то від пригніченого настрою. Усе те дуже й дуже взаємопов'язане. Але як тяжко писати в усвідомлюванні, що до друку нема жодної перспективи.

У Києві зацвіли каштани, груші, яблуні, бузок. І в міському середовищі запіяло птаство.

Ваш лист окрилює мене доброзичливістю і душевним теплом. Але, може, Вам ще не все відомо із мого життя.

А Ваше визначення щодо фальші, неприйняття моєю душею фальші не раз уже спонукувало мене переглядати своє життя від початків і дотепер. І це бринить уже як спонука шукати й любити істину у всіх явищах і з'явах. Бо істина і над любов могутніша. Вірніше, одне без одного немислимі.

У вагонах кийвського метро із'явилися інколи понаклеювані віршики українських класиків. А мені із того запам'яталося Плузникове:

Каменю – приділ! – лежати,
Вітрові – закон! – лети.
Тільки я поставлений бажати.
Як не цілі, то бодай мети.

Старокиївські пагорби крізь світовий сум і туск навіть після дикої поруйнації бачаться іще прекрасними.

Після довгої прохолодної зими настало майже літнє тепло. Інколи до +30 градусів. Перед очевидним настроєм скороминущості не раз розгублюєшся. Інше зовсім, коли осінь веде у заспокоювання.

Ваш лист кладе на серце розраду у моїй самотності.

Подібне заспокоювання казала мені якось одна лікарка: “А Ви не переживайте надто, що самотні. Уявіть собі, що була би коло Вас неприємна людина, то це у стократ тяжче, аніж самотність. Уявіть собі і таке. Коло Вас приємна людина, а Ви не можете дати їй матеріального забезпечення. То це також було би для Вас тяжко”.

Усе це так. Але і Шекспірове тут же біжить. Самотній путь подібний смерті.

Але то усе таке. Насувається упритул до мене велика проблема. Завтра повинні прийти майстри, і будуть робити ремонт у квартирі. Це клопіт великий. Якби вони встигнути зробити хоча б до кінця травня. Тільки після ремонту зможу приїхати до свого краю. Якщо дозволить Господь.

Пишіть мені. Ваші листи цілковито грамотні і дуже, дуже художні. Вони для мене – завжди розрада.

Іще раз сердечно дякую за привітання і листи. Пишіть. Чекаю.

Нехай оберігає Вас і Вашу родину Господь!

АНДРІЙ КОНДРАТЮК.

11 травня 2003 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, АНДРІЮ ІВАНОВИЧУ!

Найперше, пробачте, що привласнив Ваше прізвище. Я почав адресувати в старих добрих традиціях і за логікою так правильніше. А коли збагнув помилку – не захотів черкати, псувати конверта, бо можуть вернути листа. По-друге, прошу пробачення за те, що довго не відписував. Я був запряжений у весняно-городні роботи, як коняка. Прийду увечері додому, з останніх сил помию ноги і в ліжку. А днів через 10 – сапання. Мушу давати раду сам. В дружини гіпертонія і внук.

Враховуючи те, що Ви професіональний журналіст і пройшли з цим фахом добрячий шмат життєвої дороги, вітаю Вас з Днем журналіста (6 червня) і зичу доброго здоров'я і щастя. Добре, що Ви намагаєтесь зберегти бадьорість духу. Поринання у глибокий туск, а особливо навесні мені знайоме з юності. Коли зацвітав бузок, мене буквально душили якісь незрозумілі й досі емоції. Я їх приховував від усього світу.

Розділяю з Вами думки про взаємозв'язки між настроєм, покликотворчості і безперспективністю щодо друку; між істиною і любов'ю. Відмічаю розум лікарки, що дала Вам аргументовану опору в самотності: погано, якщо поруч неприємна людина, і не краще, якщо добрій жінці не можеш дати елементарних матеріальних благ (елементарних – поняття неоднозначне в оцінці різних жінок).

А от те, що Ви вважаєте ремонт квартири великою проблемою – не розділяю. Може, через те, що такі речі я роблю сам з дружиною. Дай Боже, щоб Ви вийшли з цієї проблеми тріумфальним переможцем. А ще бажаю, щоб майстри виявились порядними людьми і не

пили з Вас праведну кров. Заходив до редакції і працівниця комп'ютерного кабінету розкажує, що чула по київському радіо Ваш виступ, в якому Ви мене розхвалювали, цитували мої листи і навіть обзивали поетом. Напишіть, що там було насправді. На жаль, в мене відрізали радіо, і я не зміг почути таке надзвичайно рідке явище, як добре слово про мене. Та ще й через столичне радіо. Коли я Вас проводив до маршрутки на Моквин, Ви двічі згадали Дремлюгу М. В. Потім я надумав, що, може, Ви з ним особисто знайомі, чи сусіди, і Вам тому хотілось знати мою думку про нього. Заглянув в музичну енциклопедію і виявив, що 12 червня йому виповнюється 86 років. Не маю відомостей, чи він ще живий. Є в нього і кантати, і ораторія, і симфонічні поеми, і симфонії, і музика до кінофільмів, але я знайомий лише з деякими романсами, яких в його доробку понад 60. Мені подобається його музика.

Прочитав два Ваші твори “Із київських настроїв”: про Віктора Некрасова та “Із бібліотеки Петра Білинника”. Нардепа Хмару, з яким сталася притичина в підземнім переході, я раніше поважав як фаната-правдолюбця. Але він для мене змілів, коли придибав під крильце БЮТ. Що Юля не злодій, мене ніхто не переконає. Будь вона тричі опозиціонер. А як кажуть, що там всі злодії (в ВР), то мені від цього не легше. Вражає фраза: “Сюди жебраки і каліки свою долю виносили, що як дивишся на них, то наче сучасна книга народного буття перед тобою розгортається”. Сміливо і справедливо!

Те, що Ви показали віртуоза Ігоря Завадського, що змушений заробляти на прожиток у принизливих умовах підземного переходу, сестру видатного співака за розпродажем сімейних реліквій заради кусця хліба – сильний і сміливий докір нашим державникам.

Петра Білинника я пам'ятаю. Колись була мода на народні університети культури. Я підготував лекцію “Шевченко і музика”. Лекція була багато озвучена. Благо, пісень, і народних і авторських, на вірші Шевченка вистачає. І, пам'ятаю, звучала у виконанні Білинника “Така її доля”. Не буду коментувати його виконання, бо в мене не вистачить слів, щоб передати пережите зачарування.

Істинно філософське закінчення твору: “... справжню ціну кожної вирізняваної суті і можливості ми складаємо тільки тоді, як втрачаємо її”.

Ще раз закликаю Вас не здаватись. Запевняю Вас, коли б виграли раптом джек пот так десь на півтора мільйони гривень, від жіночої “любові” не мали б відбою. В мене був друг і кум у Києві. Валентин Чугунов. Його дружина зрадила. Він сам доглядав і виховував сина. Коли син женився і він сам залишився в квартирі, в нього “закохалась” молода дівчина. Він настільки скучився за жіночою ласкою, що прийняв її флірт за чисту монету і по-справжньому захопився нею. Писав їй вірші. Я пам'ятаю тільки один рядок: “Я не первой весны соловей”. Потім він розкусив, що їй була потрібна його квартира. Він був 1924 р. н. Вже помер (Царство йому небесне). Впевнений, що є й безкорисні жінки, які з радістю розділили б з Вами самотність, бо й самі від неї страждають, але спробуй віднайди таку.

Про себе.

Нарешті почав курс по встановленню зубних протезів. Сьогодні вирвав першого пенька. Завтра вирву другого і т. д. (12 шт.) Тоді тижнів два треба гоїти ясна і закусити гіпс. І ще тижнів за два будуть протези. Кажуть, півроку треба звикати. На декілька зубів рідних ставитимуть коронки. Перспектива не з приємних. Але мушу, бо вже вкрай комплексую. Та й їсти чимось треба інколи.

Післязавтра ніби буде в районці добірка моїх мініатюр. Які саме – не знаю. В редактора лежить 42 мініатюри. Вже клявся, що більше не буду складати і знов порушую клятву. Отже я – клятвовідступник.

Будете в наших краях – заходьте. Поспілкуємось. Сплетемо коша і поїду разом з Вами в Новомоквин. Завезу кумі Наді Філімоновій такого подарунка. Я лікував онука в дитячому відділенні і там лежала Надіна дочка Оля з сином Артуром. Вони Вас знають. Сусіди. Оля теж казала, що Вашу оселю постійно грабують. Про грабіжників говорила з осудом.

Внучка моя закінчила п'ятий клас на відмінно (хвалюсь!). Від дочки з Португалії прийшла посилка. Мені прислала теніску, і я в ній дуже гонорово форсю.

Борису Тимофійовичу склав дружній шарж:

“Нема місця для сатири!
 Районка латає
 У бюджеті скуднім діри –
 Всім хвалу співає.
 Преса гроші дуже любить,
 Мов буржуй неситий.
 Жадність фраєра погубить –
 Кажуть одесити”.

Не образився. Каже – так воно й є. Пишіть. До побачення!

АНАТОЛІЙ ПОЛЩУК,

2 червня 2003 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ АНАТОЛІЮ ПАВЛОВИЧУ!

Як завжди, із радістю одержав Вашого нового листа. Сердечно дякую Вам.

Стоїть спека. На базарі з кожним днем усе дорожчає, а мало би дешевшати, як у літо входимо. Маю на увазі ріжну зелень.

Дякую Вам, що Ви уважно прочитали мої публікації у районній газеті і проаналізували. У 5-у номері журналу “Київ” буде надрукована моя повість про вовка, про справжнього вовка. Як зустрінемось, а буде журнал, то я Вам дам його.

Річ у тім, що проблема ремонту для мене видається набагато складнішою, аніж Ви собі уявляєте. Я не сам роблю ремонт – мені роблять ті, що довели до ремонту, забудовуючи для себе горище надо мною. Се публіка ота, з тижня на тиждень обіцяють, а не роблять. І до дома прив’язаний в очікуванні. А я би уже давно приїхав, і ми зобачились би. Сій публіці вірити не можна, вони можуть щезнути або зінакшитись. Се плем’я знакове. Вони можуть не зробити ремонту взагалі, оно шпалери привезли. А із дірок уже сиплеться, да висота – 4.10 м. Ремонт потрібен.

З Дремлюгою я не знайомий, і він уже помер. Просто я чув по радіо пієтет в його ім’я. Але мені здається, що його ораторії у честь вождів звучали колись. Хоча у музиці це не так впізнаване, як у слові.

Просто спспитавсь я Вас тоді принагідно, до течії думки, що ізродилася.

Поетом я Вас не образив, але називав. Бо мініатюри Ваші поетичні, листи художні і мислення поетичне.

Тая пані, що біля комп’ютера, помилилась. Це була передача рівненського радіо, а не столичного. По Київському радіо була передача 27.V. Про мене говорив Василь Герасим’юк і читали фрагменти із повісті. Але про Вас тут не згадувалося.

Із рівненського радіо Микола Береза готує про мене передачу для Київського радіо. То там про Вас я згадуватиму. Але коли буде тая передача – невідомо іще. Якщо знатиму, то напишу Вам.

Співчуваю Вам у проблемах щодо зубів. Яке це іго, до носіння незручне – біль, елементарний фізичний біль. Чого дотинають найчастіше болем, і злість, і помсту болем зганяють.

Але не півроку Ви звикатимете. До чужорідного Ви звикнете раніше. І буде воно якби своє.

Я також переніс недавно великий біль. Спека довкола, а десь прохопив протяг праве плече. Це адський біль. Ні голови повернуть, нема спокою ані вдень, ані вночі. Ніяк не відшукаєш позиції, щоби влєжати. Невралгія. Остеохондроз. Два тижні страждав тяжко, а й тепер біль не покинув цілковито.

Шарж Ваш добрий, проникливий. Суть прозора. Не повинен Б. Т. ображатись. Хіба і він того не відчуває.

Ах, як же ці ремонтники мене ізв’язали. А й не роблять коли іще. Я додому давно уже приїхав би. Скільки чекать – невідомо. І чекать можна безрезультатно.

Уявляю Вашу сумлінну працю на полі. Але хіба і я схоже не трудивсь кожного літа. Аж до літа минулого, коли біда із колії вибила життєвої. Ходив до свого лікаря. Він сказав, що раз я уже другий рік живу, то схему лікування він вибрав правильну. Дав перепочинок на 3 місяці. А потому 3 місяці ізнов щотижня 1 ампула, яка коштує 100 гривень. А де їх шукать, коли уже усі путі випробувані.

Дякую за привітання із професійним днем. Щоправда, на журналістичнім путі я подвизався мало – на путь бар'єри було встановлено. А тепер дивлюсь на сей рід занять часто скептично. За ідеєю, подавати правдиву інформацію – се почесна місія. Але насправді вони не такі. Сучасні здебільшого вислужуються, як і колишні просто перебували на службі. Колишні хоча пригнічення відчували, а теперішні самі агресивні бувають, як я їх декотрих тут знаю. Навіть ті, що супротив мене замовлення виконували.

От, бачите, і я Вам майже 2 повні сторінки написав, а не оно Ви мені у такий обсяг вкладаєтесь.

Але пишть. Ваш лист для мене завжди – подія. І у наступні кілька день мене осяває могутньо світло Вашого тепла, доброти і відвертості. Під сучасну пору се рідкісні властивості.

Пишть. Завжди радий.

Із найкращими побажаннями! –

АНДРІЙ КОНДРАТЮК.

19 червня 2003 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ!

Листа Вашого отримав, Щиро дякую, Андрію Івановичу! Я до глибини душі обурений поведінкою Ваших горищних сусідів. Так затягти ремонт! І якби ж Ви так не рвались на батьківське обійстя. А вони, мабуть, про це знають. Безсовісні! Думаю, на родинних урочистостях до побажань доброго здоров'я, успіхів у праці, сімейного щастя, кохання, можна добавляти як велике благо: "Пошли вам Боже добрих сусідів!".

Я не відписував, щоб лист не валявся ціле літо в поштової скриньці. Думав, шпалери вже є, а за день-два їх поклять, і Ви приїдете.

Кажуть, у столиці все набагато дешевше, ніж в провінції. Однак провінція має й свої переваги. Хоч я, наприклад, живу в казенному будинку, але маю під вікнами, за хлівчиком маленькі ділянки землі, на яких ростуть буряки, морква, петрушка, цибуля, часник, кріп, капуста, огірки, помідори, кабачки, щавель, квасоля, картопля, малина, полуниці. Копійки на базар носити не треба. Сало маємо своє і зараз держимо поросля. Курей, на жаль, не тримаємо, бо крадуть. Як вкрали позаторік за раз п'ять курок, то дружина більш не хоче їх заводити. Корову ніде тримати в нас, а козу не завадило б придбати.

Люди тут говорять, що Україну чекає життя впроголодь. Морози й засухи знищили посіви, а зернові запаси наші брати-зверхники розікрали. Продукти будуть, але ціни заставлять нас пенсіонерів покласти зуби на полицю.

Як же ж Ви будете лікуватись, якщо одна ампула коштує 100 гр. І хоч колють раз на тиждень, але 400 гр. щомісяця віддай на одні ампули! Мимоволі згадаєш добрим словом радянські часи з їх безкоштовною медициною. Але тоді, мабуть, таких ліків просто не було б. Дефіцити "совецькі". Хай дасть Бог, щоб Ви виздоровіли і ніяких ліків Вам не потрібно було.

За мій шарж Б. Т. не тільки не образився, а й опублікував його.

Поля я вже посапав, підгорнув вручну, двічі жуків полякав. Тепер лишилось чекати врожаю. А чи буде він після такої сушини? Вашу повість про вовка жадаю прочитати. Як будете їхати додому, не забудьте, будь ласка, прихопити журнал "Київ" № 5. Їхатимете назад – заберете. Про вовків як благородних тварин я читав, по-моєму, у Чингіза Айтматова (здається у "Пласі").

На Трійцю дуже пишно відзначили День міста. Сусід другого дня назбирав чотири мішки пляшок. І казав, що збирачів цього товару було багато. Я на свято не ходив, бо без

грошей на таких збіговиськах нічого робити. Тільки настрої зіпсується від заздрощів. Позавчора їздив до лісу. Знайшов десяток червувих сиріжок. Другий день лле дощ. Отож гриби будуть неминуче. Жду, як Бога. Гриби збирати – моя пристрасть. І я досконало знаю місцеві гриби: білі, підберезовики (бабки), підосиновики (красноголовці), лисички, скотяриці, рядовки червоні (приболотухи), зелениці, підзеленки (рядовки сірі), парасольки (кури), маслюки, дошовики, багноки, польські гриби, товстухи, опеньки, рижики, хрящі оливково-чорні (для соління), подорожничі, вовнянки, печериці, каштанові гриби, моховики бархатні, сиріжки, зимові гриби, лугові опеньки (негниючники), гнойовики. Багато з перерахованих грибів люди не беруть через страх отруїтись. І в той же час беруть такі ядовиті гриби, як сиві волики, піддубці (свинухи тонкі), умовно-істивні, не знаючи, що вони такі, кози, синявки (рядовки фіолетові). Я намагаюсь застерігати. Пробачте, що сів на свого улюбленого коня. Більше не буду.

Будьте здорові! Кращого побажання не існує.
До зустрічі!

АНАТОЛІЙ ПОЛЩУК.

8 липня 2003 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, АНАТОЛІЮ ПАВЛОВИЧУ!

Сердечно дякую Вам за Вашого листа. Але я у великому боргу перед Вами. Що вчасно не відписав і заставив Вас турбуватись. Провинно на серці моїм. Але до того були причини. Два місяці тривав отой ремонт. Я протягом цілого дня був запертий. Людей же не зоставиш самих у хаті. Дихання важке, із фарбами. І конфліктні ситуації спалахували раз у раз. І кров пили із мене, як Ви і передбачували.

Але тепер уже все скінчилось. Не який там ремонт, та шпарок поки не видно, і пісок на голову не сиплеться. Допоки.

Речі декотрі порозкладував. Розгардіяш великий стоятиме довго, поки усе на свої місця установиться. Та як уже буде. Добре, хоч я витримав це велике випробування і напруження. Думалось, що не витримаю. Такий до краю виснажений і знеможений був.

Тепер о тім міркую, як би у свої краї навідатись. Може, це станеться і скоро. На наступному тижні. Тоді й зустрінемось. Да й поговоримо. А за довгу мовчанку не гнівайтесь на мене. Пишіть так само. Ваші листи цікаві для мене. Й радісні завжди. У самотині серця свого. Коли тебе відторгають і ніхто розумить не хоче.

Ваш перелік грибів звучить, як пісня. Я такого не знаю. Один тільки ряд перечитувать як заманливо. А що вже говорить про збирання. Висока поезія. Я одні білі у Борку біля Філімонових щоранку збирав улітку й восени 1984 року, то й до сих пір пам'ятаю. Дуже гарно описував про збирання грибів російський поет Олексій Костянтинович Толстой.

У повітрі, особливо уранці вже стигне передчуття осені. Скоро Спас. І бери рукавиці про запас. Літо краснее минуло. Так безрезультатно для мене. Але благодатна пора завжди швидко минає.

Пишіть мені завжди. А тепер сподіваюсь на зустріч. До зустрічі!

АНДРІЙ КОНДРАТЮК.

9 серпня 2003 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, АНДРІЮ ІВАНОВИЧУ!

Сподіваюсь, що до столиці Ви дісталися без неприємних пригод. Напишете мені про результати відвідин київських ескулапів. Хай дасть Бог, аби результати були втішні. По Вашому від'їзді у нас стались сумні новини. Повісився мій сват, дід тих онуків, що Ви бачили в нас. Діагноз: алкогольна депресія. І люди різне говорять. Що і жінка довела, і ніби син (мій бувший зять) побив. Мені його шкода, бо по душевних якостях він був доброю людиною. Хай простить Господь його тяжкий гріх. А друга сумна новина – вчора похоронили сусіда. Того, що оперували. Я Вам писав. Його жаліють всі сусіди. Він був майстром на всі руки і безвідмовним. Хай йому буде Царство небесне.

На Ваші повісті-есе рецензію писати не посмію, бо могу виглядати ув Ваших очах наглувано-нескромним дилетантом. Але особистими враженнями поділюсь. А Ви мені простіть мою літбезграмотність.

Ваше письмо вирізняють на моє підсліпувате око такі деталі:

Побудова речень з вживанням дієслів після іменника (“спогад побіг”, “в Києві перебуваючи” с.6, і т. д.); звернення до незвичних слів в літературній мові (оньо, сей, клюб, да, павза, усіякове, в Києві, навидоці, жодного позитивного іроя, ув, лехко, оно, оден, земне перетривання, дія всесвітнього туску, в настроях, соціалізм, на іншим якимсь березі, іно, хурнель, гинші, спогадувала, неоднаке, аудиторія, себто, стріч, послідній, Гамерика, спеціально, мистець, жеби і т. д.). Мені ці слова зрозумілі і звичні з народного говору, але я б боявся їх вживати, остерігаючись кпинів грамотіїв. А у Ваших творах ці слова створюють особливу атмосферу народної глибинки, пахнуть дитинством і незалежністю від літературних штампів.

Твори Ваші рясніють синонімами, що також ллє воду на млин індивідуальності, самобутності (“...поглянути, дивитись...”; “...видиться, проглядується...”, “...небачених досі, уперше забачених...” (с.3); “...вдивлявся в їхні лица, видивляв їхні лица...”, “...бачилося мені, впізнавалось”; “залишався, бринів час” (с.4); “кіно... пускають, показують” (с.5); “...пішов, подався, порипався, попхався...” (с.5); “...почав, став передавати рукопис” (с.6); “...висновок напрошувався, висновувати можна було” (с.7); “засвідчили, потвердили...” (с.7); “передали, переповіли” (с.8); “почав, став говорить...” (с.9); “надрукувати, видати...” (с.9); “завів мову, говорив...” (с.10); “думка, побігла, потекла” (с.11); “сказав, промовив” (с.11); “побіжить, зрине” (с.11); “відійшла, ...віддалилася”, “приходило, навідувалося” (с.18); “увійшли, уступили (с.18); “промовити, сказати, закликати” (с.19), “приїхав, повернувся, заявився” (с.28) і т. д.). Недоброзичливець може дорікнути за зловживання синонімами, але Ви залишайтеся собою, бо це чудово, прекрасно, слічно. Але найвищу цінність у ваших творах становлять, являють думки. Високі думки!

Про взаємозв’язки і закономірності в житті і в окремій людській долі (с.6);

“Це дуже промовисто, коли похмура і сувора на вигляд людина зігріває наше серце теплом”;

“Живить мою віру в людину, не дає заломлюватись” (с.10);

“Не складаємо щоденно подяки Творцеві за повноту благодаті, дарованої від природи” (с.11);

“...Гість не має бути вищим і повноважнішим за господаря” (с.11);

Про любов до людей (грипууючий повинен оберегати оточуючих від зарази);

Вперше почув про Кнута Гамсуна, Отто Вейнингера, Веселовського і позаздрив (біло) авторів (с.13);

Про тиснення на людську особистість і глибину провінції (пропорційність);

Поезія вільної думки (вислів!) (с.13);

Роздуми про Празьку весну) (с.14-15);

“Москва слезам не верит” (переконливо!) (с.17);

“А й сама свідомість того, що вони такі є серед нас, багато важила” (с.19);

“Душа зобов’язана трудиться” (!)(с.20);

“Тінь терориста, що зависла над ХХ ст.. – це не завжди впізнана і видима тінь” (!)(с.21);

“Плач на замовлення” (с.21);

Правдиве слово завжди переживає того, із чийх вуст воно вихопилося, пролунало (с.25);

Могутня ядерна держава одного живого слова боялася так панічно (с.32);

“...скупіший я став у бажаннях. І потреба інформації скорочується”. (По собі знаю, що правду святу пишете);

Відлига 60-х років обернулася пізніше для багатьох жорстокими мордовськими, магаданськими морозами;

Дякую за Бойчакове: “... деякі письменники орієнтуються на найменш розвинутих” (с.43). Зараз це стосується і музики, кіно. Про Івана Бойчака я раніше і не чув (село!), а тепер, завдяки Вам, заповажав.

І ще багатьма цікавими, цінними, глибокими думками бувають Ваші твори.

Вражає сміливість, з якою Ви викриваєте безрадісне сьогодення:

“Хоча усіякове писання, схоже, й тепер переслідується так само” (с.6);

“...ця практика у певній мірі і тепер процвітає” (с.7);

“...ціле єство його уже випромінювало цілковиту прямоту і довіру – сі рідкісні якості, від дефіциту яких страждає сучасна людина і світ” (с.9);

“А тепер, схоже, що ніхто написане і читати не хоче, і видавати. Воно, може, десь і теперішнє написане фіксується пильненько, тільки потаємно, уже для справи тільки”;

“...любов багатьох уже охолола, бо розбуяло беззаконня”;

“То де тії одважливці тоді були, що на авторитет ученого за кожним словом нині посилаються” (с.18);

“А відлуння того періоду густо пронизує і наш теперішній часовий простір, потужно стримуючи розвій природного літературного процесу” (с.25);

“Тотальний наступ то був... на кожному мислячу особистість, що він і дотепер триває”;

І подібних “крамольних” думок, спостережень у Вас багато. Ломоносов, щоб вижити, писав оди на честь цариці, а Шевченка за “опенька висушеного” загнали за Урал в степи безкраї в москалі. Але Вам бояться нічого. У москалі вже не віддадуть, але дорога до друку буде завжди через тернії. Бачили очі, що купляли. “Караюсь, мучусь...”

Багато моментів Ви описуєте з суто українським гумором. Особливо поїздки і підготовку до неї в Будинок творчості. Цитувати не буду, бо немає місця. Даруйте за сміливість судити Ваші твори. Самі ж напросилися, дозволили. Не всі думки через брак місця я зафіксував. Але Ваші думки залишаються зі мною. До побачення!

7 вересня 2003 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, АНАТОЛІЮ ПАВЛОВИЧУ!

Ще раз перечитав Вашого листа. І подаю відповідь уже після того, як ми зустрілися. Але хіба у тім річ. Дещо із того, що би хотілося написати, я уже переповів Вам. І тоді, коли на хуторі ми прогулювались, і коли по Березному прогулювались. Стояли тихі гарні осінні дні. Вродливі дні. Вродливий день – так написав колись поет Василь Діденко, мій добрий друг, тепер уже покійний. Яке і справді повнозвучне, а й незвичне для звучання – вродливий день.

Ваш лист незвичний не тільки тому, що він випромінює надзвичайну лагідність і тепло, а й тому ще, що із нього світиться велика уважність, із якою Ви прочитали мою книжечку. Признаюсь Вам, що мене ніхто не читав із такою уважністю, як Ви. Хіба оті колишні рецензенти мого першого роману, які колись вишукували у нім тільки усе похмуре та негативне. Але то було супротивне Вашому прочитанню. Та ось минуло майже сорок років, декотрих із ревних заідеологізованих критиків уже нема серед нас. А тепер одна молода поетка сказала мені, що яке ж і світле світовідчуття у тому романі. Але Бойчак говорив мені про це й тоді.

Та даремне Ви вважаєте, що лист Ваш не є рецензією і побоюєтесь виглядати дилетантом. Хіба Ваші спостереження над прочитаним не є доброзичливою рецензією. Більше того, Ви розглядаєте дію художнього слова у різних вимірах. Ви знаєте, коли я писав, то зовсім о тім не думав, що от прості слова да можуть бачитися, звучати, сполучатися, поєднуватися а так якби незвично. Коли пишеш, про це не думаєш. Тоді лиш одне переслідує, якби невловиму мисль у слово зодягнути. І як часто нелегко це дається. Мисль витає у просторовості, а в одежину слова ніяк її не зодягнути. Ваш такий подетальний аналіз будить заохочення до нового пошуку.

Ваш лист цінний і ще й тим, що у Вас є, Ви володієте природнім відчуттям художнього слова, осягаєте його дію на людську душу. А ця дія може бути дуже і дуже могутньою. Художнє слово чинить благотворний вплив на суспільство і окремішню людську особистість. Це тільки наш час відкинув цю просту, але важливу істину. Коли по вирізняваній творчій особистості пішли потоптом, а масова культура у новітніх технологіях щодалі витісняє справжнє художнє слово, паралізуючи людську свідомість, руйнуючи цілісність неповторної людської особистості. Як і мало би бути у природі, що кожна людина – неповторна. Адже і Ви відчуваєте те саме. Хіба не про те говорили ми з вами.

Я ще раз сердечно дякую за такий ґрунтовний аналіз моїх писань. Якби на екрані усе те засвітилось.

Я о тім іще думаю, чому ніхто із кололітературних функціонерів не завважив, не помітив чогось подібного, що помітили Ви, й тим самим закрили мені дорогу до більш-менш гідного виживання, паралізуючи і також мою можливість упливати на світ. Воно, можливо, й вони щось помітили, але пиха і амбітність лежать в основі їхнього земного торування. Аяк. Для фізичного вони цілком відповідні і забезпечені. А тонкі порухи людської душі для них невідомі, закриті, не піддаються осяганню. За стереотипом і строчать. Їм все одно, що хвалити партію, а що проклинати її. Й далекі од їхнього сприймання істини, що література – це перш за все мистецтво слова. Але куди уже їм ізбагнуть крилате Маяковського: “Поэзия – это езда в неизвестное”.

Ізнов повернулась золота осінь. У будинку ремонтують фасад, і стукають ізнов над головою, й ізнов може обсипатись.

Аналізи здавав. І по деяких позиціях вони видали результати задовільні. Але б'є тривогу цукор. 8,4. Це перевищує верхню межу 5,5. Треба вживати таблетки. На хуторі їв картоплю. А і хліб – вуглеводи.

До госпіталю поїду десь біля 10-го. Так сказали. А потім, як Господь дозволить, то ізнов навідаюсь у свої краї. І зустрінємось.

Пишіть. Чекаю ваших листів, які випромінюють тихе рідкісне світло, як доброзичливість. До побачення! Привіт усім Вашим домашнім.

АНДРІЙ КОНДРАТЮК.

29 вересня 2003 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, АНДРІЮ ІВАНОВИЧУ!

Листа отримав. Щиро дякую. Гарний, багатий думками лист! Розділяю думку про кололітературних функціонерів. “Ім все одно, що хвалити партію, а що проклинати її”. На мою думку, таку характеристику можна видати не тільки кололітературним функціонерам, а й багатьом, власне, літераторам, що з неймовірною легкістю зреклися вчорашніх своїх ідеалів. Переметнувшись під прапор пшеничних достиглих ланів і голубого неба, чомусь перекрився краник їхнього творчого натхнення. Немає творів. Поставали депутатами, послами – де тут до якоїсь літературної творчості. Називають державотворцями. Але до цієї творчості, видно, нема таланту, бо ж де та держава?

Незабутня поїздка на Хутір. Я усвідомив, що по хутірських стежках Ви бігали босоногим хлопчиком, у якого вроджене відчуття краси. Вільховий, березовий гайок, що прозростав понад річечкою, видавався величезним, повним таємниць. А річечка зміїлася і вода була прозора і навіть сточувала особливі пахощі. І руйнація (пасовисько під хатою, влаштоване Царем, перетворення річки в каналу меліораторами, обезлюднення сусідських осель, відхід у потойбіччя добрих хутірських людей і т. ін.) болем чавить Вашу самотню старіючу душу. І Ви відвідуєте Хутір ще і ще, черпаючи в ньому сили для подальшого життя. А, здавалося б, чого Вам сюди їхати? У столиці в престижному місці у Вас квартира з уподобаною високою стелею, газ, ванна, опалення, магазини під боком, вода, транспорт. А рветесь на Хутір, де ні газу, ні світла, ні води. В новелі (“НВ” №79 від 17.10.2001 р.) “Світло любові” читаю: “Мені не раз уже казали: “Чого ти держишся за той хутір. Пішов би уже”. А відповіді не знаходив у серці своїм”. А мені здається, що я знайшов відповідь. По-перше, прив’язаність до Хутора зміцнює Ваша самотність. Але це не головне. Головне глибоко приховане для стороннього, тим паче неспостережливого ока. Спостережливість я розумію на рівні душі. Всі люди прив’язані до місця “де пуповина закопана”, але час, розлука, сім’я, робота, нові місця притуплюють цю прив’язаність і навіть зводять нанівець. Але Ви не такий. Не були б Ви письменником інакше. На Хуторі не тільки Ваша пуповина закопана, а саме там зайшла у Вашу душу художність (з Вашого виступу по телебаченню) і переслідує Вас усе життя. У комплекс прив’язаностей входить, мабуть, і гачок у бальку, на якому Вас виколихували. Ви показували той гачок під час моїх відвідин Закутка. І я спостеріг, як Ви його показали, той підтекст у погляді. Думаю, що в Марини Обітниці можна запозичити кличку і для Вас – Андрій Обітник. Обіт вірності і любові до вмираючого хутора, як Марина – до сліпої матері. А така вірність і любов вимагають тяжких жертв. Несіть же свій хрест, Андрію Івановичу. Хай дає Вам Бог здоров’я!

Радий задовільними результатами аналізів. А цукор – теж погано, але це не пухлина. Навіть з цукровим діабетом люди доживають до глибокої старості, якщо відрегулюють інсуліновий баланс і слідкують за собою. Не журіться! Якось дотягнем. В мене особливих новин нема. Щено написала сестра. Спостеріг цікавий момент: журиться, що подала заяву на розрахунок молода директорка школи. За 40 років праці – це була перша нормальна посадовиця. Як правило, в освіті на керівних посадах (а може, й не тільки в освіті – не знаю, не працював) приживаються самодури. Нормальна, порядна, совісна і, зрештою, розумна людина не витримує довго. Її або виженуть, або сама втече.

Картоплю викопав і перевозив ровером – 32 кулики. Бульби не якісні – багато підгнилої, поїденої медведкою (точка). Викопав моркву, буряки, звів гарбузи – господар, холера ясна.

Розпочався опалювальний сезон. В квартирі тепло (тьху, тьху, тьху – щоб не наврочити). Здоров'я нормальне, якщо не рахувати загострення радикуліту після копання лопатою, простатиту (шість-сім разів за ніч бігаю в туалет. Благо, що в хаті), аритмії серця, гіпертонії, шумів у голові, холодової алергії (30 років мучить), тяжких похмільних синдромів навіть після 100 гр. оковитої (вже давно не вживаю, бо не можу. Старість! Відпив своє). “Все хорошо, прекрасная маркиза”!

Внучка – відмінниця. Чотири рази підряд отримує 12 з математики. Моя заслуга!

В дружини було два гіпертонічних кризи. Викликав “швидку”. Перебирала картоплю, а не можна довго бути нагнутою.

Сусід, що мав пухлину, помер. Ми з ним були сусіди по хлівах. Де я кошика плів. Він завше там щось робив. Я не можу звикнути, що його нема.

Написав з десятків нових гуморесок. Б. Т. приймає і каже, що при нагоді надрукують. Ми, каже, і так вас найбільше друкуємо. Мабуть, це натяк, щоб вже припинив творчий процес. Я вже йому писав прощального вірша. Ось остання строфа:

“Я розумію, - совість треба мати.
Не сумніваюсь в тому ні на мить:
Щоб читача пером не дратувати, –
Пора вже псевдотворчість зупинить”.

Напевне, я так і зроблю.

Остання мініатюра: “Недовершений плакат”:

“Цигарка винна у пожежах!” –
Такий плакат хтось приліпив.
Біда була б у вужчих межах,
Якби курець той менше пив”.

Тільки в нашому районі через куріння в постелі в нетверезому стані загинуло біля 10 людей.

Мабуть, лист Вас не застане, якщо йдете на стац.лікування з 10-го жовтня. Якщо у Вас не лаять по скриньках – діждеться.

Хай буде все добре! До побачення!

АНАТОЛІЙ ПОЛЩУК.

18 жовтня 2003 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, ДОРОГИЙ АНАТОЛІЮ ПАВЛОВИЧУ!

Тільки тепер відповідаю на Вашого листа від 18 жовтня 2003 року. Щойно перечитав його удруге. Сердечно дякую. І от відповідаю. Черга дійшла. Пора настала. Днів з десять усе була невідкладна біганина у справах. Десь застудився, чи то грип, чи то що. І от уже третій день не виходжу на вулицю. Боюсь ускладнення. Прив'язаний до місця. Скутий кайданами. Й іго моє не легке. А у перспективі, як проглядаю, то ще важчим може бути. Але Ваші слова “Не журіться. Яюсь дотягнем” кладуть на серце опору і надію. Самотність особливо відчутна у такі критичні моменти. І спогадується тоді не раз “Одинокий путь подобен смерти”. Це Вільям Шекспір.

Але мені здається, що Ваші уявлювання мого міського життя, як елегії, не зовсім відповідають дійсності. Хоча ті комунальні вигоди і є, але скільки довкола у тім проблематичного. І все самому. Ходити на ринок. Яюсь із тих мінімальних коштів давати собі раду. Вибирати що дешевше і т. д. і т. д. Для літературної праці часто просто у плиннові часу павзи не витворюється. Сі, безкінечні – день і ніч – шуми, потоки машин. І тоді я згадую щасливі дні на хуторі. Десь отак із липня. Коли досягає одна за одною городина. І коли співає стежка на город. І як смакує своє вирощене. І коли є олія да хліб, то й не треба думати щодень про харч. Якби саме по собі подається. Як тоді у павзах між господарчими справами як щасливо та продуктивно, а може, місцями і якісно писалось мені. Це тоді було, коли не добивали мене іще цілковито, не викурювали назовсім із хутора.

А взагалі за все своє життя я не звик до атмосфери великого міста. І не звикну, напевне, уже ніколи. Моєму серцю завжди любі простір, а над головою небо. А доокруги - тиша. І в цьому також манливість хутора, окрім пам'яті дитинства, що Ви завважили і про що написали так виразно.

Увесь час доводиться звертатись за поміччю, шукати її, просити і т. д. А вони такі ж жорстокі й немилосердні.

Ще хтось пропонував піти на збори і проголосувати, то мені можуть дати гроші на ліки. А нехай спершу дадуть?! Ще один меценат над меценатами, до якого я звернувся за поміччю на ліки і про видання рукопису – а навіть відповіді мені не дав. Якби муха пролетіла. Акакій Акакійович.

Але хвала Господові, що допоки уберігає мене від отаких спокус і тримає допоки на світі!

Перечитую щоденникові записи 1990 року. І сам собі в дечому подивовуюся. Потрошку мені набирають. Чи друкує Вас “НВ”. І мене давно не друкують. А лежить же там. Офіційне, мабуть, усе йде. А мої ж публікації, як і Ваші, в районі читали.

Про Ваш дім у моїм серці zostався настрої доброзичливості, уваги і душевного тепла, й відчуття вдячності.

Пишіть мені. Напишіть про вовка. У своїй самоті я завжди радий Вашим листам. Привіт усім домашнім!

Із найкращими побажаннями!

АНДРІЙ КОНДРАТЮК

20 листопада 2003 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, АНДРІЮ ІВАНОВИЧУ!

Отримав Вашого листа. Щиро дякую. Маю вільний час і конверт (іноді чекаю пенсії, щоб придбати таку цінність), а тому не затягую з відповіддю.

З отруєння я виходив важко і повільно. Днів десять боліла кожна клітинка. Тепер відбувається бурхливий ренесанс. З 28 листопада роблю зарядку, відновив іванівські процедури. Сподіваюсь до 70 років дожити (тьху-тьху-тьху).

На минулому тижні заходив до редакції поговорити про альманах. Мої оцінки співпадають з оцінками Бориса Тимофійовича. А ще я йому сказав, що в цьому році публікації моїх гуморесок скоротились на 50 відсотків і чи не сприймати цей факт як тонкий натяк на те, щоб не набридати солідній газеті своєю так званою творчістю. Борис Тимофійович запевнив мене, що ні про які натяки не йдеться, а просто через оголошення, віншування, некрологи (яким вони дуже раді, бо це прибутки) нема місця. І сказав, що може з нового року по суботах “НВ” виходитиме на 8 сторінках. Отоді буде простір. Дай Боже нашому теляткові вовка з'їсти. До речі, про вовка. У Вашій повісті епізоди про вовка дуже цікаві самі по собі, але оповідь надзвичайно збагачують, на перший погляд невинні, ніби між іншим, відступи. Стосовно пророцтв, вичитаних у Біблії Опанасом Вітковцем, Ви пишете: “...а з другої, полунічної, сторони Містечко своїми домами, мурами царськосільськими до Села якби геть упритул наблизилось”. А всі знають, що царські села вкрили кращі куточки України. І будувалися вони не за зарплату.

Або: “Але це вже переважно у тім випадку, коли загроза спалахує у зіткненні зі своїм таки побратимом двоногим, але зверхником...”. Двоногі зверхники мільйони простого люду перевели і фізично, і морально. Процес продовжується. А ось трагічний докір сьогоденню: “Погук “Рятуйте!” тоді іще не одбивавсь об наші серця проминально, як тепер”.

Ви і в листі про це пишете: “Ще один меценат над меценатами, до якого я звернувся за поміччю... – а навіть відповіді мені не дав”.

Висновок: “Воно ж у кумпанії шампану ковтнуть – се а зовсім гинший смак, як наодинці ковтнуть” теж нинькою пахне. Везуть можновладці на природу в Поляни, Князівку зіпсованих до мозку костей дівчаток, щоб отой гинший смак одвідати.

А з якою гiркотою Ви констатуєте: “А треба сказати, що люди наші тоді спілкувалися частіше, ніж тепер. Да й спілкування було те доброзичливіше і природніше”. Що правда, то правда!

Не проминули Ви дорiкнуті і за сьогоднішній розвал ще з давніх часів налагодженого господарства: “...бо й тоді, за Польщі, хвабрика у три зміни діяла, як і в пізніші часи, аж до теперішніх, коли вона перестала функціонувати цілковито”. А льонозавод, а МАПО, а нетельні комплекси, а по всій Україні що робиться!

Так ніби між іншим дісталось і номенклатурникам: “Онью номенклатурники які вже втаємничені, а як сильно межу дозволеного, дозволеного старшими номенклатурниками, простіше, провідниками, переступають, то й те стає відоме, і для простого люду також”.

А чого варта філософська світлінка: “У світлі колективної акції блякне слава найвирізняванішого достойника”.

Про дядька Левка я чув давно, що його прилюдно піддавав анафемі якийсь зверхник московського патріархату.

Зачепили Ви і Систему колишню, застерігаючи: “А нема звіра лютішого, як звір недобитий”.

Дісталось на горіхи колгоспним господарям: “Як і їхні хазяї, ділили поміж собою усіякову дозволєну й недозволєну костюмашку”.

Із свіфтовською силою звучить викривальне: “Бо у вовчій зграї не прийнято, щоби вовк вовка їв, так як на кожному кроці їсть, поїдає живцем людина людину”.

І знову філософське: “Жива лагідна присутність завжди випромiнює в доокіл осяйні настрої. Але ми не завжди теє завважуємо, не завжди до того прислухаємося і не складаємо усьому тому правдивої ціни”.

В оповіді про Вусатого стрічається любомудрий висновок: “Ми розумні, а великий спокусник світа сього іще хитріший”. Що тут заперечиш? Не в брову, а в око!

Ніби між іншим сказано й таке: “Це як і тепер, кажуть, перевізники перших осіб у районі, голів райдержадміністрацій, завжди постійно при собі нагана мають, як куди везуть хазяїна, дозволено їм за правилами безпеки”.

Боятися, значить, народу. Чують вину за собою. Викривально сприймається: “І за художні речі у такому випадку не раз до спростування кличуть через слідства, да тортури, да суди”.

Народна філософія: “Бо коли жолудок люцький ріжним їдлом переповнений уповні, то так і кортить, переслідує людську натуру зваба усіякого іройства, щоби себе показати”.

На закінчення вирізнив я вірно і тонко підмічене: “Як щемливо цінний кожний день дарований на схилі віку, коли звужена перспектива майже згасає, і бажання наші стають скупі”. А Ви кажете, що написали повість про Вовка. Вовк тут виступає як фон для серйозної розмови про життя.

Мова повісті дуже індивідуальна. Й індивідуальність ця не заради індивідуальності (штука для штуки), а надзвичайно природня. Ваша до нігтів! Хай мені дадуть Вашу нову річ без підпису автора і я впізнаю Вашу руку.

У Вашому листі дуже зворушливо пишете про життя на Хуторі, коли дозріває всяка городинка, і тиша, і простір, і небо. Хай дасть Господь, щоби Ви не одне літо порозкошували душею у Батьківській хатині. І щоби ніхто не псував настрою. Головне, щоби дозволило здоров'я здійснити цю мрію, чого Вам від усього серця бажаю.

Дякуємо за добре слово про наш дім. Будете у наших краях – заходьте. Завжди Вам раді. Привіт передає Вам дружина і онуки.

До побачення!

АНАТОЛІЙ ПОЛЩУК.

4 грудня 2003 року.

А ось моя остання мініатюра “Зірки, на сцену!”:

На сцені дівки в'ються голі, безликі,

Неначе нудистський на морі це пляж.
 Вони покладають надії великі
 На тіло звабливе й “крутий” макіяж.
 Готові на все, аби зіркою стати.
 На жаль, їм вся правда сумна невтямки:
 Крім тіла стрункого, талант треба мати –
 Дорога до слави не йде напрямки.
 Прожектори рампи, везіння щасливе –
 Нелегко спіймати їх променів мить,
 Бо сцена капризна, як море бурхливе.
 Що може підняти, а може й втопить!

ДОБРИЙ ДЕНЬ, АНАТОЛІЮ ПАВЛОВИЧУ!

Одержав Вашого листа. Дякую. Ви так, як і завжди, ґрунтовно розглядаєте мої писання. Наразі про вовка. А же вовк не існує сам по собі. А у світі широкім існує. Де й людина існує, де й соціум є, людиною витворений. І де “... той мурує, той руйнує, Той неситим оком – За край світа зазирає, Чи нема країни...”. Чи й не так. Отже, вовк у “благороднім” оточенні перебуває.

А хто такий дядько Левко, чи я його знаю, що Ви його згадуєте?

Радий, що Ваш настрій уже вирівнявся і виходить на тихі води. Так і має бути.

У мене також проблеми були із здоров'ям. Грип. Лежав удома десять днів аж. А як став ходити, то різні конфліктні ситуації ізнов вивели мене із ладу. І тепер настрої ніяк не може у звичне русло увійти. Усе потрапляю я на якісь недобрі демонічні натури. Я до них з довірою, а вони до мене з підступом. І це завжди так важко переживати.

Вийшла у мене невеличка книжечка. При зустрічі я Вам подарую.

Одне видавництво набирає один мій більший рукопис (1000 сторінок). Нема гарантії, що він вийде. Але маю велику мороку. Вони порозгублювали сторінки мого тексту. А те набране, що я виправив іще навесні, 180 сторінок, щезло, як корова язиком злизала. Повний ералаш. Я знервований цілковито, а вони сміються. Зовсім безвідповідальні люди.

Наближається Новий рік і Різдво. Вітаю Вас і Вашу родину!

Вибачте, що я не відійшов від тієї травми, і написав, може, нерівно, дещо не так. Усе про своє, а не про з'яви світу.

Але Ви пишіть. Ваші листи для мене – завжди радість.

Із Новорічними і Різдвяними святами!

АНДРІЙ КОНДРАТЮК

22 грудня 2003 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, ДОРОГИЙ ДРУЖЕ АНДРІЮ ІВАНОВИЧУ!

Відповідаю на Ваш лист від 22.XII.03 р. і дякую. Образи, які Ви переживаєте, мені зрозумілі, бо й сам не раз у житті їх перетравлював і знаю, що таке підступність. Був момент, що від образи я не спав по ночах, а пішов по гриби – не бачив грибів, не міг ні на чому зосередитись. Найкращий лікар – час. Він розставив усе на свої місця. А Ви борець! Не маючи коштів, випускаєте в світ книжку за книжкою. Впевнений, що це з біса важко. Я й не пробує видати свій гумор і сатиру. Знаю – буде фіаско. “Себе дороже!” А Ви через тернії – до зірок. На цьому тернистому шляху мусите перетерпіти і образи, і підступність, і байдужість, і чужу безвідповідальність, і, не виключено, приниження. Мужайтесь! Така Ваша письменницька доля.

Мені видалось, що Ви невдоволені моїми коментарями до повісті. Так, ніби я її не зрозумів глибинно. Якщо так думаєте – помиляється. Я вловив ідею з усіма її найтоншими нюансами. І високо ціную Ваше художнє слово! А підкреслив я ті відступи (“кстати о

птичках”), що є носіями глибоких і мудрих думок. Як і Ви в творчості Маркеса оцінили високі і мудрі думки, так і я їх вишукую в літературних творах. Трапляється поезія – в риму ні про що, проза – художньо ні про що. Бо навіть літературний пейзаж слугує головній ідеї твору. І, зрештою, виховує любов до рідної землі. У Вашій творчості в цьому плинні все на висоті. В редакції Боровець показував мені книжку, що написана у співавторстві з Вами. Я не запам’ятав її назви. Він одержав всього п’ять екземплярів, то сказав, що роздавати не буде. Чекаю, коли вона з’явиться у бібліотеці. А може, це та сама, про яку Ви згадуєте в листі і обіцяєте мені подарувати? Новий рік, Різдво, Василя, Водохреще відсвяткували, дяку Богу, в здоров’ї і в достатку. Як завше на зимові свята є замерзлі, покалічені і з горілки згорілі. Навіть священик тишицький на спір випив літру горілки “з горла” і вмер.

На ці події я відгукнувся такою чорною гуморескою: “Святкові сюрпризи. (Підслухана розмова)”:

– Як свята йдуть чередою –
Людам веселіше
Заповняти дні гульбою,
Але й мруть частіше.

В храмах Божих не змовкає
Похоронна меса,
Некрологи не встигає
Друкувати преса.

Навіть тим, кому ще б жити,
Настає кончина.
В чому, спробуй пояснити,
Криється причина?

– Кожен держить наготові
Сулію сивухи –
Ось чому у дні святкові
Люди мруть, як мухи.

Хоч реклами запевняють:
Пити нешкідливо –
Довголіттю не сприяють
Оковита й пиво.

Знаю, що вона не буде надрукована, але занесу. Це ніби причина, щоб провідати редакцію. Художню майстерню закрили (приміщення бізнесмен купив), то мені нема куди й зайти для продуки.

Нам підвищили пенсії: дружині на 6 гр., а мені на 41 гр. 79 коп. Тішуся й тим, бо підвищили пенсію лише біля 30% пенсіонерів. Напишіть, якою надбавкою ошчасливили Вас.

Зичу міцного (або хоч доброго) здоров’я, викинути геть з серця образи, дочекатися випуску 1000-сторінкового роману і натхнення на нові звершення. А “лебедину пісню” свою щоб Ви заспівали років у 95. Жду зустрічі!

Ваш АНАТОЛІЙ ПОЛІЩУК.

22 січня 2004 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, ДОРОГИЙ АНАТОЛІЮ ПАВЛОВИЧУ!

Сердечно дякую Вам за листи. Так довго від Вас не було привіту, і я Вам не писав. Але зараз усе поясню.

То даремно Вам так видалось, що я не задоволений Вашими коментарями. Навпаки. Я дуже вдячний Вам. Бо так, як Ви прочитуете і розглядуєте мої писання, так мене ніхто не прочитував, і так доброзичливо, з усіма подробицями і в деталях не аналізував. Це для мене дуже важливо. Я ж Вам говорив і писав, що це біля- літературне середовище дуже й дуже недобре, заздрісне й інтриганське. Це ще дуже безневинно, що вони вперто замовчують мене, якби муха пролітає, як і самий Акакій Акакійович, щоби не дізнався хто про мене і тут і там, да не подав мені а наймізернішої помочі, якої я під цю пору дуже й дуже потребує.

Але нехай. Не судіте, то й не судимі будете. Мені здається, що у Вас могла побігти така думка від останнього мого листа. Річ у тім, що я писав його у великій втомі, й могло щось видатись Вам не таке рівне, як у попередніх листах.

Річ у тім, що мій більший рукопис набирають ув одному видавництві. Але це не значить, що він вийде. Просто хоча набране буде. І уже два місяці я маю таку важку роботу. Виправляю набране. Раз, другий і т. д. Вони набирають із численними помилками, випадають рядки, абзаци, цілі сторінки. Набране розгублюється. Перечитую заново і т. д. Уявіть собі, яка безвідповідальність. Ті, що набирають, не знають не тільки української мови, не відчувають слова, але і не знають елементарної граматики. То що говорить. Але, здається, таке мордування уже наближається до завершення.

Даремне Ви також собі гадаєте, що я боєць, бо вийшли книжки. А просто співпадання. Щоб видатись, ніхто грошей давати не хоче.

Але Ви спробуйте сказати Борису Тимофійовичу нащот збірки Ваших гуморесок. Це потрібне і цікаве. Як повстане питання, то й рухатиметься.

Книжку “Поклик творчості” ми з Бор. Тим. не писали. А було так. Він запитував. Я усно відповідав. А диктофон записував. Борис Тимофійович доклав великого труда, щоб усе те розшифрувати на папір і видати. Велика дяка йому! У нього вже є більше книжок. Попросіть, він Вам подарує. Матимете час, прочитайте і напишіть мені.

Пенсію мені додали таку – 6 грн. Ходив у райсобез, ішов із другого поверху, упав на сходах, люди сходи розмочили, підвернув праву ногу унизу, сухожилля. І маю також клопіт. Воно болить не дуже. Але унизу опух витворивсь. Це справа часу.

Ваша гумореска добра. Як люди передчасно мруть. Чи не Аркадь того священика звать. У нас колись Аркадь був. То із села сказали, що Аркадь умер.

Дуже ковзка зима, а тепер я ще і в русі обмежений.

Пишіть мені. Вашому листові я завжди радий, якби Ви тільки знали.

Привіт усій Вашій родині. Як Бог дозволить, зустрінемося навесні. Дякую за побажання. До зустрічі!

АНДРІЙ КОНДРАТЮК.

30 січня 2004 року.

АНДРІЮ ІВАНОВИЧУ, ДОБРИЙ ДЕНЬ!

Листа, якого Ви написали 30 січня, получив. Щиро дякую. Я хоч фізично не самотній, але спілкуванням на рівні душі не розбещений. І Ваші листи для мене цінні тим, що в якійсь мірі заповнюють цей дефіцит. Пишу “в якійсь мірі”, бо листування просто не спроможне заповнити мою бездонну прірву потреби спілкування. Повторюю: на рівні спорідненості душ. Побутового спілкування вистачає, і за це дяка Богу. Худ. майстерню закрили, а там, хоч і на співпляшковому рівні, можна було до певної дози щось і почути цікаве, а також сподіватись, що й тебе (підкреслюю: до певної дози) вислухають. І ось тепер я цієї розкоші позбавлений (Екзюпері) майже. Десь читав, що якщо ти не бачив друга три дні і душа твоя не б’є тривогу, то це не дружба. Розходисте прислів’я “не имей сто рублей...” – блеф. Дай-то Господь хоч одного друга справжнього мати.

В редакцію не заходжу, хоч і є з чим, бо їм там не до мене. Остання гумореска була надрукована ще в першому номері. Нікого не друкують (вірші), то й ревності авторські мене не гризуть. Газета перегружена, перевантажена офіціозом і матеріалом заробітчанським:

віншування, побажання, оголошень цілий віз, ще й про згуби клопотання, а як рясно людських сліз! Поздоровлення поступово вже окуповують чужі території (2 і 3 стор.). А я лізу сліпцем зі своїми нікчемними віршами. Нарешті, я прозрів, Андрію Івановичу. Гумореска, навіть мініатюрна, - це втрата місця на газетному полі, тобто втрата прибутків. Просто Борис Тимофійович надзвичайно коректна і делікатна людина і не може брутально сказати: відчепись!

Годі про це. Спробую виправдатись, чому довго не відписував Вам листа. Часу було обмаль, але це не головне. Бо щоб відчепно відписати цидулку – багато часу не треба. А я, як Ви, мабуть, помітили, недолюблюю відчіпних листів. Бо хто нас примушує листуватись.

А на ґрунтового листа і часу, і зібраності не було. Попросила дочка, щоб зробити їй касету з відеофільмом про дітей, бо в Дубно приїжджає моєї племінниці зять і обіцяє ту посилочку завезти, як повернеться в Португалію. До речі, вже отримала. Для посилки ще було ряд доручень: косметика, ліки (там дорого). Отож довелось поклопотатись. Я ту посилку і возив. Зайшов до кума, який дав мені на тиждень книгу В. Поліщука “Гірка правда” (злочинність ОУН-УПА). Змушений був відкласти Ваш “Поклик творчості”. Встиг прочитати тільки першу бесіду. Детальний звіт про враження і аналіз з позицій моєї дзвіниці зроблю, коли дочитаю. Читаю я повільно. Це мій недолік. Зараз скажу в загальному. Я не письменник, мені важко висловити все, що думаю, а особливо, що відчуваю. Я обіцяв не торкатись релігії, щоб не скотитись в багно атеїзму, але у прочитаній мною першій бесіді Ви так часто звертаєтесь до Творця, що не зможу донести свою думку, не торкнувшись цієї теми. Тому вибачайте за порушення даного слова. Я глибоко шаную і схилиюсь перед мудрістю Божого Слова. Християнські заповіді – вершина моральної чистоти і благості. Християнська духовність – неперевершена. Але хто її дотримується?

Окремо хочу сказати слово про талановиту, розумну, совісну, чесну, працелюбну, безкорисну людину – Боровця Б. Т. Він ще й надзвичайно скромний. Подаровану мені книжку не підписав від свого імені. Каже, весною підпише автор – Андрій Кондратюк. Усвідомлюю, скільки довелось докласти праці, щоб розшифрувати з магнітної стрічки такий величезний об’єм матеріалу. І ще йому у велику заслугу ставлю те, що він зумів повністю відтворити Вашу манеру письма, стиль. Я читаю і чую Ваш спокійний, врівноважений голос, трохи наспівний, мов мамина колискова. Це подвиг, який вартий того, щоб порівняти його з російським композитором Римським-Корсаковим. Завдяки гігантській праці цього титана подарована світові опера Бородіна “Князь Ігор”. Бородін був вченим хіміком і музику писав “когда насморк”. Помер раптово. По клаптиках, по листочках за пам’яттю (феноменальною) Римський-Корсаков відтворив оперу, оркестрував, видав. Сьогодні це – шедевр. Така ж доля “Хованщини” М. Мусоргського. І праця ця неймовірна – безкорисна, в ім’я національної культури, поняття про яку нині до невпізнанності знівчено. Вибачайте за неприємне порівняння. Я саме так з тяжким болем її сьогодні сприймаю. І я не один у своїй щемній ностальгії шукаю прихистку в минулому. “Поклик творчості” і є подібним прихистком. Дякую Вам! Десь на весну дам волю своїй застояній душі і прокоментую всі ваші бесіди. А може, й порціями. Дай Боже жить! Напишіть, як просувається справа з великим рукописом. Не переживайте, що навмисне замовчують недруги. Не замовчать. Вже не замовчать. Руки короткі!

Свою збірку просувати не буду. Не вмю. Мені це не дано. Сердечний привіт Вам від нашої сім’ї. Зичимо доброго здоров’я, бадьорості духу, невіддатливості на провокації, задовільного достатку.

АНАТОЛІЙ ПОЛІЩУК.

23 лютого 2004 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, АНАТОЛІЮ ПАВЛОВИЧУ!

Сердечно дякую Вам за лютневого листа. Було це так давно. А вже і квітня подих чуть. Дякую, що читаєте “Поклик творчості”.

Але із тим більшим моїм рукописом нічого не буде. Я зовсім знебувся за штири місяці, сліпакуючи над недолугим набором. Я стратив стільки здоров'я. Я такий знеможений зараз. Що до голови нічого не йде. А й ходить, просто прогулюватись важко.

А рукопис той не вийде. Він на 25-ти яких засіданнях був схвалений до видання в Держкомтелерадіо. За нього, кажуть, голосували академіки Іван Дзюба, Борис Олійник, Микола Жулинський. А от у списку до видання мого рукопису не виявилось.

Така реальність. Мій рукопис міг бути тут тільки приманкою, щоб замість нього укінці оставить чийсь гинші рукописи. Така реальність. Але досить про це. Роман за мого життя не вийде. І взагалі, мабуть, не вийде. Та пощо я, коли по он яких високих наших цінностях потопом ідуть. Казав колись Рудий Степан: “Воля ваша, а шкура наша”.

Пощо писать. Якщо Господь дозволить, то і зустрінемось, і то в скорім часі.

Але поки що вітаю Вас і Вашу родину із Великодніми святами!

Христос воскрес!

АНДРІЙ КОНДРАТЮК.

28 березня 2004 року.

Лист писаний 21 березня 2004 року. м. Березне

ДОБРИЙ ДЕНЬ, ДОРОГИЙ АНДРІЮ ІВАНОВИЧУ!

Листа-відповіді не одержав. Знову думка закрадається, що, може, чимось образив Вас. Я бачився з Борисом Тимофійовичем і знаю, що мій лист в дорозі не заблукав. І знаю, що Ви зараз перебуваєте в сильній депресії через варварське ставлення до часточки Вашого серця, душі, ества-роману “Дорога до могили Еммануїла Канта”. Втішати не буду, бо це нічого не дасть, але впевнений, що роман буде надрукований. Мабуть, ставку треба робити на спонсорів-земляків. Національна Спілка письменників України безпомічна. Я бачив по телевізору, як письменники спалювали свої рукописи в знак протесту проти державної політики геноциду української книги. Думаю, довести письменника до спалювання власного рукопису – це означає довести його до крайньої депресії. Дуже прошу Вас, Андрію Івановичу, не впадайте у відчай. Пройде час, і душа Ваша вийде “на чисті води” (А. Кондратюк). Приїдете на рідний хутір, наслушаетесь найвищої в світі музики – пташиного щебету, стрінетесь з живими ще земляками, відвідаєте могили покійних батьків і поринете в пучину, у вир нової книги (Ю. Семенов), життя знову набуде вагомого сенсу, увійде в нормальну колію і дасть чудові плоди творчості. Я мрію відвідати Вас на хуторі і, можливо, в чомусь допомогти – чи города скопати, чи криничку почистити. Я ж на пенсії і на здоров'я ще, дякую Богу, не скаржуся. За день з кринички можна вилити 1000 відер застоюної води і тоді через два дні воду можна буде пити. А можна буде й прохлорувати її, взявши консультацію в санепідемстанції. А буде на хуторі вода – буде й життя. Повірте, це не манілівські прожекти, а реальні, здорові психічно плани.

Прочитав “Поклик творчості”. Залишаю в силі думку про те, що книжка ця допоможе спраглий душі збудувати власний Храм духовності. Матеріалом для будівництва виступає Ваш чіткий, стройний, гармонійний, переконливий світогляд, що його так талановито відтворив Боровець з магнітної стрічки. В передньому слові згадується “психушка”, яку влада застосовувала проти дисидентів. Колись один начальник злорадно так пояснював: Якщо людина не розуміє і не приймає найпередовіші в світі ідеї соціалізму-комунізму, то вона психічно хвора, а значить її місце в палаті № 6. Страшно! Жахливо! Згадуються у передньому слові Ваші твори. Я часто перечитую “На горі сосну золоторясу”. Ось і вчора перед сном для умиротворення душі перечитав “Як яблуна в цвіту”. Дивуюсь і захоплююсь глибиною пізнання фольклору, звичаїв, літератури. Згадується і роман-есеї “До могили Еммануїла Канта”. Я уявляю, яке це розкішне поле для посіву високих думок, житейських висновків. І напевне роман цим повниться. Згадується конфлікт з водієм автобуса і заступництво “брянської” жінки, що пронесла в серці своєму через усе життя пам'ять

вдячності до західняків, що буквально врятували тисячі і тисячі росіян, українців-східняків від голодної смерті. Це достеменно правда. Я живий свідок. Зацікавила мене і повість в романі. Передчуваю велику естетичну насолоду від роману і надіюсь дочекатися її.

Пропускаю через власне серце страждання автора через неможливість видатись, що десятиліттями тортує душу.

Мене не друкують декілька місяців, і то я переживаю занепадництво творчого духу.

Згадується в передньому слові і Ваш біль від нищення хутора. Не дивуйтесь. Це так логічно для духовного стану нинішнього суспільства! Щоб збереглась в недоторканості Ваша батьківська хата – треба обнести її двометровим (можна й вище) парканом з колючим дротом по окрайці, з залізними воротами і не прив'язаним вовкодавом у дворі. А ще бажано там жити, бо ж вовкодава треба кормити. А можна найняти надійну охорону, як це роблять “нові українці”. А поки що морально підготуйтеся до найгіршого. То буде радість, що стіни вціліли. Дуже сильно сказано про жорстоке споневірення двох одвічно високих і поетичних родів людської діяльності – землеробства і художньої творчості (“плаче в сивині своїй серце...”). Але Віра і Надія живе, і в цьому одна з цінностей Вашої сповіді.

Бесіда перша. Говорячи про вроджену потребу краси (білі хатки, квіти під вікном, вишиванки, розпис припічка, крашанки-писанки, віночки, стрічки і т.д.), Ви заставляєте мене (читача) зазирати в минуле, пригадати чисте своє дитяче сприйняття світу, запах квітучого жита, що лоскотало колосками обличчя, коли йшов польовою стежкою, навіть красу бур'янів-волошки, куколю, маків, зозулиних чобіток; спів жайворонка, перепілки. Хіба це не молодильна вода для старіючої і черствіючої душі? А як проникливо Ви говорите про естетику пам'яті, естетику вчинків людини. Не можна оцінити смак хліба, не пізнавши голоду. Не можна сповна оцінити прекрасне, в тому числі і у вчинках людини, не спізнавши нице, повторне. Роль мистецтва у вихованні такого бачення світу, в знятті полуди з очей – неоціненна, і в першу чергу роль літератури, бо таки слово має найсильніший вплив на людину.

Гарно сказано про вільність думання і вільність висловлювання. Як є гроші, то й посередність, сірість буде видана. А художня справжність, яка завжди в однині, такої фінансової можливості не має. Знайшов я й знайому з нашого листування думку: Якщо хоч одна душа відгукнеться, зрозуміє написане автором, то праця його не була марною. Консонують з моїми переконаннями думки про шкідливість безоглядного орієнтування на Західну культуру, особливо проамериканську. Скорше їм корисніше було б орієнтуватись на нашу тисячолітню культуру.

Стовідсотково погоджуюсь з Вами щодо виховної функції мистецтва. На мою думку, мистецтво без виховного навантаження – пустушка, брязкальце, шелихівка. І дай Боже, дочекатись, коли згадуваний Вами маятник поверне в зворотному напрямі. Так хочеться послухати не Верку Сердючку, а Лисенка, Степового, Стеценка, Колесу, Людкевича, Березовського, Бортнянського, Веделя, Лятошинського, Ревуцького, Калачевського, Ніщинського, Аркаса, Січинського, Барвінського, Косенка, Данькевича, Штогаренка, Мейтуса, Станковича, Скорика, російську, західну класику. Я сказав тільки про музику, а ще є театр, який мені недоступний, неоціненне кіно, що вмирає, живопис, якого я не знаю, бо пересувних виставок на периферії не буває. Телебачення високого мистецтва не несе, а заробляє на прожиток рекламами і підсовує там сірі до алергії мильні серіали, насильство, ненависть, жахи.

Я торкнувся лише першої бесіди. Не знаю чи відпишете мені, то хочу зараз подякувати за заповіт Маркеса (с.250-251). Ви згадували десь про цей заповіт. Чи не в “Листах самотнього літератора”. Я тоді ним зацікавився.

Про себе нового нема що сказати. Від творчості відійшов і, мабуть, вже не повернусь. Заходьте, як приїдете на Батьківщину, яку не можна вибирати. Будьте здорові. До побачення!

Ваш АНАТОЛІЙ ПОЛІЩУК.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, АНАТОЛІЮ ПАВЛОВИЧУ!

Сердечно дякую за Вашого листа від 21.ІІІ.04. Дивно тільки, чому цей Ваш лист так довго перебував у дорозі чи десь. Що я одержав його аж у середині квітня.

Дякую за Ваш ґрунтовний, як завжди, аналіз книжки.

Ваша мініатюра добра.

Але у Вас комплекс. Вам усе чомусь здається, що я на Вас ображений. Такого нема. Не згадуйте більше.

Леліяти фальшивою надією себе не можу. Видати романа таки справді за життя, очевидно, не вдасться. Я обставлений недобррозичливцями цілковито. Земляки – спонсори?! А де вони. І навіщо я їм.

Щодо Батьківської хати. Я уже побував там. Лютий розбій. Либонь, чи не тридцять разів розбивають за 12 років. Це напасть люта, невмолима і невідворотна. Легко сказати, але як пережить. Перебувати і влітку там уже неможливо. Річ не в криниці. Води напитися можна було б принести і за 700 м від сусіда.

Але ж для функціонування нема більш нічого. Все вимели чисто. І вогнище посеред хати розклали. Така реальність. Добивають лежачого. Ізнов згадайте Маркеса.

Не знаю, що вони ізроблять із Батьковою хатою. Але поки що душу мою дістають.

Я скоро буду у своїх краях. То й зустрінемось.

Отож, до зустрічі!

Вітання для усієї Вашої родини.

АНДРІЙ КОНДРАТЮК.

30 квітня 2004 року.

ШАНОВНИЙ АНДРІЮ ІВАНОВИЧУ!

Від щирої душі вітаємо Вас з Днем народження і зичимо доброго здоров'я, а всілякі негаразди хай зникнуть з Вашого життя так, ніби їх корова язиком злизала. Щоб і сліду не лишилось. Хай поселяться у Вашій душі спокій, впевненість у завтрашньому дні, творча наснага, світло любові, радість, задоволення, веселощі, інтерес до мистецького життя столиці і всяке інше добро.

Прочитав “Світло любові”. Дякую.

“На крилах пісні”, “Стихія грізна” і “Світло любові” я читав у “НВ”. Івана Незамінного я знав. Якийсь період він майже щодня виїжджав на своєму візку в місто. Говорили, що він усно рішає любу задачу. Ви йому створили пам'ятник кращий за оті габрові чи мармурові. Для себе я утвердив життєвий принцип: в неділю чи Рокове свято – святкувати. В цьому мені допомогли “Маленькі зусилля – а велика перемога над собою”.

Двічі їздив на Хутір. На жаль, Вас не застав. Перший раз я нарвав білих квіточок і заткнув під ланцюг, десь днів через 10 поїхав другий раз, то квіточки посохли, а це означає, що Вас не було на Хуторі. Другий раз я нарвав квіток кульбаби і заткнув туди ж. Я ж Вам обіцяв криничку почистити. Дуся передавала Вам картоплю, буряки, моркву, цибулю, квашену капусту, огірки і літрову банку грибів. Все привіз додому. Дуся хотіла віддячити за осінній мішок чудових яблук, які ми їли досхочу аж до морозів. Запаслись вітамінами на всю зиму. Бачив малесеньку латочку землі, засаджену цибулькою. Я так зрозумів, що там для Вас і землі вільної не лишилось. Фермер посадив ранню капусту. А відносно колодязя – кличте. Зробимо.

Передає привіт вся моя сім'я.

До побачення!

АНАТОЛІЙ ПОЛЩУК

2 травня 2004 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, АНАТОЛІЮ ПАВЛОВИЧУ!

Відповідаю на Ваш давній лист. Уже тиждень у Києві. І усе у побігеньках. Сякі-такі справи.

З Вашого доброго проводу і благословення я заїхав тоді щасливо і швидко. О 1-ій годині уже був у Києві.

Чогось особливо утішного тут не бачу. І таки справді рветься душа моя на простір. Як Ви і казали. Але ще якийсь тиждень доведеться потиняться у міській шттовханині й димові у тузі за хутірським простором, де так прихильно співали мені соловейки. У країні смутку не співають соловейки. Ці слова чи не Шіллерові належать. Значить, хутір іще не є країною смутку, незважаючи на численні погроми.

У місті не пишеться. Сутність моя розпорошується у безперервним смиканні. Й відчуття так потрібної зосередженості тікає. За 10 днів і рядка не написав.

Здавав аналізи. І якісь одиниці пішли угору. Що скаже лікар.

У Києві й довкола стояла суша, холодна по ночах суша. Я був ув одних людей на ділянці побіля міста. То посіяне навесні мало такий убогий вигляд. Зсохлося до землі. Уявляєте, отоко: жовті листочки кабачків до сірого ґрунту приклеїли. Уже не ідеться тут про проростання. Ідея проростання у піднебеснім просторі носить.

Дочитав роман Ів. Буніна “Життя Арсенєва”. Я читав цей твір у студентські роки. Але теперішнє прочитання діє набагато повніше. Ів. Бунін зворушливо писав про Україну: “Чайка скиглить, літаючи, мов за дітьми плаче, сонце гріє, вітер віє на степу козачім...”. Это Шевченко – совершенно гениальный поэт! Прекраснее Малороссии нет страны в мире. И главное то, что у нас тепер уж нет истории, - и историческая жизнь давно и навсегда кончена. Есть только прошлое, песни, легенды о нем, - какая-то вневременность. Это меня восхищает больше всего”.

Дуже високі ціни на київських ринках. Кілька цибулинок – і вже гривня. Ви колись писали, що нащот цього, то у Вас легше, якщо щось своє на городі виросте.

От і все. Сподіваюсь, у скорому часі ми зобачимося. Мені так подобається Ваше вичитування із музичних енциклопедій. Чи надрукував “НВ” Ваші добрі спостереження із сучасного життя.

До зустрічі! Привіт цілій Вашій родині.

АНДРІЙ КОНДРАТЮК.

2 липня 2004 року.

ДОРОГИЙ МІЙ ДРУЖЕ, АНДРІО ІВАНОВИЧУ!

Щиро Вам дякую за привітання з моїм ювілеєм. Мене привітала доця з Португалії, рідна сестра з Челябінська, племінниця з Дубно і наша районна “Надслучанський вісник”. “Н.В.” надрукував мою фотографію і три мініатюри, то ще після того багато людей вітали мене на вулиці, приходили з поздоровленнями сусіди. А от з так званих друзів не привітав ніхто. А я серйозно підготувався. На віншувальній вечірці були сини з сім’ями і кума. Я з глибоким смутком прийшов до висновку, що друзів у мене нема, і треба зробити ґрунтовну ревізію свого світосприйняття в цьому плані. Друзі чи горілчані брати (“собутильники”)? То це для цього треба було прожити 70 років, щоб прийти до такого трагічного висновку? Ганьба мені і сором за туподумство! Єдине, що мене втішає – краще пізно, ніж ніколи (прозріти). Я тепер навіть сумніваюсь, чи прийдуть ці “друзі” провести мене в останню путь. Годі про це!

Новини ті самі, що і в Києві. Молодь великими ватагами ходить по вулицях з оранжевою символікою і дружно вигукує “Ющенко!” Адміністрація запанікувала. Н. розійшовся з дружиною. Кажуть, щоб крадене переписати на жінку і дітей, а в нього, мовляв, нічого нема. Бідняк! Голота! А київські події показали - хто є хто. Мені як пропашному песимісту чомусь постійно спливає на думку прислів’я: пани б’ються, а в мужиків чуби тріщать. Мій молодший син їздив з дружиною за власний рахунок до столиці на Майдан.

Казав, що начальник не дорікнув жодним словом. Якщо народ переможе, то, можливо, і не дорікне і не зробить оргвистовків. Дай же Боже!

Зичу Вам доброго здоров'я, а все інше прикладеться.

Пишіть. Дзвоніть. Заходьте.

До речі, дочка купила нам “мобілку”, щоб не тривожити більш сусідів.

До побачення!

АНАТОЛІЙ ПОЛЩУК.

3 грудня 2004 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, ДОРОГИЙ ДРУЖЕ АНДРІЮ ІВАНОВИЧУ!

З великою приємністю одержав Вашого листа. Завтра Різдво Христове, і хоч мого листа Ви отримаєте вже після свят, ще раз вітаю з цим світлим празником, а також з Новим роком – Василем. Хай самоту Вашу розвіє якась добра християнська душа. Добра і щира!

Щодо телефону. Я в цих справах дилетант. Номер я Вам дав правильний, але це дійсно, якщо телефонувати з “мобілки” на “мобілку”. А з домашнього телефону на мобільний – є нюанси.

Ми перевіряли у сусіда, то ніби треба набирати так: 803653 0979977713.

А може, без підкресленого. Я так і не впевнився, бо сусід теж “плаває” по цих складностях. А ще переконався, що це дуже дорога штука – дзвонити по “мобілці”. Сусід навчив, щоб зателефонувати Вам, то треба набирати 8044 2798758. В мене зараз на рахунок 1 гр. 51 коп. Як розбагатію, то подзвоню.

Відносно друкованого слова. Його магія діє до цього часу. Скоро два місяці. Я заходив в редакцію і всім щиро подякував. А ще заніс зошита з 33 мініатюрами, якого підписав “Прощальні вишкребки “НВ” на згадку”. Ніби сьогодні буде опублікована моя добірка. Казав Павло Рачок. Я щиро думав “зав’язати” віршування, але знову заніс три мініатюри. Звичка! Курити теж важко кинути.

До дня народження Бориса Тимофійовича я склав парафраз на його вірш “На семи вітрах”. Передав Рачком, який і прочитав при застіллі. Казав, що іменинник нормально сприйняв мої творчі потуги. Відносно друзів. Я не сприйняв ігнорування мого ювілею “друзями” як зраду. Я просто усвідомив (а це не легше), що нема в мене друзів. І в них теж нема. Один мудрий чоловік сказав, що як нема ніяких, то хай хоч будуть такі.

В цьому листі, по-моєму, я забагато про себе пишу. Вибачте!

Миколу Рубцова я не читав, але прізвище чув. Я дуже зацікавився цією постаттю. Запитаю в бібліотеці. Хоч мало надії, що там його знайдуть. Це Ви, Андрію Івановичу, відчули сильне випромінювання світлої душі Миколи Рубцова, це на Вас зійшло заворожіння, бо Ваша душа відкрита для подібних почуттів. А сучасний духовний світ людей в масі своїй, на жаль, складається з очерствілих душ. Звинуватити Вас в українофобії і в російському шовінізмі міг тільки той, хто, напевне, крім чорної ненависті не має інших почуттів. Пожальймо його, пробачмо і помолімося за нього, бо це наша вівця (краще-баран), що заблудилась.

Приємна мені Ваша згадка про музику Шумана. На мене подібне враження справили вокальні цикли Шуберта у виконанні Гмирі. І взагалі я люблю класику і в першу чергу російську, бо на ній виховувався. Маю багато пластинок, а програвача не маю. І цей скарб лежить мертвим грузом. А по телебаченню – одна огидна мені “попса”. І від передозованого вульгарного гумору нудить. Ось в якому “духовному” світі доводиться доживати віку.

А туга за домою і за коханим красем – теж різновид високої духовності. Чим сильніша туга, тим радіснішою буде стріча. Аби Бог дав здоров'я здужати приїхати, чого Вам і бажаю від усієї душі.

До побачення! Ваш АНАТОЛІЙ ПОЛЩУК.

6 січня 2005 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, АНДРІЮ ІВАНОВИЧУ!

Шлю Вам привіт і найкращі побажання. Відповіді на мій останній лист не одержав, але вирішив написати знову, бо лист міг в дорозі загубитись під гармидер помаранчевої революції. Мені імпонує декларація нового уряду на майбутнє, і дай Боже, щоб така чудова і романтична декларація переросла в реальні справи. Бачимо, як стара влада на півдні України чинить шалений опір і мерзенні провокації. Відлучають від тепла цілі міста. Мовляв, нова влада мстить східнякам за підтримку опонента.

В нас теж міняється влада: новий голова райдержадміністрації, новий завідуючий райво. Інших перемін ще не знаю, бо нікуди не ходжу.

Зараз я переживаю досить-таки значну неприємність. З лютого надвечір пішов у магазин по хліб. На зворотній дорозі з усього розмаху гепнувся об лід плечима і головою. На короткий час втратив свідомість. Через силу підвівся і причвалав додому. На ніч піднялась температура, а на ранок весь біль зосередився з правого боку грудей. І ось вже десять днів ні кашлянути, ні повернутись. В грудях – жива рана. Я думаю, що від струсу легеня надірвалася, або лопнуло ребро. Або те і друге. Ось так і вирішуються людські долі. А так вже себе добре почував, начитався Поля Брегга і почав жити за його рекомендаціями: щотижня голодувати, не вживати солі, цукру, їсти тільки натуральні продукти, обмежувати вживання м'яса і яєць (це найлегше виконати, бо нема). А після травми перестав себе мордувати. Як вичуняю, то знову відновлю Бреггову програму. Він мене переконав, що всі наші негаразди проникають через рот.

Вчора після базару заходив до нас кум Кузьма з Новомоквина. Розказував, що його брат напився неякісного спирту і помер. Сьогодні поминають 40 днів.

Моя сім'я грипує вже другий тиждень. Мене як івановця такі дрібниці не стосуються (хвастаюсь – тьху, тьху, тьху). А як Ваше здоров'я? Чи нормалізувався цукор? Чи ще приймаєте оті дорогі ліки? Де берете гроші? Як харчуєтесь? Як справи на творчій ниві? Чи проглядається перспектива на друк "До могили Іммануїла Канта". З попереднього листа знаю, що Ви сумуєте за отчим домом і за коханим краєм. Нагадую, що незабаром весна, і відбудеться омріяна зустріч з Малою Батьківщиною. Хай Бог Вам дає добре здоров'я і хай в усьому щастить!

До побачення!

Ваш АНАТОЛІЙ ПОЛІЩУК.

13 лютого 2005 р

ДОБРИЙ ДЕНЬ, ДОРОГИЙ ДРУЖЕ
АНАТОЛІЮ ПАВЛОВИЧУ!

Я винен перед Вами. Одержав я два Ваших листи. А усе не зібрався відповідь дати. Аж до цього часу. Пробачте мені. Але така неймовірна скутість нагорнулася на мене у цім році. Знакомий стан депресії. Чи то хвороба моя про себе заявляє. А вона ж прогресує. Цілими днями я в періодах відчуваю таку млявість, таку охлялість. Вичавлений, висмоктаний геть цілковито. А треба ж і самому собі раду давати. Другий місяць і такі непевні хисткі настрої погоди. Що кожного дня одна ковзкість на вулицях. Я боюсь упасти. І не можу залагодити свої справи у відноснім віддаленні міста. А й на ринок не завжди одважуюсь вийти.

Але чи не найзначнішу деструкцію вносить, нагортає у мою сутність безперспектив'я. Я мало вірив у переміни. Але іще не настільки, як тепер. Повна зневіра. Дійшло до мене, що мої рукописи і в цій ситуації не мають перспективи. Навіщо ж я писав. Ізнов повторююсь. Неможливість висловитися – одне із найбільших страждань творчої особистості. Наш літературний процес обплутаний графоманством так густо, що усіякова художня справжність крізь нього не проб'ється, принаймні у найближче століття. Літературою, чи то б пак графоманською літературною індустрією керують 240-відсоткові графомани, які ж корекції не піддаються, про премії лиш думають, аж до найвищої, і їх собі видають. Вони

мене на гарматний постріл до видання моїх рукописів не підпускають. Така ситуація, такий настрій доби.

А серце ж плаче.

Ви у першому листі завважили, що то махрові націоналісти мене під'юджували щодо цієї прихильності до Рубцова. Ні, то не махрові націоналісти, але великі злобники. Якщо потрібно, то вони і українофобами стануть. Чи вже вони такими і були.

Але нехай собі, як знають... Нам же своє робить. Любити цей дивний і прекрасний світ.

Якби Ви тільки знали, як я уже стужився за своєю коханою стороною. Щоб і Вас зобачити, і Бориса Тимофійовича, й інших.

А знаєте, знаєте, у мене є мрія, ілюзія. Якби то знаття, що днів моїх а зовсім небагато, то перебрався б у рідну сторону, і якби мати маленьку хатинку, то завів котика і собачку.

А навесні тішився б невимовно усім, що під лагідним сонцем цвіте да проростає.

Але що це я усе про своє, да про своє. Як Ваша травма? А чому ж Ви до лікаря одразу не звернулись. Звертайтеся хоч тепер. Я бажаю Вам одужання. І доброго настрою на кожний день.

Дякую, що прочитали. Пишіть мені. Я завжди радий Вашим листам.

Нехай оберігає Вас Господь!

АНДРІЙ КОНДРАТЮК.

27 лютого 2995 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, БЛИЗЬКА МЕНІ ЛЮДИНО АНДРІЮ ІВАНОВИЧУ!

Ви близька мені людина на душевному рівні! Постараюсь це пояснити. Те, що маєте у Києві квартиру з усіма зручностями (в столиці!!!), а тягнетесь до вмираючого хутора, де навіть води нема, не всі розуміють, і навіть земляки. Колись я дивився, згадується з молодості, чеський фільм такого змісту: молодий хлопець закінчує з відзнакою ветеринарну академію. Як відміннику йому надається право вибору місця роботи. Пропонують залишитись в столиці при великому м'ясокомбінаті здійснювати ветеринарну службу, або в віддалене село на ферму. У нього була наречена і справа йшла до одруження. Випускник обирає село, де він змушений жити у диких умовах, ходити по гною в гумових чоботях і т. д. Наречена відмовляється їхати з ним, його почали гнітити сумніви. Познайомившись з умовами роботи на м'ясокомбінаті, молодий ветеринар звільняється від сумнівів і їде в село сам. Стає переконаним вегетаріанцем, бо всім своїм єством любив усе живе. Після перегляду я чув коментарі глядачок-міщанок: дурак! Ідіот! Придурок! Їм і на думку не спало, що йому треба заздрити, бо він любить, а тому щасливий. Він не може по-іншому.

Перечитавши Ваші новели, "Поклик творчості", впевнений, що паралель, яку я проводжу – доречно. Багато видатних людей не давали раду кризовим ситуаціям в житті: спивались, спалювали рукописи і навіть накладали на себе руки. У мене викликає спокій за Вашу духовну долю фраза, яку написали в останньому листі: "Нам же своє робить. Любити цей дивний і прекрасний світ". Ви любите. Отже, Ви щасливий! Заздрю Вам і братиму з Вас приклад. Ваша мрія, ілюзія мені зрозуміла. Це рятівна продуха в депресивному стані. Мрійте і любіть! І не соромтесь ненавідити все те попіворне, що вплигло так рясно сьогодні на поверхню. Бо то неповноцінна любов, якщо ми байдужі до потворного. Я так думаю. Може, я не правий.

Шевченко також мав мрію-ілюзію, що урівноважувала його душу:

"Поставлю хату і кімнату,

Садок-райочок насаджу.

Посиджу я і походжу

В своїй маленькій благодаті.

Та в одині-самотині

В садочку буду спочивати..."

Впевнений, що коли приїдете навесні у рідний хутір і зустрінуть Вас знайомі ластівки, їжачок, а повітря наповниться пахощами цвіту бузини, груші, яблунь – душа Ваша теж зацвіте і оздоровиться. Вам би тоді творчість пішла на злет і створили б щось таке, що перевершило написане до цього. Але при умові впевненості, що рукописи в шухляді не струхнуть. Знаю, що Ваш творчий потенціал ще широкий і глибокий. Підсікає і вбиває безперспектив'я, як Ви пишете. Творчість-смісл Вашого життя. Замінити цей сенс на щось інше – пізно. Отже, я Вас розумію! Щоб життя не втратило смислу, багато жінок, що вчасно не вийшли заміж, переступають через пересуди і народжують собі байстрючка. Життя набирає сенсу – є для кого і для чого жити. Боріться за сенс свого життя, надійтесь. А щоб не вмерла надія – хай Вам Господь помагає!

У вузькому колі чув вислів: швондери рвуться до влади, вимагаючи портфелі не за рівнем професіоналізму, а по заслугах перед “помаранчевою”. В цьому криється, на мою думку, небезпека. Мені здається також, що платна освіта теж приховує в собі майбутню небезпеку для України. У вузах навчатимуться не талановиті діти. А ті, в кого тугий капшук. А це пастка для інтелекту держави. Митрофанушка не стане справжнім вченим, бо звання академіка він також купить.

Вчора заходив у редакцію, то збирались на похорон в Гошу. Помер ще молодий головний редактор районки.

В суботу, 12 березня в РБК проходив обласний фестиваль КВК. Я мав запрошення від внучки і витримав три команди. Боже! Яка непристойність! Всі дотепи побудовані на сексі. А це ж підлітки! У залі теж підлітки, які бурхливо реагують на кожний дотеп не аплодисментами, а диким виттям і свистом. Звук зі сцени – на рівні 130 децибел (реактивний двигун на взлітному режимі). Хіба після цього вони зможуть слухати Моцарта, Шумана, Шопена. Культура деградує під злочинну байдужість тих, хто повинен нею керувати. Здеградована культура – здеградована душа. Мені стало дуже шкода моїх онуків і я тихенько заплакав, приховуючи від сусідів свою слабінку.

Травма моя загоїлась. Це таки лопнуло ребро. Маю проблеми з серцем. Перебої. Вдень нічого, а вночі відчуваю. Зате завидна буде смерть. Серце стане і більш не запуститься.

Одерев'янів і покришка (чорний жарт).

В лікарню не ходив і не піду, бо вони мені так допоможуть, як ...

Телевізора зненавидів. Духовні потреби задовольняю книжками. Перечитував “Крестьянку” з третьої частини поеми Некрасова “Кому на Руси жить хорошо” і наштовхнувся на рядки:

По пруду
 “Ташим бредень п'ятеро.
 “Бог на помочь! Как ловится?”
 – Всего один карась!
 А было их до пропасти,
 Да крепко навалились мы,
 Тепер – свищи в кулак!”

Ці рядки надихнули мене написати статтю в районку про Случ з цим епіграфом. Сьогодні занесу. Мабуть, не прийме.

Вибачте, що багато і кострубато написав, та ще й неоковирним почерком. Захочете – прочитаєте.

Вся моя сім'я шле Вам добрий привіт і найкращі побажання.

До побачення!

14 березня 2005 року

Ваш АНАТОЛІЙ ПОЛІЩУК.

P.S. В нас наперло стільки снігу, що, напевне, буде чимала повінь. Син журиться, бо його хата дуже низько, і як прорве дамбу, то по вікна затопить. А як Ваша хата переносить великі повені?. Пишіть. Бувайте.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, ДОРОГИЙ ДРУЖЕ
АНАТОЛІЮ ПАВЛОВИЧУ!

Сердечно дякую Вам за листа. Ваш лист надійшов дуже і дуже вчасно. Якби Ви тільки знали. Це якби невидиме проглядування настрою. А може, так воно і є. Що ми знаємо у цьому розмаїтому світі. Як усе у нім переплетене і поєднане. А ми о тім і не здогадуємося часто.

Річ ось у чім. У мене перед тим був дуже зіпсутий настрій. І ось наступного ранку надійшов лист. Я прочитав його двічі. І настрої мій випростовуватись став на тихі води. Якби Ви тільки знали, скільки первісної душевної теплоти випромінює кожне слово Вашого листа. Енергія Вашого єства.

Але річ не тільки в тім. Ваші листи мають високого рівня літературне значення. Їх треба видати, видрукувати. Кажу це Вам не заради похвальби, але об'єктивно, як естет. Пробачте, що без Вашого дозволу, але я прочитав першу половину Вашого листа двом людям, і вони також були дуже подивовані й говорили щось подібне. У Вас є те, чого не мають сучасні офіційні літератори – відкритість душі. А вони ж цього не мають. І тому нема у нас нормальної літератури, як в інших народів світу. А процвітає графоманство. Офіційну літературу у нас пишуть люди, які не мають душі, але вони давно уже втратили і честь. Проте як часто у їхніх єствах пульсує одна злоба, злобність.

Але, повірте мені, дорогий друже, як же і багато важить у мистецтві присутність, відчуття людської душі. Хіба переливи людської душі у зізнанні, у відкритості, у сповіді не творять високе мистецтво і чи не є це ознакою високого мистецтва. Тема. Людська душа у мистецтві. І чи можлива художня справжність без душі.

Про музику нагадування через свідомість перебігло. XVIII століття. Чому нас так невимовно манять Вівальді, і Бах, і Моцарт, і Бортнянський, і Бетховен.

Присутність у їхній музиці великої душі. І не тільки душі великої, а душі відкритої. Земне й небесне поєдналось. І до небес стримить людська душа. Як це прекрасно! Могутній чар XVIII століття завжди манитиме нас бринінням божественного начала. Й концентрація того у філософії Сковороди, замкнена у простих словах епітафії: “Світ ловив мене, та не спіймав”.

Якось по радіо “Культура” виступала невідома самодіяльна співачка. Її спів був одмінний од масового, що прокручується цілодобово. І я потелефонував їй. І сказав: “У Вашому співі є душа. Тому він чарує”. І вона була зворушена.

А весна ж забарилася. А додому ж так хочеться. Коли вже потепліє, поле підсохне, жайворонок над полем заспіває невидимо, стежка до Батькової хати твердою стане, а Господь дозволить, то так і зберуся у дорогу. Се Томасові Вулфу, американському письменникові, належать слова: “Найбільш прекрасне, найбільш споююче задоволення, яке тільки може випасти на нашу долю – це здійснити мандрівку додому”. Томас Вулф помер якраз під ту пору, як я народився. А радість від осягання дороги та ж сама.

Ах, якби ж Ви тільки знали, дорогий друже, які ж ці офіційні літератори і чиновники у злобі потопаючі. Я їм до видання рукописи пропоную, крізь які любов переходить, а вони до мене мало що скептично, але з підступом. Ціла папка груба з позначенням “Роман” витворилась. Переписка. А роману видання не проглядується.

Як би Вас, друже, переконати, а Ви не жартуйте із серцем. А підіть, наберіться мужності, та й пійдіть до лікаря. Може, тиск. Електрокардіограму знімуть. А все одно поміч може бути. Але і своїми способами оздоровлюйтесь. Людина сама саму себе пізнає. І в цьому суть також філософії.

Березнівчани приїздили. А Ви уже у “НВ” прочитаєте. У середу Б. Т. обіцяв.

Ще раз вітаю Вас, дорогий друже, і Вашу цілу родину. Нехай оберігає Вас усіх Господь!

АНДРІЙ КОНДРАТЮК.

26 березня 2005 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, ДОРОГИЙ ДРУЖЕ
АНАТОЛІЮ ПАВЛОВИЧУ!

А я уже у Києві. А вітри у Києві уже холодні. Й ізгадалося. “Холодом повіяло від надії”. Тарас Шевченко.

На Володимирській гірці вітер позривав на деревах останні листочки. Й вони осиротіло попритулялися, позаганяв їх вітер у виїмки та закапелки для вітру менш досяжні. А чи й людина не так. Шукає шпаринку для віянь, для повівів а будь-яких менш досяжнішу. Але чи завжди знаходить такий прихисток людина, коли і листочок малий прихистку знайти не може у згасанні своїм. І рядки Йосифа Бродського біжать:

Где листья приближаются к земле
Великим тяготением распада.

Мені до Києва маршруткою із Рівного передали трохи книжок “Хутір”. Уже падав мокрий сніг. І мене перейняв острах. Ось книжки викинуть із маршрутки у мокрий світ, і як я їх самий допроваджу із вокзалу на Велику Житомирську. І я вкотре вже відчув у граничнім стисненні, як же і важко мені самому у ті критичні моменти, коли поміч потребується, а помочі ні від кого нема. Ізнов Шекспірове наблизилось. Самотній путь подібний смерті. Але своєю участю у цім життю я заперечую Шекспірове. Бо з Божою поміччю долаю свій самотній путь.

Але яко то воно і те благополучно сталося. За 40 гривень найняв таксиста, і він допровадив “Хутір” на Велику Житомирську. Ще й до самісінького ліфта попереносив. А далі у квартиру я уже сам повозив. Потрудився радісно.

Декому уже пороздавав, а в деякі місця іще свого “Хутора” спрямую.

А Ви знаєте, що це київське кололітературне окруження, іще не бачивши, іще не читавши мого “Хутора”, уже стало його заперечувать. Чи то б пак удавать, що “Хутора” нема, не існує й вівек не існуватиме. Але Господь із ними. Одні злостивці. Чи сподіватися, чи чекати од них найменшої бодай помочі. А ніколи. Плем’я люте.

Передав “Хутора” одній канадській літераторці. Їй уже під вісімдесят. У неї недавно помер чоловік. Але у неї душа доброзичлива. Не знаю, чи книжка дійде. Але тішить мене, що справжня українська душа не загубилася у далеких широкім світі. Але скільки їх покручами стало на рідній землі.

У суботу їздив у Халеп’є. Година їзди до Києва маршруткою. Чи Ви знали із нашої редакції Миколу Тарасовича Ярмольчука. Він мені іще й родич. З Березного перебрався у Халеп’є. Діти, очевидно, спонукали. А тепер старі і сумують за рідною стороною. Там пейзажі наддніпровські. Але круті гори і схили, якби Карпати. Їхня хата у долині, в низині такій, що і мобілочка туди не сягає. Усе роблять ремонти да ремонти. Да тішаться ними.

До Халеп’я усе ідуть ліси да ліси. Да огорожені усі. Да вартові коло тинів стоять. Дачі можновладців. А біля Халеп’я сі представницькі дачі уже й не сягають.

Маю ізнов проблеми із здоров’ям. Цукор 9,8. І як його позбутися, то і не знаю. Періодично послідовні нервові спалахи. А й харчування має бути відповідним. Сподівався на доплату, як дитині війни. Але кажуть, що в бюджет не закладено, не уведено. Нехай дитина війни підросте, поки не сконає. Хтось же має і тішитись чийомусь конанню, бо спадає зайвий баласт із лица землі.

Привіт усій Вашій родині.

Пишіть. Чекаю. Нехай оберігає Вас Господь!

АНДРІЙ КОНДРАТЮК.

14 листопада 2005 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, ДОРОГИЙ АНДРІЮ ІВАНОВИЧУ.

Прибув до мене Ваш лист, не загубився в дорозі, за якого щиро дякую, і якому дуже радий. Архіфілософський лист! І паралель, проведена між людиною і осіннім листочком, що прагне захватись у шпаринку, дуже вдала. І Бродський із своїми рядками цілить в “десятку”, бо ми теж наближаємось до своєї ями “Великим тяготением распада” і холодом віє від надії. І про нас, дітей війни, гарно сказали як про зайвий баласт на землі. Тішить лише усвідомлення того, що це невідворотний, незалежний від нас Закон життя. Приємне Ваше заперечення шекспірівського самотнього шляху, подібного до смерті. Так і треба! Шануйтеся і бережіть себе!

Миколу Тарасовича і його дружину я добре знаю. При нагоді передайте їм щирий привіт.

“Хутір” я читаю перед сном, бо вдень не маю часу. Прочитав уже 350 сторінок. Роман складний і дуже багатий авторськими спостереженнями, філософськими узагальненнями, висновками, паралелями, ностальгічними настроями. Через увесь роман червоною ниткою тягнеться щира синівська любов до роду, до всіх хуторян, до природи, до вмираючих традицій. “Хутір” має неоціненне виховне значення: вчить любити Батька і Матір, знати і поважати весь свій рід, творити добро людям, перейматись бідною в родині, а й чужою, як власною; любити малу Батьківщину, без якої не може бути справжньої любові до Вітчизни; шанувати віковічні традиції народу як основу християнської моралі, педагогіки; дає багатий матеріал для формування здорового світогляду; вчить вірно аналізувати історію краю, держави, щоб не заплутатись у часто змінюваних ідеологічних лабіринтах життя. В романі зовсім немає антиросійських, антисемітських чи антипольських настроїв, навіть натяків. Антирадянські, антибільшовицькі настрої є, але вони об’єктивні, справедливі.

У мене викликала потрясіння доля Ваших братів і дядьків. Яке трагічне життя потрібно було прожити Матері, щоб на старості літ сказати, покаятись, що вийшла заміж, що і вдруге не відмовила Вашому Батькові: якби не народила дітей – наскільки менше було б горя і страждань на Землі. Разюче!

Читаючи цих 350 сторінок, я декілька разів натрапив на Ваші нарікання на старіючу, слабіючу пам’ять. Не прибіднюйтесь! Дай Боже і мені таку пам’ять до гробової дошки. Ваша пам’ять вражає ясна!

Стиль справді незвичний. Але я до нього звик вже на перших десятках сторінок. А Б. Т. каже, що так втягнувся у Ваше широке “и”, що тягнеться виправляти газетні матеріали. А ще сказав, що стандартну літературу перечитуєш і доки не глянеш на титульну сторінку – автора не розпізнаєш. А Кондратюка впізнаєш з одного речення.

Щоб написати достойну рецензію на Ваш твір, потрібний доброзичливий критик-професіонал. Я доброзичливий, але не професіонал. Тому не берусь. Будьте здорові. До побачення!

АНАТОЛІЙ ПОЛЩУК.

24 листопада 2005 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, ДОРОГИЙ АНАТОЛІЮ ПАВЛОВИЧУ!

Ваш лист лежить передо мною на столі уже давненько. І тепер відповідаю.

Сердечно дякую Вам, що читаете мого “Хутора” і робите такі тонкі спостереження. Що я коли писав, то над тим і не думав. Просто мені хотілося дуже зафіксувати усе те, про що розповідали мені Батько й Мати, що спогадували сусіди і що довелося забачити мені самому, своєю присутністю застати. Давно уже за далиною і Батько, і Мати, і сусіди. Але випромінювання їхнього земного перетривання у піднебеснім просторі струменить, закликаючи наші душі до розмислів і опам’ятання. І збагнув я, що кожне людське життя – це не просто хроніка нашої присутності у цьому світі, кожний крок людини випромінює також і художні смисли. Збагнувши цю істину, я і узявся списувати історію нашого хутора, зафіксувати на папері перебіг людського життя. І, може, таким чином спокутую свої провини перед Батьком-Матір’ю, перед родом. І, може, сповню хочай би маленький обов’язок перед

людьми, що уже за далиною. І якщо засвітяться їхні життя і для інших – то чи може бути більша радість для мене. І чи може щось більше підносити людський дух, аніж сповнення обов'язку.

А так мої дні переходять у щоденнім заклопотанні. Піти на ринок і т. д. Ламаються крани, виклик й очікування сантехніків і т. д. Ніхто за мене ні в чому не заступить. Життя самотньої людини нелегке. І влекшити його нема кому. Ще добре, як погода не каверзує. А оті дощі, мокрі сніги, налипання мокрого снігу і т. д. утримують мене, прив'язують до одного місця. Я не можу заспокоювати багато інших справ, що потребують походеньок. Боюсь упасти. І вже падав у цьому році. Забив коліна.

Що я завважую за собою. Старіння – річ неприємна. Повільною стає реакція, втрачається впевненість. Життєдіяльність скорочується. Я вже можу сповняти роботу а будь-яку тільки на 30 відсотків до тієї енергії, яка розбуювала у моїм естві замолоду. Але нікуди від того не дінешся. Головне – це все-таки проти хвиль плисти усупереч Шекспірівському визначенню.

А все-таки, все-таки кортить мене до хутора і до свого краю. Але це станеться, як дозволить Господь, тільки весною. Це міське затворництво стомлює, знесилює мене.

Я зараз читаю “Щоденник” Анни Франк. Це дівчинка (13-15 літ) єврейського походження, яка зі своїми батьками у другу світову війну перехувалася від німців у Нідерландах. Її щоденні записи щоденних переживань в екстремальних ситуаціях наближаються до великого письменства.

І упевнююсь я, що тільки гранична відкритість душі, тільки сповідь людської душі є основою кожного великого письменства.

І ще слухаю радіо “Культура”, особливо музичні передачі, вони там професійні. Була навіть передача “Музика епохи Відродження”. Це як дослідження. З епохи Відродження ми більше знаємо малярство. А тут – музика. Оця повільність і спокій для душі. Але уже іде наближення, угадування Баха.

Із Б. Тимофійовичем перемовляємося телефонічно. А Ви пишть. І нехай оберігає Вас і Вашу родину Господь!

АНДРІЙ КОНДРАТЮК.

10 грудня 2005 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, МІЙ ТАЛАНОВИТИЙ І МУДРИЙ ДРУЖЕ!

Відповіді на мій останній лист ще не одержав, але під впливом читання “Хутора”, поки не охололи емоційні враження, вирішив написати повторного листа, не дочитавши ще Вашого шедевра. Коли дочитаю роман – знову напишу, хоч і не дочекаюсь відповіді. На даний момент я осилив уже 532 сторінки. Дуже жалію, що, читаючи, не відмічав у зошит високі і часто несподівані думки, паралелі, співставлення, одкровення, щоб довести Вам, як ціную їх, переймаюсь ними. Довести, що в левовій частині їх ми одnodумці. Ось чому у привітанні я назвав Вас мудрим. А думки ці з'являються як ніби відступи від теми, як спогади, але з темою пов'язані, викликані нею. Не судить, що так довго читаю. У мене хворі очі і більше 20 хвилин без перерви не можу читати. Літери розпливаються.

На мою убогу думку, найбільша Ваша вдача у творі це образ Батька і Природи Закутка і слободи Наталії. Це створено з такою любов'ю, з таким щирим почуттям і з такою майстерністю, що не вірити Вам, не прийняти у своє серце цих почуттів неможливо. Гріх! Або треба бути деревиною (образливо для дерева), чурбаком. Якщо серед київського письменства знайдеться недобррозичливець, висміювач, то знайте, що він роману не читав, або – чурбан, бовдур.

Зворушлива закоханість, любов Батькова до землі, до трикутника, заставленого людьми і наміряного блискучою лентою авторитетним землеміром, що тяжко виплачувався аж до 30 серпня 1939 р. Серце крається від жалю і співчуття, що довелось пережити людині. А того землеміра, що білою кроквою наміряв аж 4,5 га, щоб здерти більшу поставку, я зненавидів

разом з вами. Бо і мою Матір такою кроквою надурювали, коли намірювали для примусового обробітку колгоспні буряки. Замовний кілер-землемір валяв кроквою, щоб більшу площу Батькові нарахувати для збільшення податку. А наш – робив навпаки, перескакував, щоб менше “платити” за більшу, але утаєну площу.

В романі я знаходжу відповідь на питання: чому сьогодні жахаючий клин землі української заростає бур'янами, хоч селянам її роздають безплатно (без викупу у валевських)? Варварська і насильницька колективізація, знищення хлібороба з тисячолітнім досвідом, вбивство укоріненої любові до “трикутників”, “прямокутників” власної землі, перетворивши його на колгоспного кріпака, розрив зв'язків поколінь, розтоптування традицій та ін. – все це в “Хуторі” розкрито з великою художньою силою і правдою. Мій дядько Андрій казав мені: “Учись, сину, і тікай з цього пекла!” От і повтікали! Осиротіла земля, охолола любов до неї. А це трагедія. І молитесь ледачий Синок за здоров'я батьків 80-річних своїх і жінчиних, що поставляють з села йому по 2 кабанчики щорічно, з останніх сил їх вигодовуючи. А далі? І підуть голодні Синочки, коли ниточка від села перерветься, по чужих підвалах, городах, стануть злочинцями з часом вишуканішими, з верхів приклад беручи. І зменшиться наша нещасна нація ще на 5 мільйонів у наступні 10 років.

Образ Матері теж розкритий з любов'ю синівською. Коли горіла Слобода і Наталія... Ні, мабуть, раніше, коли чекали мазурів-різунів і Мати з дітьми переховувалась в житі, і Ви, п'ятирічний, заснули на руках, я згадав подібний епізод із свого воєнного дитинства.

У 43 році карателі у чорних мундирах їхали через наше село палити сусіднє село. Після них до нас прийшли вояки УПА і влаштували засаду на містку через нашу річечку. Ми знали, що якщо зав'яжеться бій – село пропало. Ми переховувалися з Мамою у ямі з-під копця. В нас така земля, що 20-метровий колодязь роками не обвалювався без кругів. Яма була глибока, на голови нам падали жаби-ропухи. У повітрі кружляла ватра, принесена вітром з палаючого сусіднього села. Чується стрілянина і лемент. Всю війну пекло в грудях від страху. Дитинство було вкрадене, сплюндроване. То чи заслуговуємо ми, діти війни, хоч маленької уваги? Видно, що не заслуговуєм. А село наше врятувалось, бо карателі повертались іншою дорогою.

Повчальна доля Ковалишиного Титка і польки Наталії. Народне прислів'я “знайся віл з волем, а кінь з конем” вціліє в “десятку”. Якби Титко женився на своїй дівчині, не вмерла б Ковалиха в кучугурі снігу в самотині. А зараз скільки чорношкірих безбатченків страждають в Україні. Росте такий і в Березному. Хорошеньке, гарненьке, негреньтко росте в діда і баби. А батьків вічний поклик тягне нездоланно в Африку.

Потрясає трагедія слободи Наталії, яку спалив клишоногий Митрик з побратимами. Українці і поляки – брати-слов'яни. Взаємною різаниною вони поклали на свої душі тяжкий гріх перед Богом. Ви цієї болючої теми торкнулись делікатно, згадавши і акцію “Вісла”.

Яскраво розкрито в романі огидні образи східних “визволителів”. Грабіжники, гвалтівники, беззаконники. Розкрито переконливо. Мені сподобалось те, що Ви не заперечуєте декларованої більшовиками ідеї – людина людині – друг, товариш і брат. Ця ідея запозичена більшовиками з християнської моралі, але на ділі 2000-літні зусилля християнської церкви (всіх конфесій) відкинуті ними, зведені нанівець на не одне століття назад. А чи й взагалі можливе до Армагеддону відродження. Як і зруйнованого хутора. В романі відчувається віра в таке чудо, спираючись на задуми Творця. Я, на жаль, песиміст.

Вважаю, що викладена Вами Народна педагогіка, концентрована на сторінках 526-532, має неоціненне значення. Ця педагогіка зустрічається, розсипана по всьому “Хутору”.

Її доцільно було б видати окремою брошурою по лінії Міністерства освіти і науки. Бо 300 примірників “Хутора” – крапля в морі для України, та й чи вчителяють учителі ту педагогіку з роману при їх неймовірній зайнятості. Зараз мало читають навіть вчителі, а концентрована в брошуру Народна педагогіка могла б використовуватись як матеріал для виховних годин, тематичних вечорів і інших заходів.

Вернусь до образу Батька. Він мені запав у серце більше, ніж Матір. Душевно глибинний образ. Як він тішився, коли хотинець худий з ногами, як цівка, обійшовши пів

Європи, сказав, що кращої природи, як у Закутку, у світі нема. Те, що Ви майстер пейзажу, я знав і раніше, але в “Хуторі” перевершили самі себе! Творіть і не здавайтесь.

Я далеко не про все сказав, що мене вразило. Змушений закінчувати. Зичу Вам доброго здоров'я і чистих вод для душі. Не гнівайтесь, коли щось не так зрозумів. Буду читати далі. Дякую. До побачення!

АНАТОЛІЙ ПОЛЩУК.

9 грудня 2005 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, ДОРОГИЙ АНАТОЛІЮ ПАВЛОВИЧУ!

Сердечно дякую Вам за Вашого листа, який був загубився, але і знайшовся.

Сталося це ось яким чином. Річ у тім, що іще два інші листи перед Вашим не дійшли до мене. І надумав, вирішив сказати про це поштарці. Так легенько, лагідно сказав, не звинувачуючи її, бо ж і підстав нема. Щоб, мовляв, може, бути, що листи, відправлені до мене, не доходять. Чи в дорозі де губляться, чи що. Поштарка, правда, сказала: “А може, їх Вам і не відправляли?!”. Але через день у поштової скриньці Ваш лист і об'явився, заявився. Чи не дивина. У дорозі він перебував аж по одинадцять днів. Повільна пошта у часі прискорення, пришвидшення повсюдного.

Отож, Вам дуже дякую, що так уважно прочитали мого романа і так доброзичливо і ґрунтовно проаналізували. Ваше прочитання додає мені сил і будить піднесення писати продовження діалогії. Але часу нема. Настав період іще походеньок по лікарях. Аналізи безкінечні. Тільки три аналізи коштують 130 гривень. У вік іще безкоштовної медицини. Почув звідомлення, що тільки під кінець 2006 року мінімальна пенсія становитиме 360 гривень замість 332-х теперішніх. Слабка надія і хистка перспектива. Ціни ж ростуть у прогресії геометричній і квантовій. Позавчора сирок у 200 грамів коштував 2,50 грн., учора – 2,70 грн., а сьогодні уже 2,85 грн., а про завтрашню ціну можна тільки інтуїтивно здогадуватись. І уявляти можна, що протягом року можуть передчасно, дочасно піти зі світа, упасти мільйони й мільйони. Це передусім найменш захищені – самотні, інваліди і т. д., але, може, найкращі серед людей. Промовиста прикмета історії і сучасності. Що застаються гірші, кращі винищуються.

Досвід останніх століть.

О, досвіде, розраднику немилий,
Навіть запізнений, завжди дочасний ти.

(Євген Плужник)

А іще наблизились ізнов рядки італійського поета Еугеніуса Монтале:

Куди помітніший наш власний розпад,
Ми все зробили, щоб цей світ погіршав.

Гіршає світ, і споганюється у нім людина.

А Ви, Анатолію Павловичу, перепишіть оту статтю про українську пісню, що мені читали, і подайте до редакції. Стаття зазвучить. Потому можете подати іще до котроїсь обласної (“Вісті Рівненщини”, наприклад). Або іще десь. Може, “Сільські вісті”. Щоправда, можуть скоротити. У газетах мають таку схильність – скорочувати.

Ви знаєте, мене увели у списки для безкоштовних обідів у Спільчанському кафе “Еней”. Обіди ці дуже слабенькі. Але ходжу заради тарілочки похлебки, щоб уже удома не варить. Займає це півтори години. Але часто прийдеш, а обіда нема. Фуршет. Спецзамовлення. Там розкошують. Фуршет – се тенденція із радянських часів, яка у новітніх розрослася неймовірно. Є Фонди, які тільки те й роблять, що улаштовують фуршети. Й не спрагли, а звиклі їх, як звичок, ждуть. Епоха фуршетів. Сказати можна.

У суботу і неділю я там обіду не маю за графіком.

Чи Ви уже готуетесь до від'їзду. Передавайте привіт сестрі.

Свого “Хутора” я переслав до Канади. І “Хутір” туди дійшов. І його там уже читають. Написала мені 80-літня літераторка пані Леся: “Хутір теж дійшов до мене... “Серцем спочиваю” у Вашому зрівноваженому й гармонійному стилі”.

А от у Спільці роман підняли насміх. М. на Раді, де було двісті душ, сказав, що цей роман важить 882 грами. Й усі двісті душ розреготалися. Що здогадуватись можна було. Є вага паперу, але нема ніякої художності. Але для мене це уже звикле, що не читаючи, складають негативну оцінку моїм писанням. Та цур їм, з ними! Сучасні покоління, а й наступні, може, від літератури ніби, у якій вони, відганятимуть мене, і до коритця свого не підпустять. Головне для сучасного офіційника – це коритце.

Поки Господь дозволяє, обійдемося і без коритця.

Пишіть. Пишіть враження із мандрівки.

АНДРІЙ КОНДРАТЮК.

25 грудня 2005 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, ДРУЖЕ АНДРІЮ ІВАНОВИЧУ!

Листа Вашого получив, в якому повідомляється про мій перший лист – відгук на роман “Хутір”. На Ваше прохання я написав майже копію першого листа і відіслав його рекомендованим чином. Хотілося б знати, чи отримали Ви його.

Обурила мене поведінка М. Це ж він, замість того, щоб читати роман, ходив в якийсь магазин зважувати його, наперед плануючи і смакуючи цю підленьку акцію на Раді. Жаль. Я був про нього кращої думки. Ще раз повторю: в того, хто неупереджено прочитав роман “Хутір”, не вистачить совісті хаяти його. Отже, можете з певністю стверджувати, що регочуча Рада роман не читала. Мене втішає Ваш вислів: “Та цур з ними!”. Правильно, Андрію Івановичу! Не воюйте з вітряками.

Мандрівка до Челябінська була незабутня. Виїхав я 25 грудня. Їхав у літньому вагоні. Його причепили, щоб з Москви забрати на свята українських заробітчани. Я по-справжньому мерз. В Москві чекав 12 годин. Туалет коштує 10 рублів, а в мені клапан старий, через кожну годину гонить до вітру. І я страждав від спраги, хоч мав дві літри мінеральної води. Боявся, що пропісяю і постіль до Челябінська. Далі їхав на боковому місці і на мене з вікна сипався сніг. Я був весь мокрий від талого снігу. Потім законопатив вікно шматками, і сніг перестав мене засипати. Вночі так змерз, що аж затвердів. В Челябінську цілу добу вперше за 10 років у мене була нежить. Але я її холодним душем прогнав. Сестра мене оточила такою увагою і турботою, якої я не мав у своєму житті. І племінник теж. Додому їхати було тепло, але в Харкові мені поламався возик, і я добряче намучився. Було три сумки. Найважча – 50 кг. Я не міг її підняти, то додумався тягнути по снігу, як сани. Допомогали люди. Дяку їм. Зараз я увійшов у ритм. Знову ходжу босий по морозі і щодня приймаю холодний душ. І ніяких простуд.

Борис Тимофійович забрав усю мою “літературну” спадщину, щоб відібрати для книжечки підходящі мініатюри. Районна рада, ніби, виділила кошти спеціально для видання місцевих авторів. Син обіцяє набрати матеріал на комп’ютері. Я чомусь не вірю, що вийде моя книжка.

Ще вчитав у районці, що вийшла літературна енциклопедія Рівненщини, де надруковані короткі біографії причетних до літератури людей. Ваша, Рачка, Боровця, Литвинчук, Єніна і ін. І чомусь я туди теж потрапив. Я ж друкувався тільки в районці. Пару разів передруковували без мого відома обласні газети “Вільне слово” і “Вісті Рівненщини”.

Привіт сестрі я від Вас передав. І сестра Вас взаємно вітає.

Моя вся сім’я шле Вам привіт і добрі побажання.

Будьте здорові.

До побачення!

Ваш АНАТОЛІЙ ПОЛІЩУК.

30 січня 2006 року.

Написав негарно, бо поспішаю, щоб вкинути листа, як поведу Богдана в школу. Пробачте.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, ДОРОГИЙ АНАТОЛІЮ ПАВЛОВИЧУ!

Сердечно дякую Вам за Вашого листа. Але і попереднього листа-двійника, де Ви удруге виклали свої розлогі і прекрасні, а для мене приємні, розмисли про “Хутір” одержав. Велика дяка Вам за Вашу увагу і сумління, що прочитали і написали.

М. не ходив зважувати романа, це я йому по телефону про вагу сказав. Просто так сказав. Але він уже зумисне підніс на Раді тільки вагу паперу. Й Рада правильно зрозуміла його. І тому в одностайне засміялася. Що нема жодної думки, є тільки вага паперу. І це він сам мені потому передав у телефонній розмові. І я правильно зрозумів насміх 200 одиниць Ради. Що вони мене читать і не збираються. Іще раз цур із ними!

Але я Вам скажу, що і рівненські літератори не хочуть мене читати. Я залишив кілька книжок голові Рівненських письменників, щоби хто укупив за ціною, нижчою від собівартості. Одну книжку узяла якась дівчинка-студентка і один із Тернопільської області. Але з Рівненських літераторів – ніхто. Хоча усі вони не раз уже бували, приходили до Спілки.

Дуже радий, що Ваша книжка нарешті вийде. Якщо дозволите, то я із великим задоволенням напишу до неї передмовку.

Ваші пригоди у мандрівці до Росії і мені нагадали мою давню мандрівку. Коли я також у кінці грудня 1964 року їхав поїздом із Владивостока до Москви. Й подушка до вікна чи до стінки примерзла. І мій жмутик волосся із голови. А таке й різне буває на одній шостій земної суші. Добре, що колесо не паламалося. Я завжди у дорозі згадую отих мужичків із Гоголевої поеми, які спостерігають, як хитається колесо у Чичиковій бричці. І висновують “До Москви доїде, до Казані – аж ніяк”.

У тих часах (1963–1974) я кілька разів бував у Москві поїздом. У новітніх часах – ніколи. І мандрівочкою дальньою тепер мені й не пахне. А хотілося б. По радію ось чую, що Олег аж на Гаваях відпочивав. Туди завіз, напевне, його український меценат зі світа Воскобійник, про якого пан Олег книжку написав, утнув. Мені ж до тих зі світа, рівно ж як і до своїх близьких доступу нема. А іще ж кілька десятиліть тому пан Олег був такий близький, майже ручний. Одна нас, брате, земля породила, да не одне щастя уділила. Тобі, брате, панованне, а мені – довічне бідуванне. Але тим не переймаюсь, і свою долю і житку на їхню не поміняю. Та й нема коли.

Триває доволі холодна зима. Слабше стали опалювать, і температура у кімнаті +17, на столі, а в ногах під столом +15 і нижче. Двері у шпарках, от воно і протягує. Це ще не холод, але уже і не теплина.

Гірше, що ціни кожного дня ідуть усе вгору да вгору. І холод диктує високі ціни. Не привозять селяни картоплі, моркви, буряків (основна моя їжа), усі кинулись до магазинів овочевих, довжелезні черги, а ціни на овочеве сміттячко гицнули угору. А як потепліло, то і на ринку удвічі батонули. До 5 гривень за кілограм і картопля, і цибуля, й усе інше. Так що і за овоч, і за ріпку за мінімальних 350 – мінус як мінімум 50% квартплати від них – не вхопишся, вже не спасешся. Овоч тебе вже не порятує. “Я думав про братерство нове”... Я ж думаю про міліони, що у скорім часі вони можуть упасти. “Міліони радо йдуть...”

Мені уже виставили штампа “Дитина війни”. Але що з того. На дітей війни накладено вето, треба розуміть, хомути. І ті, що долають вето, усе повторюють, якими би щасливими не були “діти”, якби вето подолали. Ах, не насміхайтесь, панове! Да хіба в окресленій ситуації – мінус 25% квартплати – може порятувати “дітей” на 350 гривень, коли 1 кг картоплі – 5 грн., себто 70 кг картоплі. А нехай і усі 100 кг. А ліки, а морква, а штани...

З нетерпінням чекаю весни і нашої стрічі.

Вітаю усю Вашу родину. І нехай оберігає Вас Господь!

АНДРІЙ КОНДРАТЮК.

10 лютого 2006 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, ДОРОГИЙ ДРУЖЕ!

Листа одержав. Щиро вдячний. Ви нарікаєте, що не читають Ваших творів. А Ви можете назвати авторів, яких вони читають? Духовний світ нації поступово, але неухильно деградує. У мене є добрий знайомий, що керує солідною громадською організацією. Я хотів поговорити про творчість місцевих авторів (Б. Боровець, П. Рачок, А. Кондратюк, Н. Ярмолюк, Л. Литвинчук і т. д.), а він каже, що за останні 30 років прочитав тільки один твір (Старицький... гніздо – я забув). А це ж наша інтелектуальна еліта. А що вже казати про пересічних громадян, які взимку грають в карти, а весною, влітку і восени зранку до ночі копаються в городах, як не на роботі. Впевнений, що Ваші твори (не тільки “Хутір”) будуть затребувані читачами в майбутньому, бо вони не метелики-одноденки, а носії одвічних цінностей. А може, Ви думаете, що Шевченка зараз читають і перечитують? Нічого подібного! Більшість людей знають про творчість наших класиків лише з насильницького шкільного курсу. Свідченням деградації є і те, що розкупується лише бульварна література (дешеві дитективи, еротика, відвертий секс). А хіба це не деградація суспільства, коли Ви, письменник, за свою виснажливу творчу працю не отримуєте гонорару? Десь читав, що коли Єсенін видав свою першу збірку, то за гонорар купив бочку спиртного, завіз візником у рідне село і всіх пригощав в честь такого свята. А мій кум Кузьма з задоволенням відзначив би Ваше свято. Напівжарт!

Відносно моєї книжки, то це – вилами по воді писано. Прийде нова влада і на те рішення Ради про виділення коштів на видання місцевих авторів накладе veto, мораторій. А щодо Вашої передмови, то я мав би за високу честь! Але Ви не спішіть, бо коли прочитаєте рукопис, то, можливо, передумаєте.

Про температуру у Вашій квартирі Ви писали в романі. У Вашій горищній квартирі була жара. То тепер у нижніх квартирах, мабуть, ще холодніше. Незабаром весна. Перезимуємо!

Чи Ви вже визначились, за кого голосувати? Я ще ні. Відчуваю, що і не визначусь. Мабуть, забракую всіх.

Щойно прочитав “Захара Беркута” Франка. (Повторно). Зробив висновок, що всю класику українську треба читати ще раз. В “Беркуті” відкрив для себе море нового, в юності не побаченого. Зараз взяв у бібліотеці “Для домашнього огнища”. Планую повторно почитати “Лель і Полель”, “Борислав сміється”, “Fata morgana”, “Тіні забутих предків”, “Лихі люди”, “Хіба ревуть воли...”, “Богдан Хмельницький” (трилогія), “Лісова пісня”, “Микола Джеря”, “Хмари”, “Кайдашева сім’я”, новели Стефаніка, п’єси Карпенка-Карого, Кропивницького, Квітки-Основ’яненка, Старицького і все, що під руку потрапило.

Бачите, яка естетична насолода на мене чекає. До речі, я колись активно грав у п’єсах, тому цей жанр мені легко читається.

В нас документи на статус “Дитини війни” не приймають.

Навесні планую серйозно зайнятись лозоплетінням і городництвом. По-моєму, це здорове устремління.

Шлемо Вам сердечний привіт і найліпші побажання. Бережіть себе!

До побачення!

Ваш АНАТОЛІЙ ПОЛЩУК.

21 лютого 2006 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, ДОРОГИЙ АНАТОЛІЮ ПАВЛОВИЧУ!

Сердечно дякую за Вашого листа. Кожного разу Ваші листи еднають мене із рідним краєм і випростують мою тугу за добрим спілкуванням. Адже довкола одна олжа і фальш. І у Спільці також. Але чому вони там мене так ненавидять. Я ж їм нічого, навіть не віднікуюсь. А вони усе насміх да насміх беруть. Усе той же М., а й інші. Ну, наприклад. Натрапив я

випадком на білоруських письменників у Спільці. М. і мене представляє, да й каже сміючись: “Це наш не визнаний класик”. А один білорус каже: “А чому ви его не визнайте”.

Ізнов учора натрапив на якогось Юрія Гаврилюка із Підляшшя. А М. і ще один секретар Спільки теж сміються: “Це наш не визнаний класик”. Я до пана Юрія кинувся, кажу, взавтра йому книжку принесу, подарую. А М. відмовляє: “Юрій везти не буде, бо книжка важка”. Що зрозуміть можна: змісту ніякого, одна вага у книжці. А то іще М. уже прямим текстом сказав, що таких грубих книжок, як моя, ніхто читати не буде. Нащо вона. І цю версію розповсюджує скрізь..

Але цур да пек із ними! До їхнього насміху невразливий став я. Гірше оньо, що зима затримується. Ізнов хуртовини починаються. А я ж у дорогу був зібрався. Щоби із краєм рідним, да з Вами, да з усіма іншими побачитися. Холоду то я не боюсь, але боюсь води і ковзкості. Так що моя поїздка у рідний край відкладається до тепліших та безпечніших для ходьби часів.

А Ви правильно намислили, накреслили найближчу перспективу – городництво і лозоплетіння. Усе корисне і поетичне.

І я про перше мрію. Мені уже сниться, видиться грядка на хуторі. Я уже уявляю, де і що ростиме. Ви знаєте, як я тішуся, коли одного весняного ранку вийдеш стежкою на город, а стежка, за Тичиною, співає, - і зобачиш: із землі із насінин росточки проклюнулися. Рослини зродилися. Я розмовляю із ними і співаю їм пісеньок. Колисаночки. А коли мої рослини-культури град, вітер, зливний дощ попригинає, я піднімаю їх, огортаю – і в тому відчуваю свою усесвітovu месійність.

А про Єсеніна я іще отаке чув. Що за свою першу книжечку, “Радуницю”, здається, він накупляв грабель, заступів, борін і т. ін. Й подарував селянам із свого села. Але пощо Єсенінські часи. Два роки тому одна полячка зі своїм поляком приїжджали у наше село. І хтось показав цій панянці мою книжку. “О, то пан пиньонзи має”, – і вона покрутила пальцями правої руки, як на гроші указують. І я висноував, що у Польщі і зараз за цю роботу платять.

Недавно я виступав двічі по радіо “Свобода”. Мене запросив працівник радіо, побратим, знакомий поет. А хтось сказав мені, що радіо “Свобода” і тепер платить, за найменший виступ, кілька хвилин – 20 доларів. Я узяв потелефонував тому працівникові й запитав: “Чи у вас не платять”. Він же відповів із серця: “Ми вам рекламу робимо, а ви ще гонорару захотіли”.

Отаке також буває.

Я дуже схвально сприймаю ваші заміри перечитувать класику. І у мене названі книжки є. Але вони лежать у в'язанках гамузом. Нема ні шафи, ні обладнаних полицок, щоби розкласти – і ці книжки засвітилися.

Крізь цілу зиму періодично поболює серце. Міркую собі, як потепліє, і приїду, то піти на кілька тижнів у лікарню в Березне. Якщо приймуть.

Побачу, як воно складеться. І як дозволить Господь.

Пишіть. Вітання для усієї Вашої родини! І нехай оберігає Вас Господь!

АНДРІЙ КОНДРАТЮК.

1 березня 2006 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, АНДРІЮ ІВАНОВИЧУ!

Отримав Вашого листа від 1 березня. Щиро дякую. Маю ось який план: ще раз перечитаю “Хутір” і випишу всі глибокі думки оригінальні і переспівані з поглибленою їх розробкою, з вказівками сторінок і цитат. Думаю, що буде цілий учнівський зошит з перлами мудрості. А ще один зошит – народна педагогіка, яку я пам’ятаю з власного далекого дитинства і якої більш, крім “Хутора”, ніде не вчитав. Цю свою працю десь на осінь я подарую Вам. Дасте М., щоб переконався, що роман має не тільки фізичну вагу паперу. Якщо він і йому подібні лінуються самі прочитати твір. А щонайвищий рівень художній у змалюванні незабутніх образів хуторян, а пейзажі, що не поступаються кращим зразкам

української і російської класики. Я щойно прочитав художній твір А. Виноградова “Осуждение Паганини”. Цього генія буквально зацькували заздрісники і церква (Єзуїтський орден). Але у Вас є надійний захист: “Цур із ними!” Однак, Андрію Івановичу, хоч Ви і пишете, що “до їхнього насміху невразливий став...”, але насміхи ці підступно свою іржаву справу роблять, руйнуючи Ваше фізичне і духовне здоров’я. Моя Вам порада. Не ходіть Ви в ту ворожу Вам Спілку. Що вона Вам дає, окрім зіпсованого настрою? Дасть Бог, часи поміняються і поміняється недобррозичливе керівництво у Спілці. Це в музичному виконанні успіх або неуспіх приходять раптово. Після виконання музичного твору бурхливі чи ріденькі оплески. А зате на другий день і забули назавше, бо виконавське музичне мистецтво – ефемерне. А література веде автора до визнання повільно, роками, десятиліттями, а нерідко і після смерті.

Взяти, наприклад, мою скромну літературну творчість. За десять років я потрапив до “Альманаху”, і до енциклопедії, де написано: “Український поет-гуморист”. А виконавська моя творчість не залишила жодного сліда. Все забуто.

А зима справді важка. Вона забрала на той світ чимало моїх знайомих. Один знайомий бомж замерз. Я добре знав його батьків. Допомогає йому, чим міг. Помер нагло мій дорогий знайомий лікар з Моквинської лікарні Красуцький, похоронив народного артиста без звання Фабіанського (професійно грав у народному театрі), провів в останню путь колишнього заввідділом культури Лишканця, наряджав і похоронив у Сосновому колишнього директора Білківської СШ, мого близького сусіда Корольчука. Похоронили маму передостаннього заввідділом культури Стахнюка. І все це люди, яким треба було ще жити і жити. Пробачте за цей сумний перелік, але таке наше теперішнє життя – скупе на радощі.

Набір мого рукопису зупинився. Прийшла онука, що навчається в Острозькій академії, і попросила рукопис для того, щоб використати в КВНі. Я не зміг відмовити. А треба було! Бо поїхала і з кінцями. А дублів у мене нема.

Посилаю Вам мої останні “шедеври”. Боровець обіцяє, що коли з’явиться місце, то “Подражаніє” надрукує. Не беріть прикладу з спілчанських насмішників і віднесіться толерантно до моїх опусів. Син Павло сказав, що останній рядок “Подражанія” – ілюзія, бо ніякого грізного гласу народного не буде, хоч би йому на голову накакали. Але ж навіть Шевченко мав ілюзію щодо майбутнього України: “Оживуть степи, озера. І не верстовії. А вольнії, широкії Скрізь шляхи святії Простеляться...”.

Ісаїя. Глава 35.

Не оживають, а, навпаки, запустіння наступає і, в багатьох випадках, ці процеси незворотні. Я ж казав, що я – песиміст. Дружина Вам дякує за привіти і передає зустрічні. Я теж.

Бережіть себе! До побачення!

АНАТОЛІЙ ПОЛЩУК.

15 березня 2006 року.

ПОДРАЖАНІЄ ГРИГОРІЮ СКОВОРОДІ

*Знаю, що смерть, як коса замашна,
Навіть царя не обійде вона,
Байдуже смерті, мужик то чи цар,
Все пожере, як солону пожар.*

Г. С. Сковорода „Сад божественних пісень”. З 10-ї пісні.

Ти ігноруєш Закони святі –
Недоторканність у них на путі.
Людське добро, як своє, продаєш,
Власний лише інтерес визнаєш.
Гроші гребеш – не боїшся гріха,

Для України – ти доля лиха.
 Царські хорони – для тебе житло,
 Діти бездомні, бомжі - твоє тло.
 Стане за долари "вченим" твій син,
 А безпритульним – шевченківський тин.
 Пенсії, пільги роздуті без меж,
 Бідні ж бо знають – це крадене теж.
 Не бізнесмен ти – шахрай і крутій,
 Руки на горі чужім грить не смій.
 Лопаєш з жиру, звисає живіт,
 Шле тобі з пекла "кістлява" привіт.
 Все, що накрив, на той світ не візьмеш,
 Рідних розбещених чад допсуєш.
 Думай і кайся, допоки є час –
 Грізний народу вже чується глас!
 9 березня 2006 р.

БЕЗ РІЗНИЦІ

– Порадь, за кого голос дати,
 За партію, чи блок який?
 – Програми треба прочитати, –
 Сам зробиш висновок ясний:
 – Нема ніякої різниці –
 Всі обіцяють чесну путь,
 Добро поллється, як з криниці,
 А дулю завтра вже дадуть,

АНАТОЛІЙ ПОЛЩУК.

14 березня 2006 р.

ХРИСТОС ВОСКРЕС!!!

ДОБРИЙ ДЕНЬ, ДОРОГИЙ АНАТОЛІЮ ПАВЛОВИЧУ!

Сердечно вітаю Вас і Вашу родину зі світлим Воскресінням Христовим – великим святом у християнській традиції.

Із дитинства запам'яталось мені, що на нашому хуторі дуже високо бриніло передчуття свята. Коли перед Великоднем усі хутірські хати білили, мазали. А земля ж квітнева пахощі незрівнянні випромінювала. І світ випрозорювався, тремтів у ясності молодій несміло весняній. Ідея проростання струменіла у піднебеснім просторі. І про життя вічне нагадувала кожна миттєвість.

Коли я ішов із відром на пагірок за Гарасимову хату по пісок (там такий жовтаво ядриний пісок був), то усе зупинявся да хутірські хати довкола роззираю, проглядував. А вони крізь чорне галуззя садків чистою білістю світилися. Чорне галуззя дерев зеленого ждало.

Та найбільш значні, оповиті високими світовими смислами були оці дні – Чистий четвер, П'ятниця, Субота. Однієї такої Суботи (довкола у вечорінні жаби свої безкінечні симфонії виводили в одностайне), і я ішов із старшим братом і сусідом Уліяном до церкви на Всеношну у сусіднє село. Вечоріння хутко у темний вечір переходило. Придорожні тополі таємничими привидами стояли. І все таке в темені доокруги дихало зворушливими світовими смислами. Що має ось, наближається уже, статися щось дуже і дуже значне.

На майдані коло церкви і в храмі було дуже багато людей. "Се десь люди із цілого світа зібралися", – подивовано висновувала моя несміла хутірська душа, що звикла до людей поодиноких, а не до людських гуртів.

І коли священник сказав, (а ми тоді із братом старшим і сусідом Уліяном у храмі стояли): “Христос Воскрес!!!”, то мить значуща сталася, зрух у світі і в душі людській відбувся. Осяяння велике зійшло на світ і людську душу. Світло темінь побороло, а життя смерть перемогло.

А як уранці ми на свій хутір поверталися, то усе здавалося мені, що невідь і з якої далечини повертаємось. Сонце вітало зраділу землю, і сонце відбивалося у кожній краплинці роси на молодій прозорій зелені. Й відчуття вічності зійшло того ранку так могутньо на мою душу, як ніколи більше у житті.

Ах, – за далиною усе те. Але невтримно кортить мене у ці Передвеликодні дні на хутір. Хоча, як дозволить Господь, то приїду уже по Великодню. Не думаю, що до Великодня можна буде робити грядку. А по Великодню – то уже напевне. Отоді й зобачимося.

За Вашою порадою перестаю ходити у Спілку, щоби не насміхалися із мене за мою працю. Ніщо так не понижене у цім світі, як художня творчість. А Ви ж про це знаєте ліпше за мене, бо про це мені писали.

Зараз читаю книгу В. Лакшина “Новый мир” во времена Хрущова”. Про журнал за О. Твардовського. В. Лакшин – це колишній молодий працівник “Нового мира”, критик. Книга у формі щоденника. Цікаво, як зустрінемося, то переповідастиму фрагменти.

Пишіть. Завжди читати Вас цікаво.

Іще раз вітаю Вас і Вашу родину із Великоднем!

До зустрічі!

АНДРІЙ КОНДРАТЮК.

12 квітня 2006 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, ДОРОГИЙ АНДРІЮ ІВАНОВИЧУ!

З Господньою допомогою, що приборіг для мене зір, прочитав Ваш роман-мозаїку “Поza межами суєти”. Щоб Ви мене правильно зрозуміли, мушу розповісти про трапунок, що стався зі мною у мої юні роки.

В 1951 році після 8-го класу я поступав у залізничне училище, що на вулиці Снопківській у Львові. Мені було важко кінчати 10 класів, через непосильну віддаленість школи від мого села (10 км). І я вирішив стати залізничником. Ми були бідні, як і всі селяни. Батько дав мені на дорогу 100 крб. Білет з Луцька до Львова коштував 30 крб. і 1 крб. на перонний квиток. Мама наготувала мені повний кошик харчів: пироги, варення, яйця, смажена курка. Я здав документи і отримав направлення на медкомісію. Захотілось їсти і я в якомусь скверіку розклався зі своїм кошиком. Мене негайно оточили два десятки підлітків і весь вміст мого кошика з’їли за 5 хв. Я встиг з’їсти лише одне яйце. В поліклініці, що на вул. Залізничній, мені вручили цілу купу номерків, за якими потрібно обходити лікарів. Черги були величезні, так що за день більше двох кабінетів пройти неможливо. Про ночівлю вступників ніхто не піклувався, і ми ночували на вокзалі. Пересиджували, бо спати не дозволяла міліція. В мене залишилось 42 крб. після того, як купив собі батон. Через три ночі я так втомився, що вийшов на привокзальний скверик і заснув на лавці. Розбудили мене четверо молодих людей. Думаю, студенти. Видали себе за міліціонерів. Один перевіряє документи і каже: “Так ты из Ровенской обл., Остражецкого р-на? Взять его, у него должно быть оружие!”. І почали шманать по кишнях. Як забрали гроші – я все зрозумів. Потім ніби повели мене у 8-е відділення міліції. Може, такого тоді у Львові і не було. Дорогою віддали всі документи і десь поділись. Я довго не міг натрапити на вокзал і нема кого запитати. Я мужньо пройшов всі кабінети, здав документи в училище, і в суботу можна було б їхати додому, якби гроші. Я слізно просив провідників, а вони сміються. І ось якийсь мій ровесник покликав мене за собою. Провів мене на дах вагона. А там народу – море. Коротше, поступово дах очистився і лишився я один. Стало холодно. Я спустився по драбині між вагони, де було затишніше. Тримаючись рукою за шабель, я заснув. Прокинувся і усвідомив, що можу загинути. Без подробиць доведу розповідь до кінця. В Луцьк поїзд прибув десь о третій годині ночі. Поспати знову міліція не дозволила. На світанку вирушив пішки додому

(від станції до мого села 26 км). Останній кусочок батона я з'їв ще в середу. В неділю односельці везли фірою до Луцька черешні і мені дали жменю. Підкріпившись черешнями і трохи поспавши, я рушив далі. Прибався додому в неділю після обіду. Мама накормила мене старим м'ясом з пересмаженою мукою. Я заснув і прокинувся аж в четвер під вечір. Мама казали, що будила мене їсти і я їв. В мене зупинився шлунок і я довго мав проблеми. Мені прийшов виклик, що я прийнятий без екзаменів, як після 8-го класу. Навчання починалось з 1 жовтня, але я не поїхав у Львів і не пішов того року у 9-й клас. Працював в колгоспі на різних роботах, відпочив, поправився і підріс. З того часу я до алергії ненавиджу міста і мандри. До цього часу вважаю, що міста – скописько зла. Це і депутати-грабіжники, різні шулери, шахраї, бомжі, злодії, вбивці і інша наволоч, що паразитує на тілі трудового народу.

Мандри і опис міст (Риги, Талліна, Кенігсберга, Вільнюса, Мінська з його соцреалістичною архітектурою) я сприйняв як полотно, тло, на якому Ви, як Ломоносов із винайдені ним смальти творив свою “Полтавську битву” з Петром I у центрі, склали картину життя зі спогадів, висновків, спостережень. І картина ця у Вас вийшла чудова, реалістична, викривальна і незабутня. Кожен зіскок на спогади завершується цікавими висновками, підсумками, філософськими роздумами. Роман розрахований на інтелектуального читача. Ви часто згадуєте побіжно видатних людей, іноді тільки натяком, в надії, що читач ерудований і розжовування не потребує. З роману я зрозумів, що “муза дальніх мандрів” – ваша одвічна і неперехідна мрія. Зразу видно, що Ви не поступали у 51 році у Львівське залізничне училище, що на Снопківській. З прочитаного в пам'яті осіло, як Ви часник у Сарнах продавали і боялись, щоб готельна адміністраторша не впізнала Вас за торгом, якій Ви сказали, що “транзитом”. Запам'ятався гендляр, який їздив у Ригу по ремінь і якого голим і пограбованим у місто витурили. Потрясла мене доля Адама. Ви так докладно описали його одісею, якби те сталося з Вами особисто. Читаючи, я страждав разом з Адамом. Перехід через Маньчжурію, Монголію, Китай заставив мене поставити горнятко з водою біля себе, бо весь час хотілося пити. Полегшення я відчув, коли Адам у Порт-Артурі американську свинну тушонку розвантажував. Там він вже не голодував. Розчарування принесло те, що Адам оженився на Єві місцевій. А я так сподівався, що доля його зведе з Євою-полькою. Адже таке романтичне почуття між ними зародилось, коли працювали разом в неволі у бауера.

Розділ “До могили Еммануїла Канта” страшний викривальною силою. Ви торкнулись в ньому теми “Використання психіатрії в боротьбі з дисидентами”. І, по-моєму, з власного досвіду. Це справді страшно, коли втручаються в мозок.

Запам'ятався гендляр, що розбагатів на білоруських светрах і врешті виявив себе негідником, залишивши довірливу і наївну жінку під стіною. Багатство його зіпсувало. Я друкувався на цю тему: “Не сумісні совість і багатство, як гіркий п'яниця і сім'я”.

Через всю Вашу творчість червоною ниткою проходить, починаючи з “Новел”, образа на “пацанів”, які пограбували рукописи. Я якось розмовляв з Віктором Савелійовичем про місцевих авторів. Коли я згадав Ваше прізвище, він роздратовано сказав: “Я не маю часу читати таку літературу”. У мене виникла підозра, що він знав про акцію “пацанів” і знає Ваші викривальні моменти у творах. Образ Дромбеля – типічний образ тодішнього номенклатурника. Навіть Дуся впізнала Дромбеля живого. Через весь твір звучить іронія – сатира – сарказм, починаючи із лампочки Ілліча, старшого східного брата і кінчаючи привидом, що бродить по Європі.

Я важко пережив разом з Вами ніч під час стихії грізної. Ви Письменник з великої букви. До “и” не звик і вже не звикну і сприймаю як друкарську помилку. Знайшов вихід: написано “тіни”, “вільгости”, а я читаю “тіні”, “вільгості”. І все стало для мене на свої місця.

Щиро Вам дякую. Пишіть. Не цурайтеся. Пробачте, що багато місця зайняв своєю одісеєю. До побачення!

Ваш АНАТОЛІЙ ПОЛІЩУК.

19 квітня 2006 р.

Через брак місця я мало відгукнувся про Дромбеля. Всі Дромбелі тільки й дбали про власне збагачення і плотські насолоди. Я його знаю. Він навіть співав у районному учительському хорі. І про заїмку на білківських ставках, і про оргії всі люди знали. І знають люди темпераментних обраниць, що обслуговували заїмки. Була ще недоторкана територія за Князівкою. Але це були дрібниці, порівняно з тим, що робиться тепер. До речі, робиться тими самими і їх спадкоємцями. А Зінька теж хороша стерва. І вона аж ніяк не жертва Дромбеля. Швидше навпаки. Немало грошей вона з нього виссала, бідолахи з одвислою губою.

Є ще місце, то познайомлю з моєю останньою мініатюрою.

ЗАБУЛИ

Без вчителя не стало б депутатів,
Кабмін наш без міністрів животів,
Ні суддів не було б, ні адвокатів,
Службовець жоден крісло не посів.
Собі зарплати й пенсії роздули,
Бо сили, бач, державі віддають.
А вчителя безсовісно забули,
Хоч соки не чужинці з нього п'ють.

По бійці кулаками кинь махати,
Тримайся якнайдалі від гріха.
Їх треба було в школі так навчати,
Щоб вище не злетіли пастуха.

АНАТОЛІЙ ПОЛЩУК.

19 квітня 2006 року.

ДОБРИЙ МІЙ ДРУЖЕ АНАТОЛІЮ ПАВЛОВИЧУ!

Сердечно дякую Вам за дуже гарного листа. Таких, як пишете Ви, мені ніхто ніколи не писав. Як цікаво мені було читати ваші спомини про першу Вашу стрічу із великим містом, із сивочолим Львовом, яку не прихильність, але жорстокість виявив він до Вас. І як ловко Вас облапошили.

Вам тоді було сімнадцять.

А через шість років мене вісімнадцятирічного зустрічав той самий Львів. Це вже був інший час, “хрущовська відлига”. Мене уже не лапошили так одверто, як Вас. Коли я посеред ночі (2-3-я година) приїжджав із дому, бувало, то великий кавалок міста до гуртожитку долав пішки безпечно. Й ніхто мене жодного разу не зачепив і пальцем, а не те, щоби на мої “багацтва” посягнувся, як на “багацтва” Ваші посягнулись. Але все одно сивочолий Львів не виявив до мене прихильності, принаймні усі п'ять років перетривали для мене в напівголоді.

А іще сердечно дякую, що Ви так уважно прочитали і мого другого роману. Да й проаналізували. А Ви знаєте, я побоююсь, що у моїх писаннях упізнають себе. Вони живі, при владі, і можуть мститися. Хоч я не зовсім “списував” з натури. Це ж художній твір. І чи можна до мене мати претензію, що я “списав” когось не так, як йому хочеться. Тоді найбільшу претензію до мене виставило б саме життя.

А тепер я прошу у Вас великого вибачення. Що із таким запізненням довгим відповідаю. Але на те – причина. 15 квітня в районі Лук'янівського ринку я ішов тротуаром. І наткнувся на ситуацію – тротуар блокували машини (а це зараз типова картина для Києва, що усі тротуари зайняті машинами). Я звернув, щоб обійти їх, на проїжджу частину зійшов, за трамвайну колію лівою ногою зачепився, і вдухопелився усією потугою своєю об мур. Забив груди, правий бік, ребра, і руку. Рука спухла сильно. Уже скоро півтора місяця, а мені болить. Не так, як у початку. Мені здається, що крім забиття, там і переломи ребер є. Відмучився я тяжко. І по сей день до норми не прийшов.

Я уперше після операції так гостро відчув безпомічність самоти. Беззахисність і відторгнутість. Серед моїх київських знайомих не знайшлося людини, яка би нашвидку спровадила мене у травмпункт і до лікарні. Що, може, є там переломи. Може, помістити мене треба було у лікарню, і вихід був би кращий. Повторюю: такої людини не знайшлося. А сам я зробити це уже був безпорадний. Я знаю, що в Березному такі люди знайшлися б. Я у цьому впевнений на всі двісті. Ну, по-перше, Ви, а й Борис Тимофійович, а й ще хтось. Як не з роду, то із краю. А тут – ні. Як я звертався, то віднікувались: “А дурниця! В мене теж таке було”.

Але знайшлись серед моїх тутешніх знайомих гинчі. Які утішились, що мені буде скоро амбець, та й у цей момент підступились із пропозицією. Щоби я квартиру одписав. Троє аж про теє подумали. Двоє неозначено підступились. А оден то навпрошки. Розведенець, тобто із жінкою розлучився він. Мого віку. Отако і сказав: “Моя колишня жінка буде приходить да тобі помагать, а ти відпиши квартиру”. Хитромудра штука. Жінка мого віку, із якою він не міг жити, яка живе у віддаленому кінці міста, має заміжню дочку, онуків і клопіт, знайде іще час, щоб до мене приїжджать да й доглядати. І коли буде той приїзд, раз на тиждень, чи на місяць раз. І який то буде догляд.

Але й таке цікаво. Чому вони усі, мої ровесники, достеменно упевнені, що мені буде скорий амбець, а вони – вічні.

Мій городець цього року, мабуть, плаче і ридає. А насіння у шухляді в міському помешканні ізсихається за ним у тузі.

Але усе треба переживать. Є, як Бог дає.

Ваша мініатюра цікава. І від життя, як і усе Ваше інше. Бо справжні сюжети творить саме життя.

Я теж собі міркую, що на початку червня все-таки приїду. А тоді й зустрінемось.

Іще раз пробачте за пізнього листа. Пишіть.

Нехай оберігає Вас і Вашу родину Господь!

АНДРІЙ КОНДРАТЮК.

22 травня 2006 року.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, ДОРОГИЙ АНДРІЮ ІВАНОВИЧУ!

З привітом і найкращими побажаннями А. П.

Видно, сильно Ви травмувались, коли ціле літо не змогли провідати рідні краї, дорогі Вашому серцю. Щиро співчуваю. Прошу пробачення, що довго не відписував. Чекав на Ваш приїзд. А по-друге, я серйозно захворів. Кіста правої нирки. Лікар після УЗД направив мене в рівненську обласну лікарню. Я туди не поїхав, бо не мав завіщо. Усвідомивши свою фінансову неспроможність, я настроївся вмирати. Втішаюся тим, що на кладовищі серед десятків тих, які не дожили до 50 років, я буду виглядати досить солідно: 72!

Моя хвороба проявляється в тому, що я не можу ходити. Лежу – не болить, ходжу – від болю в очах темніє. Води з колодязя не можу принести. Думаю, що під силою земного тяжіння на ту кісту щось чавить і вона болить, а ляжу, помошуся, як курка в кублі, і кіста звільняється від навали і перестає боліти. Багато разів просив дружину і внуку, щоб купили мені конверта. Забувають.

Розмовляв якось з колишнім завучем ПТУ-4, з якою я разом працював. Розказав їй про свою біду, а вона розповідає, що її подруга теж мала кісту і теж на правій нирці. Вона стала ходити в церкву баптистів, щиро молилася і кіста розсмокталася. Що кіста може розсмоктатися – для мене велика втіха. А тут якраз дочка прислала посилку з Португалії, в якій виявились дві книжки. Поль Брегг “Чудо голодання” і Геннадій Малахов “Голодание и здоровье”. Вичитав у Малахова, що зникають жировики, нариви, набряки, пухлини. Повний курс – 21-30 дн. Курс складається з трьох стадій. Перша стадія – 3 дні – харчове збудження. Друга стадія з 4 до 10 дня – наростаючий ацидоз. На 9-10 день голодування наступає ацидотичний криз. Це означає, що організм перейшов на скорочення (внутрішнє) харчування. Тобто організм поїдає сам себе (аутоліз). І ось тут найбільш цінне відкриття.

Організм поїдає в першу чергу жир і нездорові, відмерлі з патологічним відхиленням клітини. А такими клітинами і є моя кіста. Починається третя стадія – компенсація або адаптація. Вона починається, як пройде перший ацидотичний криз і закінчується очищенням язика і з'явою вовчого апетиту, тобто після другого ацидотичного кризу. В період третьої стадії їсти не хочеться. Самопочуття хороше. Коли з'являється “вовчий апетит”, і очищається язик. Це означає, що внутрішні резерви з'їдені, і пора виходити з голодування. Вихід – найвідповідальніший момент. Варто раптово наїстися і смерть гарантована. Перші два дні тільки свіжо вичавлені соки (у перший день розведені водою наполовину), 3-4 день – терті овочі і фрукти. Солі і цукру – нуль. Виходити треба стільки часу, скільки голодував (21-30 дн.). Але й далі до кінця днів своїх треба бути на суворій дієті (щоб не було рецидиву).

І ось озброївшись таким солідним теоретичним багажем, будучи капітально отруєним нездоровим способом життя, без належної підготовки, я 12 липня почав мокре (з вживанням води) голодування. Пройшов першу стадію – терпимо. Почалась друга стадія – проблеми з серцем. Серцебиття і часті перебої. І тут під руку вичитав у П. Брегга: “По моему мнению, от 60 до 70% так называемых “здоровых” людей и от 85 до 90% серьезно больных людей могут умереть при удалении токсинов, накопившихся в их организмах, если предпримут длительное голодание – от 21 до 35 дней”.

Під час голодування бурхливо удаляються з організму токсини. Організм не встигає їх виводити, якщо їх багато, і наступає смертельне самоотруєння. На 6-ий день я припинив голодування і сьогодні третій день виходу. Вже з'їв три грейпфрути, два апельсини, кабачки. Повний курс планую розпочати з 1 вересня. А до того часу хочу добряче почистити свій організм щосуботнім голодуванням триденним – в перших числах серпня і овочево-фруктовою дієтою. Хоч я поголодував всього 5 днів, а болі зменшились і до пошти сьогодні дійду. Вже в перший день виходу я понатикав у паркових гущавинах кілків, яких не вистачало, ношу воду з колодязя, картоплю з льоха. Не знаю, чи це голод допоміг, але факт. Так що ще раз прошу пробачення, що довго не відписував.

Остання моя гумореска:

В них завжди на останньому місці
Праця в полі, на фермі, в цеху,
А зате переповнені вісті
Все про секс та тілесну красу.

Не зоріли б приваби всі голі
Міс красуні під оплесків звук,
Якби інша не мала у полі
Мозолястих порепаних рук.

Редактор сказав “гарно”, але не друкує. І я втрачаю інтерес до літературної творчості, а тим більш на фоні хвороби. Влада в нас знову помінялась. А толку? Газета так захопилась заробітками, що ювілейні віншування з'являються навіть на 1-й сторінці. В неділю, 9 липня я дивився телевизор і передача перебилась таблицею-заставкою, а озвучувало канал радіо. І я впізнав Ваш голос. Ви говорили так гарно, виразно. Я не зрозумів суті розмови, бо канал знову продовжив свою програму. На 100% впевнений, що це був Ваш голос. Жаль, що в мене немає радіо.

Як Ви там переносите парламентський бедлам? Підіть до наметів ПР – заробите пакет харчів на обід. Жартую. Напишіть, як гоїться травма, де друкуєтеся? Я прихильник Вашої творчості. Ваші останні два романи тримаю в пам'яті з усіма подробицями. Пречудові романи. Класика!

Шле привіт Вам моя дружина. Зичимо доброго здоров'я і фортуни.
З шаную Ваш АНАТОЛІЙ ПОЛІЩУК.

19 липня 2006 року.

**ІЗ ЦИКЛУ «НОВЕЛИ НАШОГО ХУТОРА»
ПРИЇЗД НА ХУТІР**

У своєму коханому краї на хуторі я не був рівно півроку. І притуга моя забриніла високо. Була пізня осінь, а уже ось серединна весна. Півроку відлучення від хутора. У моєму віці це аж надто довгий часовий проміжок, щоби туга моя за рідним краєм випрозорила і стала тремкою. І щоби я уже вкотре осягнув, щоби тиснулася у моє серце доконана очевидність. За усе своє життя душа моя не призвичаїлася до міста. І ніколи уже не звикне. Місто антиприродне моїй натурі. Написав же хтось: «Я просто дивуюсь, як можна жити у Києві так давно і залишатись осторонь нього одночасно».

Коли я вийшов із вагона у місті, ступив на рідну землю, то аж серце затріпотіло од сильного зворушення. Пахощі рідного краю, подих рідної землі нагорнулися потужною хвилею, оповили єство суцільно і наскрізно.

Я сидів у вокзалі на дерев'яній лаві перед касами у залі, раз у раз струшувався од напівдрімоти, розставлені ноги здригувалися. І у якімсь моменті поміж дрімотою нагадування, угадування неозначене бриніло. Момент невловимості снувався. Коли я сидів на цьому місці. Бо єство моє пам'ятає це місце. Дивно. Людина зоставляє слід своєї присутності, щоби з допомогою пам'яті ізнов переживати давно минуле. Дивовижна властивість пам'яті. Ах, це ж на цьому місці колись був такий затишний вокзальний ресторан, у якому і я обідав сорок років тому. І от упіймала свідомість моя нове переживання далекої тут присутності мого єства.

Затим уже у поранковій свіжості я шукав на вулицях і провулках міста знайомі вирізнявано затишні дворики і будиночки у них. І не знаходив їх. Нові будівлі без лиця і форми повстали тут. І тільки нагадування про булє перейдене щемом серце переймає. Нове безлике душі людської не потішить і духу людського високо не підносить. Гинші ж будинки перелицьовані так, що не упізнати їх. Їй призначення їхнє зінакшилось, переінакшилось. Наприклад. Де колись міліція була, – стоматологія тепер. А все одно присутність болю помножувана. Колись від катувань і рук виломлювання міліціантами, тепер від висмикування зубів біль нестерпний. Де кагебе колись містилось, куди й мене на допит приведено було, тепер там знову щось інше. Але все одно відчуття присутності колишнього невитравне попри усі найпотужніші віяння нових часів. Культ місця. Так і проситься до означення. Що навіть наймогутніші поруйнування центру Київля, його поетичних закутків і двориків за останнє десятиліття не вивітрило цілковито осягання краси місця, завваженої Апостолом.

Коли уперше ідеш по весні до хутора, наближаєшся до Батькової хати, то благісного відчуття того словами не передати. Се мить блаженна. І подяка Творцеві так і струменить із твоєї сутності, що сподобив Господь цієї отакої миті діждатися.

А коли уже до двору упритул наближаєшся, то тривога пульсує ушвидчено. Ізнов хату Батькову розбито, як і кожної з усіх останніх чотиринадцяти весен.

Але, – о, чудо-о, диво усесвітове! – аж очам своїм не віриш. Уперше за чотиринадцять весен хату не розбито. Вікна, двері цілі і замок, як замкнув, висить. І майстрів шукать не треба. Молитва одна із серця у піднебесний простір проситься, із вуст вихоплюється, струменить. Бо не від людини це, а від Господа, що і волосинка поза Його волею не впаде. І я возніс руки свої посеред Батькового двору до небес, яка ж несказанно велика милість Його ізійшла на мене. Що не від людини це.

Таке сильно зворушливе подивування іще ісходило на мене у якійсь фазі перебудови, коли пам'ятники вождеві усесвітового пролетаріяту почали зривать. Пам'ятаю, стояв я на Майдані Незалежності, а углибині простору скульптурний ансамбль зривали. Хитнуть в один бік, хитнуть в другий. Він хитається, але не падає. І подумав я тоді, що не людського розуму і рук се діло, а ізвиш зіслане. Щоби ті, за чиєю волею пам'ятники ідолам зводили да й розрушували їх. І подивувався сильно я тоді безмежно могутній волі Творця.

Я ключем замка одчиняю. Заклинює трошки. Вода дощова у щілинку потрапила, чи просто звогчло. Здогадування біжить. Нарешті двері подалися. Скільки ніг на порозі дубовому позоставили свої сліди за довгий вік хати. Подумав.

У снігах щур чи якийсь інший звір велику купу білого сухого давнього піску вигорнув ізсереди. Але не біда. Загорнеться у яму ізнов. Звірі – не люди. Й іще одне зрівнювання прибігло. Люди – не ангели. Простімо їм перед осяганням високого моменту.

Стою посеред хати. Ікона дивиться на мене. І настрій тонкий незрівнянно струменить ік стелі. Настрій моєї душі і настрої душі хати перетнулися. Збулась довго очікувана стріча. І дух предків, дух Батька і Матері вітає мене. Дочекались. Новими одухотвореними смислами наповнюється хата. Висока значимість моменту.

Порожньо в хаті. Усі ужиткові речі давно повишкрібували за останні роки цілковито. До нитки і голки. Й те, що набувалось найнеобхідніше для ужитку (відро, ложка, миска, голка і нитка, сіль) забиравось ізнов за кожним черговим нападом.

Але усе те набутне. Те ж, що сталося ось, що хату за шість місяців на хуторі не розбили – неперebutне.

Хата й не охолоджена надто. Бо вікна й двері позатворювані стояли. Не як в усі минулі роки крізь цілу зиму поозячувані (як правило, розбивали пізньої осені, щоби на білім снігу своїх чорних слідів не зоставлять, бо небо бачить).

Протоплюю у грубі. Думки товпами зринають і стоять. Усе у радісну перспективу на літо спрямовані. Кортить прилягти невтримно. Але лігвисько нахололо. Втримуюсь. Боюсь застудитись. Лігвисько таке вбоге (старі лахи одні), що його і не чіпали а за жодним нападом. Навіть найлютіші грабіжники міру мають. Це тільки олігархи міри не знають. Подумав.

Квітневе сонце іще ік заходу не хилиться, zenit тільки переступило, а я уже спрямовуюсь у село на нічліг до родичів. Посеред двору затримуюсь у стоянні. Тиша доокруги неймовірна. Після міського гармидеру у вухах шуми. Слух на нове окруження не перестроївсь.

Ніхто і не вітав мене. Мої вірні друзі – птахи і звірі – іще не знають про моє прибуття.

Стою посеред Батькового двору у хутірським безгомінні. Музика безгоміння. Милуюсь обшарпаною, давно не мазаною хатою. Стіни сиво вицвілі. Поміж брусами шпарки витворились. Птахи чи хтось інший мох повисмикував. Жалко стало Батькової хати. Що її більше тридцяти разів за штиринадцять років розбивали. Як тільки незалежність проголосили, так і розбивать зачали. Нехай то уже мене крізь ціле життя побивають, збиткуються надо мною. Але при чім тут хата. Вона також має душу і дух предків береже.

Перед зором гак для колиски у балькові забитий стоїть. На розбуяння молодого життя тут колись заповідалось. Але у цій хаті уже ніколи не виколухуватимуть дітей.

Наступного дня я ізнов прибув на хутір. У дворі мене невидимо різноголосим багатоголосим пінням зустрічало дрібне птаство. Голоси різні, а звучить якби єдиний злагоджений організм. Музика Бетховена. Симфонія. Приїзд на село.

Он воно що. Котрась пташка учора мене забачила. Чутка на крилах птахи полетіла. Від одної до другої. А тепер от гуртом і зібралися мене зустрічать. Я собі цю ситуацію отако уявляю. Забачила мене ізбоку одна пташка да й другій сказала: «Уже прибув. Летимо зустрічать!». А та тій, а та тій. Цілий оркестр на ранок зібрався. Симфонічний. Голоси різні. А музика одна.

Пригадую. До місця наблизилось. Як в одній газеті вчитав. Слово про братів наших менших співака Юрія Антонова. Коли він у напівпідвальчику якомусь тренувавсь. Віконце чи двері відчинені, прочинені були. Кішка забрела незнакома. Він її пригостив. Наступного дня уже двоє зайшло. І так аж до двадцяти. Одна одній переказувала: «Пішли, Мурко! Там дурник один годує нас».

Натішившись, наслухавшись ораторією пташиною, що назва їй «Вітальна», я пішов грядку копати. Копаю собі, ораторію пташину продовжую вислуховувать (це таки справді

ораторія, а не «Перегук птахів», твір якогось композитора). Аж то над головою моєю раптом «курли-курли», знайомий своєрідний клекіт, якби колесо немащене у возі, але іще не скрипуче. Угору глянув. Три лелеки вітальний переліт надо мною звершують. У Борок спрямувались, поклавши на моє серце відчуття власної значимості.

Потому дві галки прилетіли да й сіли на в'язові. А я підійшов до в'яза, руки д'горі звів да й став із птахами говорить своєю мовою: «Як зимувалося вам, любі? І які пригодоньки доводилось переживати упродовж останніх шести місяців? І чи є у вас батьки і чи доглядаєте ви їх? Чи є у вас діти, і чи доглядають, не цураються вони вас? І де гніздо тепера ваше буде?».

Отако усе розпитував своєю мовою. Галки дзьобики свої ік низу до мене посхиляли зацікавлено. Схоже, що слухали. А чи розуміли мою мову – не знаю. Це ополудні десь було, діялося. А надвечір уже я на в'яза подививсь – горлиці ізнов чи іще сиділи. Й на мене дивились. Роззирали.

Іще посеред дня, як у хату увійшов я од трудів городніх одпочить, то над вікном ізнадвору жовто тріпотіли крильцями, до вікна билися, мене вітаючи, дві пташечки. Се як оно миттєво позір із птахою перетнеться, то колір жовтогарячий. А як розглядувать, то у пір'інках переливаються й інші кольори. Коричневий, наприклад, здається.

Ця птаха невелика, але гарно складена. У неї такий своєрідний чубчик, що як захоче птаха, то він одразу у віяльце перетворюється, віяльцем гарненьким стає. Із цією птахою ми знакомі давно. Ще кілька років тому вона гніздечко своє під підлогою комори розмістила. І як вийшли пташенята у садок на волю, то й до рук моїх наблизились. Птаха-мати кружляла над моєю головою. Не бійся, пташко! Я за Бетховеном можу повторити, що попри усі тяжкі переживання на своїм віку і цілковиту самоту, я іще люблю природу і дітей.

А тепер от крізь шибку мене вітає. І не сама, а у парі. Може, й не вона це уже, а насліддя її жовтогаряче. Бо рід людський, як і рід пташиний пам'яттю славиться. Ця птаха дуже відома, але забудько я такий стаю, що ім'я її із пам'яті вивітрилося. І жалко стало мені книги «Співочі птахи України», що її нападники спалили посеред хати. У книжці я неодмінно упізнав би птаху, й ім'я її окреслилось. Але хіба й безіменні лица людські своєрідні й вирізнявані, що стрічаються на путі у нашій простуванні через світ, не тішать так само позір наш і не кладуть у пам'ять сталий відбиток.

У котрімсь дні оддалік пролетіла сива ворона. Але тільки одна. Дивно. Сиві ворони, як прочують, що я уже по весні є, то неодмінно прилітають привітати. Довго сидять на березі, що я її своїми руками 1954 року посадив. І довго пильно із висоти роззирають мою самоту. Що за дивак, якому і пари не уродилося.

Сподіваюсь. Сиві мудрі ворони і цієї весни іще неодмінно прилетять мене привітати. Прилетять і ластівки. І в хату залітатимуть. Да щебетанням своїм, своєю мовою переповідатимуть мені про екзотичні дива, яких вони набачились, надивилися у далеких чужих краях. А ми то хіба не раді невтримно переповідать і переповідать про забачені у чужій стороні дива.

Із іжаком то це буде стріча вирізнявана надзвичайно. Він довго вичікує момент високого зворушення.

Лелеки з'являтимуться іще крізь ціле літо, як тремка несподіванка. То забачиш їх на гребені клуні, а то стоятиме у дворі зовсім близенько, майже під порогом. Із вікна розглядує скільки хочеш. Але поручкається – зась! Іще довіри я не заслужив.

Аж четвертого дня хата нагрілася тепло. І я залишився у ній ночувать. Почуття несказанні, що як і словом передать. Ніч у цілковитій тиші на хуторі. Після громохкого міста що може бути іще дивнішого. Таїна власної душі і таїна ночі. Й у молитві я возносив хвалу Господові. Який уберіг Батькову хату і сподобив мене діждатися цього високого моменту, щоби перебути у Батьковій хаті іще одну ніч.

квітень 2005 р.

ДИКА КІШКА

Колись уже покійна тепер Євка Романова розказувала мені, що коти од хати відходять дуже далеко, мають звичку і охоту заглиблюватися у світовий простір а найдалше. Ми просто і не здогадуємося о тім. Декотрим се так неймовірно подобається, що вони до хат своїх ніколи більше не повертаються. І стають дикими котами, хоча статус такий не передбачений аніякими законами і указами. Може, у закапелках душі їхньої, що зі світовим простором з'єдналася, сполучилася, зріднилася і тремтить, бринить хисткий спогад про колишню рідну домівку, і дороги до неї іще не забулися, але вже додому вороття нема. Чи й смілості бракує, нема ув очі колишньому хазяїнові подивиться, якщо запитає: «А де так довго був і де волочився?». Коти, кажуть, також совістливі й почуттям честі наділені.

Усе це ясно мені тоді до того роз'яснювала Євка. Що коли удруге в однім літі чорна усущіль кішечка на самотнім хуторі уродила, привела трійко гарненьких котенят, то й поспитався я у Євки, думання своє у слово перевів: «А де ж то і узався для тих котиків батько, коли довкола нашої хати обшир немалий одне запустіння із бадилля і кущів?». «Гого! – подивувалась усезнаюче Євка. – Да чи відаєш ти, що коти од хат і не в таку далечинь одходять. А ще ж і дикі коти по пущах блукають, тис, що од хат одбилися, здичавіли, по пущах і плодяться».

Давно нема тієї чорної кішечки, і котиків нема. Відійшло, перейшло. Як і все на цім світі переходить. А наущання роз'яснювальне Євчине спогадалося, ізгадалося раптом цього літа. І от з якої нагоди, із пригоди отакої.

Висока літня полуденна ясність стояла доокруги над хутором. У піднебессі дозрівання літа струменить. Елегійну тремкість і повіви легкого вітру не сколихують. А все ось випрозорена ясність таїть у собі приховані несподіванки, що можуть кожної миті засвітитися з'явою і спалахнути згуком. Через думання моє несміло переходить.

Через сіни у комору спрямовуюсь за потребою, із кухра давнього, іще баби Лександри кухра жменьку торішнього сушеного цвіту глодового узять. Крізь шпарки у стінах стишена ясність і в комору увійшла. Одразу ж і прилинула, із пам'яті спалахнула схожа картинка у коморі із твору Тодося Осьмачки. І зрівнювальне тихо мимовільно перейшло через свідомість. Що схожі стани і настрої світу тремтять різновіддалено у просторі і часі.

Аж то у змиг ока сталося. Із кухра щось тріснуло, зрушилося, да як злопотить поміж стіною і боденьками старими й мотлохом різним, який іще Материні – Батькові часи пам'ятає. Урвалася світова гармонія, оно відлуння розляглося. Поза коморою у далекості мерехтливій і згасало, розчинилося.

Що за звір? Хто непрохано унадився у благословенну цю комору? Та я не розгубився. Скоріш у сіни обернувся, яблуневого сучкуватого вишневого на масть дрючка ухопив, да по стінах, да по кухрові, да по підлозі угамселив. Шороху наробив. Шорох ізнов у світовій гармонії відгукнувся. Нехай знає нападник, що і я іще при силі, здужаю да налякати тоже можу.

Стихло, угомонилося затим. Тільки думка моя пульсує. Хто ж то і справді такий зухвалець? А хто хоч може бути. На підвалах Батькова хата держиться. Під коморою місце спадисте, низинне, то під підвалини іще й каміняччя повставлюване – не який підмурок. Із часом каміння котре повивалювалось, котре повиштурхував хтось. Нори, ходи повитворювались чималі. Не оно кіт, а й собака пролізти може. Про щурів, тхорів, куниць да ласочок я вже й не кажу. Підлога по кутках геть продірявлена уже. А під підлогою порожнина глибоченька. Схоже, що пісок туди і не засипався. За поспіхом – тут дай скоріше у хату увібраться. Так що під коморою а будь-який звір може увібраться да й розкошувати потаємно. Добрий прихисток. Та хіба всидиш ув однім місці, щоби у комору не зникнуть. Тим паче, що нори, ходи навстіж поотворювані. Подивиться, де що лежить. А така вже природа не оно людини, а й звіра.

Ізгадалося. Кілька років тому було. Також у дозріваючім ясно літі. Коли не зайду в комору, так праворуч, де велика скриня із давньою січкою насподі, а із квасолинням ізверху

стояла, тихенько повискує хтось. Здогад перебігав щоразу. Не інак як щуренята малі у скрині вивелись да й попискують собі. Мо' тхоренята хіба.

Аж то якось лежав я, полежував собі у мрійливості під коморою на траві коло яблуні. Раптом що то жовте змигнуло ув очу моїм біля стіни да й іщезло ураз. Заінтригувало мене. І притулив я око своє щільніше ік землі да й шпаринку під підвалиною видивляюсь. О-о! Дивина. Ніжки, лапки жовті стоячі бачу. А хто то стоїть на них – не видно. Шпарка вузька ж. Кілька днів заінтригованість з мене не сходила, не розвіювалася. Хто то живе під коморою. У сусіди попросився.

Аж то котрогось ранку вийшов я за комору. І дивина очам показалася моїм. Під яблуню стоїть жовте пташеня. На ніжках, на лапках своїх жовтих. Я їх одразу впізнав. А над голівкою у нього гребінець. Чудно так. То складеться, то віяльцем півкружка розпуститься. Поперемінно. Ізнов дивуюся. А де ж то воно таке мале сили бере, щоби чубчика свого то віяльцем розгортати, то згортати. Я ближче підійшов до сотворіння Божого. На руки взяв пташеня. Аж пташка жовта над головою моєю на яблуні сіла, да й патрикує у тривозі. Хоча й задивованість на лиці моїм вичитує. Поставив я пташеня на те місце, де й узяв. За рік комори видійшов і дивлюсь, патрикую за ним. Що то далі буде. Кортить знати. Постояло, постояло трохи пташеня, оглянулося, роззирнулося, да й тихенько помандрувало до стіни, да й крізь шпарку, крізь яку уперше забачилися мені його ніжки, увійшло під комору. Жовта більша птаха із яблуні злетіла. А добру схованку собі підшукала. Ніхто й не здогадається, що там пташиний прихисток розташуватись може. Це ж не те, що простір під відкритим небом, де кожне зухвале око на гніздечко посягається. Але ізнов і таке подумать. Чи ж навіть у підземеллі ти знайдеш безпечне місце, куди би небажаний злобник не навідався, не потикнувся. Оно наші країни по війні уже он як переховувалися од більшовиків. А все одно агресивні нападники найпотаємніший схрон вивідували да одважливців мертвими чи живими діставали. Як і отого нашого знаменитого художника вислідили, що живим у руки не попався.

Усі четверо затим гарненьких пташенят жовтих виходить із-під комори стали. І кожне я брав у руки, гладив, а вони уже і самі до рук ішли. Схоже, це їм подобалося. Мати із яблуні уже безпечно на мене дивилася, переконуючись щораз певніше, що я не та істота, котра дітям шкоду заподіять здатна. На очах моїх пташенята доросліли. Із моїх рук злітали і приземлялися у садку поодаль, аж коло груші-дички.

Одного ранку, як звичне, я вийшов за комору, й подивувався. На жовтих ніжках стояло тільки одне пташеня. Ніби найменше. Голублячи, я узяв його на руки. Воно іще постояло трохи на моїй долоні, учепившись твердо своїми розчепіреними кігтками, подивилося приязно у мої очі, змахнуло крильцями та й спрямувалось поміж двома вільхами через річку. Більше гарних жовтих пташенят із чубчиками-віяльцями я не зустрічав. Щоправда, інколи через садок перелітала ненароком жовта птаха.

Оце і все, що було. Жовта птаха ніколи потому не гніздувалася під коморою, залишивши у моїй свідомості тільки спогад.

А що ж то за звір у коморі тепера хазяйнує? Загадка усе пульсувала, переходила через думання моє. І коли ішов я у комору за чим то, за потребою, то і дрючка сучкуватого яблуневого а масті вишневої із собою брав, ніс. Не так для нападу, як для оборони. І хоч який полохливий я удався, уродився, а певність досвідом життєвим твердо заснувалася у естві моїм, що перший найстрашніший ворог і упокорювач не звір і навіть не таїна світу сього, а все той же побратим наш – людина, могутній двоногий зверхник. Але і звіра, да ще й причаєного також страшно. Будь то собака дзвкотливий а чи лис хитрий.

Але все прояснилося одного ранку. Вийшов я за комору. Ясне сонечко на траву свої відсвіти поклало. Засріблилось росю. Аж то шурх по росі до шпарки під комору. Біло-чорним работинням ув очу відбилось. Тільки хвостики коло стіни мелькнули. Котики. А раз є котики, то має бути і кішечка. Нічого собі. Добру схованку знайшла. А мені радість од

сусідства отакого. Невизначеність випростуючим усміхом у естві розійшлася. Але ж вона то за мною спостерігала потайки, про моє існування знала. Бачила мене, а її не бачив. Дивність і загадка ізнов. Чи не є це сотворіння із племені отих бродячих диких котів, що про них мені Євка колись розповідала.

Затим, уже як посеред двору стояв да вранішнім зацвітаючим світом чудувався, нове осяяння зійшло на мене. І стало чути, як у тиші хутора із моєї душі виходить, розсіюється самота. Натомість бринять срібні струни і теплі хвилі світового єднання огортають мою сутність усущіль. Що я у Батьковій хаті тепер не один.

Ах, це тільки самітник збагнуть може. Осягання серцем світової єдності покликом до дії у моїм естві відгукнулося. Ізгадав я, що на дні слоїка літровога молока іще зосталося. Його мені із Посьолку принесли. Скоренько у мисочку налив, виніс да й поставив під коморою.

Підходжу через годину. Глядь. Молочко випите. А коло мисочки мишка гарненька, черевце сиво світиться, задушена лежить. Ну, як тут не зрозуміть. Усе ясно. Ти мені молочка, а я тобі – мишку.

Розсуджать, догадки вибудовувать уже до чого та й ніколи. Я слоїка більшого у торбу да й подавсь на Посьолок до племінниці. Кажу: «А хочте дайте, а хоч продайте. Котики й кішечка у мене під коморою завелись. Як же їм без молочка бути». Лагідніє од новини такої серце племінниці. Лице у посмішці сяє, випростується од клопотів кажноденних:

– А чо' ви іще більшої баньки не взяли. Молоко, слава Богу, поки є...

Приніс я на крилах радості молока да й, іще у хату не заходячи, мисочку під коморою наповнив. Мишка біля мисочки лежить.

Через годину за комору виходжу, під комору дивлюсь. Мисочка порожня, молоко випите, мишку також забрано. Усе зрозуміло, усе ясно. Якщо ти нашим подарунком зганьбував, то чого має добро пропадати. Але ми любимо тебе дужче, як ти нас, і любов наша Божественна. Ти од подарунка нашого одказався, а ми пожертву твою смаковиту – молочко приймаємо.

Кілька разів я заставав котиків, як вони гралися, у траві викачувалися, лапками одне одного обіймаючи. Сказано: молоде – грайливе. Але тільки-но мале око завважувало мене, ставав я ув очу юнім такий нехоремний, як умить і рознімалися да крізь шпарку під комору тікали, тиснулись. Оно хвостики наостанку змигували. Заставав я малих да бадьористих і у коморі. Вони у скрині на квасолинні кубельце, лігвисько вигинисте утоптали. Подумав я, зміркував собі, що, може, їм квасолиння у бочка коле. Да й вимостив кубельце старою ватяною куфайкою, щоби м'якше їм було. Але вони лягать на куфайку одмовилися. Мови моєї не зрозуміли, не пойняли. Подумали, напевне, що мені тієї місцини на квасолинні жалко. Раз накрав куфайкою – то ми й не підемо. Ми на чужеє не запосягливі, як на те волі хазяїна нема. І подумав я. Яке слабке буває наше слово у порозумінні зі світом.

Нарешті забачив я і кішечку. Одного ранку вона із дітками своїми вилежувалася ік сонцю під коморою. Гралися тихенько. Хутірська елегія. Аж то маленьке око мою велику поставу завважило. Да й зрушилось умить. Оно хвостики наостанку від шпаринки змигнули. Кішечка також устала, але поволеньки на ноги зіп'ялася. Видно, молоденька, первістка. Сивенька, у білих крапах де-де, коло лапок і на голові, у міжбрів'ї. Гарненька, масть у переливах благородних іскриться. Одійшла у траву, обернулася до мене, стоїть і дивиться. Очка сірі молоді ясні. Дивиться на мене пильненько – і не змигне. І я дивлюсь. Хто кого передивиться. У погляді цього сотворіння, що колись його предки у Бога хліба для людини випросили, бринить спрага довіри і боязнь. Я не витримую цього пильного погляду і змигую першим. «Киць-киць!» – кажу і, розставивши праву руку, наближаюсь до кішки. Та вона повертається і відходить. Схоже, що і поклик мій, знайомий для усіх світських котів, вона не розшифрує. Таки дика кішка. Упевнеє висновування моє.

Отак тривало кілька тижнів. У мисочку з молоком я ще й хліба накришував. Усе споживалось справно, виїдалось дочиста. Мишка мені коло мисочки ніколи більше не покладалась. Кішка вільно походжала по двору, по стежці коло хати. Схоже, що освоїлась,

визнала мою присутність, але до рук не йшла, не наближалася. Котики підросли, бадьористо гралися собі, коли ж я підходив ближче, то тікали. На моє «Киць! Киць!» се елегантне товариство не відгукувалось. Сказано ж – дике. Я і не пробував се візгорне товариство приручати. На милування нема силування.

Як час мені їхати до міста надійшов, то і поїхав я, із котиками в думці попрощавшись. Але не завжди так стається, як гадається. Думав за кілька день і повернутись на хутір, а затримався аж на три тижні.

На крилах невтримності поспішав до Батькової хати, котячому племені даруночки несучи – молока од племінниці і ковбаси казенної із міста. Одразу мисочку повненьку під коморою поставив і ковбаски шматочок поклав. Приходжу за годину, а ніхто до молочка й не торкався, і ковбаска лежить. Через кілька годин те саме, те саме – й через день. Притугою зайнялося серце моє. Куди ж то вони помандрували, і що їм у цім благодатнім закутку не сподобалося. Чи, може, звір котрийсь злий на розтерзаня узяв. А все у цім непевнім світі можливе.

День минув, другий день минає, а скільки разів не виходив я за комору – мисочка стояла, зоставалася не надпитою, і ковбаска лежала неторкано. Ковбаску після другого дня викинув я. А раптом з'являться котики, то щоб не отруїлися. Молочко то скислося уже, але й кисле для жолудка ще помічніше. Через думку перейшло.

По третім уже дні стою у хаті над вікном да крізь шкло простір світовий видивляюсь. Глядь униз. Аж то стежкою понад вікном кішечка моя перевальцем тихо граційно мандрує, шпацірує собі. Зрушивсь, кинувсь я до дверей, щоби зустріти на radoшах. Але передумав, зупинився. А нащо відлякувать. Мисочку вона найде.

Через годину за комору вийшов. Дивлюсь. Молоко надпите. Трошки. Мабуть, не смакує кисле. Здогад перебіг. Спорожнив мисочку. Вилив. Вимив. Баньку у торбинку вкинув та й гайда, подавсь на Посьолок. За свіжим молоком. Свіже молоко припало кішечці до смаку. У мисочку з молоком я накришував хліба, щоб пожиточніше було – і це також смакувало їй. Кілька разів я пробував підступитись і руку подавав, але вона здригувалася і відступала. Тільки дивилась довго на мене проникливо. Хто кого передивиться. Важкий шлях довіри і пізнання. А з думки моєї усе не йшло, не розсіювалося – а де ж котики, куди поділися, куди мати їх завела. А може, то звичай такий серед котяцтва. Що коли повноліття досягають нові покоління, то й спроваджує кудись мати їх у самотійництво. Вічна загадка чийогось життя, вічна загадка природи.

А між тим швидкоплинний час рухався, і все до осені. «Треба йти до осені». Доокіл сиво жовтаво спалахнули, засвітилися вузькими смужками де-де стерні. Убогі, постколгоспівські. Ближче до рук кішечка не наближалася, але й не віддалялася. Усе, що я подавав, смакувало їй. Хати трималася. Якось крізь вікно я забачив, як поволеньки кішечка переставляє ноги, стежкою через двір простуючи. І все стало ясно мені: вона знову у тяжу. Й тривога крізь ество моє перейшла. Гай-гай, а як же то воно буде, де прихисток теплий для малих знайдеться, коли повіють холоди.

Не минуло й кілька день, а кішечка вже й спорожнилася. За виглядом її, за ходою ушвидченою і настроєм у збадьоріння спрямованим забачив я. Усе то до клуні, то до хліва крізь шпарки більші перебігає. Не став я висліджувати, де кубельце для малечі тієї звилось. А нащо у чужее життя непрохано носа потикати. Диким кішечкам тривожно стає, коли сторонне око їхніх малих діток завважає. Досить мені й того радісного наповнення, що молоде життя в Батьковім осідку процвітає. Це як і Марточка колись, як Зоська дочку уродила, сказала: «А чії бичечки не ходили, а телятко наше». Мені із Посьолку молоко носить, щоби кішка голодною не була, бо вона малих діток годує.

Якось у клуні я набирав ув оберемок дрова із кострика. Праворуч перегородка до хліва шпаринами великими світиться. За перегородкою старі солом'яні кулики лежать. Набираю я на руку поліняччя, шашелем поточені, сива кіптява од них струменить. Аж то відчуття таке зійшло. Що хтось дивиться на мене. А таке буває інколи. Здається, що хтось дивиться на тебе. Глядь я праворуч. Крізь шпарину у перегородці дивна картина відкрилася зорові моєму.

Поміж куликами старими у вимощеному лігвиську сидять укопочці троє котиків. І очками своїми ясними мене видивляють. А як я на них став зачудовано дивиться, то двоє чорно-біло рябеньких із місця зрушилися і у нірку глибшу поміж куликами сховалися. Схоже, ізлякалися мене. А третє сивеньке із латочкою біленькою на лобіку, материну масть успадкувало, не злякалося. Од мене погляду не зводить. Цікавість його над страх сильніша. А ті двоє із нірки також крадьки визирають. І їм кортить подивиться. Що то за звір такий тут об'явився.

Кожного разу потому, як заходив я у клуню, то картина повторювалася. Двоє рябеньких одразу моментально у нірочку ховалися, й звідти заінтересовано виглядали, мене розглядували, а сивеньке не тікало. Наче сміло дивилося на мене. І у моменті отім поміж нами бриніла довіра. А думання моє ішло про світову єдність.

Якось я застав картину іншу. У кубельці розляглася вільно кішечка. Котики попритулювалися до неї, кому як зручніше, лапками матір приголубили. Умиротворення одне. Елегія висока на хуторі. Усі погляди на мене переметнулись тихо, але ніхто й одною лапкою із місця не зрушився. А чого в нірку ховаться, коли поряд велика мати-заступниця. Повидивлялись ми трохи одне в одного, та й зрушився я у справах своїх. У кожного своє життя.

Але як наступного дня увійшов, уступив я в клуню за дровима, то котиків на місці уже не було. Мати перенесла. Я і здогадався куди. А в протилежнім кутку хліва також високо, іще вище старі кулики лежали. Од солом'яної стріхи, коли хату шифером перекидали, zostалися. Дикі кішечки не люблять, щоби стороннє око їхніх діток обмацувало. Та ж нема чого боятися. Я ненав'язливий. І погляда у їхній бік не спрямовую, не повертаю, як у клуню заходжу. Але інколи попискування із того дальнього кутка у хліві доноситься. Мої кроки зачувши, вони наївно гадають у дитячій простодушності своїй, що то вже мати іде, да їм малу мишку несе.

І як переходило в розкошах при турботливій матері доросління малих котиків, так і моє життя поміж містом а хутором переходило. На краю думки інколи очікування зроджувалося, тремтіло, хиталося. А коли то кішечка своє насліддя надвір, у двір виведе. Щоби і я плем'ям сим молодим віддалеки міг помилуватись.

Аж то одного дня і сталося. Приніс я молока із Посьолку від племінниці, дивлюсь, а коло клуні троє котиків тихо собі граються. То зійдуться у купочку да лапками одне одного, кігтками розчепіреними штурхають, да зубцями гостренькими кусь-кусь. Але легенько, щоби шкоди не завдати. Це ж бо гра, а не бій справжній. Це тільки люди у грі можуть реберця попереламувать чи якої там іще більшої шкоди завдять. Я скоренько налив у мисочку молока, накришив хліба та поставив на стежці до клуні. Да й віддалився у хату в справах своїх. Виходжу по якімсь часі надвір, дивлюсь. А здогадливі котики. Вони вже у мисочці побували. Лапками землі понаносили, потерухи якоїсь понаносили. Але і молока трохи випили. Хліба, правда, на зуб не брали. Чи то він не смакував їм. Чи, може, вони не доросли іще до того, щоби хліб їсти. То я у мисочку котикам тільки одне молоко наливав. А вони акуратно обідати так і не навчилися, лапками у мисочку все бруд заносили. І до рук моїх, як і кішка, не йшли. Як наближався я до них, то й утікали. Оте сивеньке, правда, ніби хотіло заприятитись, спомин про колишнє бриніння довіри, мабуть, зринав, я от-от долонею спрямовувавсь погладити його, а воно і навтеки відбігло скоренько до свого хвостатого побратимства. І тишився я своїм добрим сусідством віддалеки. А й то радість. Котроїсь гупої осінньої ночі прокинувся, і сон довго мене не брав. Тоскно посеред темної ночі на хуторі самотній душі. Беззахисно. Але думка ураз найшла. Та же не одинокий я. Оньо поряд у хліві таке прекрасне котяче товариство. Й ізнов забриніла струна світового єднання. І в заспокоюванні зійшов на мене сон.

А між тим забовваніла на горизонті зима, нагадуючи про нові клопоти, нові незручності й випробування. Як одного дня я нагадав племінниці про молоко, виймаючи із торбинки літровою слоїка, то сказала племінниця, що несподівано, чомусь так рано запустилася

корова. Тепер у мисочку я наливав котикам воду і накришував хліба. Воду вони випивали, а хлібом смакувати так і не навчилися. Ізнов кішка не брала розмоченого хліба, їй більше смакував хліб у скибочках. Отак я підготовував їх порізно.

На хутір зійшли ранні холоди. Уночі до заморозків. Із думки не йшли мені іще невеликі котики. Холодно ж їм. Це ясно, як кожний новий день. О тім і кішка дала знати. Якось двері були прочинені, і вона зайшла у хату. Дивилась на мене жалібно і нявкала. Я зрозумів її. У хаті тепліше, ніж у хліві під вишками. Але ж я скоро поїду зимувати до міста. Я зоставляв сінешні й хатні двері прочиненими, і кішка почала заводити у хату котиків. А куди мати – туди й діти. Але до рук не йшли, хоча попід ногами плуталися близько. І на моє «Киць! Киць!» не реагували. Сказано: дике. Як правило, кішка заявляла про себе пізнього ранку, коли я уже поснідав, нявканням коло дверей. Я одразу виносив їй хліба і покладав скибочки на зжухлій травиці. Подав у мисочці і своє пісне варене, але воно не смакувало їй. Якось я поклав скибочку хліба на травицю і руку свою там тримаю. Кішечка підійшла, нахилила голівку, погладила мою руку, а вже затим узяла у зуби скибочку. Усе. Побажане сталося. Та який довгий шлях до довіри. Кішечка уже ішла до рук. Але інколи раптово здригувалася і тікала. До рук наблизився і сивий котик. Одного разу я тримав, погладжуючи, його у руках. І видно було, що це йому подобається. Та раптом ізнов тривожний імпульс перейняв його, він здригнувся і вирвався. У моменті приручення як часто заявляє про себе вільна дика кров.

Усе частіше переходили через моє думання слова Антуана де Сент-Екзюпері. Що ми несемо відповідальність за тих, кого приручили. Й незіпхнуто огортала серце тривога. Як же вони зимуватимуть.

Настав час мені їхати, і я поїхав. Зі своїми друзями попрощався уранці думкою. Їх у дворі іще не було. Вони іще, згорнувшись калачиками, додивлялись своїм снім, ні о чім таким і не здогадуючись.

Коли уже в місті я переповів довірникам історію про дику кішку, то сказала одна доброзичливиця:

– А чо' ви так переживаєте за них. Вони – частка природи, і сама природа потурбується за них, як їм вижити.

Непередбачувано важкою виявилася, стала для мене ця холодна снігова зима. Недоглянуті міські вулиці скували ковзкі льоди. І був я прив'язаний крізь місяці до одного тільки місця, сподіваючись на можливу поміч різних благодійників. А все одно тривожна думка ішла про кішечку і котиків. Як там вони? І чи зустрінемося іще по весні. Чи це тільки була чергова проминальна миттєвість на тернистім шляху власної душі до світового єднання. Що завжди спадає на свідомість загостреним відчуттям неспокутної відповідальності.

березень 2010 р.

ПРИНЦ І СЕЛЯНКА

Почута казка

У однім царстві, за морями, за окіями, за горами і за долами, в однім осударстві жив-був молодий принц. Але доокола там і прості люди жили, ходили, вешталися. У принца своє життя – празникове, у простолюду життя своє – трудове. Та світ для усіх один і той же. І кожному дивитись на нього – не заборона.

Споглядав якомсь сей пречудесний наш світ принц. Да й упала в його позір одна дуже вродлива дівчина. Але селянка. А таке. Природа не вибирає, кого красою обдарувати – принцесу чи селянку. І сподобалася принцеві селянська дівчина. Й закохався він у неї до нестями. І вона відповіла йому взаємністю. І переступив межу наслідник царства. Да й пішов, попхався, порипався він до батька обраниці своєї руки й благословення просити.

Селянин подивився на принца зі здивуванням, зміряв із ніг до голови, затим із голови до ніг та й поспитався:

– А що ти вмієш робити?

До ремесла якого себто принц приставлюваний може бути. Принц знітився мало, затим похоробрішав:

– А нащо мені робити. Я ж принц...

– Отако, голубе шизий, шлеку, як нічого робити не умієш, то не віддам я своєї дочки за тебе, не озьмеш, хоча ти і принц...

Звичаїв, як і законів, у тій стороні іще дотримувались твердо. Якщо батько не велить, то й не озьмеш за себе навіть і селянку.

І тут замислився наш закоханець шалений. Закоханне – се річ така. Що на все може одважитися чоловік, аби мети, цілі своєї досягти. Закоханне – це як спалах із небес. Одного у щастя поразить, другого – в озадачіння, ще третього – у покуту. Як о тім досвід людського існування свідчить, потверджує.

А й таке треба сказати. Що у стороні отій, у царстві тім було дуже багато ремісників, людей майстрових. Були теслі й столяри були, що як столярку котрий ізробить, то зачудуєшся, бондарі були й ковалі, і ті, що коней підковують були, хоч і не цигани, й кравці були, і шевці... А з усіх вирізнявався один майстер, який кошики сплітав. Уже як сплете кошика, то гочей од нього не відвести. Навіть у царському дворі його вироби стояли да гочі милували, а не оно по хатах простолюду.

І от що собі намислив наш закоханець шалений. Він підступився до того майстра да й каже:

– Научи і мене коші плести!

– А воно вам треба, царевичу, – лукаво осміхається простолюдин. – Ви ж принц...

– Треба і дуже треба, – тільки і зітхнув скрушно наш герой.

– Якщо так, то приступаймо сьогодні ж і до діла... – мовив майстер. Суперечити не будеш, бо ж наслідник царства перед тобою, а не аби хто.

Принц до науки виявився удатний, тямковитий. Велике закоханне може спонукати, заставити гори високії перевернути, а не оно навчитись коші плести.

У скорім часі з-під рук царевича із'явився, засвітився кошик. Да такий гарненький, як лялечка. Що аж самий навчитель у подивуванні, у зворушенні сильнім зізнався:

– Це ж справжнє диво. Чогось подібного я за усе своє життя не сотворив...

Воно не раз буває у житті таке. Що учень свого учителя перевершує у майстерності. Але найвидатніші творива народжуються, зростають із любові.

На піднесенні духу і на хвилях, в розбуянні почуттів із кошиком у руках спрямувався, пішов, побіг принц до двору селянина.

– Ось нате, подивіться, які я кошики умію сплітати...

Селянин прискіпливим господарським оком оглянув виріб, осміхнувся затим лукавенько собі у вуса, да й каже:

– Штука справді гарна. Але як знати, що це ти її майстер...

– Як то не я, – обурився похапцем царевич. – Ось дайте матер'ялу, я тут же сплету іще гарнішого кошика..

Незагаймо ж і принесли лозину, чи які там гинші дубці, що в тій стороні проростали. Шалений закоханець як узявся за плетіння, то самий час за ним не устигав – так скоро засвітився новий кошик, да іще гарніший, як той перший.

– Бачу, – тихо опережено сказав, промовив селянин у зачудуванні. – Віддаю свою дочку за тебе...

А молодим тільки того і треба було.

Так селянка увійшла у царський двір, уступила у золоті панські покої. Не один день і не одну ніч раювали вони у щасті та спокої.

Але ніщо не вічне під небесами у цім світі. Навіть щастя. І сталося так, що у тім осударстві військо і народ збунтувалися супроти правителя. А нічого у світі страшнішого нема, як товпа збунтується. Як і сказано в Писанії. Да так воно і є. Що упродовж усієї історії людськості царі змінювалися унаслідок великих бунтацій, із залученням народних мас. Одних царів струювали чи вбивали, інших настановлювали. До таких вивірених засобів інколи і в наш час удаються. Хоча типовим в новітній історії є спосіб ніби вільного вибору царя, правителя. Головне тут умовити славослів'ям, пустослів'ям виборця. А народ на обіцянки ласий. Ти його хлібом не годуй, а рожеві обіцянки вибудувуй, то він кому хоч свого голоса віддасть. А за кілограм гречки чи похлебку сочевиці наш виборець не оно брата свого, а й самого себе із нутрощами продасть. Отож, чий бльок грошовитіший, чий капшук тугіший, того і сила, того і правда. Це тільки слово звучить заклично. Що у своїй хаті своя сила, і воля, і правда.

А тогді у тій стороні на ніж ішло, на горло наступалось. Правителя, батька нашого царевича убили, а самому царевичеві із селянкою та дітками своїми удалося, пощастило утекти в сусіднє царство, осударство. А в гиншій царстві ти вже не царевич, ти простий приходько, і тебе задармо ніхто не годуватиме. Що заробиш своїм хистом і руками – з того і жий.

Та не розгубився у чужій стороні наш царевич. Як і отой Робінзон Крузо, найперше воздав хвалу Творцеві, що живий із дружиною благовірною і дітками своїми zostалися. А відтак за діло взявся, до справи приступив. Зроджене із великої любові у його руках ремесло процвітало. Кошики якби за чарівною паличкою спліталися один за одним. Що люде з усієї округи у тій чужій стороні приходили до Майстра його високим мистецтвом почудуватися. Да й укупляли кошики і собі, і родичам своїм, і сусідам, і близьким своїм. І мав приходько сей тут заробіток добрий. Що на хліб із маслом, а й до хліба йому, його дружині і діткам їхнім вистачало. І то був чесно зароблений хліб. Рідна ж сторона тільки з'явою у спогаді чи у сні майоріла.

А між тим швидкоплинний час рухався нестримно, і все неухильно уперед. І світ наш увесь час змінювався. Й до рідної коханої сторони царевичевої зміни дійшли, докотилися. Там ізнов народ збунтувався. Убили і нового царя, колишнього заколотника. А як. Сказано також. Хто з мечем іде, від меча загине. Та не зміг той народ з-поміж себе нового помазанника обрати. І опам'ятання зійшло на товпу. Вирішили вони просити на трон колишнього царевича. І приїхали за ним посланники у чужую сторону.

Після тривалих розмислів принц дав згоду. І він посів трон на землі своїх предків. І ще довго царював по правді. У вільний час сплітав гарні кошики. А просто так, для розваги між царюванням. І розкошувало серце його у тім високім мистецтві.

31 січня 2010 р.

КОБЗАРІ І ПТАХИ

Коли у літнім благіснім надвечірку, утома довгого дня оповиває місто, простую на Володимирську гірку на прогулянку, то мелодії навстріч мені линуць. Навпроти брами Свято-Михайлівського монастиря під липою інколи тендітна дівчина-скрипалька щось клясичне виграє. Але частіше на сходах до брами кобзар сидить і тихо проникливо з бандурою давнє оповідає, як нагадування про незбуту минувшину.

Тут зупиняються люди. Оньо навпроти кобзаря чоловік у сивині а з осяйним випростаним лицем, не інак іноземець, пильненько нашу думу вислуховує. Лиця багатьох іноземців одмінні. Вони спокійні і осяйно випростані у відчутті і переживанні волі. Се тільки на похмурі лица наших соплемяників густо покладена печать набурмосености, жахів і загнаних у кут нерозв'язних проблем.

А так і є. Ось у павзі між виспівуванням дум тужливих, що ніби сама доля людини і народу (дума думу наганяє), чоловік із місця зрушується, до кобзаря простує. У прихильній посмішці ламаною мовою виповідає свої враження. Бо і він також музика. Відходить відтак, у широкі світи нашу думу несучи.

І як віддалився у музичнім мерехтінні сей іноземець, то позір мій на липку переметнувся, упав. На зеленій гілці дві сиві ворони примостилися і так пильненько виспіву кобзаря слухають. Казав колись Богдан, що сиві ворони дуже мудрі сотворіння. А ще великі поціновувачі музики.

У павзі між виспівуванням уже я підійшов до кобзаря:

– А ви і не дивитесь. Погляньте оньо на липку...

– Та же бачу, – осміхається кобзар. – А вони інколи і ззаду мене на монастирських воротах примощуються да й слухають... Та й дума про птаха ішла...

А це іншого разу інший уже кобзар на тім самім місці свої тужливі виспіву виводив. Ізнов ізбоку у зеленій гушавині дерева сиділи дві сиві ворони і тії співи слухали. І казав кобзар:

– А вони інколи і підспівують тихо мені. Отако: «кар-кар...».

І розказав, повідав мені сей кобзар про одну дивовижну подію, яка сталася була років десять тому у Великій Багачці на Полтавщині. Велелюдне зібрання тоді там цвіло. І він на примітнім місці зі своєю бандурою сидів і про минувшину усе пісні виводив. Довкола нього люди і він – у центрі. Аж то хтось забачив, увагу звернув. І він угору подивився. Над кобзарем у небі лелеки коло витворили да й кружляють...

ПТАХИ І Я

Коли улітку 1980 року, трави високі пишні стояли, відійшли в інші світи Батько, і цілковите сирітство огорнуло мене, й позоставлений я був на розтерзання приходьками і соплемяниками, то на хуторі у самоті моїй вірними друзями мені виявилися птахи. Це окрім їжаків. Але ці на стрічу виходили рідко, птахи ж зо мною і наді мною – повсякчас. Аби-но заявивсь на хутір запахущої весняної пори. Отако. Як оно уступлю я першого дня у двір перед Батьківські пороги, то тиша глибока нагадуванням про прекрасне булє, що колись барвно тут процвітало, стрічає мене. Але око котрогось малого пташеняти уже забачило, завважило мою присутність. І чутка доокіл понад гай о тім рознеслася, не втаїти.

А наступного ранку вже цілий симфонічний оркестр невидимо на гіллі дерев у дворі розташувався, і бадьорі мелодії снуються. То птахи вітають мене на хуторі. Бетховен. «Приїзд на село».

Сиві ворони поселилися у нас, звили собі гніздо на верхівці берези, що її я посадив під клуню, дуже давно. Либонь, іще при Батькові. Й вони постійно були хранителями благословенного осідку од чужого й завидючого ока. Що навіть якщо і кіт чийсь простував сіножаткою до нашої хати, ні о чім таким і не здогадуєшся, то налітали на нього круком, –

кіт у прохальнім нявчанні завертав назад, туди, ізвідки й мандрував. Наших же і маленьких котиків, як і курчаток, сиві ворони не зачіпали. Своє ж бо. А коли поміж березовим гіллям незграбно спадали, оббиваючи собі боки, ік землі вороненята, і на плотові опинялися подивовано, то я брав їх у руки, гладив. Сива смужка на них іще не світилася виразно – одна темна масть тільки сяяла. Я розглядував їх, іще безпомічних у леті, а вони вдячно подивовано дивилися і на мене. За картиною тією, за идилією хутірською у лагіднім літеплі із верхівки берези пильно стежило вороняче око, і єство птахи розкошувало у радості. Бо хіба ж не радість для кожної матері, коли її дітей люблять.

Але котрогось року за могого уже сирітства налетів із Бору дзьобатий шуліка, зруйнував вороняче гніздо і дітей позабирав. Плакали гірко ворони. Та десь то найшли вони собі гинший захищеніший осідок у вигнанні. Й про мене грішного не забувають. Періодично навідується на хутір. Як тільки у хаті зачую тихе лагідне «кар», то й виходжу надвір. Двоє уже сидять на березі. Й видивляємось одне одного. Вони на мене дивляться ізгори, а я на них – ізнизу д'гори. Мова тиха без слів поміж нами снується.

За моїми спостереженнями, сиві ворони не тільки мудрі – вони великі філософи і психологи. Мені здається, що нашу долю і наші настрої вони прочитують ясніше, аніж ми самі. До того ж великі спочутливці.

Із золотого віку спомин. Як, бувало, усядусь на ослінчику посеред двору, у призахіднім сонці кожна травинка сріблиться мрійливо, да й Тичину, да Рильського, і Буніна Івана читаю мовчки. А ворони із верхівки берези дивляться, покаркуванням лагідним у періодах про себе нагадуючи. Й відчуття на душу таке кладеться, що і птахи заодне зі мною світову красу переживають. У природі і в мистецтві.

А після чергового (десятого, двадцятого) розбивання Батькової хати, коли я всідався на тім же ослінчику посеред двору у важких роздумах, то й ворони незагаймо із'являлися на березі. І співчуття їхнє клалося із висоти на моє серце життєствердним покликом до дії – шукати майстра, лагодити вікна і двері, й стоїчно триматись за хутір. Бо кому ж, як не їм, мудрим птахам, осягнути глибинно розпач од розбою. І розмисел наче їхній увіходив у мою зболену свідомість, що отако прочитував я його: «Наше гніздо розбили іншого виду птахи, твоє ж гніздо поруйнували твої ж соплеменники, двоногі зверхники. І ми хоча упарі, а ти одинак».

Моя любов до ластівок стелеться із дитинства. У свої дитячі літа щовесни моє лице зацвітало рясно ластовинням. І це зроджувало у серці молодий незіпхнутий смуток і несмілість у вічі людям дивиться. Хоч із хутора вибирайсь. Що і он який уже я провинник. Бо ж чутка, ніби ластовиння на лиці у того тільки процвітає, хто ластівчині гнізда видирає, гірким докором станула перед моєю безневинністю. Хіба я коли посягався на ластівчине гніздо, як рівно ж на інше чиєсь гніздо не посягався. І о тім можуть посвідчити тільки ластівки. Й коли літали вони у дворі, над вікном на балькові їхня хатка мурована примостилася, то благальне прохання моє повсякчас струменіло, щоб перед людьми мою безневинність ластівки посвідчили. Але, схоже, моє благання до сих візгорних літунів не передавалося. А може, й заступалися вони за мене, да люди мови їхньої не розуміли, не осягали.

У тім моменті усвідомлювання текло, що хтось да у світі ластівчині гнізда видирає, на мене тільки напасть ізійшла. І співчуття невидимо визрівало. І зроджувалася у моїм серці любов.

У нашому дворі жили ластівки із давна, відколи я і пам'ятаю себе. Їхні оселі – мазанки попритулювалися над вікном на балькові, і під стріхою хліва, і у клуні. Одного котрогось року ластівчине гніздо з'явилося і у снігах на балькові.

Я завжди любив спостерігати за цими тендітними маленькими птахами, і тоді на моє серце покладалося відчуття краси. Ось із гніздечка показали усі свої роззявлені ротики аж п'ятеро ластовенят. Прилітає поміж короткими павзами ластівка-мати і по черзі годує

малюків, укладає до ротика харч, якусь комашку чи що там. Й усім порівну. Чия черга. Зайвого поза чергою ніхто не одержить. Кожна дитинка однаково любя.

А то іще якось ластівчине гніздо над вікном зайняли окупанти. Горобці. У дражливім пульсуванні пристрастів поперемінно із рук в руки переходила ластівчина хата – здобуток сумлінного труда. Озьми-но маленьким дзьобиком да таку гарну архітектурну форму вимуруй.

Аж то одного котрогось дня у наш двір налетіло в одночасся дуже багато ластівок. І кожна у дзьобику глею принесла да й до гнізда діткнулася. Аж то глядь я – а гніздечко уже й замуроване. Дивина. Чи й окупант у гнізді замурований zostався. Аяк. Громада – великий чоловік. Щоби кожний окупант запам'ятав собі, що на чужеє посягатись не можна, зась!

По котрімсь часі ця без віконечка оселя і щезла з-над вікна. Чи самі ластівки її знесли, а чи якийсь сильніший окупант видер. Затим, у плинові тривожних для хутора і нашого роду літ непомічено пощезали й інші ластівчині гнізда над хлівом і у клуні. Одне тільки й zostалося – у сінях.

Але аби-но забачили чи прочули, чутка о тім до них дійшла, що я уже удома, приїхав, так і злітаються на radoщах невтримних ластівки до нашого двору. Да й літають. Бо літається. Угору аж над березами, затим ік низу, мало вікна не шерхаючись. Щоби я забачив. А в очу, у позір мій уже летюча розпростерта тінь і упала, відбиток zostавила. І хутчій спрямовуюсь я хатні да сінешні двері одчиняє. Дорогих гостей зустрічаю. А вони прихильністю і любов'ю серце й цілу сутність мою осявають. Одразу і в сінні залітають. Крильцями легенько голови моєї мало не шерхаючи. І в гніздечку уже усілися двоє. Дзьобиками край оселі муруваної вицілюють. Може, вони і мурували її, або народилися тут. А може, насліддя тих перших поселенців тільки уже. Яка різниця. Оньо Віра Маркова із донькою своєю, уродженкою Кордільер стрімких, як до рідного краю із самої Аргентини прилетіли, то обоє поприпадали да й у зворушенні сильнім, у сльозах вугла ізбереженої старої Маркової хати вицілювали. А то щоби у своїм коханім краї літять да до отчих порогів не навідаться.

А як насиділись трохи у розкошуванні сі двоє, то й злетіли і усілися угорі на прочинених хатніх дверях. Замісто них двоє інших у кубельце порозкошувать вмостилися. Ті ж двоє із висоти дверей лагідними поглядами мене огортають, голублять, щебечуть у павзах, як я коло плити пораюсь. Що здається, нічого ніжнішого у світі нема, як ці лагідні ластівчині погляди. Умить, а я й не зогледівся, хату перелетіли і усілися на жерточці біля груби. І вже з іншого боку на мене дивляться. І я на них дивлюсь. Погляди наші перетинаються. Я осміхаюся, посмішка несилувано зроджується. Да й починаю розмовляти із ластівками. Запитую, а що вони бачили у дальніх краях, дива які, і чи туга їхня за коханою рідною стороною так само щемка, як і притуга людська. І вони у відповідь що то щебетали, переказували. Й усе здавалося мені, що мою мову вони розуміли ясно. А от мови їхньої розшифрувать виразно я так і не зміг. Поміж здогадами тільки снувалося розшифрування моє. Куди мені із кудим розумом своїм до отого Нобелівського лавреата, що мову бджіл розшифрував, за що і Нобеля одержав, удостоївся.

Аж то ураз і здалося мені, що це душі Батька-Матері залетіли у хату свого безталанного, позоставленого на людське розтерзання синочка провідать.

Або як іду за кілометр до Петра за криничною водою, то ластівки цілу дорогу супроводжують мене у леті. Й коли додому вертаюся – то також. Отако. Злетять собі угору на височінь, а відтак несподівано над самісіньким носом ластівчина тінь промайне, як із'ява радості несподівано. І супроводжують літуни мене аж до свого двору. Якби ескорт літальних апаратів невідь і якого короля чи імператора супроводжує. І розкошує у випростуванні душа моя. А що не кажіть, та нема у світі чогось ніжнішого, як ці лагідні візгорні птахи.

«Соловейку, рідний брате...». А то ж хіба не брат, і хіба не рідний. Ми рідко бачимося, але оно голос зачую, так уява моя у зеленім гіллі й портрет співуна малює.

Мою присутність на хуторі соловейко завважує незагайно, і тут же й голос подає. А як звечоріє, то й побратими ізберуться, із гайка вільшинового у двір прилетять. Та й крізь цілу ніч мелодії солов'їні хату огортають. І під трелі їхні сон мій дуже лехкий. Це ж сказав хтось, а ніби Шіллер. Що в країні смутку соловейки не співають. Як уранці від лехкого сну сутність моя у збадьоріння входить, то і думка тая перебігла. А співуни іще витьохкують.

Але все на світі переходить. Кажуть: «Викинув ячмінь колос – а соловейко стратив голос».

І сталося однієї ночі, коли уже ячмінний колос і дозрів. Не спалося – у розмислах витала свідомість моя. Аж то раптом над самісіньким вікном в узголів'ї моїм стримувана трель соловейкова несподівано прохопилася. На вишенці за вікном сидів. Да й ураз умовк знічено провинно. Може, голос стримував, бо ячмінь дозрів. А мені здалося, знітився, що сон мій потривожив. Ах, соловейку, любий соловейку, рідний брате, може, я і не сплю тому, що голосочок твій крізь цілу ніч уже не відлунює.

Але і коли вусаті ячмені покосили, то голос кожного дня соловейко іще подавав. Уранці, усередині дня і надвечір. Не той уже – страчений. Проте упізнати можна. І це завжди звучало як привітання до мене і як нагадування про себе.

Востаннє я чув соловейка 11 серпня. Може, він іще про себе заявляв. Але того дня я виїхав із хутора. А коли повернувся 22 серпня, то соловейка на хуторі уже не було чуть.

*25 серпня 2008 р.
хутір Отраже*

ПОЗЛІТАЛИСЯ ЛАСТІВКИ З УСЬОГО СВІТУ...

У передосінні смуток снується над хутором. Смуток покладається на серце, огортає ціле ество. Плаче, тужить серце моє. І не тільки тому, що літо краснее минуло. А і що дококола ознаки розрухи і запустіння засвітилися виразно. Стеля у коморі і в хаті прогниває, клуня в один бік похилилася, ік землі присіла, випромінюючи передчуття, що ось-ось і упаде. Солом'яна стріха давно дірками зяє. Клуни уже вісімдесят літ. А так кожна колишня хата чи клуня на нашій хуторі зникала. Аби-но лати у стрісі засвітилися, то по котрімсь році і не встоювала – падала.

А тут іще й фермер, мою беззахисність завважуючи, свої напади закривізував. Плата розламав, стовпи цументовані, кілки і дроти позабирав. Да й трактором угорався у ділянку, яка іще Батькові позоставлена була. Ах, як я любив із дитячих літ ці плотики коло хати, а й при дорозі. Коли восени 1991 року у прибалтійським просторі мандрував, то оно забачу де плотики дерев'яні, що і од хат у поле оддалилися, так і чудуюся.

А тепер сказав я у думці собі: більше городити плата не буду. Бо і кілків нема, і дротів нема. Й сили мої тануть, утікають. І пощо нового плата городить, коли фермер все одно розкидає. А уява моя іще похмурішу картину малює. Оньо уже і клуня впала, і фермер двора переорює. Де колись молода мрія барвно процвітала, колюче безперспектив'я заснувалось. Ах, як же і гірко це у старінні безпомічність, беззахисність перед агресивними людськими нападами да утрату елементарних основ для проіснування переживать. Безсилля спадає на твою сутність, і значимість місця, що життєтворчо різнокольорово процвітала колись, розчиняється в неозначеності.

Було свято 28 серпня. Успіння Богородиці. Храмовий празник у сусідньому селі. Відколи і пам'ятаю, то не оно для села, а й цілої округи це була подія вирізнявана. І до неї сельчани готувалися завчасу. Не сказати, щоб у щирій молитві серця свого. Але за кілька тижнів хтось у закутку там-там уже заколював кабанця чи різав телятко. Свіжину одразу ж і

розбирали – хто купував а хто позичав. Життя гусей, курей, кролів укорочували у самий переддень свята кожний зосібна. І навіть у найплохішого хазяїна столи вгиналися од наїдків та напоїв.

У день свята до сільського храму прибувало багато священиків – завжди більше десяти, а людей з доколу сходилося тьма. Декотрі приїжджали возами. Біля возів за дешеvu плату можна було укупити манливих плодів злототканної уже осени. Яблука білі і червоні, груші восково жовті, сизо сині сливи. Насіння соняшникове, а й біло молоде гарбузове. Люди заповнювали увесь великий майдан коло церкви. У саму ж церкву не протиснутись.

А як служба у храмі закінчувалася, то й розбирали, запрошували сельчани усіх приходьків. Спершу родичів ближчих і дальніх, знаомців. А якщо хтось і зовсім чужий виявлявся, то і до такого підступалися:

– А ви, здається, колись до нашого магазину приходили. Я вас там бачив. Ходімо з нами...

Хіба відмовишся од такої щедрості.

Онью покійний Левко Завізний наш то аж на трьох запросинах колись побував. А все одно усієї горілки не перепив – іще зосталася. Але тільки уранці наступного дня підводою геть охлялого, якби поліняку, привезли Левка додому. Недовго потому і вікував на цім світі.

Спомин про давнє розмисел покликав. Успіння – це ж ніби поминки Богоматері. То чи годилося б цей день із такою бучністю справляти.

Свято на хуторі хоч і випростує настрої у заспокоювання, але рівночасно і відчуття самоти наче поглиблюється.

А коли день із висоти зійшов й ік низу хилитись почав, і я надвір вийшов, то дивна картина передо мною розіслалася. Над хатою, над клунею і над садком ластівки літали. У неймовірно великім числі. Їх було тисяча, а мо' й більше – тьма. Такого великого числа птахів у гурті я іще ніколи не бачив. Позліталися ластівки з усього світа. І літають закивовано собі. Угору, вниз, кружка. Увесь гайок заповнили. А я стою собі посеред двору, то ізнов у садок переступлю. Дивуюся. До чого б то. Котрі над очі мої зовсім низенько наблизяться у леті. Але найбільше кружляють над високим шатристым в'язом. Цьому в'язові, може, вісімдесят літ. Він один тільки і зостався із тих десяти, що були посаджені по межі за садком іще при Польщі.

Покружляють, покружляють ластівки над в'язом, затим хапаються лапками за хисткі листочки, відтак усідаються на гіллі поміж листям. Аж зелений шатриятий в'яз одразу потемнів. Тиша на мить запанувала. Відтак диригент з-поміж гурту виразно наказує: «чик-чирик», «чик-чирик», «чик-чирик». За третім «чик-чирик» усі ластівки в одночасся із щебетом одностайним злітають, аж в'яз усім листям своїм розхитується. А ластівки літають докола із щебетанням, як знати, чи й веселим.

Політали, політали, та й ізнов над в'язом снуються. Лапками маленькими за хисткі листочки хапаються. Хисткий листочок, але ластівка із нього падає, та за гілочку хутчіш хапається. А як усядуться на гіллі усі, то й ізнов тиша запанує. Аж поки поклик диригента «чик-чирик» пролунає, так за третім разом злітають усі в одночасся. Да й щебечуть, літаючи.

І так попеременно. Павзи поміж «чик-чирик» у часі кожного разу були однакові.

Дві години я спостерігав за цим яскравим дійством маленьких літунів. І розмисел мій об однім снувався. До чого б це. Невже прощання із рідною стороною перед відлетом у дальні краї. Подивовував яскравий сценарій дійства.

Зі сходу, із Борка на хутір підступалися темні тіни. Вечоріло. Лет птахів уповільнювався. Їхні крильця сковувала втома. І от у якімсь моменті забачив я, що групками ластівки із в'яза почали злітати і віддалятися. Отако. Злетить гурточок да й віддаляться високо-високо, аж поки не випаде із мого поля зору. За ним – другий. «Чик-чирик» уже не лунало. По домах усі розліталися. А чи й не люди отако – не в одночасся, а групками одне за одною із весілля чи якоїсь іншої притичини розходяться. Через думку мою перейшло.

Темінь неухильно нагорталася на хутір. А я усе ще стояв посеред двору у центрі світового огрому. І розмисел мій о тім снувався. Чому ластівки з усіх дворів ув отрузі саме нашого двора для свого зібрання обрали. А якщо вони іще десь збиралися, то і нашого закутка не обминули. Й у тім розмишлянні я осягав значимість місця і хутора, який незворотно простує у запустіння.

Наступного ранку, було вже 29 серпня, вийшов я надвір, і позір мій одразу шатристого в'яза огорнув. За пульсуванням у свідомості вражень учорашніх. Ізнов ластівки над деревом кружляють. Але не в такім великім числі. І за новим одмінним сценарієм. Уже не чути в періодах отого вирізняваного «чик-чирик». І лет візгорних птахів не такий бадьористий, як учора. Наче уповільнений. Але і нова барва засвітилася. Отако. Над садком злетить угору зграйка ластівок, а відтак й униз в одностайне спрямуються. А вже на висоті верхівки яблуні перевертаються, якийсь вищий пілотаж звершуючи. Й у тім перевертанні так яскраво спалахнуть і заясніють їхні сизо сиві черевця. Як знак незрівнянної поетичної краси. І самі ластівки у тім леті бачилися небесно ніжними сотворіннями.

Та через годину ластівки і відлетіли. Над двором, над садком і над в'язом заструменів тихий несподіваний смуток. І моє серце стиснулося, смутком зайнялося. Що більше в цьому році ластівок уже не забачу.

Та незагадно у двір налетіла велика зграя горобців. Вони також літали ушвидчено і безперестанку цвірінкали. Але тут панував скоріше безлад, аніж струнка гармонія. Це була земна пташина проза, а не висока небесна поезія.

Коли того ж дня надвечір я ішов за кілометр до сусідів за криничною водою, то у моїм путі раптом несподівано прошмигнули низенько над моєю головою кілька ластівок. Да й супроводжували мене, як звичне, і на зворотнім путі додому також.

А як у початку вересня віддалявся із хутора я до міста, то ластівки уже не супроводжували мене. Але от біля асфальтової дороги позір мій виокремив, вирізняв. Як на проводах, музичні ноти витворюючи, сиділо аж чотири ластівки. Я зупинився. Вони на мене ізгори пильненько дивляться, а я на них – ізнизу. Затим іще троє прилетіло, да й поряд на проводах усілися.

Я скинув кепку, уклонився птахам. І попрощався з друзями до нової стрічі по весні. Якщо дозволить Господь.

*вересень 2008 р.
хутір Отраже*

БЕЗПОМІЧНІСТЬ

Майже автобіографічне

О чім думки мої і біль мій о чім. А все про одне й те ж пливуть печальні розмисли мої – про хутір і про землю.

«Ах, якби так міг, як не можеш». Казав колись сусід Іван. А до того він казав таке. Що уже мав без двох аж цілих вісімдесят літ. І цілих штири роки уже паралізований покутував. І в сиву похмурість закутався день глибокої осені. «Синіє день, як пізні капусти».

Іван сидів на ослоні напроти вікна самий у хаті. Мар'я пішла у магазин за хлібом а заодне і синові сказати, щоби узавтра приніс шатковницю, вирізав і покришив капусту.

Іван виглядав Мар'ю. Перед ним за вікном синіла на грядці головиста капуста. Й ножа просилася, щоби білим снігом її не замело.

Аж то глядь. Ув очу старечім відбилось. Табун худоби повагом в осені вистоянім віддалеки із пастівника прямисінько на грядку капусти суне. Серце Іванове тенькнуло. А пастухи осторонь над стежкою сидять. І не стелуться. В «ножика» грають.

Забачив із нашого двору тую картину і я. В'язового замашного кілочка в руки і гайда навпрошки навперейми череді. Моє «акудикання» корови зачули да й чвалом уже несуться, щоби на один кусінь капустою поласувати. Але мій замашний в'язовий кілочок уже летить над їхні роги. Одна тільки корова маленького шулячка надкусила.

Уже в хаті зболено втішено промовив Іван:

– Се Бог послав тебе нам. А то зимувать без капусти довелося б...

Відтак зболено й оті слова сказав:

«Ах, якби так міг, як не можеш...»

А тут і Мар'я навинулася, у хату увійшла. Да й своє гнівне проказала, вихопилося закучерявлено:

– Пастухи сидьма сидять. І не стелуться. Не стрималася. Саме серце заячало: «Щоби, щоби ви сидьма так і сиділи. А матері вас підводили».

І Мар'я стомлено перевела дух:

– Нехай простить Господь...

Сьогодні і спогадалася мені тая давня подія. А початки цієї історії заснувалися да й сховалися в іще глибшій часовій даліні. Коли до царювання станув Маленков. І зійшла на мужика, на селян льгота.

Розкошували наші хutorяни і за Хрущова Микити. Повидовжували і порозширювали свої нивки, себто присадибні ділянки, розгонисто так, що поле одного хазяїна із полем другого сходилося. Так ніби, як і за Польщі було. І вже картоплі не крадьки вбого вузенькими смужками ік садкам тулилися, а розкішно процвітали у вільнім просторі. Й не оно картоплі. Люди сіяли і жито, і пшеницю, і ячмінь вусатий, і конюшини нивку для корови й телички чи биця там. У декого і грядка льону радісно синіла. Це якщо найдуть колгоспний льон на вишках чи на горищі, то вільно на тім стояти можна було, що і я льон сіяв.

Котрі хазяї здужали, а гурт, поміч мали, то до півтори гектара і більше поля утримували. Наші Батько хоч і слабосильні були, а зверх гектара іще засівали. Ніхто його тоді і не міряв, і не переміряв. Може, котрийсь ужондовець і накине оком, яскраву розкіш цвітіння завважуючи, але тут же і одверне погляда. Часи не ті.

За Брежньєвого царювання хоча і носилося у воздуху, бриніло гасло «Кожний селянський двір має здати щороку а хоча б єдного бичечка чи теличку», але чим ти їх вигодуєш, коли до нивок мужицьких стали приглядатись пильніше. Да й обрізувать, урізувать почали.

На хутори наші напасть велика ізійшла на весняного Миколи день 1971 року. Загусаюча у зелені весна в молоде літо переходила. Жита квітували. І на їхній юний квіт грізна смерть

із косами супроти сонця блискучими насунулась, посунула. День стояв благісно сонячний. Акція рушила на хутори. Більше десяти душ. Попереду околотошний, червона докола темного, як одцвітаючий мак, обичайка оно сяє. За ним – голова, парторг, бригадири й усілякова гинша номенклятурницька челядь. Від хати до хати прошкували навпростець.

– Хазяїн дома? – ще й питають Семена Лапки у дворі.

Семен також гострий на язик був, за словом у кишеню не порипався:

– А я тогді хазяїн був, як сів, а тепер ви хазяї...

З імпетом осатанілим наскочили на житні загоны, якби хто масла до вогню додав. Аяк. Слово за будь-якої ситуації свою можуть являє. Умент до зеленої стеблини викосили, ще й трави загінку.

Параска оньо Панаса в хаті на замок зачинила, щоби супротив акції не станув, не кинувся, він же такий нестримний, а сама пішла до косарів вимолювати, аби шматочка маленького жита zostавили на розплід. Але «Москва слезам не веріт...».

Я тоді уже із покути у сумнозвісному домі додому повернувся, а Мати паралізовані були. Да й кажуть мені Мати:

– Сховайся-но, синку, на горі...

І виліз я на горище. Крізь мале віконце дивлюся, як акція невеликого загону нашого трави скосила да й віддалилася із косами. До двору і не зайшли. Через двір тільки дядько Демид ішов да й каже до Матері, а й мені на горищі чуть:

– Оньо пани уже пішли котрогось мужика зобиджать – чи то Савку чи то Михтодя...

Потому Мати, зболено осміхаючись, розшифровували ці Демидові слова. Вони – пани, бо і Демидовий синок бригадир Левко із косою ходив тоді людське жито зелене скошувать...

Пругке уже стебло і худоба їсти відмовлялася. Так тії жита і зогнили в покосах. А восени відторгнуті косами люцькі нивки гострими лемешами залізний кінь прилучив до колгоспного лану. Города хуторянам тепер виділяли за кілька кілометрів у віддаленні. Й у тім осяганні хуторян зрівняли із сільчанами. Гасло тоді носилося: «Село із містом зрівняємо».

Але наше Надріччя допоки милував Господь. Мода тогді пішла на культурні пасовища. І наш Закуток потрапив у його снування. Білі цументовані стовпи виструнчилися уздовж перекопаної уже річки, а й понад полем також. У кілька рядів дроти посновані високо. Коли плоти городили, мене вдома не було. А як приїхав, то уже стоять. Окриме колгоспної худоби, і люцька тут крадьки паслася. Надто пильно до того не доглядалися. Дехто із наших надріччянців під шумок таки повернув собі відлучені у косовицю нивки. І Батько наші загона ніби відлученого повернули. Ще й плотом дешевим обгородили. Тепер оно худоби бійся, як артільної, так і люцької. І то були часи не найкращі, але випробування нервічне.

Так минуло біля десяти літ. Уже й Батько занедужали тяжко. І з кожним днем усе виразніше окреслювалася їхня дорога до вічності. Слабенько так уже трималися на цьому світі наші Батько. Мучилися важко, а все одно за життя з усіх сил держалися.

Тієї осени одразу після Покрови випав глибокий сніг і землю скував мороз. «Покрова як не снігом, то листом...»

Але так довго не побуло. За тиждень мороз утік, із полуденним вітром відлетів. Земля чорно ізнов відійшла. Ах, як любило сю чорноту землі гайвороння. Великими зграями всідалося воно на ріллі й умиротвореним покаркуванням низьким похмурим небесам виповідало своє збадьоріння. Глибока осінь із день через день вишугуванням таємничого вітру розкошувала мало не до нового року.

Саме отакої пори котрогось дня нагрязнули у наше Надріччя непрохані гості – два трактори, голова, парторг й іже з ними. Да й стали двоногі зверхники хисткі наші плоти виламувать і розкидать, а трактори хвацько города «нешасних старців», як скаже потому Мар'я, переорювать. Тут і сестра Марта була. Хтось порадив Батькові до голови підступиться, а він уже коло Парасчиного двору порядкував. Рушили Батько через ріллю із кийочком, спотикаючись, у дальню для них путь. От-от до Парасчиного двору наблизяться.

Забачив теє голова, сів у машину і поїхав. Через ріллю до хати Батько повернулися геть охлялі.

І аж дотепер крізь роки стоїть передо мною зболене Батькове лице у застиглій безпомічності, що їй і рятунку нема. І провина нез'ясовна із серця не розсіюється, а либонь, густішою стає.

Наступної весни на культурному пасовиську висіяли цукрові буряки. Оден доброзичливець, що уплив мав, із райцентру упросив голову колгоспу zostавити нам сотки коло хати, позаяк Батько немічні. Я узяв метра відміряв од стіни клуні отак соток сорок п'ять – п'ятдесят, як на те і вказувала норма. Й ніхто відміряного не зачепив. Аяк. Замовлене слово – воно і є замовлене слово, щоби свою дію являти.

Того ж літа Батько відійшли в інші світи. Але відміряні сотки так і zostалися біля хати. Я надійно обгородив їх плотиком. Це для себе надійно, а для артільного і люцького товару то й слабенько. Бо як зібрали буряки, а вони не вродили, то ізнов наше Надріччя у пасовисько обернулося. Да й упевнилося тут твердо. Що сказав брат Микита: «Атомна бомба світ зірве, а пасовисько у Надріччі буде».

Кожної весни я городив нового плота, і шоліта його виламували. Але шкурка вичинки коштувала. Щось тут я і сів, садив картоплю, і родичі, і клієнти за поміч користувалися. І так тривало аж до гасельних днів перебудови, чи, либонь, аж до повної незалежності. Й не мали управники до мене діла. Може, дивились, але око одвертали. Замовлене слово у спогадування ішло, і дію стримування являло.

Коли однієї весни я повернувся на хутір, то наше Надріччя уже в руки фермера перейшло. Був це чоловічок маленький на зріст із роду нестатечного, але великий крутій і злодюга. Він, кажуть, у колгоспі мотори вкрав, а ночами викосив цілу ниву конюшини для свого бичка. У нових умовах, як фермер, він накупляв техніки, а за кредити розрахувався коробочкою сірників. Це також уміти треба. Він іще Надріччя перетворить у пустелю. Та це буде потому. А поки що була переорана знаменита дорога у світ, яка проіснувала шіздесят і п'ять літ. Проте відміряного колись мною не зачепили. По краях тільки дерев'яні загострені стовпці повкопувані із зображенням серпа і молота й написом «СССР» стирчали. Ніби і насправду границя формально неіснуючої імперії тут проходила.

Якщо пасовище коло хати – це мука, та коли фермер коло хати – це покута, катьорга. Худоба норовить, щоби тобі шкоди наробить, фермер заміряється тебе із світа ізжить.

Дорогу доводилось спрямовувати в обхід. І фермер кожного року переорював її, або ж насипа високого робив, що мені потому кілька день доводилось заступом розгортати. Ще й каже, сміючись зверхньо:

– А нащо тобі дорога?!

– Да як то хата без дороги мислима. Може, й умерти тут Господь сподобить, то кудю вивезти.

Ізнов сміхи лукаві зверхні.

Незабаром і стовпи із написами формально неіснуючої імперії пощезали. Я плота тримався твердо. Але фермер щороку його розкидав і вгорювався за межі йому відведеного.

Але це вже справжня напасть, коли почали розбивать хату й виносити усе найнеобхідніше для проіснування – сокиру, пилку, заступа, банячка, ложку, миску, голку, нитку. Десятки разів хату розбивали, і я кожного разу усе те наново укупляв чи дарував мені хто його. Тільки не фермер, хоча й посів здобуті важкою працею батьків землі. Думка то моя іздужувалася і бігла, але ж не впійманий – не злодій.

Це боляче спостерігати, завважувать, як позоставлена тобі смужка отчої землі вужчає і вужчає. Клієнт Марко, що у садку косив сіно для своєї корови, умоцював плота цументованими стовпами і колючою проволокою. Але і цей пліт простояв не більше року.

Сей пліт був доволі високий і загороджений майстерно, не те що мої плоти низенькі й неглемезді. Я любив сього плота видивлятися крізь вікно. А у спогадування ішло, як чудувався я у русі із вагона в прибалтійській стороні старенькими плотиками, які простували

від хати далеко углиб світового простору. На плотові я розвішував свої лахи і випране. Вітер розмаював його, і воно цвіло на вітрі різнокольорово.

Уже земля парувала і жайворонки у піднебесі зависли, коли добувався я до хутора. Віддалеки пліт не проглядається. Оно трактор важко походить і якби до хати наблизивсь. Я ходу пришвидшив. Орав зять фермера. А яка різниця – фермер чи зять його. Одним ликом шиті й одним духом помазані. Уже і плота не знає де був, і вклинився, вгорався тобто у колишній Батьковий наділ широко.

– Нащо плота розкидав, куди стовпи, кілки і дроти подівав і чого далі у наше вгорюєшся? – кажу.

Фермеровий зять з кабіни трактора вийшов, сміється зверхньо принижувально:

– А що ти мелеш, діду...

Да й сягнистими кроками уступив з метрів п'ять-сім углибінь нашого наділу. Станув затим й ізнов сміється зверхньо принижуюче, упосліджуюче:

– Отуто пліт був. І я сюди іще оратиму...

Я тільки рукою махнув. Але біль нерозвіюваний на серце поклався. Од несправедливості й од безпомічності. Ізнов покійного сусіда Івана слова ізгадалися: «Ах, якби так міг, як не можеш».

Наступного дня приїхав фермер і став справуватися, погрожуючи іще наш наділ по підвалину відчекрижити да землеміра викликати й відторгнуте узаконити.

– А якщо так, – кажу я, – то забирай і хату, і ось піджачка сього.

Да й став скидати із себе дешевого піджака, кажучи при тім:

– А якщо мало, то я й спідне скину да віддам. Тільки ж на душу не посягайся, бо не тобі вона належить, а тому, хто дав її.

Да й і на відторгнутім став сіяти нападник овес.

Про справунок із фермером я розказав на Посьолку. А розсудливий Михась і каже мені:

– Землемір на твою сторону не стане. Фермер йому дасть гроші. А ти грошей не маєш...

– Та я і сам те знаю, – кажу.

А безпомічність хвилями густо розлягається у моїм естві.

Василь той рішучіше мені нараєв:

– Він мене десятою дорогою обминав би. Я накупив би цвяхів-двохсоток, понавтикав би у загінку, він шини попроколював би. Й тогді відступив би...

– Та я такого ізробить не можу, – зізнаюсь знічено.

Поки вистоювався да дозрівав овес, то був мені спокій. Повільно я звикався до відторгнутості. А воно завжди так. Людина звільняється від туги за втраченим. Ніби туман розсіюється. Важче куди мені було звикнути до краєвиду без плота. Коли не погляну у вікно, так усе здається мені, що чогось в доколі ближнім нема. А й незручність яка. На чім лахи убогі, мишвою сточені просушить, щоби вітер їх різнокольорово розмаював.

Геть у кут заганяють мене.

А вже як скопив фермер свої вівси, то переорав стерню незагайно, приоравши ізнов чималий шмат од нашого наділу.

Станув я у розмислах тяжких, і серце безпомічністю обіллялося геть. Але думка до розсудливого завернула. Втраченого не повернеш. І знайшов я у протрухлім жовто серед міллю сточеної деревної пилюки п'ятеро доволі грубих вільшинових кілків, що їх при іще міцнішому здужанні заготовив для городіння. Але дроту уже нема. То вирішив закопати глибоко, на 75 сантиметрів проз межу, яка витворилась унаслідок фермерового нападу. Що відвоював, хай уже йому буде, аби далі не сунув уже. Два дні трудився ревно над задумом своїм. Але, виходить, що намарне.

Як після двотижневого відлучення вертаюсь я на хутір, то бачу, що кілки мої усі похилені, але стоять, а поза кілками, углиб городу нашого фермер ізнов угорався. І враження складається, що се я у його виоранім законнім землеволодінні кілки позакопував.

Не так жалко мені спадкового Батькового городу, як несправедливість серце обпекла. Два дні собі місця не знаходжу. Так руйнівно спопеляє нашу сутність дія приниження й упослідження.

Аж то третього дня уранці, якраз снідання убоге, бараболю, у плиті варю, чую рокіт трактора близенько. Я хутчій надвір. Бачу. У кабіні зять фермеровий сидить, самий фермер за сівалкою сидить, іззаду ще й борони причеплені.

– Що ж ви робите?! – стою біля кілка.

Зять із кабіни виглянув:

– А що ти мелеш, діду?

Да й прямо на мене суне.

«Ще не всі мої справи на цім світі заспокоєні» – крізь свідомість мою перебігло. Да й убік ноги мене повели. А тим часом зять трактора у завертання кружка повів, щоби усе відгоране засіять, ще й на сіножатку переступить. І то так несподівано круто розворот робить. А щоби іззаду мене боронами зачепить да ноги поперебивать. Уже й виправдувальне над трактором снується: «Я іззаду не бачу. Сам іззаду підліз». Затим із віддалення, від'їжджаючи, кидав на мене зять крізь шкляне вікно кабіни трактора убивчі насмішкуваті погляди. Що так легко удається йому мене круг пальця обвести. І ці насміхи мали дію, оперемагали мене, повертаючи сутність мою цілковито у ще глибшу безпомічність.

Але у моїм естві забринів і зродився спротив. Біля останнього кілка я станув перед трактором твердо. Отако. Трактор сунеться на мене, а я закам'янів і ні з місця зруш. А й зять фермерський здаватись не хоче, сподіваючись на мою полохливість. Лице в лице позустрілися ми. Я уже відчуваю тракторове дихання, воно оповиває мене гіпнотично. Відстань поміж нами скорочується до напівметра, може. І раптом фермеровий зять раптово гальмує трактора. Його лице не випромінює оперемагаючі насміхи, натомість укривається густою похмурою поволокою набурмосеності й нервічної роздратованості.

Нарешті фермер зі своїм трактором і зятем віддаляються углиб поля. Оно курява сива устає і збурюється за ними. Але напруга серць невидимо снується у жовто загусаючим просторі хутора. Фермерове воїнство зупинилося на дорозі. Там машина із мішками зерна стояла. Й ізвідти долітали крізь густе снування осінньої жовтизни до мого слуху ворожі прокльони і заклинання. Я ж іще довго стояв біля кілка незрушно, немов закам'янілий. І перед зором моїм повставали виразно картини із минулого. Як попередники мої, відчайдушні сподвижники власне життя покладали за смужку рідної землі.

Коли отой голова самоуправно по весні переорював люцькі городи, то Балабаїха, друга суджена нашого батька хрещеного Дениса, лягла, випросталась перед трактором. Вийшов із кабіни голова да й став бити Балабаїху, потоптом ногами по ній пішов. Аж через півроку і померла Балабаїха у лікарні. І затужив сильно нерозрадно наш хрещений батько Денис, що овдовів удруге.

Затим вісімдесятилітня наша сусідка хутірська Мещиха ізнов лягала під трактор, коли сільський голова поблизу її обійстя собі нивку уподобав. На сей раз справунок увінчався Мещишиною побідою. Тракторист Левко вийшов із кабіни і спрямувався через річку, уголос сам до себе примовляючи ображено: «А на гонську мать воно мені здалося! За дурника мене мають». Слово в слово повторить через кілька років сей збурений вислів комбайнер Кузьма, коли із зашмальцьованою торбинкою геть охлялий через Річку простуватиме із хлібного лану додому, бо новий управник ізжене його з комбайна невідь і за віщо.

Але вісімдесятилітня Мещиха тоді торжествувала. Бо й сільський голова од манливої нивки одказався, як Возний од Наталки: «А вут... Да пушай х... с ней...»

Іще у спогад мій наближався отой випадковий подорожанин, тракторист із Дону, що під час угорських подій 1956 року на танкові виконував завдання командування. І дано було йому наказу. Якщо цивільні люди із дітваками своїми ставатимуть супроти танка, то повертати праворуч, як і вони праворуч, та повертати ліворуч, як і вони ліворуч, то їхати дорогою прямо, якщо і стоятимуть люди на дорозі. А вже холодом війнуло. «Едешь вот так, раздавливаешь людей с детьми, только молоденькие кишки на морозце и примерзают».

Уже у хаті струшую із свідомості нажахуючі видива од спогаду і реальності. Відчиняю вікно. Фермер із челядниками віддалилися. Світовий простір розсіює розбуювання людських пристрастів і випрозорується ув осіннім заспокоюванні.

Дивиться моє око, а свідомість фіксує, завважує, що чогось бракує у ближнім дооколі, що ізникло миле й істотне. «Ах, плотика нема. Фермер ізнищив», – намацувано пробивається, прояснюється тремкий здогад, що болем пронизує моє серце.

Ізнов безпомічність густо огортає мою сутність.

Якось на Посьолку я пожурився для вісімдесятип'ятилітньої Маньки своєю кривдою. А вона перестріла фермера да й каже йому у вічі: «А нащо ти Гандрія зобиджаеш. Він же нікого не зачіпає, тихий і не п'є, і не лається».

Фермер Маньці також навпрошки у вічі відказує:

– А щоб він більше на хутір не їхав. Чо' він сюди їде...

Манька за словом до кишені не порипалася:

– Гандрій їде до хати, в якій народився, але чого ти туди вплутався...

Через кілька днів на Посьолку я розказав для Маньки ізнов, як фермер мало не роз'їхав, трактором мало не задушив мене. Манька подивилася у простір по-старечому печально, скрушно похитавши головою:

– Ах, мала я роботу. Да же приходила тітка фермерова і ганила мене. «Нащо ти Гандрія під захист береш. Та же це він у фермера землю відібрав і знущається над небожем моім».

Відтак мовчимо. А що я тепер можу казати. Лиш чути, як безпомічність пульсує і снується поміж нами.

Уже пізньої осені, як із хутора віддалявся, позустрівся мені, навстріч ровером їхав, Марко Заєць із Правої дороги. Зупинивсь. Про се, про те мова потекла у час передзимовий. Я і Маркові розказав про свої справунки із фермером. Він пильно вислухав мою оповідь, а відтак праву руку поклав на моє праве плече і сказав майже наказово:

– Отак, шлеку! Щоби ти мені більше під трактор не ліз... Нехай навіть і двора переорює...

Стоїмо, мовчимо затим. А безпомічність ізнов підступилася невидимо помножувано да й скувала сутність мою у заціпенінні. І слова сусіда Івана прилетіли із далечини: «Ех, якби так міг, як не можеш!».

2008 р.

ДОРОГА НА ЛІНЧИН

Лісове село Лінчин заховалося у Заслучанській стороні, за тридцять кілометрів од містечка Березне, у глибині поліських пуш. У тій стороні за Случем звершував свої патріотичні дії у другій світовій війні Отаман «Поліської Січі» Тарас Бульба-Боровець.

Звучання села Лінчин відбилось у моїй свідомості з раннього дитинства із Батькових оповідок.

Із яким зачудуванням часто у вільні хвилини любили розказувать наші Батько про туя лісову сторону за Случем. Як іще за Польщі вони підводою чи саньми їздили аж за річку Бобер у Лінчин по дрова. А по війні відбували там більшовицьку повинність «наряд» – ліс вирізували. По тижневі, а то і по два доводилось перебувати там. То й ночували у лінчинців. Із вивіреною доконаністю завжди стверджували Батько наші, що по той бік Случа люди а набагато гостинніші і прихильніші, добріші, ніж по сей бік Случа, хоча і вбогіші. Піщані да болотисті лісові нивки щедрого хліба не родять.

Звідтоді лісове село Лінчин стало моєю манливістю. Уже потому рознеслася чутка, що лінчинців більшовики примусово виселили у полуденні степові краї. Ах, чи приживеться лісова людина серед степу, нехай і на білому хлібові.

Не беріть із зеленого лугу верби
Ні на жовті піски, ні на скелі.

Олександр Олесь

Уже у часи «хрущовської відлиги» потихеньку нишком стали повертатися лінчинці до своєї коханої сторони. І ожило село, а відтак і у законі засвітилося.

Не доводилося мені проте бувати у Лінчині, хоча недалеко сторона, свій край. Але завжди манливістю пульсувала у моїй свідомості сама назва села. Особливо цього літа. Коли не буваю у містечку, так у позір мій і покладеться напис на маршрутці «Лінчин». Лісова дорога на Лінчин. І хотіння небориме враз спалахне. Позоставити усі нагальні клопоти, увійти у тую маршрутку да й і мчатися до манливого села.

Аж то котрогось дня золотої уже осени пополудні добувся стомлений я із столиці до містечка. Зайшов у редакцію місцевої газети «Надслучанський вісник». Із новиною мене тут зустріли. Що у селі Лінчин у вітах дерев являються лики святих – Спасителя й інші іконні силуети. Ще й сказали:

– Оньо коло Будинку культури уже стоїть автобус на Лінчин...

Незагаймо я і спрямовуюсь до Будинку культури, щоби місце для сидіння іще застать, зайняти, бо від дороги цілий день втома знесила мене. Але інтерес до події, до виняткового явища виявився неборимим і долав знемогу.

Смужка синіючого віддалеки лісу в наближенні розкривалася величним явищем природи, покладаючи на серце багряним і золотим цвітінням осягання спокою. Лісовою гравієвою дорогою попереду нас рухалися машини, котрі були іззаду, вискакували наперед, збурюючи сиву куряву. Над машинами стояли людські думки. І все об одним. Про подію, що зворушенням зійшла на край.

Рівночасно із передчуттям села показалися поміж рідкими деревами його виразні ознаки – плотики, що ними поліщуки з предкавіка свої убогі нивки обгороджували. Жерточка на плотиках кругленькі обкоровані, але є і різані котрі. Ось і клуні давні з брусья чорного із дахом вигинистим показалися, біжать навстріч, і хатки дерев'яні поетичні, а поміж ними і сучасні кошаристі претензійні. Мовляв, і ми не ликом шиті.

Доволі довга вулиця уся заставлена машинами різних моделей і модифікацій. А люд укінці вулиці зібрався. Тисячі людей. Лінчин іще не бачив такого велелюдного зібрання.

Дві березки віттям золотистим одна до одної прихилися. Унизу поміж березками червона смужка напнута. Поверх смужки дивитись треба. Там диво із'явилося, яке першою забачила пенсіонерка А. Черниш. Одного надвечір'я, приблизно двадцять хвилин на сьому, вона із сусідкою зустрічали корів, які паслися у лісі. Аж то поміж віттям дерев і відкрилося їй знамення – силует Спасителя.

А тепер тисячі пар очей спрямовані у цей мічений куточок. Одні із подивуванням у сильнім зворушенні промовляють:

– О! Бачу силует Спасителя... А оньо вище і Богородицю із Дитятком бачу... Угорі собори банями золотими іскряться...

– А я нічого не бачу. Не дано мені. Закрито од мене знамення..., – кажуть інші.

Ще хтось говорить, чуть, що не бачать знамення тільки спасенні, інший знов каже, що для грішних видіння не відкривається. І таке доводилось чуть із вуст людських. Мовляв, кажуть науковці, що це осінні лісові випари да жовтий лист витворюють ці картини. Але чому тоді не снуються зображення корови чи коня, а іконні силуети постають.

Й на корі берез іконні силуети снуються.

Але все одно відчуттям значимості моменту усі перейняті, і високий дух подивування стоїть над натовпом.

Уже у містечку в редакції місцевої газети мені показали, прокрутили відеозапис. І тут справді забачив і я. Відкрилося мені. Отако. Спершу мерехтіння унизу легеньке снується.

Затим крізь намітку тонку хрест із навкісною поперечинкою вимальовується. Й уже потому між віттям дерев іконний силует постає.

Кажуть, у тім місці по війні командир застрілив солдата за те, що пішов до людей у село попросити хліба. А неподалік ізнов пристрілили вагітну жінку. Коли через роки тут облаштували дорогу, то їхні поховання стерли з лиця землі. Се безневинно страчені життя пробиваються до наших душ нагадуванням. Ще інші в одностайне повторювали, що перед з'явою знамення ми маємо змислитись. Адже на кожному кроці тільки те й робимо, що руйнуємо Божий дивосвіт і власні душі.

А між тим із ближніх і дальніх сіл, із цілої округи і з усієї України їдуть у наш край люди. Й усі питають дорогу на Лінчин. В усіх поселеннях поживавішали перевізники і за самовільно визначену плату перевозять паломників. Кожного дня до Лінчина простує понад півтори тисячі автомашин. А паломників збирається інколи до десяти тисяч чоловік. Їдуть із Білорусі і Польщі, телефонують земляки із Німеччини. Місцеві підприємливці уже виготовили відеокасети про подію і продають усім бажаючим за самовільно визначену плату.

Загублене у поліській пущі село Лінчин стало відомим. Про нього пишуть газети. Воно тепер на слуху у мільйонів людей.

І коли й до моєї свідомості діткнеться звучання о нім, то й пригадування одразу неодмінно біжить. Що і я там був.

15 листопада 2008 р.

СИРОТИ ВЕЧЕРЯЮТЬ

Якось мені племінниця зі своїх уже спогадів таку картину намалювала.

Коли жили вони іще на хуторі в Підгаллі, а дівчинка малою, невеличкою була, то послала її мати до Сиріт за чимось. А вже ік вечору ішлося. Як для неї, то Сироти жили далеченько, на Згірку, де поряд колись вузькоколіяка переходила, жовтий пісочок супроти сонця світився, саяв де-де вирізнявано, а де-де купками жовтіли уродженці сонця і землі – ясні безсмертники.

Увесь Згірок і прилеглість округну заліснили уже в більшовицькі часи, ліс висіяли. «У синьому небі я висіяв ліс...». Жовтуваті піски зеленим укрилися, зацвіли. Сирітська хата в оточенні сосонок веселих опинилася. І Закуток увесь цей звеселився. А унизу між стовбурцями смолистими й інша рости́нність пробиватись стала, повилася, кучерявилася. І папороті рабринясті про таємничість недосяжну нагадували у безневиннім спокої, і верес ніжною рожевістю із дальніх країв свою казку приніс, й квіточки білі й різнокольорові маленькі. А немов благально промовляють: «Посуньтесь, панство, трошки. Ми ж простору вашого багато не зосагнемо. Ми ж такі маленькі... Але навіщось і нас Бог сотворив».

Поки дівчинка інша дорогою проз лісок да роззиралася на самоті, да усім тим барвним світом у зелені шатристі чудувалася, то й сонечко червоно ясне за вершечками сосонок ісховалося. А на сході за селом синя намітка тремко снувалася, кладучи доокруж загусаючі тіни вечоріння.

Як увійшла племінниця у Сирітський двір да й станула, то чуть було, що тіни од нависаючих дерев уже розростались химеріями вечора. А за столом під яблуною на ослоні сиділи Сироти і вечеряли. Двоє дівчат і один хлопець.

– Чи то забачила я на небі, що вечірня зоря зійшла, чи вірш із шкільної книжки зазвучав із пам'яті:

Сем'я вечеря коло хати,
Вечірня зіронька встає...

І чудно так мені було, що от Сироти у затінку дерев вечеряють.

Лице племінниці благісно ясніє од спогаду про давнє. Я ж запитую:

– А чим же смакували вони тоді? Що їли?

– Здається, товмач їли... – племінниця перегортає у пам'яті давню картину.

Але пощо й питать. Хіба ж не знати. Сирітська вечеря, як і обід, убогістю позначені. Це тільки трапеза багатів розкішною буває.

– От уже забулося – і чого я до Сиріт ходила тоді, і як додому у вечорінні уже ішла, – усе з пам'яті випало, а от як Сироти вечеряли, картина та, ніби намальована, передо мною стоїть, – якби закріплює певніше давній спогад племінниця у своїй пам'яті.

Коли вислухав я племінницю, то і мій спогад про Сиріт побіг. Бо і я бачив і знав їх у малолітстві іще своїм. Як наша старша сестра заміж у Надгалля вийшла, то скоро і поселилися вони у сусідах у Сирітській хаті. І мене одинадцятилітнього часто Мати посилали самого у гості до сестри, ще й передачу зо мною спроваджували (вареничків із вишнями мисочку). А там у дворі й Сироти показувалися. Двоє дівчаток і хлопчик один. Такі несмілі, непоказні на вигляд. Марненькі такі. Як же із повоєнного дитинства. Жили вони у хаті дядьковій недалечко. Разом із дядьком. Дядько Гриць був темний на одне око, а на друге бачив слабенько. Й самий увесь час слабував. То, звісно, який то був догляд по війні і йому, і сиротам. Але куди дінешся. Слава Богу, хоч живі zostалися, бо ж скільки того люду в урем'я люте дочасно, без пори зі світа одійшло. Хтось із Сиріт був, здається, моїм ровесником, двоє іще меншенькі, але не набагато. Усі малолітні під ту пору. Діти війни тепер. Се насліддя рідного брата дядька Гриця. Забрали брата на війноньку – там і загинув. Дружина від тифу умерла. Й осиротіли малолітні діти. Сирітську хату дядько Гриць у винаймання здавав, заки сироти дорослітнуть.

Я пам'ятаю ту Сирітську хату. Стояла вона на місці узвишковім, на Згірку. І хоч невелика, а дивилася ясно. Інколи сестра ішла поратись на городі у Підгаллі, а мене зоставляли в хаті малого хлопчика глядіти. І як хлопчик у колісці засинав, то я самий чудувався тишею і високою ясністю у хаті. Так іще я чудувався посеред пасовиська на Наталії, коли самий там зоставався. Довкола ані душі у яснім полудні, а над головою струменить світове безмежжя. Аяк. Людина у малій власній оселі витворює подобизну великого світового простору. У світовім безмежжі ми тужимо за домівкою, а із домівки ізнов поривається наше серце у світовий простір.

Звісно, що зелена розкіш Хутора для мене завжди бачилася незрівнянною і незамінною, але і той Сирітський Згірок світився зацікавлюючою манливістю. І коли Мати посилали, то я кожного разу ішов до сестри на хвилях радості.

Дивно мені було так розглядувати жовтий пісочок за хатою і купочки жовті безсмертника. А іще любив я виглядати, як удалині біля села із'явиться невеликий продовгуватий поїздок да й рухається поволеньки вузькоколісною на дальнє болото за торфом. І уявляв я, розказували мені, що ось так ушвидчено десь у світі по залізнім снуванні (світ залізними обручами скутий) рухаються великі поїзди, які можуть завезти людину і її мрію на край світа.

Трохи далі за колійкою постелилась зелена смужка лісу. Його тут висадили іще за Польщі. Хоч і невеличкий, а якби уже і справжній ліс. Одного разу після дощу сестра послала мене у цей ліс із корзинкою самого. Мо' гриб який де там із'явився. Ізнов чудно так мені було. Після дощу сонечко виглянуло, і крізь дерева де-де ясні смужки поклялися. Тихо доокруги. Загадковість одна поміж сосонками стоїть. І все здається, що хтось на тебе дивиться, але ти його не бачиш. Таїна. Якби у зовсім незнайомім царстві. Гриби й не показалися мені. Але коли потому доводилось мені бувати у лісі, то завжди згадувалась моя перша стріча зі справжнім лісом.

Багато сиріт у нашім краї по війні зосталося. І кожний випростував свою вирізнявану трудну долю самотужки. Але ні за жодним із таких не утвердилось ім'я «Сирота». Тільки їх чомусь крізь ціле життя і дотепер називають «Сиротами».

І до честі їхньої треба сказати, що ці Сироти гідно перейшли крізь другу половину двадцятого століття і увійшли у століття двадцять перше, випромінюючи у світ одну благість і даруючи для світу прекрасні взірці, як треба купи триматися. Один за всіх, усі за одного, як і повторить потому наш Президент. І від літ дитячих одна надія жебоніла тільки на свої руки і на власний труд.

Коли помер дядько Гриць, то Сироти продали його хату Миколаю і Лександрі. Лександра у тій хаті до дев'яносто літ сама серед уже ліса перебувала. Тая благословенна хата, здається, і тепер стоїть – не відійшла у небуття іще.

А як почалося, спалахнуло у 70-х роках минулого століття люте більшовицьке гоніння на хутори, то Сироти і на власну хату у селі спромоглися. Хата, як хата, що як і в усіх людей за тодішніми стандартами. Каже племінниця, що тепер усе у них є – і джерело води, і газ. Чи легко це їм діставалося, це у Сиріт треба запитати. Бо помочі за «так» ніколи й на краплину не накапало. А що казать. Якщо тільки за те, що їхню картоплю хтось із поля привезе, то доводилось день відробляти. Але скрізь, де потреба у жіночих руках визрівала – чи до весілля, чи до випроводин, а й до усіякової такої притичини готуватись час настане, – то і кличуть Сиріт. І йдуть вони помагати безвідмовно і безкорисливо.

Крізь ціле, вважайте, уже похиле життя вони ніколи од купи не одходили. Тобто не одружувалися, заміж не виходили. Не виїжджали у світ. Щоправда, старшенька Настя була вийшла заміж, але через два тижні і додому вернулася. А що ми можемо знати. Занедужав тяжко на все життя і братик їхній.

Але хто коли чув із вуст Сирітських нарікання на життя. Вони просто чесно й гідно несуть свою долю, не ремствуючи. А так і має бути. Бо як сказав колись дядько Михайл-евангелист, що найзначніші із наших днів – це дні у трудах і дні у хворобах.

Коли у Києві інколи переходжу я тротуара на вулиці Володимирській, де художники свої роботи на оглядини і на продай виставили, то і моє око тії картини мимоволі обглядує. А коло копій із малярських оригіналів наших уславлених Пимоненка, Васильківського, Мурашка я і зупиняюсь у подивуванні. Й через свідомість мою переходять з'яви і переживання минулих часів. А думка підказує: «Ось тут десь поміж ними мала би стояти і картина «Сироти вечеряють».

2010 р.

СЮЖЕТИ З НАТУРИ

МИТТЄВІСТЬ НЕПОВТОРНА

У надвечір'ї простую Десятинною вулицею на Володимирську гірку. Призахідне сонце осяяло бані Михайлівського Золотоверхого собору, і такий дивно небесний малюнок витворивсь.

Попереду мене ідуть чоловік і жінка.

– Я вернусь додому, – каже чоловік до жінки. – Візьму фотоапарата і зроблю знімки.

– Да вже будеш вертатись, – каже жінка. – Така миттєвість іще колись повториться.

– Ні, така миттєвість більше не повториться ніколи, – із жалем промовив чоловік.

2006 р.

ІЗНОВ ПРОВИНА БЕЗНЕВИННА

Увечері іду на прогулянку. На вулиці Десятинній мені навстріч дівчина простує. Вродливиця. Із сонячним пишним волоссям. Але її гарне лице одна болюча рана. Усе у сльозах. І розпач. До безмежжя. До розгублености. До цілковитого відсторонення од світу і од людей.

Я спрямовуюсь до дівчини. Щоб запитати, що ж сталося. І розрадити. Але стримуюсь. Не знати, що й утримує мене.

А потому, протягом кількох днів усе зринатиме, стоятиме перед моїми очима лице тієї дівчини у глибокім розпачі своїм. І знов провина безневинна підступатиметься до мого сумління. Чому не підійшов із розрадою?

Аж поки зі стіп злежаності пам'яті моєї не повстане спогад. На тій же Десятинній у тім же місці колись іще в молодші мої літа навстріч мені ішла така сама біла вродливиця. У сльозах і глибокім розпачі своїм. І я підступився до неї із розрадою. Та слово моє вона відхилила категорично: «Пошол вон!».

Ось де причина моєї нерішучости теперішньої була підступитись із розрадою.

І подумав я. А може, і справді людина перебуває у такім глибоко жахливім відстороненні, що підступатись із своєю розрадою не можна. Це все одно, що в душу пхатись. Ах, які одинокі буваємо інколи ми на пустельній ниві життя.

2006 р.

СВІЧКИ ГОРЯТЬ

У Соборі я свічку у молитві на підсвічник поставив. А поряд уже стоять свічки, кимсь передніше поставлені. І як узялася, стала моя свічка горіть, то й окреслилось виразно, якою вищою вона подлук сусідських була. Я в періодах дивився, спостерігав – і проміжок той у висоті не зменшувався й не побільшувався.

І подумав я. Як однакостайно у часовій послідовності свічки горять. Чиясь молитва була переднішою – і свічка у горінні вже нижча, моя молитва стала пізнішою – і свічка у горінні іще вища.

2007 р.

ПЕРЕДВЕЛИКОДНЄ

У Страсну п'ятницю напередодні Великодня у вагоні метро юна ідеально смаглява циганка із гармошкою ходить да «Пісню про рушник» виграє і наспівує.

У Страсну суботу на Лісному ринку огрядна ідеально смаглява циганка великі в'язанки малих, середніх і більших свічок розпродує.

2007 р.

ЖОВТНЕВЕ ЗОЛОТО БЕРІЗ

Благословенні дні цієї осені на хуторі. Хоча хутір у повній розрусі й цілковитому запустінні. Поля декотрі не оруться і не засіваються уже протягом років. Навіть людські «сотки», що колись були для селянина даленючою мрією, бо і городи побіля хат переорювали тракторами й до артільного лану долучали, – тепер у запустіння обернулись. Серед бур'янів і деревця до сонця пробиваються, – навіть сосонки зелені, лозняки, але найбільше берізок. Вітер насіння порозносив, порозвіював. А може, і птахи у своїх дзьобах і на крильцях порозносили.

У жовтні берізки золотом серед полів сіяють, і при дорозі, й коло хат – куди не глянь. Розкошує природа, одпочиває, свою можуть являючи, сліди ран од людського втручання недолугого заживляючи.

І згадалася мені думка Гете. Що природа завжди має рацію, помилки ж – від людей.

2008 р.

ТІНИ ПРЕДКІВ

Така велична осіння картина на хуторі. Сонце зайшло, зоставивши угорі над горизонтом багряні ризи. А на сході й ополудне хмари темні грізно муром стоять, над лісом таємничим нависнули. Про жахи і гайок нагадує.

Стою посеред двору. Докоола ані душі. Моя тільки душа у величності вечірнього простору загубилася. Да й у світовім безмежжі розчинилася. А доокруги густа дозріла зелень у таємничість заглибилася. Темніючими привидами загусаючими стоять, а ніби думають, ближні і дальні дерева. Перелітає над хатою сива чапля, якби новітній літальний апарат дзьобатий.

У думці моїй перебігло: «А геть зінакшився колись процвітаючий закуток. Запустіння одне». І тіни предків, що цей благословенний край переходили, до моєї свідомості наблизились.

2008 р.

СМУТОК СІЄТЬСЯ НА ХУТОРІ

На хуторі сіється смуток. І пташки не співають. Інколи тільки ворона перелетить, легенько покаркуванням мене вітаючи. Осінь. Доокруги запустіння.

2008 р.

ДЖМІЛЬ У ГОСТІ ЗАЛЕТІВ...

У початку квітня у моє міське помешкання у яснім післяполудневім сонці джміль великий залетів крізь прочинену квартиру.

Звеселіло серце моє. Хутір спогадався. І музика «Політ джмеля». Здається, композитора Римського-Корсакова.

2007 р.

СПОРОЖНІЛІ ВУЛИЦІ

У передноворічний вечір вийшов на прогулянку. І от диво. Вулиці майже порожні. Ні машин, ні людей. Поодинокі авта тільки проїдуть, і хтось із двору із'явиться, перейде.

Й ураз спогадалося мені. Що такі спорожнілі столичні вулиці я уже бачив. У рік Чорнобиля. Улітку 1986 року.

2008 р.

ЗЦІЛЯЮЧА СИЛА МУЗИКИ

Зі спогадами по радіо виступає дружина славетного скрипаля Богодара Которовича. Як вони цілий рік по Австралії мандрували із концертами. І були такі слухачі, що з одного міста у друге за музиками переїжджали, щоби іще раз їх почуть.

Запам'яталася українським виконавцям одна жінка. І призналися вони до неї.

– А ви не думайте, що я божевільна, що переслідую вас,– сказала тая жінка.– Просто я маю дуже тяжку фізичну недугу. І коли слухаю вашу музику, а й опісля мені стає легше. Після кожного із ваших концертів на мене ісходить тихий добрий сон.

2009 р.

МАНДРІВНИК

У молодій прозорій травневій зелені уранці прогулююсь алейкою на Володимирській гірці. На лавочці сидить у літніх уже спортивних строях чоловік. Поряд стоїть велосипед на трьох колесах. До цього третього колеса умоцьований маленький причеп, накритий брезентом. «Торгівець»,– подумав я.

Коли я зрівнявся із чоловіком, він подивився на мене і першим привітався. А таке на Володимирській гірці буває, що незнайомі зовсім люди а вітаються.

Коли я дійшов до середини алейки, то чоловік велосипедом наздогнав мене і поволеньки поїхав собі.

«Мандрівник»,– здалося мені.

2006 р.

УСІ ПТАХИ ХОЧУТЬ ЇСТИ

На білій сніговій Пейзажній алеї хтось пшоно розсипав. І голуби одразу налетіли за правом близькості до людини і тихості своєї. Хтось ізнов (жінка з дитиною) шматочки хліба тут порозкидали. Іще голуби налетіли. Поживу птахи видзьобують, а люди, діти усамперед дивляться подивовано, і очі їхні променяються. А на деревах, на бересточах і на грушах ближніх чорні ворони повсідалися да й із висоти заздрісно на поживу дивляться. І вони їсти хочуть.

Аж ось люди з дітьми віддалилися у прямуванні своїм. І от ворони смілості набираються да й із висоти своєї крадьки ніби злітають да й поміж голубами поживу видзьобують. Дуже спритно. І щонайласіші шматочки. Але голубів не зачіпають. Мовляв, і нам їсти хочеться, а так ми визнаємо право кожного на цім світі.

Проте як тільки люди наближалися, то ворони тут же і злітали незагайно, ніби справді невідь і які злодійки. Зирк я на дерева угору, а сивувате гілля од ворон почорніло. І сороки білобокі там сидять. Нові зграйки голубів летять на підмогу. Чутка про поживу доокіл рознеслася.

І подумав я. Усі птахи їсти хочуть.

2009 р.

БЛАГОВІСНИЙ ДИМОК

Манастирський дворик Михайлівського Золотоверхого – се найманливіше для моєї свідомості місце у центрі Києва. Особливо у призахіднім літнім сонці, коли мінливо золотяться верхи, бані собору. Я сиджу тоді у манастирськiм дворику стишений. І Благодать Божа струменить у воздуху да й ісходить на мене. І я фізично відчуваю, як стоїть передо мною молитва предків, молитва багатьох праведників, що поклалась на це місце упродовж віків. Іще згадую із вичитаного, як любив сидіти у манастирському дворику письменник Антон Чехов, високим спокоєм душі тішачись.

Уранці після прогулянки на Володимирській гірці я часто заходжу і до храму, несучи свою молитву. Ось од вітваря благісний передзвiн кадильниці долинув до слуху мойого. А

угорі над вівтарем легенький димок од кадильниці струменить, ряхтить у скісних сонячних промінчиках, що крізь верхні заграбовані віконця пробилися. І зворушенням несказаним перейнялася ціла сутність моя.

2008 р.

У ТРОЛЕЙБУСІ

Одні старці, як сказала би покійна уже колишня наша хутірська сусідка Мар'я, зійшлися у закутку в тролейбусі. Повсідалися. І я серед них. Гутірку ведуть. Скільки год кому.

– У восьмий клас я вже перейшов, – і я кажу, приєднуюсь.

– А ви ще юнак, – навстріч мені дідок із палицею у відповідь іде. – Я уже давно у дев'ятий перейшов.

Пальто стареньке на нім розхристане. Руки трусяться й губи тремтять. Безпомічність одна.

Про приреченість свою почали, стали говорити затим. Що й не подумав би колись, же отако віку доведеться доживати. До нитки обібрали нас. Бог віку продовжив, а ніяк доживати при бандитській управі такій, коли багатший од нужденного послідню свитину здирає.

По павзі. Спогадувально. Ото не було житки, як житка за комуністів була...

І тут я уже не стримався:

– А тепера ж при владі хіба не тії саміі... Да діти, да унуки, да правнуки їхні, у тисячі, у мільйони, у мільярди разів зліші. Да не злічити і приходьків із чужої сторони, що наш край окупували і пограбували...

І забачив, і відчув я. Що слово моє явило дію. Умовкло похиле побратимство. На згорьованих лицах печать притуги розмисли заслонили. Повільно думка снується. І до слова мене захоочує:

– Але ми не повинні впадати в одчай перед жорстокосердим нападом поруйновника, який замірився дочасно вкоротити наші життя. Ми не повинні падати раніше вистрілу. Ми маємо бадьоритись, відстоюючи цінності людського життя, як високого дару Божого. Ми маємо гуртуватись, ми, відсторонені можновладцями, що грабують нас, повинні підтримувати один одного, і не тільки співчуттям, а й, коли можливість є, руку подати тому, хто падає знесилений... Ми...

Я іще, може, говорив би, бо настрій мій у піднесення зрушивсь, але тролейбус хід свій уповільнював, до наступної зупинки. І я спрямувався до виходу. Аж то бачу. Старенька бабуся помагає дідусеві отому, що уже давно у дев'ятий клас перейшов, розхристаність у верхньому одінні впорядкувати.

– Отак. Помагайте одне одному, – кажу на прощання.

І тихе розпогоджування кладеться на моє серце. Що, може, і мої слова упали у благодатний ґрунт, і маленькими звершеннями кучерявляться.

2009 р.

СТРУНКІЙ ЗА СТРУНКІШОГО

Сьогодні на прогулянці я забачив невеличкого і в літах уже чоловіка. А стрункій-престрункій. Стрункій за стрункішого. Чи уроджений він такий, а чи у тренуванні стрункості вирізнуваної сягнув. Запитальне ізродилося відразу да й стоїть передо мною і тепер.

2009 р.

КІТ-ЗУХВАЛЕЦЬ

На лівому березі у русі електропоїзда із вагону міські краєвиди видивляю. Ось будинок а не низенький. Високий. Дах із цинкової блискучої бляхи. І краєм даху поволеньки д'горі рудий кіт спокійно чеберяє. Й упасти не боїться. «Кіт-зухвалець», – подумав я.

2009 р.

ПЕРЕДОСІННЯ ЕЛЕГІЯ

Уранці після прогулянки одпочиваю на лавочці. З архіву світової пам'яті картинки, образи повстають, снуються. Як тут Іван Нечуй-Левицький свої прогулянки здійснював. А позір мій на дерева кладеться. Вони сухий лист роняють. Од спеки цьогорічної небувалої. У втомі густій стоять дерева. Зелень їхня густо дозріла. У передчутті нових повітів. Як і людина на схилі віку. До вас то іще вернеться весна. Леонід Глібов.

2009 р.

ПЕРЕДЧУТТЯ МІСТА У ПУСТЕЛІ

Коли у похмурім осіннім вечорінні я прогулювався на Володимирській гірці, то раптом із темно загусаючої висоти ізійшов, наблизився до моєї свідомості спогад про давне. Як у молоді мандрівні свої літа я у спекотнім східнім літі у поїзді крізь жовту пустелю цілий день їхав до Ашгабада. Спека вільно увіходила крізь металичні стіни до вагону і творила задуху.

Аж то непомітно стемніння жовте увійшло до вагону. Знак, що східний вечір наблизився. Через думку перейшло. Й передчуття поклялося, запульсувало, що місто уже недалеко. І ось по обидва боки дороги дерева пірамідально східні, як мінарети, навстріч побігли. Вільгістю наче війнуло. Поїзд стишував свою розгонистість. Ми увіходили в Ашгабад.

2009 р.

ЛЮБИ БЛИЖНЬОГО, ЯК САМОГО СЕБЕ...

У хлібному магазині про свій традиційний висівковий батончик запитую.

– А нема сьогодні. Оньо беріть булочку докторську для діабетиків...

Але я беру, укупляю четвертинку українського. А як уже в целофан загорнув свій щоденний кусень хліба, то й станув передо мною чоловік в одінні робочім із плямами жовтої і зеленої фарби неприховувано, а літ середніх, не сказати б традиційне, що уже старий, але і не молодий. Лице тільки землисте про хворість свідчить. Да й каже цей чоловік мені:

– Краєм вуха прочув я, що ви діабетик, то й ізнадвору уже повернувся. Думаю, скажу вам. Що не беріть хліба діабетичого, а беріть звичайний чорний український. Хліб для діабетиків – це омана. Їжте натуральне. Усього потрошку. Багато тільки не їжте. Потрошку, але частіше. За вісім год я уже все вивірював. Лікар мені каже, що інколи можна й чарочку перехилити...

На серце моє раптом така елегія усесвітова ізійшла, і настроїв в агресивнім міським оточенні на тихі води випростовувався. Ніби самий Посланник Господній стояв передо мною. І слова Заповіді бриніли. Люби ближнього, як самого себе.

2009 р.

ТУМАН ПОЗОЛОТИВСЯ

Цілий день хмарки по небу снувалися. Сиві й темно-мурі. А після обіду і дощик зійшов. Надвечір сиві тумани над сіножатками постелились. «На долині туман...». Імена згадалися. Авторів і виконавця.

Я у садку стою. Сонце після дощу заходить червоно. Потужні тихі прощальні промені туман пронизують. І туман позолотився. Дивно так. Пронизаний сонячними променями у тихім феєричнім мерехтінні туман свою глибіню і просторовість являє, якби у стерео-кіно. А по окрайцях туман тільки сизо золотистий.

2009 р.

У СВОБОДІ Й БЕРІЗКА ВИПРОСТАЛАСЬ...

Кілька років тому поміж вербами довкруг садка я і берізки понасаджував. Котрі прийнялись, а котрі по рокові й усохли.

Одна берізка під гілякою шатристою вербовою до сонця пнула, да й зогнулась у знесиллі. Стовбурець її зогнувся, кривулькватим став, як свідчення одчайдушної боротьби за життєвий простір.

Минулого літа Василь ізрівав шатристу вербову гілляку, щоби комбайн вузькою дорогою міг проїхати. Простір, яснота довкола берізки витворились. І було видно, було чути, як звеселіла берізка. Вершечок її ураз на очах випростався. Отако. Вітрець легенький війне, а вершечок берізки і випростується, пісню свободи шелестючим листом тихенько наспівуючи.

За рік берізка помітно угору подалась, висоти сягнула. І стовбурець її погрубішав. Але не випростався зовсім. Зігнутість, як ознака тривалого підневільля.

Дивився сьогодні на берізку. Котрий листочок яскраво жовтий опав, зеленіє котрий іще. А вершечок її горішньої вербової гілляки уже сягнув. Да й тоненький безлистий крізь гілля вербове у світовий простір пробивається.

2009 р.

І ТІЛЬКИ ОПАЛИЙ ЛИСТ...

Шалено змінюється предметний доокіл. Скрізь у домах викидають колишні добротні вікна і двері, уставляють усе нові, у парках старі лавки новими замінюють і т. ін.

А мені чомусь наймиліші речі колишні. Вони ж і добротніші були. За ними ностальгічно тужить серце моє.

Усе довкола змінюється. Як погляну із висоти своєї сивини. І тільки коричневий опалий лист, що його вітер у купки зганяє у видолінках і побіля дерев, усе такий же, як і колись.

2009 р.

ЧУТКИ ЛИНУТЬ З ДООКОЛУ...

Тривожні чутки линуць з дооколу. Блискавка поразила пана Василя Червонія. Царство йому Небесне! Він допоміг видати «Хутір». А з його лехкої руки й інші мої писанячка засвітилися.

Тепер ізнов кажуть, що десь грім корову вбив, а ще десь блискавка хату запалила. А у Хотині на Купайлого Йвана хлопець утопився. Купайла справляли на Ріці, а він і утопився.

Петрова Тетяна, як я ходив до них по воду, і про такий випадок мені розказала. Що у котрімсь Пригрушівським селі жінка у колодязі втопилася. Кинулись її шукати, а біля колодязя тільки капці стоять.

А було там отаке. Місяць тому повісився її чоловік. Жінка ж теє приховала. Да й відспівували вішалника у церкві, чого звичай не велить. І найшло від того на жінку. Що через місяць і вона у колодязі втопилася.

Сьогодні прийшов до мене на хутір малий Тарасик і сказав, що на Посьолку два мерці підряд. Позавчора Капрониha умерла, а учора – Репучиха.

Вісті линуть з дооколу, нагадуючи про безперервний плин життя.

2009 р.

В ОДНОЧАССЯ

В одночасся були позолотили дерева. Кілька день тому уранці поглянув я на зелені ясени, і серце моє у заспокоюванні стихило, що до глибокої осени іще далеко. А увечері глянув я на ті ж ясени, а вони у призахіднім сонці позолотились. І смутком зайшлося серце моє. Що до глибокої осени уже близьенько.

Учора ізранку, як я на Рівне маршруткою їхав, то увесь край заснувався сивим моросявим туманом. Поодинокі світляки машин спереду у нім слабенько жовтаво пробивалися. А потому розійшовся наврипистий вітряний холодний дощ. Увечері уже в селі вишумлювала справжня холодна злива. Як двора у племінниці перебігав, то умить й ізмок.

Під ранок дощ істих. Висушена, спрагла земля умить і увібрала ядрині калюжі. Та низька похмурість висить над пошарпаною землею. Світовий простір холодом неухильно пронизується. І пориви вітру у періодах нагадують о тім. Душа моя на хутір поривається. Але як добутися туди.

жовтень 2009 р.

ПОЛЕ ЛЮБИТЬ ХАЗЯЇНА, А СІНОЖАТКА – ЛЕЖНЯ

На Посьолку колишній хутірський сусід Михаїл мені розказував. Що покійний Заровечанський Іван Заєць говорив колись: «Поле любить хазяїна, а сіножатка – лежня». А тим, хто зацікавлення мав, Іван розшифровував сюю притчу отак. Що поле любить хазяїна, то се звісно. Бо хазяїн обробляє ниву доладно, і вона врожаями золотиться. Так само і сіножатку хазяїн викошує щільно. І тоді літнє сонце випалює її до жовтизни. Лежень бо і сіножатку косить абияк, по верхах оно. То сіножатка й зазеленіє удух. Що для неї і любо.

2009 р.

ВЕЛИКЕ СВЯТО

Сніги випали глибокі, учора завивала хуртовина. Таких білих зим, здається, не було в останні десятиліття. У дитинстві далекім тільки такі зими білі да морозяні торжествували.

Зі стіп злежаности пам'яті моєї в уяві картинка повстала.

На перший день білого морозяного холодного Різдва сінешні двері морозяно зарипіли. І у хату зайшов старший брат Микола, поперед себе несучи білий клубок пари. Наш Микола був неписьменний цілковито. А я книжку якусь читав якраз. Подивився старший брат спочутливо лагідно так на мене і каже:

– А хай би ти, Гандрійку, не читав сьогодні. Сьогодні таке свято велике.

січень 2010 р.

БІЛА ДИВИНА

Зима неохоче покидає своє володарювання, на молоду весну озираючись і з весною борюючись.

У початку березня іще лежали доокіл, бадьорилися білі сніги і мороз якось уранці сягнув за п'ятнадцять градусів. Але от кілька днів тому повіяв західний вітрець, на крильцях своїх відлигу приніс, дощі ізмили ніздрюваті брудні сніги – одні зледеніння де-де zostалися.

А сьогодні уранці небеса отворилися. Ріденький у початку, а затим густий лапятий сніг ушвидчено падати став, білим дооколишній простір засновуючи. Дивина. Таких великих сніжинок я ніколи не бачив. Здалося раптом, що велике сріберне небесне дерево срібні листочки свої струшує.

2009 р.

ВЕЛИКОДНІЙ РАНОК

Із хутора і села супроти Великодня зібрався у дорогу. У Передвеликдень ночував у містечку в племінника Володі.

Уранці поснідали, як хазяї із храму повернулися.

Й вирушив я у дорогу. Дивно так. На автобусній майже нікого нема. Сонечко ясне світ смислами високими осяває. І маршруток нема. Одна тільки стоїть. У моєму прямуюванні.

– Але я вас одного не повезу, – каже водій.

Через годину надійшов іще один чоловік. І ми поїхали удвох.

Їдемо. Святковість одна доокруги постелилась аж до піднебесся. І думка моя перебігає. Це ж у храмах іще молитва звучить. І за тих, котрі в дорозі.

Рівно через десять днів надійшла сумна звістка. Племінник Володя раптово помер. Такий гарний, дужий, що ніколи лікарів не знав. Але в цілій окрузі людям ділянки обробляв. Як жаль. Відійшла остання дитина найстаршого брата Миколи. І в кого я тепер так вільно зупинятимусь на ночівлю в містечку.

2009 р.

ВІДЧУТТЯ КИЇВА

Схоже, спланована і науково обгрунтована поруйнація Київа, у Божих замірах прекрасної столиці на благословенних пагорбах, сіє усесвітовий смуток і біль. Надто ж у самісінькій серці України – на пагорбах старокиївських. Я іще пам'ятаю тутешні затишні поетичні закутки і дворики. Кожний давній камінь промовляв тут із глибини перейдених часів тихою мовою предків і випромінював високу несказанну благість. Здавалося б, що перед цією дивиною мав би зупинитись найжахливіший нападник, як зупинився колись перед твердиною духа – Папським престолом і Римом – цар гуннів Атила. Аж ні. Се плем'я грізне, іще дотепер небачене. Ці поруйновники не зупинилися перед найвражальнішими знаками усесвітової краси.

Давні манливі мури щезли із прекрасного дооколу, купою мотлоху стали і вивезені хтозна і куди. Свята Софія під загрозою, тріщини попустила, забудови й надбудови над нею вивищилися, чого й традиція не дозволяє. А у них на все є дозвіл. Забудовуються поетичні дворики і закутки, парки, дитячі садочки, навіть тротуари для пішоходів. Забудовуються благословенні пагорби, руйнується неповторний ландшафт. Якщо із пагорба котрогось вирізнуваного доокруг зирнутися, то увесь Київ бачиться суцільною потворою. А геть зінакшилося прекрасне місто в обрисах своїх. Краєвиди наче не ті.

Але ось картинка у позір покладеться. Шматочок уцілілого давнього муру. Ось згірок іще неторкано утримався, встояв. І світлі берези колишні на нім. І небо голубе над Київом. І дивність світова снується у піднебеснім просторі.

І подумав я. Що докорінно витравити красу міченого міста чи й в змозі і новітні поруйновники.

Або ж іще. Весна, провесінь уже. Сьогодні у тролейбусі із Лук'янівки їхав. І так прозоро мило пагорби із коруватими деревами і старими будинками побіля отих висотних неглемездих споруд у поетичних колись двориках проглядаються.

Й ізнов подумав я. Місто, як і природу, не можна дощенту цілковито зруйнувати, а скільки не докладай до того зусиль.

2009 р.

МИНУЛИ ГАНКИ

Одного середсерпневого ранку я стояв у нашому селі на автобусній зупинці коло церкви. Ранок тихо зітхав уже прохолодою. Надійшов чоловік мені не знакомий.

– Уже холодніє ранки... – сказав я після привітання, щоб не мовчати. Мовчання убік за дерева сховалося.

Чоловік подивився на мене із переважаючою у пізнанні зверхністю:

– Минули Ганки (це 7 серпня) – стали холодніє ранки...

А котрогось дня опісля у Києві я вертався маршруткою із Лісного ринку. Зайшла мова поміж людьми про уже холодні ночі й ранки. І одна жінка сказала:

– Ми жили на границі з Білоруссю. Білоруси це свято відзначали твердо. І вони казали: «Ад святої Ганки сталі холодні вечари й святанки».

2009 р.

КОТИК ГРАЄТЬСЯ

Недільного ранку повертаюсь із Михайлівського Золотоверхого Собору зі служби. Передосінній прохолодний вітрець у монастирським дворику сухий дочасно побурілий із дерев опалий лист об муровану твердь перевертає, до куща зганяючи у шелестінні. І шелест, і рух сухого листу котика гарного біло-чорно рябого зваблює. І котик так віртуозно із сухим листом у благіснім передосіннім недільнім ранкові грається, забавляється.

2009 р.

КРИНИЦЯ РОЗБРАТУ

Жили у містечку дві добрих сусідки. І на межі своїх садіб для двох господарок викопали вони одну спільну криницю. Але й недовго брали із неї воду – одна з одного боку, друга – зі свого боку.

Бо сталося, що посварилися смертельно сусідки через чоловіків своїх. І здалося спершу одній сусідці, ніби її суперниця улила в криницю отрути. Затим і другій сусідці здалося, що її суперниця улила у криницю отрути.

У перестали вони брати воду із колись омріяної криниці. А стали ходять по воду осібно до дальніх джерел. Їхня спільна криниця увійшла в запустіння. І стали називати її люди криницею розбрату.

2009 р.

«ХІМІЯ НАС ПЕРЕЇДАЄ...»

Стояв у гурті на Посьолку такий собі висмоктаний, вичавлений, як лимон, геть спитий селянин середніх літ. Про наше вигибання у гурті мова ішла, велася. Слово узяв і цей суцільно знеможений алькоголем чоловік:

– А то нас хімія, хімія нас переїдає...

І густим, вистояним алькоголічним перегаром од нього повіяло.

2009 р.

ЗА МОЛИТВОЮ ВАШОЮ

Похмурий літній недільний ранок на хуторі. Тихо. Тільки поодинокі пташечки ізроджують свої несмілі лагідні голосочки. Чомусь так рідко і несміло співають цього літа на хуторі пташечки.

Я коло розломаної чорної плити у хаті пораюсь. Свій убогий сніданок готую. Що Господь послав.

І раптом. Аж то за стінами хати різонуло хутірську тишу пронизливе молоде улюлюкання й агагакання. Ніби зойк о помочі або поклик на пожежу.

Хутенько вибіг я надвір. А то за садком хлопчаки із Посьолка – мої вічні кривдники і мучителі – стоять. І дражняться зо мною. Старим і немічним. Я спробував відігнати їх. Вони й відбіжать оддалік. А як до хати, то і вони за мною. Я у хату – вони під хату. Й агагайкають, і улюлюкають, і підсвистують.

Отак дражнилися вони зо мною чи не штири години. Напасть невідчепна, невідступна, невмолима. Аж ізносити її сил уже нема. Сказати легко – пережити важче. Я і налякував, я і упрошував, я і умолював – а не діє. «Змилуйтеся, – кажу. – Ранок бо недільний. По храмам служба іде». А не доходить, безсиле слово моє. За віщо ж кара мені така. Чим завинив я перед людьми, чим Батько завинили. Що не одну скаргу до управи я людям зі шкільних літ іще написав. І не 'дному й допомгло.

І намислив я. Думка із піднебесного простору ізійшла. Станув я посеред двору, очі к небесам ізвів да й молюся:

– Господи, врозуми їх, одведи од мене сю напасть...

Аж то дивлюсь і бачу. Хлопчаки од садка углиб хутірського простору відійшли. І більше дражнитись зо мною не поверталися. І подумав я про силу молитви. І хвалу Господові воздав у серці своїм...

А коли на Посьолку я розказав про цю подію 86-річній Марії, то мовила вона:

– Іще Бог заступається за тебе, Гандрію...

У селі я іще своїй рідній 86-літній сестрі Софії про цей випадок розказав. І перейнялася тим ураз сестра:

– Аяк. Оньо Віра Кушнерова мені тоже розказувала. Як ізняла вона була вхідні двері, а на місце ізнов поставити ніяк не може. А вечоріє уже. Станула Віра да й помолилася: «Господоньку! Ти ж бачиш, яка я самотня безпомічна у цім світі. Як же мені і ночувати у хаті без дверей...». Да й спробувала Віра іще двері уставити. А вони й станули одразу на місце...

Ізнов подумав я про силу молитви на всі випадки життя.

вересень 2009 р.

СИЛА ЛЮБОВІ

По радіо із передачі «Мить історії» якимось слухав я, почув одну вельми цікаву історію.

У квітні 1944 року при бомбардуванні другого львівського вокзалу загинув совєцький пілот Іван Даценко. Був сей ратний одважливець родом із одного села на Полтавщині. Мужньому пілотові присвоїли посмертно звання Героя Радянського Союзу. Про славного авіатора писали у книгах, його іменем у рідному селі назвали піонерську дружину. У замірах ясніли нові пошанування.

Та раптом згори надійшов, зійшов наказ. Усілякові пошанування героя призупинити. Що ж сталося?

З'ясувалося, що мужній авіатор Іван Даценко не загинув. Але потрапив у полон до німців. 1945 року йому пощастило втекти з німецького полону і потрапити в американську зону. І невідомо яким чином, йому тільки відомо, тоді ж приїхав Іван до Канади. Працював на різних роботах поблизу Монреалю.

І от сталося. А молодий, дужий да вродливий іще був. Приглянулася, впала в око, в серце запала Іванові одна вродливиця – смуглянка з індіанського племені. І спалахнуло поміж ними велике закохання. Але ся обраниця Іванового серця була донькою вождя індіанського племені. Й у вождя того не було синів. І він сказав сміливому залицяльнику. Що готовий віддати за нього свою доньку. Тільки ж зять повинен стати членом їхньої громади, тобто індіанського племені. А по своїй смерті стане і вождем племені, позаяк у нього нема, не вродилося синів.

По тривалих роздумах і ваганнях Іван дав згоду.

Минули, збігли десятиліття. І якимось у Канаді, в Монреалі гастролював знаменитий танцюрист із Союзу Есенбаєв. Зачаровані його своєрідним мистецтвом, канадці вирішили показати уславленому гостю вирізнявану цікавинку. І повезли його до індіанського племені.

Прибульців зустрів вождь. Високий, ставний, вродливий, традиційне пір'я над головою, але відчувається знайома військова виправка. «Здоровенькі були!» – привітав українською мовою делегацію вождь. Це був Іван Даценко, сільський хлопець із Полтавщини.

А потім була, тривала сердечна бесіда. Вождь говорив мовою племені, українською, російською і англійською з перекладачем. Пили горілку, пили наливку, причащалися українськими галушками.

Народився Іван Даценко 1918 року. Закінчив сільську школу, зооветеринарний технікум, був забраний до армії, перед війною закінчив Оренбурзьке авіаційне училище, як пілот авіації воював на фронті. Помер 2000 року.

І коли вислухав я ту радійну передачу, то й думка моя о тім потекла. Чи ж насліддя Івана Даценка іще також зберігає бодай частково звичай нашого народу, а чи асимілювалось, розчинилось в індіанським племені цілковито.

2009 р.

ВЕЛИКИЙ ПОКУТНИК

У старості сон нетривкий. А бувають, випадають ночі, коли зовсім не іде сон, не оперемагає, не знесилює, не знеможує у засинанні утомлене життям ество.

Ось і сьогодні прокинувся рано, досвіток іще у кімнату не дивиться, досвіток іще очка свої не розплющив, мружиться тільки.

Радіо увімкнув. П'ятихвилинну «Мить історії» слухаю. А й справді цікаво.

1968 року теє відбувалося, діялося. Двадцятирічний випускник топографічного технікуму якийсь Ільїн із Ленінграду десь то дістав аж два нагани да й літаком спрямувавсь у Москву. Цікаво, що його із цими наганами у літак допустили.

А в Москві молодик зайшов до свого знайомого колишнього міліціанта. Перевдягнувся у нього в міліціанську форму да й рушив до Кремля зі своїми наганами. Там уже вишикувався стрій міліціантів. І молодик не розгубився. Моментально приєднався до охоронців, станув у шеренгу. І прийняли його безвідмовно. Очікували, що генеральний секретар Брежнєв із космонавтами їхати буде. Ось уже і машини із'явилися. Перша машина проїжджає собі мирно. І в другу Ільїн влучає кількома пострілами. Убитий водій. А космонавти, що їхали у машині, не постраждали. Тим часом генсек Брежнєв спрямувався у Кремль через інші ворота.

Двадцятилітнього Ільїна тут же і схопили. Да й помістили у Казанську спецпсихлікарню в ізольовану палату, де він пробув аж по двадцять літ. Потому зухвальця перевели до Ленінграду. Це уже ішла перебудова. Тут Ільїну визначили другу групу інвалідності і навіть квартиру надали. Забриніла, він провинність у своєму серці відчув, що убив безневинного водія. Але написав пропозицію до Верховної Ради, щоби прийняли такого ось Закона. Якщо керівник держави не по правді править, і хтось на нього учинить теракт, то не карати такого.

Слухав я «Мить історії», переймався незвичною історією, а через думання одне переходило. Який же то великий покутник!

2010 р.

СПАЛАХ ТВОРЧОСТІ

Радіо звістку через сніги і льоди принесло. У 92-літньому віці помер видатний американський письменник Джером Селінджер.

І спогадалося мені, із яким зацікавленням, як високе художнє відкриття, читав я у 60-х роках минулого століття його знаменитий роман «Над прірвою у житі». Твір справив на мене сильне враження і мав глибокий вплив.

Затим читав я, що сей літератор у своєму домі перебував крізь цілі десятиліття самітником, у відстороненні від світу. А його роман завойовує незмінно нових і нових шанувальників. І подумав я. Що раптовий яскравий спалах творчості світить, сіяє на всі часи.

2010 р.

ЛИСТ ВІД БУЛГАНІНА

Давно се діялося. У середині минулого століття, коли я у дев'ятий клас перейшов, а герой війни маршал Булганін процвітав у своїм службовім кар'єрнім сходженні. За царювання Микити Хрущова був головою ради міністрів усього есересеру. На великій перерві я заходив у шкільну бібліотеку, де любив переглядати газети і журнали. Запамяталося мені. Що на першій сторінці газети «Правда» друкувалися великі розгонисті листи президента Америки Ейзенхауера до Булганіна, затим листи Булганіна до Ейзенхауера. І ті й ті починалися, здається, однаково: «Як військова людина, сподіваюсь, ви зрозумієте мене...». Ішлося про те, щоби лід «холодної війни» танути почав.

Але і я писав листа до Булганіна. І це було у початку моєї літературної діяльності. Річ у тім, що з юних, зі шкільних літ у моїм естві запульсував талант писати хutorянам скарги у високі партійні і радянські органи, інстанції себто. До мене ішли люди. І я, і Батько й Мати попереджали тільки людей, щоби вони нікому про це не казали, не видавали тобто мене. Та як подумати, то були це, може, найкращі з усіх моїх писань, що сотворив їх за ціле своє життя. Бо декотрі з них мали дію. Ну, наприклад. Забрали більшовики у вдовиці на війну сина. А й звістки жодної нема. Ще й винуватять удовицю. Що мо' твій син із фронту втік. Написав я. Аж то через рік із самого Ленінграду, із архіву звістка надійшла, що загинув там а там ото у бою. Льоти удовиці дали, не дали, але вже не приставали хоч.

Ізнов прийшли до мене родичі однієї нещасниці. Також у війну сталося. Бомбу коло села літак скинув. І малу дівчинку вразило. Контузія. Роки минали, а дівчинка в доросліття увіходила слабенько. Яка з неї робітниця. А родичам клопіт. Її інвалідності не визначають. Написав я. Місяця й не минуло, як забрали дівчину до шпиталю. Штири місяці нещасницю там тримали. Обстежували. Пенсія не яка. Та все ж. Інвалідність визначили.

Якось до нас прийшов дальній Зарічнрянський хуторянин Лукаш. Хата у нього провалнюється, стіна одна прогнила й випадає. Із трудами не малими удалося йому укупити кілька соснових колод. Збиравсь на брусья порізати да й хату підтримати, щоби зовсім не упала. Дак приїхав сільський голова Ільчук і забрав тії колодочки. Сей Ільчук ізвідкись приїхав, найжджий, як казали, був, і став сільським головою. А злюще презлюще було. Десять літ по війні минуло, а він діяв, розпоряджався у нашім краї якби у перші повоєнні дні. Тобто за правилом «што твоє, то и моє...». Я сам бачив, як Ільчук поламав напроти нашої хати вудки в кульгавого інваліда війни Окуня тільки за те, що той рибу вудив.

Вислухав я біду Лукашеву, й ураз станув передо мною самий Булганін. І куций розум підказав мій: «Якщо до нього Ейзенхауер листи пише, спробую і я напишу». А Лукашеві порадив, щоби він до міста іншого поїхав да й із міської пошти послання до Булганіна відправив.

Лукаш так і зробив. А через місяць ізнов прийшов до нас. Із кишені конверта дістає, виймає:

– Читай-но!

Я читаю. А око моє застрибало од здивування. Аж не віриться. Тільки копія Лукашеві адресована, оригінал же облвиконкомові. Надсилаємо на перевірку і реагування. І підпис, печатка, факсиміле унизу, звісно, самого Булганіна. По діагоналі, як пригадую, поставлений.

Реагування, дія не забарилися, не припізналися. Через день Лукашеві привезли соснові колоди. Не ті, але яка різниця. Ті перші уже попливли. Бо не оно осінні тихі небеса пливуть, а й колоди пливуть. Затим Ільчука і з головування ізняли, й із партії склачили. І як з партії склачали, то, розказували, й заплакав Ільчук, сльозу пустив. А відтак і виїхав не знати й куди.

У скорім часі зайшов до нас новий сільський голова, да й при Батькові – Матері став погрожуюче ганити мене: «Що ж ти наробив, що ж ти понаписував!». Я усе віднікувався, а відтак не стерпів, прохопилося у мене: «Але як би тоді ви стали головою». А здогад і в мене, і в Батька, і в Матері одностайне побіг. Напевне, Лукаш розколовся. Мабуть, у чіпкі рукавиці його узяли.

Недавно я переповідав цю історію племінниці. Вислухавши, вона й промовила прояснено, немов давню загадку розгадала: «Ото з того моменту і почалося на вас гоніння...».

Але інша загадка крізь ціле життя переходить зо мною. До кого, в чій руки, і над очі чий міг потрапити тоді мій школярський твір.

Недавно я переповідав цю історію колишньому працівникові цека. І ось що сказав мені він. Це виключено, хоча мільйонна часточка ймовірності зостається, що лист міг потрапити над очі Булганіна. Найімовірніше випадком він міг потрапити до котрогось помічника. Бо факсимільною печаткою першої особи володіють її помічники. Помічник і взяв скаргу під контроль. У такому випадку на місці уже не могли зреагувати інакше.

Та хоч би як там і було, а з пісні слова не викинеш.

2010 р.

ЗІ СПОГАДІВ СЕСТРИ СОФІЇ

Наша старша сестра Софія довгожителька. Вісімдесят сьомий долає вона тихо, несучи, зберігаючи у своїй пам'яті картини пережитого, історію нашого роду. Коли стрічаємося ми,

то й прохання моє пульсує невтримно. Щоби із давніших часів щось ізгадала сестра. І вона, примружившись, поволеньки видобуває із пам'яті спомини.

БАБА ЛЕКСАНДРА І БАБА ПАРАСКА

Баба Лександра – се Материна мати, а баба Параска – мати Батькова.

Баба Лександра були улюбленицею цілого великого роду. Незважаючи на гірку удовину долю, були баба Лександра завжди ніби веселі, до усіх прихильні й жартівливі. Усе світовими подіями цікавилися. Коли приходили до нас на хутір, то одразу і запитували:

– А що тут у вас чуто?

І цим запитанням вони наче зневажали ваготу повсякденного турботливого життя. Баба Лександра несли у собі світле світосприймання, й до самої смерті, подолавши вісімдесятилітню межу, були дужі, міцні й уміру роботящі. Лікарів не знали вони.

Іще сестра спогадувала, які добрі й досяжні були баба Лександра:

– Я не раз Матері питалася: «А що то воно таке. Як поїду я до баби Лександри, то так добре мені там. Якби і вдома, розкошую. Весело мені, і баба зо мною веселяться. Де схочу, сяду, а то й приляжу. А коли до баби Параски поїду, то як сяду на ослоні чи на лаві, то й з місця не зрушу. Якось страшно мені. Баба Параска грізні мені бачаться. А я жду, не дождуся, щоби скоріше додому йти».

Ціле літо, перед тим як умерти, баба Лександра через Засілля за два кілометри щодня приходили до мене у Сирітську хату, де ми в сусідах жили, дитя мале глядіти, бо я на роботу ішла...

Якось баба і зізналися мені:

– Мабуть, я скоро умру, бо мене усе на сон чогось хилить...

Того року пізно восени баба Лександра і померли.

ІЗ МАТЕРИНИХ ПЕРЕЖИВАНЬ

Коли ми іще малими були, то, пам'ятаю, пішли якось наші Мати до Містечка на торговицю. Дванадцять кілометрів туди, дванадцять кілометрів назад. Понесли вони яечка, городину, іще що там із господарства.

Повернулися Мати стомлені пізно увечері. Вийняли із корзинки спершу пляшку гасу для сліпачка, да й потягнулися іще щось із корзинки викладать. Ми ж, малі, подумали, що гостинці із Містечка. Да й собі до корзинки спрямувались. Пляшка з гасом перекинулася, гас по долівці розлився. Гірко плачучи, Мати викладали із корзинки городину, що їй не судилося спродати:

– Такий убогий був сей виторг. Пляшечку гасу тільки й укупила...

Ми, малі, стояли розгублені. Неспокутна провина ісходила на нас. Що й осяганню не надавалась.

«А СУШАНИНА Ж ВЕЛЬМИ ДОБРА...»

Пам'ятаю, колись я Матері казала: «Як поїду я на воденки (воденки – се прясти пряжу на цілий день до когось із сусідів чи родичів іти) до Михаїлових, то там подають на обід сушанину. А сушанина ж вельми добра...».

У нашого двоюрідного дядька Михаїла був розкішний садок, і у нього крізь цілу зиму не вибували і свіжі яблука та груші, а й фрукти сушені.

Тепер же в літі тих яблук і груш багато мають, але на зиму не сушать, і мало хто знає, що таке сушанина.

СОЛОМ'ЯНИЙ ТИН

Було те ой як давно. Люди тоді іще знали про час, коли їм умерти судилося.

От іде сивий-пресивий дідок. Глядь. Аж то один чоловік плота із соломи городить.

Підступивсь до нього мандрівник та й питає:

– А чо' то ти із соломи плота городиш. Чи ж він довго стоятиме?

– На мій вік вистачить. Я ж завтра умиратиму.

– І ти знаєш, коли умиратимеш? – запитує сивобородий мандрівник.

– Так, – відповів чоловік.

– То більше не знатимеш... – сказав мандрівник і пішов своєю дорогою.

А то був Бог.

З того часу людина і не знає, коли має умирати.

2010 р.

«МІСЯЦЬ І ТРОЯНДА»

Але чи завжди теє у наш розмисел іде. Що пульсування кожної миттєвості у піднебеснім просторі покладає на цю дивну зболену землю подієву звершеність, а й випромінює високі художні смисли.

У незвично жовтаво яснім літеплі середосіннього дня із проблемами серця потрапив я у ріднім краї в районув лікарню. І помістили мене ізольовано в привілейовану палату.

Та не ходить біда в однині, але як часто упарі, укупі. Того ж таки дня у люксовій провінційній палаті посягнувся був я квартиру у вікні одчинить. А вона ж високо – не дістану. Коло стіни маленький модерний вигинистий стільчик стояв. Він мій позір поманив, до винахідливості думку спонукаючи. Да й станув я на нього, як ото на ослінчик у Батьковій хаті не раз ставав, да й зіп'явся квартиру одчинять. І миттєвість ця поза моїм завважуванням і усвідомлюванням перебігла. Як стільчик перекинувся, і я об долівку гепнувся. У чім причина? Не збагнуть. Але іще на долівці лежачи, винуватця, призвідника мого падіння розглядаю. Та же ніжки у нього ік низу звужено порозсталювані, а не вишир, як в ослінчику. Тому й опертя нема. Ах, ці новітні майстри! За покликком візігорности вони про елементарний традиційний досвід забувають. Іще через думку перейшло.

Травма у лівім коліні виявилася неочікувано болючою. І затримався у тій лікарні я надовше, чого й не сподівався. Середосінне тихе золото у пізньоосінню похмурість переходило. Часто посеред ночі чуть було, як за стінами шпиталю вишугували вітри. А як вишугування улягалось, вітри свої крила складали, то на зелену іще траву осідала сиза холодна поморозь, крізь вікно у поранковості можна бачити було, позір завважував.

Якось такої передсвітанкової пори, на світ благословлялося, крізь вікно до мого слуху долинули несмілі лехкі тендітні кроки. І осяяння зійшло на мою свідомість. І подумав я: музика людських кроків. Затим – кроки важкі вайлуваті. Ізнов через думку перебігло. Як багато можуть сказати про людську сутність, характер і душу її кроки.

А уранці мене відвідали доброзичливці і принесли місцеву газету. Уже потому став я її переглядувать. І зостановилася увага на одній публікації. У ній розповідалось про незвичну долю молододі людини – фотохудожника Олександра Майструка, що його мати Галина Марківна – уродженка тутешнього гарного села посеред ліса.

Від прочитання тієї газетної публікації зійшло, поклатося на моє серце зворушення. Якою ж і високою да крилатою може бути людська мрія. Що часто долає найгустіші перепони і, злітаючи, ширяє понад бар'єрами.

Затим позір і увага моя зостановилися на репродукціях робіт фотохудожника, що були уміщені в газеті. «Дідусь» та «Місяць і троянда».

Да й став я розглядувать заворожений. Який надивовижу виразний дитинно портрет дуже старої людини. Що кожна рисочка на лиці промовляє й осяває. Одразу й спогадалися,

уявно станули у позір портрети старих людей із картин художника Ге, як я розглядував їх у затишному Київському музеї, а надворі молоде літо тонкі мельодії заплітало.

Ізнов Місяць нагадав мені тихо таємничі видіння, що від дитячих літ поклало у мою свідомість це холодне світило і що увійшло потому від прочитання Тодося Осьмачки. Але яке вражально несподіване поєднання: Місяць і Троянда. Ах, чи ж завжди ми о тім думаємо, пам'ятаємо і завважуємо, що усе у цім світі, усі знаки і явища світобудови щільно взаємопов'язані. І єднається людська душа у блаженстві із Душею Світовою. Як і було у замірах Творця. Бо ми – маленька піщинка, часточка великого цілого, якому ім'я – Всесвіт.

А у відчуття і розмисел бігло. Що кожна миттєвість у безкінечнім пульсуванні світу випромінює і художні смисли. І от Майстер зупинив мить, зафіксував і ці миттєвості, і ці смисли.

Й о тім іще текло, розпросторювалося розмишляння моє. Углиб перейденого часу поверталася, занурювалася уява моя. Ось диво усесвітове сталося. Фотографічний апарат сконструйовано. На папір поклалися перші відображення людини, з'яви світу. Усі застигли у невимовнім подивуванні. Зафіксовано невлівому мить. Усі зіставляють відображене з оригіналом, шукають подібності. А чи у здогад комусь ішло й тоді, що зупинена мить, відбитки ці випромінюють і художні смисли.

Коли вражає нас якась мистецька штука, то і про душу, особу мистця іде, рухається наше розмишляння. І як часто кортить, хочеться нам забачити Майстра, якщо він іще наш сучасник. Адже багато із тих видатних, кого ти застав у цім світі своєю присутністю і кого серце жадало бачити, уже за далиною. І тільки коли в заворожінні застигаєш над їхніми творами, то думка прибіжить: «А і я міг бачити оцього Майстра». Отож, ніколи не уникаймо благословенної стрічі. Бо як часто назавжди вона осяває нас.

Та от відчинилися двері, і сконцентрованою ясною доброзичливою усмішкою зацвіло лице Майстра, точнісінько, а як і поклалась повторювана миттєвість на фотопортрет Олександра Майструка.

Помешкання Майструків розмістилося на восьмому поверсі, на околиці міста. Отако. З одного вікна міські мури д'горі струменяють. Поезія каменю, мурів, застигла музика архітектурних форм. З вікна другого поле постелилось, і що би не посіяли тут, то у літі серед зела неодмінно і червоні маки процвітають. Мак-самосів, мак-видюк. Така тиха мальовнича картина. Із свідомості і простору біжить: «Он зірвався один яскравий згук, упав межі жита і процвів червоним куколем». І вдалеч угорі побігло світове безмежжя. І думка у незвідане лине, тече.

У дитинстві любив Сашко видивляти світ найчастіше крізь це друге вікно. А іще мав хлопчик вірних друзів і в дитячій садочку, і в школі. Що бриніння тієї дружби не згасло через літа і крізь неймовірні випробування долі.

Затим у дорослінні відвідувати став фотографічний гурток. А так, задля інтересу. Фотографував людські лиця, домашніх тварин – котів, собак. Чудувався у зіставляванні із подібності відбитків до натури, до природи. Але хіба кожний із нас у свої юні літа не чудувався від такої неспростовної подібності.

Але завжди з нетерпінням чекав Сашко літніх канікул. Наставала благословенна пора. У тремких передчуттях нових переживань і відкриттів їхав у село він до дідуса й бабусі. Мальовниче село стояло за Рікою посеред ліса. Цвітучий світ природи заронював, покладав на Сашкове серце високу дивину. Поетичні картини розгорталися, стелилися одна за одною у безкінечній змінюваності.

Та це була розкіш несказанна. Коли вони із дідусем підводою вирушали, їхали углиб лісу на сінокоси. Пахло сіном над сіножатками, над лісовими галявинами і озерцями, а із високості линув, бринів дзвін. Усе співало про світову єдність.

Та найзначущі неповторні миттєвості наближалися, ісходили на Сашкову сутність, коли у загусаючій вечорінні вони із дідусем поверталися із сінокосів підводою додому. Замовкало

птаство. Світова душа до одпочинку простувала. Сашко лежав горілиць на сні, видивлявся зорі, і душа його одривалася од землі і линула у світове безмежжя. Так зроджувалася мрія. Із висоти пташиного лету забачити Землю і зазирнути у простори Всесвіту.

Та на авіатора провчився Сашко тільки один рік. А потому він – інвалід першої групи армії. Але юнак не розгубився. Бо ж в авіатори не приймають слабкодушких, а обранців рішучої і твердої волі. У важкі хвилини виняткових випробувань, що так неочікувано увійшли у Сашкову долю і змінили плин, течію мрії, поруч завжди стояли люблячі батько Микола Юрійович, мати Галина Марківна, вірні друзі. У нових екстремальних умовах і ситуаціях утверджувалися життєтворчі риси Сашкової сутності – наполегливість і працьовитість. За метою – мета. За успіхом – успіх. У 2005 році Олександр Майструк успішно закінчив Рівненський інститут Слов'янознавства Київського Славистичного Університету за спеціальністю «психолог».

І от сталося одного разу. А уже зима стояла. Вийшов Сашко на балкон із батьком. Над містом уже зимовий пейзаж постелився, зацвів біло. І сфотографував батько сина на білому фоні, як і попросив Сашко.

Коли відбиток на білому папері засвітився, і свого портрета став розглядувати, то не тільки подібність портрета подивовувала його. Дахи будинків і дерева у білім сніговім цвітінні засвітилися, засяяли, якби несподівано вражаючий мистецький твір.

Виразні поетичні знаки витворила природа. І подумав Олександр. Що кожна зупинена мить життя є непроминальною і в художньому осяганні світу, бо покладає у нашу свідомість певні художні смисли. Досить тільки спостережливим бути. І осяяння, зійшло да й поклатося на серце юнака. І відкрився да й запульсував яскраво у його сутності самотній талант фотохудожника.

Спершу проникливий погляд виокремлював вражальні миттєвості, явища і з'яви кризь вікно. Так з'явилися талановиті своєрідні роботи «Ворони на березах», «Сльози сонця» та інші. Перша персональна виставка Олександра Майструка, яка відбулася у травні 2001 року, так і називалася «Погляд із вікна». У цьому ж році його приймають до Рівненського фотоклубу «Час», де він знаходить багато друзів, порадників і помічників. Затим талановитий майстер стає членом Національної Спілки фотохудожників України. Він – художник Міжнародної федерації фотомистецтва.

Дуже скоро ім'я рівненського фотохудожника Олександра Майструка стає відоме в Україні і світі. З року в рік він – учасник багатьох національних і міжнародних фотовиставок. Ось деякі з них. Червень 2002 року. Рівне. Друга персональна виставка «Обличчя». Літо 2002 року. Місто Орадя, Румунія. Три фотороботи Олександра Майструка представлено на Міжнародній фотовиставці «Премфото». Лютий 2003 року. Третя персональна фотовиставка «Погляд з вікна 2», фотогалерея м. Рівне. Тут представлено 90 фоторобіт Олександра Майструка, здійснених протягом 1999–2003 р.р. Осінь 2003 року, м. Жешов, Польща. Сім фоторобіт представлено на Міжнародній фотовиставці «Одльот». Осінь 2003 року, м. Джао, Бразилія. Участь у Міжнародній фотовиставці. У грудні 2003 року Олександр Майструк відзначений Дипломом переможця Всеукраїнської акції «Зорі надії» за активну участь та творчу майстерність. А у червні 2004 року він – лауреат премії Кабінету Міністрів України «За внесок молоді у розбудову держави» у номінації «За творчі досягнення». Восени того ж року ізнов чотири роботи Майстра були представлені у Міжнародній конкурсній виставці «Одльот» у польському місті Жешов. А у лютому 2005 року він відзначений Дипломом Всеросійської конкурсної фотовиставки «Вместе мы сможем больше», присвяченій проблемам інвалідів (м. Москва). І так далі. Виставка – за виставкою. Успіх – за успіхом.

Фотомистець перебуває у постійному творчому піднесенні, завжди у безперервному пошуку. Художній світ Олександра Майструка прозорий і неповторний. Його твори подивовують, зачудовують і спонукають до розмислів про суть буття, про єдність людської душі і світобудови. Кожним своїм днем Олександр утверджує високі цінності життя і творчості.

Олександр Майструк – спостерігач тонкий і вдумливий. Його погляд і думка фіксують з’яви і знаки, їх поєднання і переплетіння у часто ніби в незіставних вимірах. Здається, і ти теє бачив, але проминально повз увагу відлетіло. І тільки от знімок Майстра заставляє відтворити, засвітитися те, що уже уклалося в стопи залежаності у підсвідомості. І свідомість твоя уже розкошує у переживанні мистецької штуки. Ось картинка. У дощ березовий листочок приклеївся до вікна. На іншому знімку – крізь дощові краплі на шибці дивиться мрійливе лице дівчинки. Взагалі у творчості Олександра Майструка це дуже повторюваний мотив – дощові краплі на вікні. Роботи цього циклу об’єднані під назвою «Думка». Чому саме «Думка». Але хіба велике і справжнє мистецтво завжди можна вияснити однозначно. Його треба переживати.

А думка моя уже о тім зі спогаду лине. Як у свої дитячі літа на Хуторі я любив літнього дня усамітнюватись на вишках у клуні. Я лежав у високості під самим гребенем на запахуючому луговому сіні. І мрія моя зроджувалась да й ширяла високо. Інколи мене тут заставляв літній дощ. Краплі лопотіли об солом’яну стріху під самісіньким моїм вухом. А я собі лежу захищений і слухаю музику дощу. Ах, як я любив ці блаженні миттєвості у моїм далекім хутірськім дитинстві.

А ця пригода сталася на Хуторі у Батьковій хаті уже у початку двадцять першого століття. Після кількатижневої млосної спеки небо раптом подивилося грізно. Темні хмари станули муром. І насувалися на Хутір із призахідної сторони, гуркочучи. Налетів смерч. Стара дерев’яна хата заносилася, двигтіла. Вода лилася крізь шпарки у дверях, патьоками бігла по стінах із горища. І душа моя перебувала не знати і в яких світах. І коли стишилось небо, погляд мій зелені вікна вирізнив. Так густо поприклеювалися до шибок березові листочки.

І подумав тепер я. Як часто повторювані мистецькі з’яви творить саме природа, життя.

Для Олександра Майструка властиве глибоке проникнення думкою у суть речей і явищ. Мистецька штука інколи може з’являтися несподівано, але часто це і результат, виплід напруженої думки і фантазії.

Пригадую свою першу стрічу із Майстром (а йому ж тільки тридцятий тоді минав). І я переповідав йому дещо й із свого пережитого. Пильно вислуховує мене Олександр да й каже після павзи:

– Ви от розповідаєте, слухаю Вас, а думки мої уже довкола того обертаються, як би портрета Вашого створить...

А на мене дивляться психологічно виразні «Портрет дідуся», «Портрет племінниці», «Дівчинка з собачкою» («Друзі»), «Дівчинка біля берези»... Неповторюваність і таїна людського обличчя. Уміння мистця забачити і відтворити за зовнішніми рисами глибинну внутрішню суть характеру – чи не є це ознакою непересічного своєрідного таланту.

А нам не завжди і в думання іде, у яких екстремальних, часто виняткових умовах, якою дорогою ціною творять високі мистецькі, духовні, моральні цінності для світу люди з обмеженими фізичними можливостями. Що кожна мить їхнього земного перетривання – це завжди життєвий подвиг. Олександр Майструк осягнув цю істину чи й не сповна. Ось цикл робіт під назвою «Життя». І які це яскраві мистецькі твори! «Любов» – промовиста картина, вражальна зафіксована мить. В інвалідських колясках поряд сидять двоє. Він і вона. Йї осяйні лица їхні як виразно випромінюють одвічно високе життєтворче почуття, що в усі часи одне ім’я йому – любов. Картина спонукує до тривалих роздумів, торкаючись основ нашої свідомості.

Олександр Майструк захоплюється астрономією. В телескоп розглядує зорі, далекі і ближчі небесні світила. Його думки, розмисли линуць про таємниці Всесвіту, про єдність світобудови. Найчастіше в об’єктив фотохудожника потрапляє холодне небесне світило. На багатьох знімках бачимо кратери у побільшуванні на Місяці. Ізнов картини думку будять. І знамените, уже клясичне, що його промовив перший астронавт, ступивши ногою на Місяць,

наблизилось: «Маленький крок людини – великий крок людства». А які яскраві, художньо повнозначні роботи – уже згадувана композиція «Місяць і троянда» і «Місяць над містом», або ж «Народження планети». Як Місяць повстає, вилуплюється із пташиного яйця. Або ізнов «Повний Місяць».

Картина світу у Майструкових творах постає, пульсує у всій своїй величі і красі, нагадуючи часто, що стихія грізна («Гроза»). Пейзажі на картинах художника завжди одухотворені присутністю людської душі. Ось знімок «Політ. 2». У безмежжя Всесвіту постелилась маленька смужка – слід від літака. А думка уже о тім біжить. Як людська свідомість своєю всюдисущою присутністю огортає цілий Всесвіт.

Заворожують роботи фотомистця із серії «Відображення». Небесні світила і речі доколу покладають на водну гладінь, інколи це може бути звичайна маленька калюжа (а й в краплині роси відбивається сонце), своє відображення, то які навдивовижу несподівані мистецькі малюнки являє нам миттєвість. А й хіба собі не раз доводилось спостерігати, як промені призахідного сонця снують на окрайцях хмар, що уже муром станули, ризи золототканні. І кожного разу ці чудесні візерунки не повторюються.

Коли проглядував я роботи серії «Відображення», то у позір уявно картини із моїх підліткових літ станули. Весна 1952 року забарилася. Щойно у початку квітня зійшли сніги, від краю до краю через цілу сіножать розіллялися в нестримнім шумовинні води. Ах, як я любив у запахуцім квітневім вечорінні стояти причаєно під клунею і слухати це невтримне шумовиння, цю безкінечну музику, грайливу пісню вільної води, що із берегів Річки вийшла. І Місяць повновидий, що зійшов над Микитиною хатою, на дно вод упав. І срібляста доріжка од нього через усе водне плесо постелилась. Душа моя ік небесам линула, єдналася із світовим безмежжям і розчинялася там. А думки чомусь про Миколу Гоголя ішли, сторіччя від дня смерті якого відзначали тоді.

Минулося. І от мистецькі твори збудили, навіяли спогади. Але хіба зроджувати давноминулі переживання, як щось первісне, не є також ознакою справжнього високого мистецтва. Естетика пам'яті.

Але аби-но запахло Сашкові мандрівочкою, а вірні доброзичливці й помічники до того прилучилися, то нема вищої розкоші для нього. А хоч куди. Хоч на село, хоч до столиці, хоч у Польщу, а хоч і на самісінький Сорочинський ярмарок. Повсякчас змінювані пейзажі, позустрічні людські лиця, з'яви рухомого пульсуючого світу подивовують чутливу душу мистця до безкінечності. І унаслідок з'являються самобутні картини вражаючої художньої виразності. Як от: «Захід сонця у селі», «Захід сонця у місті», «Дівчина з маками», «Бджола і квітка», «Портрет хлопчика». А зафіксовані проникливим поглядом миттєвості Сорочинського ярмарку ніби постали із творів Миколи Гоголя і у новітнім часі випромінюють незнищений дух нашої минувшини.

– Людина є маленькою часточкою світу. Але усі ми також формуємо, становимо єдине ціле, – каже Олександр Майструк. – Я дуже люблю, коли є така можливість, прогулюватись із татом чи друзями авто о вечоровій порі вулицями міста. Небо окутує землю темінню, місто засвічує вогні. Небеса наблизились. І зворушення невимовне покладається на серце, що і ти маленька часточка отого чогось таємничого, великого, ім'я якому – Всесвіт. Ми – єдині...

Стрічі, бесіди, а й телефонічні розмови з Олександром Майструком завжди окрилюють і твою сутність, спонукають до роздумів, дарують творчу наснагу. І думки усе о тім ідуть, що роздвоєна скута протиріччям душа сучасної людини втратила свою первісну цілісність. Ми повинні випростуватись у відчутті і усвідомлюванні безпосередньої сполучності людської душі із цілим світом. Що і було у замірах Творця. Ми повинні любити цей дивний і прекрасний світ, оберігати його і посміхатися йому по-дружньому. Михайло Коцюбинський.

Такою ідеєю наскрізь перейнята і до того закликає нас творчість Олександра Майструка. І у тім розумінні вона дуже сучасна.

ДОБРОМ ЗІГРІТЕ СЕРЦЕ

Сьогодні слово моє про Бориса Тимофійовича Боровця. Борис Тимофійович – це мій земляк із поліського надслучанського краю, де в роки другої світової війни звершував свої патріотичні дії Отаман «Поліської Січі» Тарас Бульба – Боровець із своїм чисельним побратимством.

Борис Боровець – це редактор березнівської районної газети «Надслучанський вісник», член Національної Спілки письменників та Національної Спілки журналістів України, автор десяти поетичних та художньо-публіцистичних книг. Ось назви декотрих з них: «Перехресні дороги», «На берегах печалі», «Пророчий знак полів», «Голос трави». «Поліття». Голос поета тихий, ніжний. Але хіба не тихим словом пробивається наша сповідь. І в тижді серця бринить наше зачудування дивовижно неповторною красою світу.

Вірші поета прості:

Я сповідаюся деревам,
Щоб втамувати душевний рейвах.
І сонцю в небі, юним травам,
І лепесі, що у заплавах.

Але, скажіть, хіба не простота була і зостається вічно манливою сутністю справжньої поезії і кожної мистецької штуки. І хіба не прості слова найчастіше зворушують наше серце і спонукають до тривалих розмислів. Як оті прості слова іншого поета (Микола Заболоцький). Що нема у світі нічого більш прекрасного, як буття.

Борис Боровець володіє ніби вродженим відчуттям ваги і краси слова. А й почуття відповідальності перед словом ніколи не покидає його. І в цьому я вочевидь пересвідчувався, коли спільно працювали над книгою «Поклик творчості. Бесіди про літературу і життя». Книга не писалась первісно, а творилась ось яким чином. При стрічах ми сідали за столом один напроти одного. Це відбувалося у вільні години в редакційнім кабінеті у містечку. Але інколи Борис Тимофійович приїжджав до мене і на хутір. Пам'ятаю, був період літніх дощів. Дорога розгрузла цілковито, і гостеві доводилось добуватись через калюжі. Але поклик творчості могутній. І яка це була змістовна бесіда у тиші Батькової хати. Невидима присутність тут перейдених життів надихала нас. Отако. Ми вели бесіду, а диктофон усе, кожне слово наше записував. Уже потому Борис Тимофійович доклав немалого труду, щоби кожне мовлене слово перенести на папір. Він і поклопотався, щоби наша книга засвітилася, забачила світ.

Це було щасливе літо у моїй творчій практиці.

Але вдячність серця назавжди. Не сподівалося, що мої писання, які звершувалися багатолітніми трудами у неймовірних часто ситуаціях, да засвітяться, забачать світ іще за могого життя. І не вірилось, що рукописи не горять. Та ось у початку двадцять першого століття засвітилося й мені. З легкої руки пана Василя Червонія а завдяки директорові рівненського видавництва «Волинські обереги» Тетяні Олександрівні Власюк у початку з'явився роман «Хутір», зати засвітилися й інші мої книги – «По́за межами суєти», «Випромінювання любови», «Краса зникаюча і вічна», «Вигнанець»... Видання цих книг здійснювалося проте із немалими труднощами. І Борис Тимофійович прийшов мені на поміч, що ніби Бог послав мені його. Він безкорисливо погодився стати редактором усіх семи томів моєї прози, обсяг декотрих із них наближався до тисячі сторінок. І Борис Боровець був дуже сумлінним редактором, а заодно і коректором.

А й таке згадати. Два останні десятиліття у моїм виживанню виявилися аж надто нелегкими. У самотині зостається людська душа, поза суспільним прилученням. Колишні знакомці відступилися котрі, нових знакомців не знайшлося, кололітературне середовище до підступу вдається, до публічних обмов залучаючи давніх лжедрузів.

І у кожній такій ситуації ставав мені побратим у розраду, моральну підтримку і публічне заступництво. А коли недуга важка зійшла на мене, і ліки дорогі яким чином дістать, то за сприяння Бориса Тимофійовича не був позоставлений я напризволяще. І в

хвилини розмислів наблизяться до мене міркування Миколи Гоголя. Що підтримати душу ближнього – це найвище земне подвижництво.

Я й о тім ще розмишляю. Як у своїм прагматичнім устремлінні сучасна людина сіє розруху у світове єднання. І тільки поодинокі, схоже, світільники, живляться джерелами і тримаються традицій. Борис Тимофійович із того ряду.

Але ще передніше позустрівся на моїм життєвім путі старший брат доброзичливця – Григорій Боровець.

До семи класів я ходив у школу в сусіднє село Друхову за правом близькості. Й там так уписався я у сільське середовище, що й дотепер уважають ті сусіди а й насліддя їхнє мене якби за свого, родного.

А вже у восьмий клас здобувати повну середню освіту я пішов за п'ять кілометрів із хутора до нашого села Моквина. І раптом чужість докоола забриніла, снується ось, і мого серця діткнулась. Сельчане подивились на мене, як на меншовартісного прихоська з Бог відає, якої далекої сторони. А так наші сельчане, схоже, і дотепер зустрічають кожного хуторянина. Бо коли через гони а гони десятиліть я був поспитався в одної нашої малої хуторянки, яка також пішла у село здобувати повну середню освіту, як їй ведеться там і чи не зобиджають її сельчане, то відказала дівчинка незагайно:

– А що казать. Воно думає, якщо сільське, то уже, Бог відає, яка мація...

Й одразу спогадались мої шкільні роки. Що руку дружби тоді подали мені два однокласники. Григорій Боровець й Іван Лісков, хоча й були вони не моквинцями, а уродженцями поетичного села Яцьковичі, що за Случем розташувалося серед розкішних лісів. А до нас прийшли здобувати повну середню освіту. Квартирували у лагідної жінки удовиці Ликери Селях.

Різні життєві дороги стелилися нам, неоднакові долі. Але чуття цієї шкільної дружби бринить у наших серцях крізь ціле життя. Кілька років тому я гостював у родині Григорія Боровця. Одного ранньоосіннього вечора ми прогулювались із Григорієм по біло освітленій сільській вулиці, пережите спогадували. Й відчуття, осягання значимості місця й моменту забриніло тремко і високо. Що душа твоя, маленька піщинка, загублена посеред поліських пуц, із світовою душею єднається. І сказав у довірчій розмові Григорій:

– А знаєш, Андрію, який я щасливий, що усе моє життя переходить у рідному селі...

І ці слова забриніли, як незрівнянна тиха пісня любові до рідного краю. Пісня, витворена добрим серцем у щоденнім життєвім поступі.

А із юних літ пригадую. Як одного вечора прийшов я зі школи, немало даль навпрошки через Дуброву подолавши. Да й розказав Батькові про своїх нових друзів із лісового села. Слухають Батько, тиха посмішка побіля вуст ізроджується, сяє, а на чоло зморщечками запитальний здогад кладеться да й словом визріває:

– Боровець... Боровець... То я батька його Тимоша знаю. Він на тамтешній цегельні трудиться. То вельми добра і розсудлива людина. Ми до них підводою за цеглою на мулярку їздили...

І то була дуже добра цегла. Гарна червона на позір а міцна на славу. Комин із неї стоїть твердо і ось уже шосте десятиліття звеселяє доокіл, хоч і сама хата хилиться до розрухи. А із сучасної цегли постоїть комин кілька літ на вітрах і дощах да й розсипається.

А тоді Батько наші затим і продовжували висновувально:

– У тих лісових селах за Рікою усі люди добріші і прихильніші, як у Полях, скажімо, хоча земелька там і вбогенька – пісочок... А люди добріші...

Правдивість цих слів підтвердилась вочевидь при першій моїй стрічі із Тимофієм Юхимовичем та Мотруною Лазарівною Боровцями. Аж дотепер часто стоять передо мною розсудження Тимофія Юхимовича. Що декому дається таланти, але не дається талану. А Мотруна Лазарівна у майже дев'яностолітньому віці як дитинно прихильно подивувалась:

– А я вас по телевізору бачила...

Життєва доля цієї родини у бурхливім вирі подій двадцятого століття була усіяна тернами. Щойно молоді люди побралися, як Тимофія Юхимовича забрали у польську армію.

Невдовзі там його і застав вересень 1939 року. Почалася друга світова війна. Полон. Затим підневільна праця крізь цілу війну в господарстві німецького бауера. Але якщо судилося людині терни перейти, то і перейде. Тільки 1945 року повернувся Тимофій Юхимович до рідного краю. До Рава-Руської привезли, а ізвідти уже пішки до села ішов, геть охлялий. Сусідка першою забачила да й гукає:

– Мотруно, Мотруно, та же оньо твій іде...

А і Мотруні Лазарівні як було окупаційні літа пережить із малою дитиною – Григорієм. У непрогнозованім герці в лісових пушах не раз сходилися у зіткненні не однакові, різнорізні партизанки. Докоола спалахували хати. Збурена хуртовина геть знецінювала людське життя. В періодах доводилося залишати із дитиною свою хату і шукати притулку в доокоолишніх селах і аж за Рікою. Але щедре серце не розгублювало життєдайних перлин.

Ризикуючи не тільки власним життям, а і життям своєї дитини, Мотруна Лазарівна переховувала за німців у своїй хаті сусіднього єврейського хлопчика Ізю. Іще далеко по війні Ізьо листувався із Боровцями. Спершу із Оренбурзької області, а затим листи надходили і з Ізраїлю. Останнього листа від Ізі Боровці одержали отакого. Перша половина листа написана почерком Ізі, а друга – рукою його дружини Майї, яка і сповістила сумну звістку. Що Ізя загинув у катастрофі.

До слова сказати, що багато наших краян у війну євреїв од німців рятували, ризикуючи власним життям, у своїх домівках їх переховували. І у нас на хуторі євреї переховувались. Мені наш сусід Іван, коли уже паралізований був, таку ось історію розказав. Що в одному селі українська родина переховувала єврейську дівчину. У хазяїна була донька, також смаглява з лиця. Дівчата подружилися. Аж то одного дня нагрянули гестапівці. Вони схопили хазяїнову дочку, сприйнявши її за єврейку. Дівчина не видала своєї подруги, прийнявши смерть. Бо ж зрада у нашому народі колись ставала у безчестя. І ніколи нікому не додавала честі.

Тимофій Юхимович був людиною майстровою і правдолюбною. Цей його чин і дотепер пам'ятають старші односельчани. Як у селі організували колгосп, то членом правління обрали і Тимофія Юхимовича. По котрімсь то році артільного господарювання за вирощування льону і премії почали видавати. Тільки ж розподілили їх таким чином, що мало не усі премії начальству дісталися. І от на засіданні правління Тимофій Юхимович і сказав уголос. А чому ж тії премії не одержали прості трудівники, які той льон вирощували. Не сподобалася ця пряма мова начальству. Да й у правління Тимофія Юхимовича більше не обирали. Те невдоволення посприяло невдовзі з колгоспу вирватися, у лісники влаштуватися.

Сумлінно трудився Тимофій Юхимович у власному господарстві і на схилі віку. Згадує Борис Тимофійович:

– Іду я до села якось улітку. А батько сіножатку косять. Поклали косу та й ідуть мені навстріч спітнілі. «Отаке, синку, одкосив я уже своє». Я докосив сіножатку. А батько після того більше уже не косили. І було їм тоді вісімдесят три роки...

Ми не завжди уважні й спостережливі. І не в кожному випадку простежуємо, як прекрасні традиції, звичаї краю і поселення діють на формування людської особистості. І чим щедріший наш пошанівок до батька-матері, до моральних основ і звичаїв роду й родоводу, рідного поселення і краю, тим повніше утверджуємо ми високі цінності народного буття. У сучасній ситуації, світ зрушився з місця і простує в непроглядуваність, коли рветься золота нитка єднання поколінь і доокіл так розхристано непередбачувано змінюється, як те дуже і дуже важливо. Бо це зберігає, творить у нових умовах перспективу нашого існування.

Якось Борис Тимофійович зізнався мені у довірчій розмові:

– Неймовірно зворушення переживаю я, коли приїжджаю у своє село і уступаю у батькову хату. Що, здається, а найвишуканіша міська квартира не може замінити цієї тихої оселі. Для когось, може, але не для нас...

І у тім осяганні – джерела, витоки його творчості.

Хворію

травами, лісами

Зерном пшеничним.
Що біля хати, ружою...

Свідомість Бориса Боровця підносять і окрилюють постаті видатних достойників нашого краю. Він автор п'єси про Отамана «Поліської Січі» Тараса Бульбу – Боровця «На своїй землі». А зовсім недавно завершив нову книгу-дослідження «Михайло Яцьковський. У документах, віршах і листах». Михайло Яцьковський – це дрібний поміщик у нашій окрузі, літератор, перекладач, громадський діяч XIX століття. Він обстоював народні джерела української мови і правопису. Чи не першим переклав українською мовою поему Адама Міцкевича «Пан Тадеуш». Про цей переклад згадував Іван Франко.

Ось уже близько двох десятиліть Борис Тимофійович очолює редакцію березнівської районної газети «Надслучанський вісник». Своєю, найближчою, рідною вважають цю газету мешканці району. «Надслучанський вісник» – одна із найкращих газет у Рівненській області. І численні відзнаки засвідчують це.

У нашому краї Борис Тимофійович – людина шанована. Його поважають і люблять не тільки в колективі редакції, а і в містечку та по селах. У спілкуванні з людьми він завжди являє взірць витриманості, інтелігентності й делікатності. Його тихе слово аналітично виважене, об'єктивно прояснює а найскладнішу життєву ситуацію, але неодмінно налаштовує співрозмовця на оптимістичний настрій. Принаймні на мене після кожної стрічі з Борисом Тимофійовичем ісходить осяяння. Це як і ще один наш вирізняваний, покійний уже Богдан Пастушок розслаблений, що десятиліттями перебував прикутий до місця, сказав був якось мені:

– Коли заходить людина у нашу хату навіть у великій притузі, то моя праця у тім полягає, щоби ця людина виходила з нашої хати із веселішим настроєм, щоби її притуга розвіювалась...

Слово Бориса Боровця тихе, але тверде, йому завжди можна вірити і довіряти. І це також вирізняє його з-поміж більшості сучасних функціонерів, що їх слово непевне. Пообіцявши, вони тут же забувають про обіцяне. А при новій стрічі, при нагадуванні повторнім ще й насміхнуться лукавенько: «Обіцяного сім год ждуть...».

Про це золоте правило знає кожний у містечку. Що редактор «Надслучанського вісника» Борис Тимофійович Боровець за всякої пори року і погоди неодмінно приходиться до початку робочого дня на півгодини раніше. І коли я уранці приїжджаю із хутора у містечко, то завжди застаю його у редакторському кабінеті. Але коли о цій вранішній порі нема редактора на місці, то редакційна прибиральниця упевнює каже: «А то якась подія, причина, щось сталося, що Бориса Тимофійовича сьогодні іще нема».

Нині (3.1.2009 р.) у Бориса Боровця ювілей. Йому шістьдесят. Пригадується, як казав колись наш хрещений батько Денис: «А я вже копу розміняв».

Побажаймо ювілярові здоров'я, активного творчого довголіття. З роси і води!

2008 р.

ПІСНЯ НАГАДАЛА...

Уже багато десятиліть, а якби понад часом звучить елеґійно ця пісня – «На долині туман...». Її співали поодинокі усі, в чийх серцях від родива пісня бриніла. Без неї не обходився, хапався за неї кожний звеселілий гурт, коли радість через край перехлюпувалася. Її співали на весіллях і забавах. Як закінчувалися партійні чи комсомольські конференції і наставав найурочистіший момент, вінець дійства за столи переходив, що від наїдків і питва угиналися, кожний на твердім місці під собою упевнювався, коли спрагли кендюхи похапливо смакоту усмоктували, насичуючись, то й на пісню переходили. За «Не расстанусь с комсомолом, буду вечно молодым...» хтось і «На долині туман...» заводив. Звеселіле товариство в одностайне підхоплювало.

Мені розказували, ніби в полуденній стороні, на Миколаївщині чи й в Одесі самій на одне таке пишне застілля випадково потрапив, затесався автор слів знаменитої пісні поет Василь Діденко. Своїм виглядом він не вписувався у таке зачне товариство, а й сказав щось таке не зовсім партійне. Його запримітили і тут же незагайно вивели із-за столу, спровадивши геть. А його пісню продовжували співати.

А як. Часто ж он як доля розпоряджається. Що імена авторів забуваються, а пісні їхні звучать, інколи і з вуст їхніх гонителів та убійників. А й тепер не кожний знає, що, окрім поета Василя Діденка, до творива пісні «На долині туман...» причетний і композитор Борис Буєвський.

Недавно слухав я радійну передачу про композитора Бориса Буєвського. Звучали його пісні, спогадами про далекі уже часи, про свої стрічі із мистцем ділилися його колишні знайомці, сопричетники до мистецтва, до музики передусім. Під сучасну пору Борис Миколайович перебуває (і уже протягом тривалого часу) десь на Заході. Не сказали, що він там робить і як йому там ведеться в далекій стороні. Одразу ж спалахнуло й перебігло через думку мою. Але не сказали. Зате виразно змальовували у спогадуванні портрета молодого композитора. Який він був серед усіх тогочасних вирізняваний. В урем'я люте, коли вільна думка до зродження, до родива свого тільки спрямовувалась, а вже на покуту рокована, приречена була, Борис Буєвський тримався гідно. А інколи і зухвалість у спротиві виявляв. Тодішнє офіційне мистецьке середовище (співачи, актори і т.д.), так само як часто і теперішнє відповідне середовище, тільки ролі українською мовою грало, а в суспільнім, сердечнім оточенні великодержавною мовою послуговувалось. Борис Буєвський ніколи від своєї української мови не відступавсь. І це, звісно, не в одного функціонера збуджувало підозру.

Облудної пропаганди і її атрибутики композитор не сприймав усім серцем своїм. Пригадують давні знайомці такий випадок. Були то Жовтневі офіційні свята. Колони із гаслами і знаменами, із прапорцями, зігнані із цілого Києва, марширували Хрещатиком, партію і Леніна славославлячи. Десь там і Борис Буєвський опинився. Й загарцювало у нім зухвальство його. Узав да на виду у всіх потоптав чи розірвав ті прапорці чи гасло. Аж тут моментально міліціанти йому і руки заломили. Да й схопили незагайно, відвели до постерунку, на пункт, у холодну посадовили. Могли і строк дати. Да й відправити туди, де Макар зі своїми телятами іще не побував. Але до справи долучився Георгій Майборода і спас, порятував молодого композитора.

Борис Буєвський не створював пісень про комсомол і партію. Але були у нього окремі пісні про людей праці, про ветеранів і Батьківщину. Шанобливі такі інтонації в них звучали, пробивалися. Пісні Бориса Буєвського виконували найясніші і своєрідні голоси другої половини двадцятого століття – Юрій Гуляєв, Костянтин Огневий, Белла Руденко, Микола Кондратюк, Діана Петриненко та ін. Коли із ними зустрічався композитор, то завжди переживав зворушення.

А як у новітнім уже часі, недавно Борис Миколайович Буєвський приїхав до Києва і завітав у редакцію Українського радіо, то попросив показати йому записи своїх пісень. І як переглянув, то й сказав. Що хотів би він деякі записи розмагнітити, тобто виключити їх зі своєї творчості. Редактор не став заперечувати. Але відклав їх убік осібно. Так відокремлено покладені ці записи і дотепер зберігаються.

І коли слухав я, вислуховував цю змістовну музичну радійну передачу, чудувався прекрасними голосами видатних співаків, котрі іще серед нас й за далиною котрі, то і мій давній спогад наблизився, снувався у свідомості моїй.

Гай-гай, як неухильно даленіє тая далека золота осінь 1967 року. Я прибивався самотужки тоді до Києва, леліючи мрію а й надію заодне порятуватися. Уже вересень нагадуванням про згасання яскравих барв підступився, а літня теплінь тихо лагідно світ і наші сутності огортала.

Ще люди на берегах Дніпра в елегійних настроях купалися. І мене знакомець мій новий київський на купання спокусив. Та й рушили ми у Гідропарк на береги Славутича. Дивно

мені так розглядувати і пісок чистий ідеально ясний, і сріблисту водну широчінь, що в погляді думку випростує. З прибережної води молодик стрункий вийшов да й м'ячем став забавляться. Мій знакомець до нього підступився з привітанням. І мою увагу на нього звернув:

– Це композитор Борис Буєвський...

Композитор і мене мимовільно, а хоч не хоч, своїм поглядом зміряв, оповив.

Потому ми, здається, уже втрюх м'ячем забавлялися. Було та загуло. Але зізнатись тепер можу, що і я композитора Бориса Буєвського бачив.

27 січня 2010 р.

СТРАХ ІЗІЙШОВ НА МЕНЕ

Уперше великий страх ізійшов на мене 18 березня 1966 року, у день Паризької Комуни. Коли мене було покликано на вулицю Пушкіна, у відомство, яке своїм абрєвіатурним звучанням наганяло жах на кожне живе дихання. Мені інкримінували: прочитання статті одного критика про вірші одного поета. Двоє грізних з вигляду слідчих зіслали тоді на мене іще грізніше пророцтво. Що не буде уже мені житки, що добра і щастя не бачить мені ані у світі цьому, ані у світі тому. І не тільки мені, але і дітям моїм (якби вони були), ані унукам, ані правнукам, ані пра-пра-пра-правнукам моїм.

Отоді страх великий ізійшов на мене.

Бо ото ті слідчі, як у воду гляділи, усю правду мені сказали, наворожили. Це кажу, потверджую я із висоти своєї сивини й із висоти своєї уже старості. А так воно і сталося. Що якби за чарівною палочкою, а вірніше, за велінням кагебе, не зазнав я ані щастя, ані долі. Одні гоніння, переслідування, цькування. Да тортури душевні і фізичні одні.

Коли мене «на хомут брали», то уже страху не було. Страх ізсохся, вичерпався. Ах, ви іще не знаєте, що таке «брати на хомут». А отако. Двоє підвішують за горло на рушникові. Й ніжки ваші уже теліпаються, од тверді земної одірвані. І б'ють ногами у досяжності. По котрійсь хвилині ви починаєте синіти, буряковіти з лица. І от у фазі буряковіння якійсь вас із рушника спускають. Щоб не захлинувся. Да не повішеним став. А якби і став повішеним, то неодмінно сказали б, що сам повісився.

І коли спускають тебе із рушника, то за руки і ноги прив'язують до ліжка. Й тоді уже ходять ногами і кулаками по чім попало. Але тоді у мене страху уже не було. Був біль. Це неправду кажуть, що коли б'ють, то людина до болю звикає. Людина до болю, як і до холоду, звикнути не може. Про що і сказав дослідник північних широт Нансен. Й відчуття нагорталося, що коли не повісять, то доб'ють. Але уже не страх.

Великий страх ізійшов на мене удруге зовсім недавно. По шостій годині вечора 4 лютого, дослухавши по радіо процедуру затвердження нового уряду на Верховній Раді, я і вирушив на Володимирську гірку на прогулянку. Із хатнього тепла в обійми тріскучого морозу упірнув.

А фунікулєру не доходячи, побіля входу у Патріярхію УАПЦ я позустрів зіщуленого від холоду у кожушку Євгена Сверстюка. Да й став йому переповідать останні новини. Він же сказав, що йому тепер не до того.

І коротко переповів подію.

Приблизно біля четвертої години ополудні в редакцію «Нашої віри» зненацька, ні з сього, ні з того, увірвалося біля десяти «молодчиків». І з наскоку почали виштовхувати працівників редакції. У пана Євгена усамперед телефона із рук вирвали. Віталія Шевченка побивать почали, ногами по нім ходить. А унизу в церковці ті ж чи інші «молодчики» уже побивали сященика о. Валерія. Із отцем Валерієм у цьому місці ми зустрічалися не раз, часто. Я знімав шапку і кланявся йому, молодому за віком, а він руку прикладав до серця свого, з огляду на мою старість. І добрий настрій та благословення сходили на мене на цілий той

такий день і на усі наступні дні. Часто заходив я і в редакцію «Нашої віри» почути привітне добре слово і в дарунок одержати свіже число газети.

І тепер ось їх усіх брутально ні з сього, ні з того викинуто за браму.

Страх великий ізнов ізійшов на мене. Що ж це і діється, що відбувається довкола мене у двадцять першому уже столітті.

Я не став допитуватись пана Євгена деталей події. Мені і так усе ясно. Суду все ясно.

По сей бік брами сходилися люди. І я стояв заради підтримки. А у дворі і в приміщенні порядкували «молодчики» і міліція. Хтось по сей бік ґрат, із «наших», якби сказати, нагадував тим, що у дворі, упустіть, мовляв, у редакцію редактора, бо ж там і печатка, і каса, і апаратура. Але «молодчики» тільки зухвало насміхалися. Я підійшов до ґрат і став видивлятися лиця «молодчиків». Й зі стіп злежаности пам'яті моєї постали та й наблизились у позір мій лиця отих слідчих із 1966-го року. Яка дивовижна схожість майже через сорок років. І подумав я про паралельність людських облич. Це тільки у мистецтві існують явища, які не мають паралелів. Як наприклад, голоси Карузо і Шаляпіна. Але яке усе повторюване у сфері насильства. Хоча потому і скаже пан Євген у котрімсь інтерв'ю, що і під час знаменитої його дванадцятилітньої каторжанської одиссеї то із ним отако не поводитись.

Ізвідкілясь із'явився до нас народний депутат України, без шапки, з оголеною головою. Да й став голос свій депутатський за грати подавать. Підійдіте і назовіться хоч. Але ніхто ні з «молодчиків», ні з міліції не підходив. Зухвалі насміхи одні. Пощо нам нардеп, коли ми уже тут порядкуємо. А я подумав. Який же і необережний сей нардеп зі своїм нардепівським посвідченням. Ось озьмуть да й вирвуть із рук.

Спогадалось ізнов. Як удруге увійшли, уступили у наш край більшовики, другі «Совети», то до кожного поселянина прискіпуватись стали:

– Документи!

І коли хтось показував документа уже совєцького, польського чи німецького, то його тут же і шматували. Потому наші поселяни уже не показували більшовикам жадних документів. А більшовики лютували іще наврипістіше:

– Как же ты живешь без документов, олух!

Я іще видивлявся на тріскучім морозі зухвалі лиця «молодчиків». А думка моя потекла: яке ж і однаке лице насильства. У тихім морозі було чуть, як пульсують різнозарядні спрямування. Крізь продірявлене взуття і ветхе одіння взірця сімдесятих років минулого століття, яке уже не здержувало тепла, мене почав упевнююче огортати холод. У якімсь моменті я не витримую його могутнього всюдипроникного наступу і зоставляю місце одіозної події.

У ході додому в моїй душі, у цілім естві моїм страх почав розростатися. Й усе здавалося мені. Що ось іду я, а у якімсь моменті із-заду наскочать «молодчики», заломлять мені руки да й піддадуть езекуції. А коли удома у теплі розігрівалась моя душа, то видіння не розсіювались. Ось двері затріщать. Й увірвуться. Найперше телефона вихоплять, а затим уже і ручки мені заломлюватимуть. Аяк. У страху очі великі.

Не розсіювався мій страх і в усі наступні дні, а правильніше буде сказати, посилювався. Особливо коли я проходив повз місце одіозної події. Ніхто не повертав витурених силоміць до своїх обов'язків: священника – до служби, а редактора – до випуску газети.

Якось у надвечірку за брамою при вході в Патріярхію я забачив знакомих «молодчиків». Вони курили. Крізь страх я все одно зважився на слово:

– Чи подобає курить у місці, де людина мала б із Богом говорити.

У відповідь почув насмішкувате й зухвале:

– А мы здесь не только курим – мы ишшо и водку пьем.

Я і віддалився знічений.

Дні минають, але страх мій не розсіюється, не вивітрюється із моєї сутності, а, либонь, розростається у самотніх нічних роздумах. Що ж це із нами відбувається. Як хвацько переймає двадцять перше століття найважніші терористичні тенденції жорстокого віку двадцятого.

Я слухав на тижні у Будинку органної музики і у філармонії класику. Баха у виконанні австрійського органіста і «Заметіль» за повістями Пушкіна (у філармонії). Звучав знаменитий вальс Георгія Свиридова, що про його автора сказав хтось. Якби він написав тільки один сей вальс, то і то залишився б великим композитором.

Але і висока музична класика не розсіювала мого страху.

Позавчора я сказав був Євгенові: «Вам то що, пане Євгене, Ви – відома у світі людина. На Вас напали – і світ почув. А як на мене нападуть да душитимуть, то із мене слово до світу прориватиметься. Але хто мене невідомого почує». А як же хочеться, коли душать, рученьки заломлюють, слово світові сказати. Тебе не стане задушеного, а слово твоє у світі зостанеться, у піднебеснім просторі зависне.

Уже в інших розмислах посеред ночі найшло було на мене. А чого мені і бояться. У незбутій долі минули роки. «Пішли літа марно з світа, як лист за водою». І у ближчій перспективі, за моїм проглядуванням, мені нічого не світить. Ясно, що моїх рукописів не видадуть. Бо наш літературний процес обплутаний графоманством так густо, що а будь-яка художня справжність крізь нього у найближчому столітті не проб'ється.

А і так днів моїх, мабуть небагато. Маючи діагноз приреченості, я не можу укупити дорогих німецьких ліків. А й взагалі, розраховувшись за квартиру, на решту від пенсії я мало що можу укупити. А ціни ж ростуть кожного дня. І амбець мені може настати іще передчасніше.

Але все-таки, все-таки хотілося б, щоби сей амбець у відноснім спокої стався, зійшов на мене, як і до п'яти отих мільйонів, що переді мною у тихім в'ялопливучім голодоморі відійшли передчасно – навіщо ж іще викручування рук.

І знову страх великий запульсував у моїй сутності.

2005 р.

ЖИТТЯ У СЛОВІ

Василь Лящук. Це ім'я спалахнуло перед моїм зором десь на межі 60-х – 70-х років минулого століття із поетичних публікацій у періодиці. Да й залишило свій відбиток у моїй свідомості. А не раз таке буває. Засвітиться щось вирізняване, у позір випадком принагідно покладеться, та й засяде, пламеніє у пам'яті, неусвідомлено зогріваючи серце ясним свіченням.

А вже кілька років тому мій добрий приятель поет і знаний в Україні радіожурналіст із рівненського радіо Микола Береза якось сказав мені:

– Ось нате телефона і зателефонуйте поетові Василю Лящуку. Це мій давній друг зі студентських літ.

Тут же і телефоную. А у відповідь чую благісний поетичний голос. Затим стріча у його крихітнім помешканні. Ще відтак прочитаю і його вірша «Моє помешкання». І подивуюся у зворушенні сильнім. Як ясно може бачити людина серцем.

Помешкання моє великими, інколи відчиненими вікнами
дивиться на південний захід.

Виглядає віяння вітру.

Виглядає вигравання вихльостуючої вологи.

Вичікує вечірньої прохолоди.

Високі стелі, освітлені яскравими лампами,
які для мене завше залишаються непоміченими.

.....

Є книги видрукувані звичайним шрифтом,

є книги надруковані шрифтом Брайля.

Є книги у вигляді магнітних стрічок,
так звані озвучені книги.

Кожна з них мовчить до певного часу,
 Кожна з них має свій неповторний голос і навіть характер.
 Якщо довго ніхто не заходить і не телефонує,
 То житло перетворюється на в'язницю.
 Присутність Божу особливо відчуваю,
 коли до мене приходять люди.
 Своїми руками, вустами, словами,

поглядами і думками

друзі торкаються до моїх речей, і з того я почуваю себе
 щасливим.

Радий і щасливий стаю тоді, коли разом з людьми
 прославляю Ім'я Господнє.

І подумав тоді я ізнову. Як же прозоро, ясно і тонко може бачити і відчувати людина серцем світ. Але чи не в зосередженості власного серця сягає людина вершин досконалості. Й спогадався мені отой поет із давнини, що за нього аж сім міст сперечалися.

– А я у своєму помешканні на дотик до міліметра кожну шпаринку відчуваю, бачу, – каже Василь. І дістає на кухні із шафи гарненько складені целофанові торбинки на випадок потреби. Безпомильно орієнтується, де що лежить покладене, а де що стоїть поставлене.

Народився Василь Кіндратович Лящук 1 березня 1948 року у Старому Почаєві, у краї, міченому Божою Благодаттю. І в його сутності струменить глибоко вкорінене відчуття культу міченого місця.

Небесним, чистим і святим
 Окроплені твої віки,
 Твої прагнули води
 І козаки, і чумаки.

Старий Почаєвоньку мій,
 Церковце древня між долин,
 Неначе Богом, зрозумій,
 Живу тобою, бо – твій син.

У своєму помешканні Василь показав мені свою давню кольорово побільшену фотокартку. Маленький гарненький хлопчик, янголятко.

На зорі свого життя Василь іще зачудовано розглядував цей дивний і прекрасний світ. Він знав, що на небі є дуже багато зірок, але бачив тільки великі зорі. Він знав, що на деревах улітку дуже багато листочків, але дерева улітку здавалися йому тільки суцільно густо зеленими.

Василь Лящук дуже рано відчув красу слова і у юному віці прилучився до художньої творчості. Відтоді його життя цілковито переходить у слові. Уже із ранніх віршів Василя Лящука струменить світло осяяння, який цей світ прозорий у пульсуванні своїх безкінечно змінюваних з'яв. І відчуття присутності у світі Творця.

Ось, наприклад, як в акварельнім окресленні малюється вічно повторювана картинка із пейзажів рідного краю:

Не чути хорів цвірінчальних
 Ні від садків, ані з дібров,
 А гребенястий залицяльник
 Досвітню тишу розколов.

І забурлило все спросоння
 В суцільнім гомоні злилось...
 І сонцю поклонився сонях...
 Косу мантачив хутко хтось...

вірш «Ранок»

Це так забринів у юній художній свідомості початок дня. А у вечорінні тремтять уже нові, зінакшені барви і згуки:

З лісу вибігли до поля
Чорні видовжені тіні.
І ширяє сонця погляд
В ополонці неба синій.

Зупинившись на півноті,
Жайвір – віртуоз негордий –
Приберіг собі на потім
Голубі свої акорди.

Вечір відсвіти колише,
На вершках ялин високих,
Всепроймаючої тиші
Загадкові чую кроки.

вірш «Захід сонця»

«А то нема благодаті над літо», – сказав колись наш добрий сусід-хуторяїн. Та як часто чарівність цієї пори осягаємо ми і з художніх творів.

Дріб копита.
Гуркіт воза.
Нерозвита
Біла рожа.

Зелень лісу.
Пил в дорозі.
Коні – риссю.
Сміх на возі.

Спів комбайна
В пізні ночі.
Сонцеграйні
Милі очі.

«Славне літо», –
Рада мати.
Стіг пшениці
Біля хати.

Від літ дитячих Василя незмінно супроводжує любов до праці й до науки. Закінчивши Старопочаївську восьмирічку, він затим навчався у Львові у середній школі-інтернаті для незрячих дітей. Світлим спогадом відбилися у його пам'яті стрічі у помешканні поета Андрія Волошака із Іриною Вільде та іншими львівськими літераторами. Саме у цей період журнал «Жовтень» (нині – «Дзвін») надрукував добірку віршів юного поета із передмовою Андрія Волошака. А відтак навчання на філологічному факультеті Рівненського педінституту. У спадковій родинній хаті Василь Лящук зібрав велику бібліотеку. Крім літератури художньої, тут світяться книги із різних галузей знань. А навіть із бджільництва.

Василь Лящук – автор багатьох поетичних книг. Одні назви променяться ясно і повнозначно: «Почаївська мозаїка», «Тьмі наперекір», «Нас не буде – буде наша прага», «Ноша бджоли», «Моє помешкання», «Дзвіниця», «Юності щемливий плин»... Про творчість поета писали відомі літературознавці – доктор філології, професор Ягеллонського університету у м. Кракові Ярослав Поліщук, краєзнавець і критик Григорій Дем'янчук та інші.

Вірші поета перейняті любов'ю до світу і людей. Слово Василя Лящука завжди повнозначне, у поетичних текстах воно зберігає свою первісну суть, свої первісні і звучання.

Поет живе у слові й із тисяч і тисяч слів ловить, відбирає одне єдине. Поет щодня сумлінно працює зі словом, у своїм серці він постійно плекає відповідальність перед словом. Душа поета перебуває у постійнім простуванні до вдосконалення.

Василь Лящук плідно працює у галузі поетичного перекладу з інших мов. У сфері його зацікавлень такі видатні світові поети, як Олександр Пушкін, Оскар Уайльд, Генрі Лонгфелло, Томас Мур, Роберт Стівенсон, Юліуш Словацький, Олександр Твардовський. Ці поетові переклади продовжують традицію високої української перекладацької школи.

Коли випадає мені нагода бувати у Рівному, то за можливості відвідую Василя Лящука у його помешканні. І це завжди буває зворушима стріча, що покладається на моє серце осяваючим наповненням.

Але найчастіше перемовляємося ми телефонічно. І кожного разу як прихильно благословляюче звучить його благісний голос:

– Уже переклав сто чотирнадцятий сонет Шекспіра. Я молюся за вас...

– Нехай Господь посилає вам добрих помічників. І нехай Господь оберігає вас!.. – кажу і я.

Поет творить книгу власного життя. Кожним своїм новим днем Василь Лящук утверджує високі цінності буття.

2010 р.

Видатні постаті осявають світ і мене

Антон Сичик
Про Босого Попа
Про Семена Погорілівського
Іван Незамінний
Ректор Євген Лазаренко
Професор Михайло Рудницький
Поет Андрій Волощак
Рашид Бейбутов
Бруно Вольтер
Максим Рильський
Микита Хрущов
Генерал Александров
Петро Шелест
Археолог Юренъєв
Політкаторжанин Іван Руденко
Микола Лукаш
Борис Антоненко-Давидович
Сітлий дух Зерових
Василь Стус
Алла Горська
У сяєві Сонцепоклонника
Тарас Франко
Іван Кошелівець
Іван Кавалерідзе
Патріярх Мстислав
Композитор Олександр Зуєв
Іван Світличний
Расул Гамзатов
Редактор Ілля Бердник
З відстані літ
Анатоль Костенко
Як ми їздили у Піски
Анатолій Солов'яненко
Григій Тютюнник
Поет Василь Діденко
Віктор Некрасов
Борис Мозолєвський
Із бібліотеки Петра Білинника
Про Ольгу Кобилянську
Про Володимира Сосюру
Про Василя Симоненка
Заглиблена у свій світ
Високорослий сивий білорус
До будинку Їжакевича

**«Я маю досить розвинену уяву:
можу в тиші почути пісню...»**

Із циклу «Новели нашого хутора»

Приїзд на хутір
 Дика кішка
 Принц і селянка (почута казка)
 Кобзарі і птахи
 Птахи і я
 Позліталися ластівки з усього світу...
 Безпомічність
 Дорога на Лінчин
 Сироти вечеряють

Сюжети з природи

Місяць і троянда
 Добром зігріте серце
 Пісня нагадала...
 Страх ізійшов на мене
 Життя у слові
 Зміст

Кондратюк Андрій Іванович – відомий сучасний український письменник: прозаїк, літературознавець.

Народився 6 травня 1938 року на хуторі Отраже Березнівського району Рівненської області. Закінчив факультет журналістики Львівського університету імені Івана Франка.

Упродовж десятиліть був відлучений від офіційного літературного процесу і праці за фахом з ідеологічних мотивів.

Автор багатьох романів, повістей, есеїв, оповідань, які вийшли у світ окремими книгами і були опубліковані у періодиці.

А. Кондратюк – також автор чотирьох книг про квіти і дерева як символ у фольклорній і художній творчості.